

**The Ramakrishna Mission
Institute of Culture Library**

Presented by

Sri Chandra Shekhar

RMICL--8

20240

THE
AITAREYA BRAHMANAM OF THE RIGVEDA,

CONTAINING THE

EARLIEST SPECULATIONS OF THE BRAHMANS ON THE
MEANING OF THE SACRIFICIAL PRAYERS,

AND ON

THE ORIGIN, PERFORMANCE, AND SENSE OF THE
RTES OF THE VEDIC RELIGION.

EDITED, TRANSLATED AND EXPLAINED BY

MARTIN HAUG, PH.D.,

PROFESSOR OF SANSKRIT STUDIES IN THE POONA COLLEGE, &c. &c.

VOL. I.

SANSKRIT TEXT, WITH PREFACE, INTRODUCTORY ESSAY, AND A
NOTE OF THE SACRIFICIAL COMPOUND AT THE
SOMA SACRIFICE.

PUBLISHED BY THE DIRECTOR OF PUBLIC INSTRUCTION IN
BEHALF OF GOVERNMENT.

BOMBAY

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT

LONDON: TRUBNER AND Co., 60, PATERNOSTER ROW.

1863

NOV 1917
 PRINTED AT THE EDUCATION SOCIETY'S PRESS, BYCULLA.

RY	
20,240	
Ch	
Da	
	ah
	ah
L	ac
(ah

PREFACE.

The present work is the first edition, and first translation of one of the most important works of the Brâhmaṇa literature. The text has been prepared from three manuscripts, two of which are in my own possession. The third was a copy made by a Pandit from another manuscript. This copy was sent to the press, and corrected from the two other manuscripts. Besides I used the text which is in Sâyana's Commentary on the work, in the copy belonging to the Sanscrit library of the Poona College. Though it would not have been difficult for me to procure ten manuscripts of the text, I saw nowhere any need for it. For those two which were purchased from priestly families, with whom the learning by heart of the Rîgveda was hereditary for many centuries, proved so correct, that there was no need for comparing a larger number. Actual difference of readings can be hardly spoken of. For the text of the Brâhmaṇam is as well preserved as that of the Saṁhitâ.

In order to facilitate the reading of the text, I have introduced the European method of punctuation. One of my manuscripts has regular stops, marked with vertical strokes in red ink above the line; they do not, however, point out the end of sentences and phrases, but only the place where the repeater of the Brâhmaṇam used to stop, when called to some house to read it.

~~The editing of the text and the translation~~ of the numerous stories contained in the work was a comparatively easy task, and might have been carried out as well in Europe by any respectable Sanscrit scholar in possession of the necessary materials obtainable there. But the case stands different with the translation of the technical parts of the work and 'principally' the numerous explanatory notes which are indispensable for an actual understanding of the book. Though Sâyaṇa's excellent Commentary, which I have used throughout, is a great help for making out the proper meaning of many an obscure word, or phrase, it is not sufficient for obtaining a complete insight into the real meaning of many terms and passages occurring in the work. Besides, a good many passages in the Commentary itself, though they may convey a correct meaning, are hardly intelligible to European Sanscrit scholars who have no access to oral sources of information. The difficulties mainly lie in the large number of technical terms of the sacrificial art, which occur in all Brâhmaṇas, and are, to those uninitiated into the mysteries of this certainly ancient craft, for the most part unintelligible. It is, therefore, not surprising that no Sanscrit scholar as yet ever attempted the translation of the whole of a Brâhmaṇa; for the attempt would, in many essential points, have proved a failure.

What might be expected in the explanation of sacrificial terms from scholars unaided by oral information, may be learnt from the three volumes.

hitherto published of the great Sanscrit Dictionary, compiled by Boehtlingk and Roth. The explanations of these terms there given (as well as those of many words of the Saṁhitā) are nothing but guesses, having no other foundation than the individual opinion of a scholar who never made himself familiar with the sacrificial art, even as far as it would be possible in Europe, by a careful study of the commentaries on the Sūtras and Brâhmaṇas, and who appears to have thought his own conjectures to be superior to the opinions of the greatest divines of Hindostan, who were especially trained for the sacrificial profession from times immemorial. These defects of a work which is in other respects a monument of gigantic toil and labour, and on account of its containing numerous references and quotations extremely useful to the small number of Sanscrit scholars who are able to make independent researches, have been already repeatedly pointed out by Professor Theodor Goldstücker, one of the most accurate Sanscrit scholars in Europe. Although his remarks excited the wrath principally of some savans at Berlin, who had tried to praise up the work as a masterpiece of perfection and ingenuity almost unparalleled in the history of lexicography, they are, nevertheless, though in some points too severe, not quite so undeserved and unjust, as the defenders of the Dictionary made them to appear. Goldstücker justly does not only find fault with its explanation of ritual terms, but with the meanings given to many words in the Saṁhitā. Though I am far from defending

even the greater majority of Sâyaṇa's explanations of the more difficult words and sentences of the *Samhitâ*, it would have been at any rate advisable for the compilers of a Sanscrit Dictionary, which includes the Vedic words, to give Sâyaṇa's explanations along with their own. Even granted that all Sâyaṇa's explanations are only either guesses of his own, or of the great Bhaṭṭâchâryas* before him, whose labours he principally used, they nevertheless deserve all attention as the opinions and observations of men who had a much deeper knowledge of the Sanscrit language in general, and the rites of the Vedic religion, than any European scholar has ever attained to. It is quite erroneous to presuppose, as the editors of the Dictionary appear to do, that Sâyaṇa himself made the majority of explanations in his Commentary. All Pandits who have any knowledge of the subject unanimously assert that he used a good many predecessors, and that comparatively few explanations are entirely his own. The so-called Kâusika Bhâshya is said to be more ancient than that of Sâyaṇa, and also the Râvaṇa Bhâshya. Both are said to be still extant, but I have not yet been able to obtain copies of them.

* This is the name of those Hindu scholars who not only learn, as the *Bhâṭṭas* do, one of the Vedas completely by heart, but who study the meaning of each verse and word, so as to be able to give orally the explanation of any passage required. The number of this class of scholars who represent the Doctors of Hindu theology, is now very small. In this part of India, though there are many hundreds of parrot-like repeaters of the sacred texts, there is not a single one to be found. Some (three or four) are said to be at Benares. They are highly respected, and, as incarnations of Brihaspati—the Pandit of the Gods, at certain occasions regularly worshipped.

Seeing the great difficulties, nay, impossibility of attaining to anything like a real understanding of the sacrificial art from all the numerous books I had collected, I made the greatest efforts to obtain oral information from some of those few Brahmans who are known by the name of Shrotriyas, or Shrântis, and who alone are the preservers of the sacrificial mysteries as they descended from the remotest times. The task was no easy one, and no European scholar in this country before me ever succeeded in it. This is not to be wondered at; for the proper knowledge of the ritual is everywhere in India now rapidly dying out, and in many parts, chiefly in those under British rule, it has already died out. Besides, the communication of these mysteries to foreigners is regarded by old devout Brahmans (and they alone have the knowledge) as such a monstrous profanation of their sacred creed, and fraught with the most serious consequences to their position, that they can only, after long efforts, and under payment of very handsome sums, be prevailed upon to give information. Notwithstanding, at length I succeeded in procuring the assistance of a Shrânti, who not only had performed the small sacrifices, such as the Dars'apûrnamâsa Ishti, but who had even officiated as one of the Hotars, or Udgâtars, at several Soma sacrifices, which are now very rarely brought. In order to obtain a thorough understanding of the whole course of an Ishti, and a Soma sacrifice, I induced him (about 18 months ago) to show me in some secluded place in my premises, the prin-

cipal ceremonies. After the place had been properly arranged, and the necessary implements brought to the spot, the performance began. I noted carefully everything I saw during about five days, and always asked for explanation if I did not properly comprehend it. I was always referred to the Sûtras and the Prayogas or pocket books of the sacrificial priest, so that no deception could take place. All information was conveyed to me by means of the Marathi language, of which I had by that time already acquired a sufficient knowledge for carrying on any conversation. In this way I obtained some sort of rough knowledge of the principal ceremonies (for they were generally only partially, in order to save time, and rapidly performed), which I completed afterwards by oral instruction, derived from the same and some other sacrificial priests, and Agnihotris, who had the sacrificial operations performed on themselves and in their behalf. Thus I was enabled to understand the various Sûtras, and consequently the technicalities of the Brâhmanas. Therefore the explanations of sacrificial terms, as given in the notes, can be relied upon as certain; for they are neither guesses of my own, nor of any other Hindu or European scholar, but proceed from what I have myself witnessed, and been taught by the only men who have inherited the knowledge from the most ancient times. My notes are therefore, for the most part, independent of Sâyana, for I had almost as good sources as he himself had. He, however, does not appear to have troubled himself much with a minute study of the actual

operations of the sacrificial priests, but derived all his knowledge almost entirely from the Sûtras only.

It had been easy for me to swell by accumulation of notes the work to double the size which it is now; but I confined myself to give only what was necessary. The remainder I may publish at some other occasion.

I have to acknowledge with many thanks the willingness with which E. I. Howard, Esq., Director of Public Instruction of this Presidency, who is ever ready to promote literary pursuits and learned researches into Indian and Iranian antiquities, undertook the publication of the whole of this work for Government. He will be entitled to the gratitude of all those who may profit by the new sources of information opened up for the first time in it.

I have also to render my thanks to Professor E. B. Cowell, at Calcutta, for the kindness to have allowed me the use of his copy of the Kâushîtaki Brâhmaṇam, and to Professor Böhler at Bombay, for his copy of the whole Tândya Brâhmaṇam, of which I have hitherto been able to procure a fragment only.

MARTIN HAUG.

Poona, 22nd November 1863.

INTRODUCTION.

I.

On the Mantras, Brâhmaṇas, and Sâtras, and their mutual relationship. Probable origin and age of the Mantras and Brâhmaṇas.

The Veda, or Scripture of the Brâhmins, consists, according to the opinion of the most eminent divines of Hindostan, of two principal parts, viz. *Mantra* and *Brâhmaṇam*. All that is regarded as revelation must be brought under these two heads. What of the revealed word is no Mantra, that is a Brâhmaṇam; and what is no Brâhmaṇam, must be a Mantra. This is the line of argument followed by the Brahmanic theologians. But this does neither make clear what a Mantra is, nor what we have to understand by a Brâhmaṇam. Both terms are technical, and their full bearing, and characteristic difference from one another, is to be comprehended only from a careful study of those works which bear either of these titles. The Brahmanical divines have, of course, not failed to give definitions of both, and shown what topics fall under the head of either. But, as Sâyaṇa (in his preface to his Commentary on the *Āitareya Brâhmaṇam*) justly remarks, all definitions of either term which were attempted, are unsatisfactory.

We have here nothing to do with the theological definitions of these two terms; we are only concerned with their meaning, from a literary point of view. And this we can state without reference to Brahmanic authorities.

Each of the four Vedas (Rik, Yajus, Sâman, and Atharvan) has a Mantra, as well as a Brâhmaṇa portion. The difference between both may be briefly stated as follows: That part which contains the sacred prayers, the invocations of the different deities, the sacred verses for chanting at the sacrifices, the sacrificial formulas, blessings and curses, pronounced by priests is called *mantra*,¹ i. e. the produce of thinking. This word is of a very early date; for we find it in the Zend-Avesta in the form of *mañthra* also. Its meaning there is that of a sacred prayer, or formula, to which a magical effect was ascribed, just as to the Vedic mantras. Zoroaster is called a *mañthran*, i. e. a speaker of mantras, and one of the earliest names of the Scriptures of the Parsis, is *mañthra s'peñta*, i. e. the holy prayer (now corrupted to *mansar spent*).

This fact clearly shows, that the term *mantra* in its proper meaning was already known at that early period of Aryan history when the ancestors of the Brahmans and those of the Parsis (the ancient Iranians) lived as brother tribes peacefully together. This time was anterior to the combats of

¹ See more about it in Goldstuecker, "Pāṇini, his Place in Sanscrit Literature," page 68.

the Devas and Asuras, which are so frequently mentioned in the Brâhmaṇas, the former representing the Hindus, the latter the Iranians.²

At this time the whole sacred knowledge was, no doubt, comprised by the term *mantra*. The Brâhmanan was unknown; and there is actually nowhere in the whole Zend-Avesta a word to be found which conveys the same or a similar meaning which has been attached to the word "Brâhmaṇam" in the Indian Literature.

● The Brâhmaṇam always presupposes the Mantra; for without the latter it would have no meaning, nay, its very existence would be impossible. By "Brâhmaṇam" we have always to understand that part of the Veda (Brahmanical revelation) which contains speculations on the meaning of the mantras, gives precepts for their application, relates stories of their origin in connection with that of sacrificial rites, and explains the secret meaning of the latter. It is, to say it in short, a kind of primitive theology and philosophy of the Brahmins. The objects for these theological, philosophical, grammatical, etymological, and metrical speculations were the Mantras, and the sacrifices, principally the great ones, for the performance of which the Brahmins were actually trained, a custom which has obtained almost up to the present day in some parts of India (such as Mahârâshṭra).

² See my *Essays on the Sacred Language, Writings, and Religion of the Parsis*, pp. 225-29.

Etymologically the word is derived from *brahmán*³ which properly signifies the Brahma priest who must

³ *Brahmán* is derived from *brahma*. This is an abstract noun, in the neuter gender, of a root *brih* (original form *bark*), to which the two meanings "to raise," and "to grow" are given by the Indian grammarians. The latter thought both meanings so irreconcilable that they substituted two roots *brih*. But there is certainly no necessity for that. What grows, becomes bigger, and higher, and thus "rising in height," is a necessary consequence of growth. It is, however, very doubtful whether the root *brih* without a preposition (such as *ud*) can convey the meaning "to raise." The meaning "to grow" is at any rate the original one. Thus derived *brahma* means originally "growth." That this was the original sense of the word can be proved from other reasons also. *Brahma* is the same word, in every respect, as the *baresma* of the Zend Avesta, the *h* of Sanskrit being changed according to the phonetical laws of the Zend grammar, into a sibilant. This means a bunch of twigs tied together by a reed which is used up to the present day by the Parsi priests when performing the Homa ceremony. The Brahmans use at all their sacrifices a bunch of kus'a grass which is also tied together. They call it *Veda* (see Aśv. Śr. S. 1, 11 *vedam gatnyáu pradāya vāchayet* i. e. after having handed over to the wife of the sacrificer that bunch of kus'a grass, which is called *Veda*, he should make her repeat this mantra, &c.) *Veda* is a synonymous word for *brahma*; for the latter term is often explained by *veda* (so does Kaiyata in his notes on Patañjali's explanation of Pāṇini's Sūtra 6, 3, 86, in the Mahābhāṣya), and thus identified with the designation of the whole body of sacred knowledge of the Brahmans. In the Nighantavas, the ancient collection of Vedic words, *brahma* occurs twice, once as a name for "food" (2, 7), and another time as that for "wealth." Both these meanings, principally the former, can easily be connected with that of "growth." They appear to be founded on passages of the Brāhmaṇas, where it is said, that the Brahma is food. In the Saṁhitā, however, these meanings are never to be met with, but from this circumstance it certainly does not follow that they never existed. The meaning attached to the word in the Saṁhitā appears to be that of "sacred hymn, chant." Śāyana explains it often by *stotra*, i. e. the performance of the Sāma chanters (see his Commentary on Rigveda, 7, 22, 9) or by *stōtrāni havīṃśhica* (7, 23, 1) i. e. chants and offerings. This meaning is, however, not the original one, and does even in the Saṁhitā hardly express its proper sense. It cannot be an equivalent either for *mantra*, or *śīman*, or *stōtram*, or *havis*, and if it appear to be used in one of these senses, it means their common source; for the hymn, repeated by the Hotar, as well as the chant of the Sāma singers, and the oblations given to the fire by the Adhvaryu, are all equally made sacred by means of their

know all Vedas, and understand the whole course and meaning of the sacrifice. He is supposed to be a perfect master of divinity, and has in this capacity to direct and superintend the sacrificial ceremonies. The most eminent of this class of priests laid down rules for the proper performance of sacrificial rites, explained them, and defended their own opinions, on such topics against those of their antagonists; moreover they delighted in speculations on matters of a more universal character, on this life, and that life, on the best means of securing wealth, progeny, fame, heaven, &c., on mind, soul, salvation, the Supreme Being; the dictum of such a Brahma priest who passed as a great authority, was called a *Brâhmaṇam*.

participation in the *brahma*. Such expressions as, "to make the brahma," "to stir up the brahma," (*brahma jurati*) throw some light on its nature. They show (as one may clearly see from such passages as Taittiriya Brâhmaṇam 1, 1) that it was regarded as a latent power, like electricity, which was to be stirred up at the time of the performance of a ceremony. The apparatus were the sacred vessels, or the hymns, or chants. So, at a certain ceremony at the morning libation of the Soma feast, the Adhvaryu and Pratipasthâtar put the two Grahās (Soma cups), called S'ukra and Manthi (see Ait. Br. 3, 1) together, and address them in the following way, "Put, ye two (Grahās!) together the Brahma; may ye stir it up for me," &c. (Taittir. Br. 1, 1). This evidently means, that these two Grahās are put together for the purpose of eliciting the Brahma-power, and all the other powers, dependent upon it, such as the *Kshattram*, &c. The presence of the *brahma* at every sacrifice is necessary, for it is the invisible link connecting the ceremony performed with the fruits wished for, such as sovereignty, leadership, cattle, food, &c.

It is, as we have seen, symbolically represented by a bunch of kusâ grass, which is always wandering from one person to another, as long as the sacrifice lasts. It expresses the productive power in nature, which manifests itself in the growth of plants, and all other creatures. The sacrificer wishes by means of the mystical process of the sacrifice to get hold of it; for only then he is sure of obtaining anything he might wish for.

Strictly speaking, only the rule regarding the performance of a particular rite,⁴ or the authoritative opinion on a certain point of speculative theology went by this name, and we have accordingly in the works called Brâhmaṇas, nothing more or less than collections of the dicta of those Brahma priests on the topics mentioned. Afterwards the term Brâhmaṇam, which originally signified only a single dictum, was applied to the whole collection.

In a still more comprehensive sense we have to understand by "Brâhmaṇa," a whole kind of literature, including the so-called Aranyakas and Upanishads.

Each Veda has a Brâhmaṇam, or collection of the dicta of Brahma priests, of its own. But they also show in style, expression, line of argument, and object and tendency of their speculations, such a close affinity, and even identity, that the common origin of all Brâhmaṇas is indisputable. They owe mainly their origin to those Brahmans who constituted themselves into regular sacrificial congregations, in order to perform the so-called *Sattras* or sacrificial sessions, some of which could last for many years. The legendary history of India knows of such sessions which are said to have lasted for one hundred, and even one thousand years.⁵ Though these reports

⁴ So are, for instance, the rules given for the repetition of the *Dūrohaṇam* (4, 19) quoted as a "Brâhmaṇam" (in 6, 25). See also 8, 2.

⁵ See Mahābhārata 3, 10513, where a *Sattra*, *Ishākṛita* by name, is mentioned as lasting for one thousand years.

are extravagant, they undoubtedly show that there was a time in Hindostan when large bodies of Brahmans spent almost their whole lives in sacrificing. This time is to be sought for at a very early period of Indian history; for the Brâhmaṇas with their frequent allusions and references to the Sattras of the Rishis on the banks of the Sarasvatî, and those held by the half mythical Aṅgiras, and by the Adityas (a class of gods), or even by the cows, trees, snakes, &c., presuppose their existence from times immemorial. Likewise we find in the Mahâbhârata frequent mention made of these sacrificial sessions which constitute one of the characteristic features of the earliest Brahmanic settlements in the north-west of Hindostan. It is chiefly at these Sattras that we have to look for the development and refinement of the sacrificial art, and the establishment of certain rules regarding the performance of sacrificial ceremonies.

When the Brâhmaṇas were brought into that form, in which we possess them now, not only the whole *kalpa* (i. e. the way of performing the sacrificial ceremonies) was settled, save some minor points, but even the symbolical and mystical meaning of the majority of rites. It took, no doubt, many centuries before the almost endless number of rites and ceremonies, and their bewildering complications could form themselves into such a regular system of sacrificial rules, as we find already exhibited in the Brâhmaṇas. For the Sûtras which belong to each class of Brâhmaṇas generally contain nothing novel;

no innovation in the sacrificial art; they supply only the *external* form to a system which is already complete in the Brâhmanas, and serve as text books to the sacrificial priests. And even in their arrangement they follow often their Brâhmanas to which they belong. So for instance the fourth, fifth, and sixth Adhyâyas of the As'valâyana Sûtras, which treat of the Agnishtoma, Soma sacrifice, and its modifications, Ukthya, Sholâsî, and Atirâtra, closely correspond to the three first books, and the two first chapters of the fourth, of the Aitareya Brâhmanam; and the seventh and eighth Adhyâya of those Sûtras treat exactly of the same subjects, as the three last chapters of the fourth book, and the fifth and sixth books of our Brâhmanam, viz on the various parts of the Sattras, or sacrificial sessions, and the numerous recitations required for their performance. In many passages, the Aitareya Brâhmanam and the As'valâyana Sûtras even literally agree. The latter could, from their very nature as a "string of rules" for the guidance of the sacrificial priests, dispense with almost all the numerous speculations of the meaning and effect of certain verses and rites, and all points of controversy in which some of the Brâhmanas abound; but as regards the actual performance of rites, what mantras were required at certain occasions, and in what way they were to be repeated, the Sûtras must give much more detail and be far more complete than the Brâhmanas. From this nature of both classes of works, and the relation in which they stand to one

another, it would not be difficult to show, that both might have originated at the same time. Pāṇini distinguishes between old and new Brāhmaṇas as well as between old and new Kalpa works (Sūtras). The strict distinction between a Brāhmaṇa and Sūtra period is, on a closer inquiry, hardly tenable. The Brāhmaṇas were only more complete collections of the same traditional stock which was in existence on the sacrificial art and its meaning than the Sūtras, which were compiled for practical purposes only.

We may safely conclude from the complicated nature and the multitude of the Brahminical sacrifices which were already developed and almost complete at the time of the composition of the Vedic hymns, not only at that of the Brāhmaṇas, that the compilation of sacrificial manuals containing all the rules for the actual performance of the duties of a certain class of priests (such as the Hotṛis or repeaters of the Rik verses, the Udgâṭṛis, the chanters of the Rik verses, and the Adhvaryus, the manual labourers and sacred cooks), was quite necessary at a very early time, certainly not posterior to the collection of the Mantras and the dicta of the Brahma priests into separate works.

The Sūtras contain many special rules which will be in vain sought for in the Brāhmaṇas, but which are there simply presupposed. So we do not find, for instance, the description of the Dars'apūṇama ishtī (the New and Full Moon sacrifice), or that of the Châturmâsya-ishtī, in the Aitareya Brāhmaṇam, though their names are occasionally mentioned, but

we find them in the As'valâyana Sûtras. The recital of the Sâmidhenî verses (required when kindling the fire at the commencement of any sacrificial rite) is briefly mentioned in the Brâhmaṇas, but minutely described in the Sûtras (1, 2). That they were left out in the Brâhmaṇam cannot be accounted for by assuming that their exposition was alien to the purpose of its author, or that they were unknown to him, but only by believing, that they were regarded as too trivial matters, too commonly known to deserve any special notice on his part. Certain modifications in repeating mantras (required at the great Soma sacrifices), such as the *Dîrohanam*, the *Nyûñkha*, the peculiar construction and repetition of the *Shoḷas'i* and *Vâlakhilya* Shastrâs, &c. are in the Brâhmaṇam almost as minutely and accurately described, as we find them in the Sûtras (compare, for instance, Ait. Br. 4, 19 with As'v. S'r. S. 8, 2). This clearly shows that the authors of the Brâhmaṇas knew as well all the details of the sacrificial art, as the compilers of the Sûtras. The circumstance that many such things, as the recital of the Sâmidhenî verses, &c. were left out in the Brâhmaṇam, though they are neither very simple to comprehend, nor were they unknown, entitles us to assume that they were taught in separate treatises, which could be nothing else than works like the present Sûtras.

The Sûtras which we possess at present are, no doubt, posterior to the Brâhmaṇas to which they belong; but there is every reason to believe that there were Sûtras more ancient, and simple in their

style, which served the authors of the present ones as sources of information, and these works may have been coeval with the majority of our Brâhmaṇas.

Although we cannot discover any material difference between the Brâhmaṇas and the Sûtras so as to regard the latter as developing and systematizing the ideas contained in the former, as is the case with the Vedânta philosophy in reference to the Upanishads, yet there exists one between the Brâhmaṇas, and the Mantras and hymns. This difference is, however, not very great, and can be accounted for partially from other causes than that of age. Already the hymns presuppose a settled ritual, and contain many speculative ideas similar to those of the Brâhmaṇas.

Some scholars hold that the occurrence of sacrificial terms, or of philosophical and mystical ideas are suggestive of the late date of the hymn in which they are found. But these circumstances do by no means afford any sure test as to the relative age of the Vedic hymns. One has even drawn a strict line of distinction between a Mantra and Chhandas period, assigning to the former all the sacrificial hymns, to the latter those expressive of religious and devotional feelings in general, without any reference to sacrificial rites. But I have grave doubts whether this distinction will prove tenable on further inquiries, chiefly if this question as to the age of a certain hymn is made entirely to depend upon what period (the Mantra or Chhandas period) it might belong to. There are sacrificial hymns which, to judge from their style and their general ideas, must

his constant assistant the Pratiprasthâtar. That there was a plurality of Adhvaryus already at the time of the Rishis, we may learn from several passages of the Sâṃhitâ of the Rîgveda (2, 37, 2; 8, 2, 4).

The fourth priest here mentioned is the Agnidhra; for by the term *Agnimindha* we can only understand him. His office appears to be very old and he is once mentioned by his very name *Agnidhra* in a Vedic song (2, 36, 4). Besides we meet with the well known formula which he has, as the protector of the sacrifice, to repeat as often as the Adhvaryu commences a set of oblations accompanied by the Anuvâkyâ and Yâjyâ mantras of the Hotar. This is *astu s'râushat* (1, 139, 1), which he has to repeat when the Adhvaryu calls upon him to do so, by the formula *ô s'râvaya*.⁷ Before he repeats it, he takes a wooden sword, called *sphyā*⁸ into his hand, and ties round it twelve stalks of kus'a grass, called *idhmasannahanâni* (what is tied round the wood) making three knots (*trisandhana*). He must hold it up as long as the principal offerings last, from

⁷ This formula is repeated just before the commencement of the so-called Prayâjas. As'val. S'r. S. 1, 4, gives the following rules: *Adhvaryur âs'râvayati pratgâs'râvayed âgnidhraḥ*, i. e. the Adhvaryu calls, *ô s'râvaya*, to which the Agnidhra responds by *astu s'râushat*. Both formulas are mentioned or alluded to in two Sûtras of Pânini (8, 2, 91-92), who teaches that the first vowel in *s'râushat*, and the first and second in *ô s'râvaya* are to be pronounced in the *pluta* way, i. e. with three moras. Regarding *s'râushat* As'val. gives the same rule (*astu s'râushat iti auhoram plâvayan*); but the pronunciation of *ô s'râvaya* he does not particularly mention.

⁸ Other interpretations have been given of this word by European scholars. But being myself in possession of a *sphyā*, and having seen its use at the sacrifice, I can prove beyond any doubt, that it is a wooden sword.

the time of the beginning of the Prayûjas till the Svishtakrit is over. The purpose of this act as explained by the Shrotriyas (sacrificial priests) of the present day is to keep the Rakshas and evil spirits away from the sacrifice. Now the whole ceremony, along with the formulas used, resembles so closely what is recorded in the Zend-Avesta of the angel *S'raosha* (now called *Serosh*), that we can fairly conclude that the office, or at any rate the duties, of the Agnîdhra priests were already known to the Aryas before the Iranians separated from the Indians. Serosh, as may be seen from the Serosh Yasht (Yas'na 57), holds in his hand a sword (*s'naithis*) in order to fight against the Devas, and to keep them away from the creation of Ormazd. He first spread the sacred grass or twigs; he first repeated (*frus'rāvayat*) the sacred prayers. His very name *S'raosha* reminds of the call *s'râushat*. One of the duties of the Agnîdhra, or Agnit, was to kindle the fire. Such an office is known also to the Parsi ritual. It is that of the *Atarevakhsho*, i. e. who feeds the fire, a name often applied to the Rathwi, in which we have recognised the Adhvaryu.

The fifth priest is the *Grāvagrâbha*, a name no further mentioned in other Vedic books. Sâyaṇa identifies him with the Grâvastut⁹ of the ceremonial of the Brâhmaṇas. The office of the latter is to repeat the Pâvamânya verses when the Soma juice is being prepared. But the name *Grāvagrâbha*

⁹ On his office, see 6, 1-2, pp. 379-80.

implies more, for it means, one who holds, or seizes the Grâvanas¹⁰ (Soma squeezing stones). This is done by the Adhvaryu himself. In ancient times the Soma juice was very likely extracted by that priest who had to repeat the mantras for the purification of the Soma juice, that is, by the Grâvastut. Such a priest who was engaged in the preparation of the Soma (Homa) juice is also known in the Zend-Avesta. His name there is *havanan*,¹¹ i. e. one who makes or prepares the *havana* = *savana* "libation."

The sixth priest mentioned in the As'vamedha hymn is the *S'amstar*, i. e. the repeater of Shastras. This is no doubt the Maitrâvaruṇa of the later ritual, who is several times mentioned by the name of *Pras'ústar* in other passages of the Saṁhitâ (1, 94, 6) and in the Brâhmanas. Sâyaṇa takes the same view.

Besides the names of the officiating priests, we have to examine some of the technical terms of the sacrificial art. In the 15th verse we find the expres-

¹⁰ See the note on the preparation of the Soma to 7, 32 pp. 488-90.

¹¹ See Vis'parad 3, 1. The term *havana* occurs in the Gâthâs for Homa (Yas'na, 10). That it means the same as the Vedic *savana* with which it is identical follows unmistakeably from the context. A *fratarem havanem* and an *uparem havanem*, that is, a first and second libation, are even distinguished (Yas'na 10, 2 ed. Westergaard). The *fratarem havanem* is the *prâtaḥ savanam*, i. e. morning libation of the ritual books; the *uparem*, i. e. latter, following, corresponds to the *mādhyandina savanam*. The Parsi priests prepare up to the present day actually the Homa juice *twice* when performing the Homa ceremony. The first preparation takes place before the *Zota* (the Hotar of the Brahmins) appears; the second commences at the beginning of the proper ceremony, and is finished along with it. The Zota drinks the Homa which was prepared first by the Raspi (Adhvaryu); that one prepared during the ceremony is thrown into

sions, *isṣtam*, *vītam*, *abhiḡūrtam*, *vashaṭkṛitam*, which all refer to the repetition of the Yâjyâ mantra by the Hotar when the Adhvaryu is ready to throw the offering into the fire. *Isṣtam* is the technical term for pronouncing the Yâjyâ mantra itself; *abhiḡūrtam*, which is the same as *āḡūrtam*, signifies the formula *ye yajāmahe* (generally called *āgur*) which always precedes the Yâjyâ verse; *vashaṭkṛitam* is the pronunciation of the formula *vâushaṭ* at the end of the Yâjyâ verse; *vītam* refers to the formula *Agne vīhi*, which follows the *vashaṭkāra*, and is itself followed by another *vashaṭkāra* (the so-called Anuvashaṭkāra).

Let us now sum up the evidence furnished by this sacrificial hymn as bearing upon the history of the sacrificial art in its relationship to the mass of other Vedic songs on the one, and to the Brâhmaṇas on the other side.

In examining the names of the officiating priests, we can here discover only two classes instead of the four, known to other Vedic hymns, and principally to the Brâhmaṇas. We have only Adhvaryus and Hotṛis, but no Brahma priests, and no Udgâṭṛis (chanters). Without the two latter classes no solemn sacrifice at which Soma was used could be performed even at a time far anterior to the Brâhmaṇas. There is no doubt, the introduction of each of these two classes marks a new epoch in the history of the sacrificial art, just as the separation of the offices of Adhvaryu and Hotar in the ante-Vedic times, indicates the first step in the development of the art of sacrificing. At that early time when the

Iranians left their Indian brethren on account of a bitter religious contest, which is known in the Brâhmaṇas as the struggle between the Devas and Asuras, already the offices of an Adhvaryu and Hotar were distinct, as we may learn from the Zend-Avesta, which exhibits the religion of the Asuras (Ahura religion, its professors calling themselves *ahuro-zkêshô*=*asura-diksha*, i. e. initiated into the Asura rites).

But the offices of Udgâtrîs and that of the Brahma priests were not known to the Aryas at that time; they were introduced subsequently after the separation. In many Vedic hymns we find, however, the duties principally of the former class (the chanters) mentioned. They are often juxtaposed with those of the Hotars. The term for the performance of the Hotri-priests is *s'âmś*, to praise, recite; that for that of the Udgâtrîs *stu* or *gâi* to sing (see, for instance, Rigveda Saṃh. 8, 1, 1; 6, 62, 5; 6, 69, 2-3); besides the technical names *uktha*=*Shastra* and *Stoma*, *sâma*, are frequently to be met with (see 8, 1, 15; 3, 3. 6; 6, 3; 16, 9: 14, 11; 6, 24, 7 &c.) Now the absence of all such terms, indicative of the functions of the Udgâtrîs (chanters) in the As'vamedha hymn is certainly remarkable. Their not occurring might, perhaps, be accounted for by the supposition, that the chanters were not required at the horse sacrifice. It is true several smaller sacrifices, such as the Dars'apûrnamâsa, the Châturmâsya Ishtis and the animal sacrifice (if performed apart without forming part of a Soma sacrifice) are performed without any chanting;

but for Soma sacrifices of whatever description, the chanters are as indispensable as the Hotars. That the As'vamedha was connected with a Soma sacrifice¹² already at the time of the composition of the hymn in question, undoubtedly follows from the office of *Grācagrābha* being mentioned in it; for this priest is only required for the extracting of the Soma juice, and has nothing whatever to do with any other sacrificial rite. The mentioning of the S'āñstar (Maitrāvaruṇa) is another indication that the As'vamedha already at that early time was accompanied by a Soma sacrifice. For one of the principal duties of the Maitrāvaruṇa, who may be called the first assistant of the Hotar, is to repeat Shastras, which are only required at Soma sacrifices as the necessary accompaniments of all chants.

Besides the Udgâtris we miss the class of the Brahma priests, viz. Brahmâ, Brâhmaṇâchaṁsî, and Subrahmanyâ, whose services are required at all great sacrifices. The Brahmâ can not, even at small sacrifices, such as the Dars'apûrnamâsa Ishṭi, be dispensed with. The Brâhmaṇâchaṁsî and Subrahmanyâ are at Soma sacrifices as indispensable as the Maitrāvaruṇa; the first has to repeat also Shastras for the chants, the latter to invite every day Indra to the Soma feast (see the note to 6, 3, pp. 382-84).

The introduction of the Brahmâ priest marks no doubt a new era in the history of the sacrificial art;

¹² According to As'val. S'r. Sûtras (10, 8) there are three Soma days (*sutyāni*) required for the horse sacrifice.

for to judge from the nature of his duties as superintendent of the sacrificial ceremonies, he was only necessary at a time when the sacrifice had become already very complicated, and was liable to many mistakes. The origin of the office dates earlier than the Brâhmaṇas. Unmistakeable traces of it are to be found already in the Saṁhitâ of the Rîgveda. In one passage 1, 10, 1, the Brahmâ priests (*brahmâṇas*) are juxtaposed with the Ilotris (*arkinaḥ*) and Udgâtis (*gâyatriṇaḥ*). They are there said to "raise Indra just as (one raises) a reed." Similarly we find together *gâyata* chant, *śaṁśata* praise, and *brahma kṛṇuta* make the Brahma (8, 32, 17). In 10, 91, 10 the Brahmâ is mentioned along with other priests also; such as the Potar, Neshtar, &c. The little work done by the Brahmâ priests, or rather their idleness, is mentioned, 8, 92, 30, "do not be as lazy as a Brahmâ priest" (*mo shu brahmeva tandrayur bhuvah*). That the Brahmâ priests were thus reproached may clearly be seen from Ait. Brâhm. 5, 34. The Brahmâ priest is the speaker or expounder of religious matters (10, 71, 11; 117, 8), in which capacity they became the authors of the Brâhmaṇas. That the Brahmâ was expected to know all secret things may be inferred from several passages (10, 85, 3; 16; 35; 36). Bṛihaspati, the teacher of the gods, is also called *brahmâ* (10, 143, 3), and Agni is honoured with the same name (7, 7, 5), as well as his pious worshippers of old, the so-called Aṅgirasah (7, 42, 1). Sometimes the name signifies the Brahman as distinguished from the Kshattriya (*brahmanî rājani vâ* 1, 108, 7).

It is certainly remarkable, that none of the *Brahmâ* priests is to be found among the priests enumerated in the *As'vamedha* hymn, and we may safely conclude, that their offices were not known at that time. The word *brahma* (neuter) itself occurs in it (in the seventeenth verse), "If any one in order to make thee sit did thee harm by kicking thee with his heels, or striking thee with a whip violently so that thou didst snort, I cause all to go off from thee by means of the *Brahma*, just as I make flow (the drops of melted butter) by means of a *Śruch* (sacrificial spoon) over the piece which is among the ready-made offerings (*adhvareṣu*)."
Brahma has here very likely its original meaning, "the sacrificial grass" or a certain bunch of it (see the note on pages 4, 5). For the meaning "prayer," which is here given to it by *Sâyana*, does not suit the simile. In order to understand it fully, one has to bear in mind that the *Adhvaryu* after having cooked and made ready any offering (*Purodâśa* or flesh, or *Charu*, &c.) generally pours from a *Śruch* some drops of melted butter over it. Now the *brahma* by means of which the priest is to soothe all injury which the sacrificial horse may have received from kicking or striking, is compared with this *Śruch*; the drops of melted butter are then the several stalks of the bunch of the sacrificial grass, required at all sacrifices and their taking out, and throwing away (as is done at all sacrifices, see note 8 to page 79) is compared to the flowing of the drops from the sacrificial spoon.

Not only is the number of priests less, but the

ceremonies are also more simple. It appears from verse 15th, that there was no Puroṇuvâkyâ or introductory mantra required, but the Yâjyâ alone was sufficient. The latter consisted already of the same parts as in the Brâhmanas, viz. the Agur, the Yâjyâ mantra, the Vashaṭkâra and Anuvashaṭkâra (see note 32 to page 95, page 126, and note 11 to page 133-34). The Agur or the introductory formula *ye yajâmahe i. e.* "what (gods are), those we worship by sacrificing," is very ancient, and seems to go back even beyond the properly so-called Vedic times; for we meet it even with the same name already in the Zend-Avesta (see note 11 to page 134); even a large number of the Parsi prayer formulas commence with it up to this day, viz. *yazâmaidê*. The Vashaṭkâra or the call *vâushaṭ*, and the Anuvashaṭkâra, or the second call *vâushaṭ* preceded by *Agne rîhi*, *i. e.* "Agni eat (the food)" must be also very old, though we do not find any trace of them in the Parsi ritual, which circumstance can be, however, easily accounted for. The first call *vâushaṭ* being required in the very moment of the offering being thrown into the fire, and the second at once after it, there was no occasion for them at the Zoroastrian sacrifices; for the priests are not allowed to throw flesh, or Homa, or even cakes into the fire; they have only to show their offerings to the sacred element. In the Saṁhitâ itself, the Vashaṭkâra is frequently mentioned, and in hymns which show by no means a modern origin (see 1, 14, 8; 120, 4; 21, 5; 7, 14, 3; 15, 6; 99, 7 &c); some of them apparently allude to the

Anuvashaṭkara, (so, for instance, 7, 156, *semām vetu vashaṭkṛitīm*, may he eat this piece offered by the call *vāushaṭ! vi* (in *vīhi*) being one of the characteristic terms of the *Anuvashaṭkāra*).

From all we have seen as yet it clearly follows that the As'vamedha hymn is by no means a late, but a very early production of Vedic poetry, and that consequently a strict distinction between a Chhandas and Mantra period, making the former by about two hundred years older than the latter, is hardly admissible.

The same result is to be gained from a more close examination of other pre-eminently sacrificial hymns, which all would fall under the Mantra period. There being here no occasion to investigate into all hymns of that character, I will only here make some remarks on the Nābhānedishṭha hymns (10, 61-62). Their history is given in the Ait. Brāhm. itself (5, 14). They are traced to Manu, the progenitor of the human race, who gave them to his son Nābhānedishṭha. He should communicate them to the Aṅgiras, for enabling them to perform successfully the ceremonies of the sixth day (in the Shaḷaha, see note 9 to page 279), and receive all their property as a sacrificial reward.

This whole story appears to have no other foundation¹³ but the two hymns themselves, principally the

¹³ It is to be found also with little difference in the Taittiriya Saṁhitā 3, 1, 9, 4-6. Instead of the two Sūktas (hymns) Manu there is said to have given his son a Brāhmanam on a certain rite concerning the share of Rudra in the Soma libation, to help the

latter. The first is very difficult to understand, the second is on the whole simple. Both are by tradition ascribed to Nābhānedishṭha, the son of Manu, whose existence is very doubtful. They differ so much in style, that they cannot have the same author. Several traits of the legend, however, are to be found in them. The refrain of the first four verses of 10, 62 which is addressed to the Aṅgiras, "receive the son of Manu" re-occurs in the legend; also the gift of a thousand. In a verse of the former (10, 61, 18) the word *nābhānedishṭha* occurs, but it does not mean there a human, but some divine being. I give the 18th and 19th verses in translation.

(18) "His relative, the wealthy Nābhānedishṭha who, directing his thoughts towards thee, speaks on looking forward (as follows) 'this our navel is the highest; as often as required I was behind him (the Nābhānedishṭha on earth).'"

(19) "This is my navel, here is what resides with me; these gods are mine; I am everything. Those who are first born, and those who are born for a second time (by reproduction),—the cow milked that (seed) from the truth, (and) they are born."¹⁴

From these two verses as well as from several others in it (principally 2 and 5-8 describing Prajâpati's illicit intercourse with his

Aṅgiras to heaven. The "sixth day" is not mentioned in it. The man in a "blackish dress" of the Aitareya Br. is here called *Rudra*.

¹⁴ The explanation given by Sâyana of these difficult verses is very artificial. He tries to get out of the hymn everywhere the story told of Nābhānedishṭha in the Ait. Br. 5, 14.

daughter, see Ait. Br. 3, 33) we may clearly perceive that Nābhānedishṭha and the hymn in question refer to generation. This view is fully corroborated by the application of it at the sacrifice, as expounded by the Brāhmaṇam, and as even presupposed in the hymn itself.

We know from various passages of the Brāhmaṇas, that one of the principal acts of the sacrificial priests was to make a new body to the sacrificer, and produce him anew by mantras, and various rites, by making him mystically undergo the same process to which he owed his natural life. So, for instance, the whole Pravargya ceremony (see note 1 to pages 41-43), the Ajya and Pra-uga Shastras (see Ait. Br. 2, 35-38; 3, 2) of the morning libation, and the so-called Shilpa Shastras (6, 27-31) of the Hotṛi-priests are intended for this purpose. Of the latter the two Nābhānedishṭha hymns form the two first parts, representing the seed effused, and its transformation to an embryo in its rudest state (see 6, 27). Nābhānedishṭha is the sperm when effused; after having undergone some change in the womb, it is called *Narās'aṁsa*.¹⁵ That the hymn originally had such a mystical sense, is evident from the two first verses :

¹⁵ This idea must be very old; for we find an unmistakeable trace of it in the Zoroastrian tradition. So we read in the Bundeheš (page 80 in Westergaard's edition of the Pehlvi text) that the angel Nerioseng (*nerioseng yazd* = *narās'aṁsa yajata* in Sanscrit) intercepted the three particles of sperm which Zoroaster is said to have once lost, and out of which the three great prophets, *Oshadar* (*bām*), *Oshadar māh*, and *Sosiosh* are expected to spring at the end of the world.

(1) "May this awful Brahma, which he (Prajâpati) thus skilfully pronounced in words at the congregation, at the assembly, fill the seven Hotars on the day of cooking (the sacrificial food), when his (the sacrificer's) parents (and other) liberal men (the priests) are making (his body)."

(2) "He established (as place) for the reception of his gift the altar (*vedi*), destroying and ejecting the enemy with his weapons. (After having thus made the place safe) he then hastily under a very loud cry poured forth his sperm in one continuous (stream)."

The meaning of these two verses can only be the following: the poet who was no doubt a sacrificial priest himself wishes, that the hymn which he regards as a revelation from Prajâpati, who repeated it at the great sacrificial session which he is so frequently said to have held, may fill the seven Hotri-priests when they, with the same liberality as Prajâpati (when he poured forth his sperm) are like parents making by their hymns the new celestial body to the sacrificer. The place for reception of the seed poured out mystically in prayer by the Hotars, is the altar; for standing near it (and even touching it with their feet) they repeat the mantras. The reason that they have to regard the Veda as the safe receptacle of the seed, is to be sought for in the antecedent of Prajâpati, who prepared it for the purpose, defending

Nerioseng clothed the said sperms with lustre and strength (*rosnas Zor*), and handed them over to *Anâhit* (the Persian Venus) to look at them. They are guarded against the attacks of the Devas (the Indian gods) by 999,999 Frohars (a kind of angels).

it against the attacks of enemies. After having made it safe, he poured out his seed whence then all creatures sprang (see Ait. Br. 3, 34).

Nâbhânedishtha is, according to the verses above quoted, the heavenly guardian of all germs of generation; all, gods, men, beasts, &c. come from him. His assistance is required when the sacrificial priests are producing the new celestial body of the sacrificer. He looks down from heaven at his relative, that is, the seeds containing the germ of new life poured out mystically by the Hotars in their prayers. His navel is the centre of all births in the universe; as being nearest ('nearest to the navel' is the literal meaning of *nâbhânedishtha*) he is the guardian of all seeds. Every seed on earth has only effect as far as he participates in it. We have here the Zoroastrian idea of the Fravashis (Frohars) who are the prototypes of all things existing.¹⁶ The word *nâbhânedishtha* must be very old; for we find it several times in the form *nabânâzdista* in the Zend Avesta. It is an epithet of the Fravashis (Yas'na 1, 18. Yashts 13, 156), and signifies the lineal descendants in future generations¹⁷ (Vend. 4, 5-10 Westergaard).

¹⁶ See my Essays on the Sacred Language, Writings and Religion of the Parsis, page 186.

¹⁷ This is the sense of *narâm nabânâzdistânâm*, in the fourth Frargard of the Vendidad. In the passage in question the punishment consequent on the breach of a promise is said to extend to so and so many *narâm nabânâzdistânâm*, literally men who are nearest the navel of the offender, that is, his lineal descendants. The Pehlevi translation gives in its notes about the same meaning to it. So it has for instance to 4, 5 the note: 300 *sanat bim dâren* "for three hundred years there will be danger (for the *nabânâzdistas*)" This is also the opinion of many Desturs.

Although the Nâbhânedishṭha hymn (10, 61) is purely sacrificial, and composed at a time when the Rishis already indulged in speculations on the mystical meaning of sacrificial rites, no trace can be found, to show that it is a modern composition. The circumstance, that it is already in the Aitareya Brâhmaṇam traced to Manu, the progenitor of the human race, shows, that its origin is entirely lost in the depths of antiquity. The mentioning of *Kakshîvan* in verse 16, and the occurrence of the "seven Hotars" (in the 1st verse) are no proofs of a late origin. For Kakshîvan appears as a celebrated Rishi, who was distinguished as a great chanter and Soma drinker in many other passages, principally in the first book (see Rigveda Sañh. 1, 18, 1-2; 51, 13; 116, 7; 117, 6; 4, 26, 1) who enjoyed the special favour of the As'vins. He is to the majority of the Vedic Rishis whose hymns are kept, a personage of as remote an antiquity as *Kârya Us'anâs*, the *Âṅgiras*, &c. The "seven Hotars"¹⁸ occur several times besides (3, 29, 14; 8, 49, 16), most of them with their very names, viz. Potar, Neshfar, Agnîd, Pras'âstar, &c. (1, 15, 2-5; 9; 1, 94, 6; 10, 91, 10).

The second Nâbhânedishṭha hymn is certainly later than the first, and contains the germs of the later legend on Nâbhânedishṭha. The reason that it was also referred to him, is certainly to be sought

¹⁸ They are, according to the Brâhmaṇas (see Ait. Br. 6, 10-12), Hotar, Maitravaruṇa, Brâhmaṇâchhañsi, Achhâvâka, Potar, Neshitar and Agnidhra.

for in the 4th verse, where is said, "This one (*i. e.* I) speaks through the navel¹⁹ (*nâbhâ*), hails you, in your residence; hear, O sons of the gods, ye Rishis (to my speech)." The song is addressed to the Aṅgiras, who are requested to receive the poet. The gift of thousand is also mentioned.

Let us, after this discussion regarding the antiquity of the As'vamedha and Nâbhânedishṭha hymns, return to the general question on the relationship between the pre-eminently sacrificial mantras, and the other production of Vedic poetry.

If we look at the history of poetry with other nations, we nowhere find profane songs precede religious poetry. The latter owes its origin entirely to the practical worship of beings of a higher order, and must, as every art does, go through many phases before it can arrive at any state of perfection and refinement. Now in the collection of the hymns of the Rigveda, we find the religious poetry already so highly developed, the language so polished, the metres already so artificially composed, as to justify the assumption, that the songs which have reached our time, are not the earliest productions of the poetical genius, and the devout mind of the ancient Indians. Generations of poets and many family

¹⁹ This expression appears to be strange. It implies a very ancient idea, which must have been current with the Iranians and Indians alike. The navel was regarded as the seat of an internal light, by means of which the seers received what they called revelation. It is up to the present day a belief of the Parsi priests, that the Deasturs or High-priests have a fire in their navel, by means of which they can see things which are hidden. This reminds us of some phenomena in modern somnambulism.

schools in which sacred poetry was regularly taught, just as the art of the bards and scalds with the Celtic and Scandinavian nations, must have preceded that period to which we owe the present collection. If an old song was replaced by a new one, which appeared more beautiful and finished, the former was in most cases, irrecoverably lost. Old and new poets are frequently mentioned in the hymns of the Rigveda; but the more modern Rishis of the Vedic period appear not to have regarded the productions of their predecessors with any particular reverence which might have induced them to keep their early relics.

Now the question arises, are the ²⁰²⁴⁰finished and polished hymns of the Rigveda with their artificial metres the most ancient relics of the whole religious literature of the Brahmans, or are still more ancient pieces in the other Vedic writings to be found? It is hardly credible, that the Brahmanical priests employed at their sacrifices in the earliest times hymns similar to those which were used when the ritual became settled. The first sacrifices were no doubt simple offerings performed without much ceremonial. A few appropriate solemn words, indicating the giver, the nature of the offering, the deity to which as well as the purpose for which it was offered, and addresses to the objects that were offered, were sufficient. All this could be embodied in the sacrificial formulas known in later times principally by the name of *Yajus*, whilst the older one appears to have been *Yāja* (preserved in *pra-yāja*, *anu-yāja*, &c). The invocation of the deity by different names,

and its invitation to enjoy the meal prepared, may be equally old. It was justly regarded only as a kind of Yajus, and called *Nigada*²⁰ or *Nivid*. The latter term was principally applied to the enumeration of the titles, qualities, &c. of a particular deity, accompanied with an invitation. At the most ancient times it appears that all sacrificial formulas were spoken by the Hotar alone; the Adhvaryu was only his assistant, who arranged the sacrificial compound, provided the implements, and performed all manual labour. It was only at the time when regular metrical verses and hymns were introduced into the ritual, that a part of the duties of the Hotar devolved on the Adhvaryu. There are in the present ritual, traces to be found, that the Hotar actually must have performed part of the duties of the Adhvaryu.

According to the ritual which appears to have been in force for the last three thousand years without undergoing any considerable change, it is one of the principal duties of the Adhvaryu to give orders (*praisha*) to most of the officiating priests, to perform their respective duties. Now at several occasions, especially at the more solemn sacrifices, the order is to be given either by the Hotar himself, or his principal assistant, the Maitravaruna. So for instance, the order to the slaughterers of the sacrificial animal,

²⁰ See Madhusûdana's *Prasthâbhedha* in Weber's *Indische Studien*, i. page 14, and the *Bhâgavata Purâna* 12, 6, 52 (in the Bombay edition) where the *yajurgana*, i. e. the series of Yajus mantras is called *nigada*. Madhusûdana comprises by this name, as it appears, principally the *Praishas* or orders by the Adhvaryu to the other priests to do their respective duties.

which is known by the name of Adhrigu-Praishamantra (see Ait. Br. 2, 6-7) is given by the Hotar himself, though the formulas of which it is composed have all characteristics of what was termed in the ritual *Yajus*, and consequently assigned to the Adhvaryu. At the Soma sacrifice all orders to the Hotar to repeat the Yâjyâ mantra, before the libations are thrown into the fire, are to be given by the Maitrâvaruṇa, and not by the Adhvaryu. The formulas by which the gods are called to appear, the address to the fire when it is kindled are repeated by the Hotar, not by the Adhvaryu, though they cannot be termed *rik*, the repetition of which alone was in later times regarded as incumbent upon the Hotar. The later rule, "The Hotar performs his duties with the Rigveda" (in the introductory chapter to the Hiraṇyakes'î and Apastamba S'râuta Sûtras) is therefore not quite correct. The Hotar himself even sacrifices on certain occasions what is, according to the later ritual, to be done by the Adhvaryu alone, or, when the offering is given as penance, by the Brahmâ. So, for instance, he sacrifices melted butter before repeating the As'vina Shastra (see the note to 4, 7, page 268), which is, as far as its principal parts are concerned, certainly very ancient.

Now if we compare the sacrificial formulas as contained in the Yajurveda, and principally the so-called Nigadas, and Nivids, preserved in the Brâhmaṇas and Sûtras with the bulk of the Rigveda hymns, we come to the conclusion, that the former are more ancient, and served the Rishis as a kind of

sacred text, just as passages of the Bible suggest ideas to religious poets among Christians. That Vedic poets were perfectly acquainted with several of such formulas and addresses which are still extant, can be proved beyond any doubt.

Reserving a more detailed treatment of this important question to a future occasion, I here instance only some of the most striking proofs.

On reference to the Nivid inserted in the Vais'vadeva hymn at the Vais'vadeva Shastra, and my remarks on it (see pages 212-13), the reader will find, that the great Rishi Vis'vâmitra, who with some of his sons are the poets of many hymns which we now possess (as, for instance, of the whole third Maṇḍala), knew this ancient sacrificial formula very well; for one of its sentences setting forth the number of deities is alluded to by him.

Certain stereotyped formulas which occur in every Nivid, to whatever deity it might be addressed, occur in hymns and even commence them. I instance the hymn *predam brahma* (8, 37), which is certainly an allusion to the sentence which occurs in all Nivids, *predam brahma predam kshatram* (see note 25 on page 189). That the coincidence is no mere chance follows from some other characteristic Nivid terms made use of in the hymn in question; compare *âvitha pra sunṛataḥ* with *predam sunvantam yajamānam avatu* in all Nivids, and *kshattriya tvam ivasi* with *predam kshatram (avatu)*.

The Subrahmanyâ formula, which is generally called a Nigada (see on it the note to 6, 3 on pages

383-84) is unmistakeably alluded to in the hymn, 1, 51, principally in the first and thirteenth verses. In both, Indra is called *mesha* a ram, and *vrishanās'vasya menā*.

The call of the *Agnīdhra*, *astu s'rāushat*, as well as the Agur addressed to the Hotar, *hotā yakshat*, were known to the Rishis, as we learn from 1, 139, 1. 10.

The so-called Rituyâjas which are extant in a particular collection of sacrificial formulas, called *praisha sūkta* or *praishādhyaya*, occur even with their very words in several hymns, such as 1, 15; 2, 37. (On the Rituyâjas, see note 35 on pages 135-36.)

The so-called Aprî hymns are nothing but a poetical development of the more ancient Prayâjas, and Anuyâjas (Compare the notes 12 on page 18; 14 on pages 81-82; and 25 on page 110.)

Many hymns were directly composed not only for sacrificial purposes in general, but even for particular rites. This is principally the case with several hymns of Vis'vâmitra. So, for instance, the whole of hymn 3, 8 *anjanti tvām adhware* (see about it, Ait. Br. 2, 2) refers only to the anointing, erecting, and decorating of the sacrificial post; 3, 21 is evidently made for addressing the drops of melted butter which drip from the omentum, over which they were poured (see Ait. Br. 2, 12); 3, 52 celebrates the offering of the Purodâśa consisting of fried grains, pap, &c. which belongs to each Soma libation (see Ait. Br. 2, 23).

The first ten hymns of the first book of the Rig-veda Saṁhitâ contain, as it appears, the Soma ritual

of Madhuchhandâs, the son of Vis'vâmitra. It provides, however, only for two libations, viz. the morning and midday. The first hymn has exactly the nature of an Ajya hymn, which forms the principal part of the first Shastra, the so-called Ajya. The second and third hymns contain the Pra-uga Shastra, which is the second at the morning libation, in all its particulars. The following seven hymns (4-10) all celebrate Indra, and it appears from some remarks in the Ait. Br. (3, 20, page 192), that in ancient times the midday libation belonged exclusively to Indra. The ritual for the evening libation is of so peculiar a nature, and so complicated, that we must ascribe to it quite a different origin than to the two other libations.

The hymns 12-23 appear to contain a more comprehensive ritual of the Kaṇva family, which is ancient. The 12th hymn (the first in this collection) is addressed to the Agni of the ancestors, the *pravara*, who must be invoked at the commencement of every sacrifice; it contains three parts of the later ritual—*a*) the *pravara*, *b*) the invocation of Agni by the Nigada, and *c*) the request to Agni to bring the gods (the so-called *devâvahanam*). The 13th is an Aprî Śūkta containing the Prayûjas, which accompany the very first offerings at every sacrifice.

These three hymns were, it appears, appropriate to a simple Ishti, as it precedes every greater sacrifice. The following hymns refer to the Soma sacrifice. The 15th is a Rituyâja hymn; the Rituyâjas always precede the Ajya Shastra. The hymns from

16-19 contain a ritual for the midday libation, and in 20-22 we find the principal deities of the Shastras of the evening libation.

The hymns from 44-50 in the first book by Praskanya, the son of Kanya, contain, if the Indra hymn (51) is also reckoned, all the principal deities, and metres of the Asvina Shashtra, the former even in their proper order, viz. Agni, Ushas, the Asvins, Surya, Indra (see Ait. Br. 4, 7-11).

These instances, which could be easily greatly enlarged, will, I think, suffice to show that the ritual of the Brahmanas in its main features, was almost complete at the time when the principal Rishis, such as the Kanyas, Visvamiitra, Vasistha, &c. lived.

I must lay particular stress on the Nivids which I believe to be more ancient than almost all the hymns contained in the Rigveda. The principal ones (nine in number) are all to be found in the notes to my translation of the 3rd Pañchikâ (book). That no attention has been paid as yet to these important documents by the few Vedic scholars in Europe, is principally owing to the circumstance of their not having been known to them. It being now generally believed that the earliest relics of Vedic literature are to be found only in the Rigveda Samhitâ, it is of course incumbent on me to state briefly the reasons why I refer the so-called Nivids to a still more remote antiquity.

The word *nivid* frequently occurs in the hymns and even with the epithet *pûrva* or *pûrvya* old (see

1, 89, 3; 96, 2; 2, 36, 6.) The Marutvatīya Nivid²¹ is, as it appears, even referred to by Vāmadeva (4, 18, 7, compared with note 25 on page 189); the repetition of the Nivids is juxtaposed with the performance of the chanters, and the recital of the Śāstras (6, 67, 10). The Brāhmaṇam regards the Nivids, particularly that one addressed to Agni, as those words of Prajāpati, by means of which he created all beings (see Ait. Br. 2, 33-34). That such an idea, which entirely coincides with the Zoroastrian of Ahuramazda (Ormazd) having created the world through the *yathû-uhû-rairyô* prayer (see the 9th chapter of the Yas'na), must be more ancient than the Brāhmaṇas, we learn from a hymn of the old Rishi Kutsa, who is already in many Vedic songs looked upon as a sage of the remote past. He says (1, 96, 2) that Agni created by means of the "first Nivid" the creatures of the Manus (see page 143). In 1, 89, 3-4, an old Nivid appears to be quoted. For the words which follow the sentence "we call them with the old Nivid" bear quite the stamp of such a piece.

Many Nivids, even the majority of them, are certainly lost. But the few pieces of this kind of religious literature which are still extant, are sufficient to show that they must be very ancient, and are not to be regarded as fabrications of the sacrificial priests at the times when the Brāhmaṇas were composed.

²¹ When the word *nivid* appears often in the plural, then the several *śāstras*, of which the Nivid consists, are to be understood.

Their style is, in the main, just the same in which the hymns are composed, and far more ancient than that of the Brâhmaṇas. They contain in short sentences the principal names, epithets, and feats of the deity invoked. They have no regular metre, but a kind of rhythmus; or even a parallelismus membrorum as the ancient Hebrew poetry.

The circumstance that in the ritual such a paramount importance is attached to such half-poetical, half prose pieces as the Nivids are (see particularly Ait. Br. 2, 33; 3, 10-11), clearly tends to prove, that they must have been regarded as very efficacious. This could be hardly accounted for at a time when beautiful and finished songs were forthcoming in abundance to serve the same purpose, had they not been very ancient, and their employment been sanctioned by the example of the most ancient Rishis.

We have already seen, that several of those Nivid formulas which we have now were known to some Vedic poets. I will give here a few more instances. The hymn to the Marutas by Visvâmitra (3, 47) is evidently based on the Marutātīya Nivids (see them on page 189); the verse to Savitar (3, 54, 11) alludes to the Savitrī Nivids (see them on page 208); the hymn to Dyāvapṛthivī (1, 160) is a poetical imitation of the Dyāvapṛthivī Nivids (page 209); the Ribhu hymn (4, 33) resembles very much the Ribhu Nivids (page 210), &c.

Another proof of the high antiquity of the Nivid is furnished by the Zend-Avesta. The many prayer

formulas in the Yas'na which commence with *nivāḥ-ahayēmi*, *i. e.* I invite, are exactly of the same nature as the Nivids.

The Nivids along with many so-called Yajus formulas, which are preserved in the Yajurveda, the Nigāḍas, such as the Subrahmanyā and the so-called Japa formulas, (such as Ait. Br. 2, 38), which are muttered with a low voice only, are doubtless the most ancient pieces of Vedic poetry. The Rishis tried their poetical talent first in the composition of Yāgyās or verses recited at the occasion of an offering being thrown into the fire. Thence we meet so many verses requesting the deity to accept the offering, and taste it. These Yāgyās were extended into little songs, which on account of their finished form were called *sūktam*, *i. e.* well, beautifully spoken. The principal ideas for the Yāgyās were furnished by the sacrificial formulas in which the Yajurveda abounds, and those of the hymns were suggested by the Nigāḍas and Nivids. There can be hardly any doubt, that the oldest hymns which we possess, are purely sacrificial, and made only for sacrificial purposes. Those which express more general ideas, or philosophical thoughts, or confessions of sins, such as many of those addressed to Varuṇa, are comparatively late.

In order to illustrate that the development of the sacrificial and religious poetry of the ancient Brahmins took such a course as here described, I may adduce the similar one which we find with the Hebrews. The sacrificial ritual of Moses as laid

down in the Leviticus knows no rythmical sentences nor hymns which accompanied the oblations offered to Jehovah. It describes only such manual labour, as found with the Brahmans its place in the Yajurveda, and mentions but very few and simple formulas which the officiating priest appears to have spoken when throwing the offering into the fire of the altar. They differed according to the occasion, but very little. The principal formula was אֶשְׁרֵיחַ נִיחַח לַיהוָה "a fire offering of pleasant smell for Jehovah," which exactly corresponds with the Vedic *agnaye*, *indrāya*, &c. *svāhá!*²² i. e. a good offering to Agni, Indra, &c. If it was the solemn holocaustum, then the word קָרַב i. e. holocaustum, was used in addition (Leviticus 1, 9-13); if it was the so-called *zebakh shlāmim* or sacrifice for continued welfare, the word לֶחֶם food, bread, was added (Levit. 3, 11); if it was a penance the words אָפָסָהּ (Levit. 7, 5) "this is a penance" were required. When the priest absolved a sacrificer who brought an offering as a penance, he appears to have used a formula also, which is preserved in the so-frequently occurring sentence: וְכַפֵּר עֲלֵי כִּחַטָּאתוֹ אֲשֶׁר הִקְדִּישׁ לִי (Lev. iv, 25, 31: v. 6, 10.) "and he (the priest) shall annul the sin which he has committed, so that he will be pardoned."²³

²² The term *svāhá* is to be traced to the root *dhā* to put, with *á* to put in, into, and stands for *svādhā* (*su* + *ádthā*). It means the gift which is thrown into the fire.

²³ The priest appears to have addressed these words to the sinner who was to be absolved in this manner, "I annul the sin which thou hast committed, and thou shalt be pardoned."

If we compare these formulas with the psalms, which were composed and used for the worship of Jehovah, then we find exactly the same difference between both, as we discover between the Yajus formulas, Nivids, &c. and the finished hymns of the Rigveda Saṃhitā. In the same way as there is a considerable interval of time between the establishment of the Mosaic ritual and the composition of the psalms, we are completely justified in supposing that a similar space of time intervened between the Brahmanical ritual with its sacrificial formulas, and the composition of the majority of the Vedic hymns. Between Moses and David there is an interval of five hundred years, and if we assume a similar one between the simple Yajus formulas, and such finished hymns as those addressed to Varuṇa which M. Müller ascribes to his Chhandas period, we shall not be in the wrong.

Another proof that the purely sacrificial poetry is more ancient than either profane songs or hymns of a more general religious character, is furnished by the *Shi-king* or Book of Odes, of the Chinese. Of its four divisions, viz. *kūo-fung*, i. e. popular songs of the different territories of ancient China, *ta-ya* and *siao ya*, i. e. imperial songs, to be used with music at the imperial festivals, and *song*, i. e. hymns in honour of deceased emperors, and vassal kings, the latter, which are of a purely sacrificial character, are the most ancient pieces. The three last odes in this fourth division go back as far as the commencement of the *Shang* dynasty,* which ascended the dragon seat in

the year 1766 B.C., whilst almost all other pieces in the collection are composed from the earlier part of the reign of the Chou dynasty down almost to Confucius' time (from 1120 B.C. till about 600 B.C.)

If we consider that the difference of time between the purely sacrificial and non-sacrificial hymns of the Chinese thus amounts to about 1,000 years, we would not be very wrong in presuming similar intervals to exist between the different hymns of the Rigveda. Rishis like Kāvya Uśanās, Kakshivat, Hiranyastūpa, to whom several hymns are traced, were for the Kaṇvas, Viśvāmitra, Vasishṭha, &c. as ancient personages, as the emperors Tang (1765 B.C.) and Wuwang (1120 B.C.) to Confucius (born 551 B.C.)

On account of the utter want of Indian chronology for the Vedic and post-Vedic times, it will be of course for ever impossible to fix exactly the age of the several hymns of the Rigveda, as can be done with most of the psalms and many of the odes of the Shi-king. But happily we possess at least one astronomical date which furnishes at any rate the external proof of the high antiquity of Vedic literature, which considerably tends to strengthen the internal evidence of the same fact. I here mean the well known passage in the Jyotisham, or Vedic calendar, about the position of the solstitial points. The position there given carries us back to the year 1181 according to Archdeacon Pratt's, and to 1186

n.c. according to the Rev. R. Main's calculations.²⁴ The questions on the age of this little treatise and the origin of the Nakshatra²⁵ system, about which

²⁴ See the Journal of the Asiatic Society of Bengal of the year 1862, pages 49-50. Max Müller's Preface to the 4th volume of his edition of the Rigveda Samhitā, page lxxxv.

²⁵ There can be hardly any doubt, that the Nakshatra system of the Indians, Chinese, Persians and Arabs is of a common origin, but it is very difficult to determine with what nation it originated. The original number was twenty-eight. I do not intend fully to discuss here the important question, but I wish only to direct attention to the circumstance overlooked as yet by all the writers on the subject, that the terms which the Indians, Arabs, and Chinese use for expressing the idea "constellation" have in all the three languages, Sanscrit, Chinese, and Arabic, precisely the same meaning, viz. a place where to pass the night, a station. This is certainly no mere chance, but can only be accounted for by the supposition, that the framers of the Nakshatra system regarded the several Nakshatras as heavenly stations, or night quarters, where the travelling moon was believed to put up on his journey through the heavens. Let us examine these terms.

The Chinese expression for *Nakshatra* is *Su* (spelt by Morrison *sh* and *sw*, by Medhurst *sew* with the third or departing tone). The character representing it which is to be found under the 40th radical, strokes 8 (see Morrison's Chinese Dictionary vol. 1, page 847) is composed of three signs, viz. that for a *conf.*, that for *man*, and that for a *hundred*. Its original meaning therefore is "a place where a hundred men find shelter, a station or night quarters for a company of soldiers." The word is, as is the case with most of the Chinese words, used as a substantive, adjective, and verb.

As a substantive it denotes "a resting place to pass the night at" with a road-house (*lu shih*) i.e. an inn, or a halting place in general: such places were situated at the distance of every thirty li. Thence it is metaphorically employed to express the stations on the heavens where the travelling moon is supposed to put up. In this sense the Chinese speak of *shih pa su* "the twenty-eight halting places" (on the heavens).

As an adjective it means *past*, *former*, i.e. the night-quarters which were just left.

In the sense of a verb, but never in that of a substantive, we find it frequently used in two of the so-called Sse-shu or four Classical books of the Chinese, viz. the *Lun-yu* (the Confucian Analects) and in *Meng-tse*.

In order to show the use of this important word in the Classical writings, I here quote some instances:

a) intrans. to *pass the night*, to *stop over night*. *Lun-yu* 14, 41;
tse lu su yu Shih-man, i.e. Tse-lu (one of the most ardent and

there has been of late so much wrangling among the few Sanscrit scholars of Europe and America, are of

zealous disciples of Confucius) passed the night at Shih-man, 18, 7, 3 *ibidem* : *chih Tse-la sui*, i.e. he detained Tse-la to pass the night (with him). Meng-tse 2, 2, 11, 1 : *Meng tse k'iu Ts'i sui yu Chow*, i.e. Meng-tse after having left Ts'i, passed the night at Chow. 2, 2, 12, 4, *ibidem* : *su ran sui oth heu ch'ieh Chow, yu yu sui wei sui*, i.e. When I after having stopped for three nights left Chow, I thought in my mind my departure to be speedy still.

b) *trans. to make pass the night, to keep over night*. Lun-yu 10, 8, 8. *tse yu kang pü sui pü*, when he (Confucius) sacrificed at the Duke's (a stated the Duke in sacrificing) he did not keep the (sacrificial) flesh over night. In this sense it is several times metaphorically used, so Lun-yu 12, 2, 2 *Tse-lu uu sui uu*, i.e. Tse-lu never kept a promise over night (he carried it out at once, before he went to rest).

c) *to have taken up his quarters, to be at rest*. Lun-yu 7, 26. *yih pu she sui*, he (Confucius) shot, but not with an arrow and string at (animals) which were at rest (asleep).

The Arabic word for the Nakshatras is *منزل manzil*, plur. *منازل menäzil*, "a place where to put up, quarters," from the root *نزل* to make a journey, to put up at a place as a guest.

This name for the constellations must be very ancient with the Semitic nations for we find it already in the Old Testament (Book of the Kings ii. 23, 5) in the form *מַזָּלוֹת mazzaloth*, it has no proper etymology in Hebrew (for the root *נָזַל nāzal*, to which alone it could be traced, means *to flow*), and is apparently introduced as a foreign word from some other Semitic nation, probably the Babylonians. The Jewish commentators had no clear conception of the proper meaning of the word, they take it to mean *star* in general, and then the twelve signs of the Zodiac. But from the context of the passage in the Book of the Kings, just quoted, where it stands together with the *moon and the whole host of the heavens* ("for the moon and the mazzaloth and the whole host of the heavens") it undoubtedly follows, that its meaning cannot be "star" in general, which idea is expressed by the "whole host of the heavens," but something particular in the heavens connected with the moon. The use of the same word in Arabic for expressing the idea of constellation, heavenly mansions of the moon, proves beyond any doubt, that the *mazzaloth* mean the same.

Now the Sanscrit word *nakshatra* has originally no other meaning than either *sui* or *manzil* have. The arrangement of the meanings of this word which is made in Boettlingk and Roth's Sanscrit Dictionary is insufficient and treated with the same superficiality as the majority of the more difficult Vedic words in that much-lauded work. They make it to mean *star* in general (sidus), the *stars*, and then *constellation*,

minor importance compared with the fact and the age of the observation itself. That an astronomical observation was taken by the Brahmanas as early as the 12th century before Christ is proved beyond any doubt by the date to be elicited from the observation itself. If astronomical calculations of past events are of any worth, we must accept as settled the date of the position of the solstitial

station of the moon. But the very formation of the word by means of the suffix *atya* indicates, that something particular must be attached to its meaning; compare *patatya* a wing, literally a means for flying, *radhatya* a weapon, literally a means for striking, *yajatram* the keeping of a sacrificial fire, literally the means or place for sacrificing; *anatya* a drinking vessel, literally a place to which a thing goes which holds it. According to all analogy we can derive the word only from *naksh*, which is a purely Vedic root, and means to "arrive at." Thus *nakshatra* etymologically means, either the means by which one arrives, or the place where one arrives, a station. This expresses most adequately the idea attached by the Indians to the Nakshatras as mansions for the travelling moon. But even if we waive this derivation, and make it a compound of *nak* (instead of *nakht*, see Rigveda 7, 71, 1) and *satya*=*rattia* a session for the night, night quarters, we arrive at the same meaning. The latter derivation is, I think, even preferable to the former. The meanings of the word are to be classed as follows: 1) *station*, quarters where to pass the night. In this sense it is out of use; 2) especially the *stations on the heavens* where the travelling moon is supposed to put up, the twenty-eight constellations; 3) metonymically *stars* in general, the *starry sphere* (Rigveda 7, 86, 1. *nakshatram papia-thachcha bhuma*, he spread the starry sphere, and the earth). The latter use is pre-eminently poetical, as poets always can use *pars pro toto*. The *nakshatras* as stations of the moon were perfectly known to the Rishis, as every one can convince himself from the many passages in the Taittiriya Brâhmanam, and the Atharvaveda. That these books are throughout much later than the songs of the Rigveda is just what I have strong reasons to doubt. The arrangement of the meanings of *nakshatra* as given here entirely coincides with all we know of the history of either the word *sin* in Chinese, or *manzil*, *mazzaloth* in the Semitic languages. The Chinese, especially poets, used the word *sin* in the sense of *star*, or *stars* in general, and so did the Rabbin in the Mishnah and the Talmud according to the testimony of Juda ben Karaish (see Gesenius Thesaurus Linguae Hebraeae, et Chaldaeae n. page 869).

points as recorded in the Jyotisham. To believe that such an observation was imported from some foreign country, Babylon or China, would be absurd, for there is nothing in it to show, that it cannot have been made in the north-western part of India, or a closely adjacent country. A regulation of the calendar by such observations was an absolute necessity for the Brahmans; for the proper time of commencing and ending their sacrifices, principally the so-called Sattras or sacrificial sessions could not be known without an accurate knowledge of the time of the sun's northern and southern progress. The knowledge of the calendar forms such an essential part of the ritual, that many important conditions of the latter cannot be carried out without the former. The sacrifices are allowed to commence only at certain lucky constellations, and in certain months. So, for instance, as a rule, no great sacrifice can commence during the sun's southern progress (*dakshināyana*); for this is regarded up to the present day as an unlucky period by the Brahmans, in which even to die is believed to be a misfortune. The great sacrifices take place generally in spring in the months *Chaitra* and *Vaisākha* (April and May). The Sattras which lasted for one year were, as one may learn from a careful perusal of the 4th book of the Aitareya Brâhmanam, nothing but an imitation of the sun's yearly course. They were divided into two distinct parts, each consisting of six months of thirty days each; in the midst of both was the *Vishuvan*, i. e. equator or central day, cutting the

whole Sattrā into two halves. The ceremonies were in both the halves exactly the same; but they were in the latter half performed in an inverted order. This represents the increase of the days in the northern, and their decrease in the southern progress; for both, increase and decrease, take place exactly in the same proportions.

In consideration that these Sattras were already at the time of the compilation of the Brāhmaṇas an old institution, we certainly can find nothing surprising in the circumstance, that the Indian astronomers made the observation above mentioned so early as the 12th century B.C. For the Sattras are certainly as early, if not earlier than this time. Sattras lasting for sixty years appear even to have been known already to the authors of the Brāhmaṇas (see page 287).

Now that observation proves two things beyond doubt. (1) That the Indians had made already such a considerable progress in astronomical science, early in the 12th century, as to enable them to take such observations; (2) That by that time the whole ritual in its main features as laid down in the Brāhmaṇas was complete.

We do not hesitate therefore to assign the composition of the bulk of the Brāhmaṇas to the years 1400-1200 B.C.; for the Saṁhitā we require a period of at least 500-600 years, with an interval of about two hundred years between the end of the proper Brāhmaṇa period. Thus we obtain for the bulk of the Saṁhitā the space from 1400-2000; the oldest hymns and

sacrificial formulas may be a few hundred years more ancient still, so that we would fix the very commencement of Vedic Literature between 2400-2000 B.C. If we consider the completely authenticated antiquity of several of the sacred books of the Chinese, such as the original documents, of which the Shu-king, or Book of History, is composed, and the antiquity of the sacrificial songs of the Shi-king, which all carry us back to 1700-2200 B.C., it will certainly not be surprising that we assign a similar antiquity to the most ancient parts of the Vedas. For there is nowhere any reason to show, that the Vedas must be less ancient than the earliest parts of the sacred books of the Chinese, but there is on the contrary much ground to believe, that they can fully lay claim to the same antiquity. Already at the time of the composition of the Brâhmaṇas, which as we have seen, cannot be later than about 1200 B.C., the three principal Vedas, *i. e.* their respective Saṁhitās, were believed to have proceeded directly from the mouth of Prajâpati, the lord of the creatures, who occupies in the early Vedic mythology the same place which is, in the later writings, held by Brahma-dēva. This could not have been the case, had they not been very ancient. In a similar way the Chinese ascribe the ground text of their most ancient and most sacred book, the *Y-king*, *i. e.* Book of Changes, to a kind of revelation too, which was made to *Fuhî*, the Adam of the Chinese, by a Dragon horse, called *Lung-ma*.

Speculations on the nature of the sacrificial rites,

and cognate topics of a mystical character which form the proper sphere of the Brâhmaṇas, commenced already during the Saṁhitâ period, as one may learn from such hymns as Rigveda 1, 95, and the so-called Vâmana Sûkta 1, 164. Even at the time of the composition of the present Brâhmaṇas, there existed already some time-hallowed sayings, which resemble in every respect those dicta of the Brâhmâ priests, of which the bulk of the Brâhmaṇas consists. An instance here the *Brahmodyam* (Ait. Br. 5, 25), which was used already at that time at the conclusion of the tenth day's performance of the Drâdasâha sacrifice. It is, therefore, very difficult to draw a strict line of separation between the period during which the hymns were composed, and that one which brought forward the speculations known by the name of Brâhmaṇas. On a more close comparison of the mystical parts of the Saṁhitâ with the Brâhmaṇas, one must come to the conclusion, that the latter were commenced already during period of the former.

Let us say a few words on the division made of the contents of the Brâhmaṇas by the Indian divines and philosophers. According to the introductory chapters to the Hiranyakesî (and Apastamba Sûtras) the Brâhmaṇas contain the following topics :—

(1) *Karmavidhânam*, or *vidhi*, i. e. rules on the performance of particular rites. To this class all those sentences in the Brâhmaṇas are referred which contain an order expressed in the potential mood, such as *yajeta*, he ought to sacrifice; *s'amset*, he ought

to repeat (such and such a verse); *kuryât*, he ought to proceed (in such or such a way), &c. This is the principal part of the Bráhmaṇas, and has for the Brahmins about the same significance as in the Talmudic Literature the *halakah* has for the Jews; it is simply authoritative.

(2) *Arthaváda*. This term comprises the numerous explanatory remarks on the meaning of mantras and particular rites, the reason why a certain rite must be performed in a certain way. This is the speculative part, and is on account of its containing the germs of all Hindu philosophy, and even of grammar, of the greatest importance. There is nowhere anything like an approach to a regular system perceptible, but only occasional remarks bearing on philosophical and grammatical topics. For the history of grammar, the fifth Pañchikā of the Aitareya Bráhmaṇam is of a particular interest. We learn from it, that at that time not only numerous attempts were made to explain the meaning of words by etymology, but that the Brahmins even had already commenced to analyse the forms of speech by making distinctions between singular and plural, present, past, and future tenses, &c. The idea of *mukti* or final absorption in the Supreme Being, as taught in the later Vedānta philosophy, is even with most of its particulars spoken out in several of those explanatory remarks. I allude here to the frequently occurring terms, *sayujyatá* junction, *sarúpatá* identity of form, *salokatá* identity of place, which mark in the later times different stages of the final beatitude.

The principal tendency of this part is, to show the close connection of the visible and invisible worlds, between things on earth, and their counterparts or prototypes in heaven. Pantheistic ideas pervade all the Brâhmanas, and are already traceable in hymns of the Saṁhitâ.

(3) *Nindâ*, censure. This refers principally to the controversial remarks contained in all Brâhmanas. There was amongst these ancient divines and metaphysicians often difference of opinion as to the performance of a certain rite, or the choice of a particular mantra, or their meaning. One criticised the practice of the other, and condemned its application often in the strongest terms. The censure is generally introduced by the expression "but this opinion is not to be attended to." The sacrificers are often cautioned from adopting such a malpractice, by the assertion that if a priest would proceed in such or such a way, the sacrificer would lose his life, be burned by the sacrificial fire, &c.

(4) *Saṁsâ*, i. e. praise, recommendation. This part comprises principally those phrases which express that the performance of such or such a rite, with the proper knowledge, produces the effect desired. They almost invariably contain the expression, *ya evam veda*, i. e. who has such a knowledge. The extreme frequency of this phrase in the Brâhmanas, and Upanishads, is probably the reason, that the whole sacred knowledge was comprised afterwards only by the general term *veda*. Originally

it appears to have been applied to Brâhmana like sentences and explanations only.

(5) *Parâkalpa*, i. e. performance of sacrificial rites in former times. Under this head come the numerous stories of the fights of the Devas and Āsuras, to which the origin of many rites is attributed, as also all legends on the sacrifices performed by the gods. This very interesting part forms the historical (or rather legendary) background of the whole sacrificial art. All rites were traced to the gods as their originators, or even to Prajâpati, the Supreme Being, the Lord of creatures. We can derive one important historical fact from the legends on the fight between the Devas and Āsuras, viz. that the religious contest between the ancient Indians (represented by the Devas), and the Iranians (represented by the Āsuras, contained in the name Ahura-mazda=Ormazd) took place long before the time of the composition of the Brâhmanas, that is, before the 12th century B.C. This is another proof corroborative of the high antiquity ascribed by Grecian writers to Zarathustra (Zoroaster), the prophet of the Asura nation (Iranians) who did manfully battle against idolatry and the worship of the Devas, branded by him as "devils." That contest which must have been lasting for many years appeared to the writers of the Brâhmanas as old as the feats of King Arthur appear to English writers of the nineteenth century.

(6) *Parakṛiti*, i. e. the achievement or feat of another. This head comprises the stories of certain performances of renowned Shrotriyas, or sacrificial

priests, of gifts presented by kings to Brahmins, the successes they achieved. The last book of the Aitareya particularly is full of this class of topics.

These six heads are often, however, brought only under two principal ones, viz. *vidhi*, and *arthavāda*. The latter then comprises all that is not injunction, that is, all topics from 2 to 6. This philosophical division exactly corresponds to the division of the contents of the Talmūd by the Jewish Rabbis into two principal parts, viz.: *halakah*, i. e. rule of conduct, which is as authoritative as the *thorah* (law of Moses), and *haggadah*, i. e. story, parable, and in fact everything illustrative of the former.

II.

The Aitareya Brāhmaṇam in particular.

The Aitareya Brāhmaṇam is one of the collections of the sayings of ancient Brahmā priests (divines and philosophers) illustrative and explanatory of the duties of the so-called Hotri-priests. The latter performing the principal part of their duties by means of the mantras, termed *ṛik*, and contained in the so-called Rigveda Saṁhitā, the Aitareya is therefore one of the Brāhmaṇas belonging to the Rigveda. There must have been, as we may learn from Pāṇini and Patañjali's Mahābhāṣya, a much larger number of Brāhmaṇas belonging to each Veda; and even Sāyaṇa, who lived only about four hundred years ago, was acquainted with more than we have now. To the Rigveda we know at present besides the

Aitareya, only the Kāushîtaki Brâhmaṇam, which is also called Sāṅkhâyana. Both appear to have been known to the grammarian Pânini,¹ as one may gather from the rule (v. 1, 62) which he gives regarding the formation of names of Brâhmanas consisting of thirty and forty Adhyâyas; for the Kāushîtaki actually consists of thirty and the Aitareya of forty Adhyâyas, which were afterwards divided into eight Pañchikâs, each of which comprises five Adhyâyas.

The name "Aitareya" is by Indian tradition traced to *Itarâ*. Sâyaṇa tells regarding the origin of the name and of the Brâhmaṇa itself, in his introduction to the Aitareya Brâhmaṇam, the following story, on the authority of the *sâṃpradâya-vidah*, i. e. men versed in traditional stories. An ancient Rishi had among his many wives one who was called *Itarâ*. She had a son *Mahidâsa* by name, who is mentioned in the Aitareya Aranyaka as *Mahidâsa Aitareya*. The Rishi preferred the sons of his other wives to Mahidâsa, and went even so far as to insult him once by placing all his other children in his lap to his exclusion. His mother, grieved at this ill treatment of her son, prayed to her family deity (*lâlâdevatâ*), the Earth (*bhûmî*), who appeared in her celestial form in the midst of the assembly, placed him on a throne (*siṃhâsana*), and gave him as a token of honour for his surpassing all other children in learning a boon

¹ The attention of Sanserit scholars was first directed by Professor Weber at Berlin to this circumstance.

(*vairā*) which had the appearance of a Brāhmaṇa. After having received this gift, a Brāhmaṇam consisting of forty Adhyâyas, which commenced with the words *agnir vâi devânām avamo* (the first sentence of the Aitareya), and ended with *striṇute striṇute* (the two last words of the Aitareya) came forth through the mind of Mahidâsa. Afterwards the Brāhmaṇam, commencing with *atha mahāvratam* (the beginning words of the first Aitareya Aranyaka) and ending with *ūchārya ūchārya* (the two last words of the third Aranyaka)² was also revealed in the shape of the vow of an hermit³ (*āranyakacratarūpam*).

- The Aitareya Brāhmaṇam, as well as the Kāushītaki, do not treat of all the sacrifices and sacrificial rites which are mentioned and described in the books of Yajurveda, which may be (principally the Sūtras) regarded as the proper sacrificial encyclopædia. They were, however, perfectly well known to the authors of these Brāhmaṇas, as we may learn from the fact, that the names of several sacrifices, such as Vājapeya, Aptoryâma (see 3, 41) are mentioned without the description of the rituals belonging to them. Several things concerning

² This remark throws some light on the relationship in which the five treatises, of which the present Aitareya Aranyaka consists, and each of which bears the name *āranyaka*, stand to one another. Only the three first Aranyakas were according to this notice regarded as a divine revelation to the Aitareya Rishi; the two others are then later additions, and did not form originally part of the Aitareya Aranyaka.

³ According to Brahmanical ideas, a vow, a curse, a blessing, &c. can assume a visible form, and so become manifest to the mental eyes of men.

the Hotris whose duties principally are treated at every Soma sacrifice are left out. So the ceremony of choosing the sacrificial priests (*ritvig-varaṇam*) by the sacrificer, including the Hotars, is left out, as Śāyana has already observed. But every *Hāntra-prayoga*, i. e. practical hand-book for the Hotri-priests (for each sacrifice there are separate *pranogas* for each set of priests required), commences with it; the topic is generally treated in the Śūtras belonging to the Yajurveda; the principal mantras required at that occasion are to be found in the first chapter of the Tāṇḍya Brāhmaṇam of the Sāmaveda. The dialogue used at this occasion is interesting, and throws some light on the nature and character of some sacrifices; therefore I give here some account of it.

The person who wishes to perform the Agnishtoma sacrifice, for instance, sends a delegate called *Somapravāka* to all Śrotriyas (sacrificial priests) whose services he wishes to engage for his forthcoming Soma sacrifice, to ask whether they would be willing to officiate at this occasion. The dialogue between the Somapravāka and the Hotar is as follows: S. "There will be a Soma sacrifice of such and such one; you are respectfully requested to act as Hotar at it." II. "What sacrifice is it?" S. "The *Jyotishtoma-Agnishtoma-Soma* sacrifice." II. "What priests (*ritvijah*) will officiate?" S. "Vishṇu Mitra,⁴" &c. II. "What is the reward for the priests?" S. "One hundred and twelve cows."

⁴ The priests represent the gods.

If the priests have accepted the invitation, then the sacrificer has actually to appoint them to their respective offices. This is the *varayam* or selection (of the priests).

The sacrificer first mentions the gods who are to act as his priests, "Agni (the fire) is my Hotar, Aditya the sun) my Adhvarvu, the Moon my Brahmâ, Paranya (the god of rain) my Udgâtar, the Sky (*âkâśa*) my Sadasya (superintendent), the waters are my lotîśaîmsîs (all the minor Îlotri-priests); the rays my Chamaśa Adhvaryus (cup-bearers). These divine priests I choose (for my sacrifice)." After having thus appointed the gods, who are to act as his divine priests, he now proceeds to appoint the "human" (*mânusha*) priests. This is at the Agnishṭoma done with the following formula, "I (the name) of such and such a Gotra, will bring the Jyotishṭoma sacrifice by means of its Agnishṭoma part, with the Rathantara-Prishṭha, four Stomas (the nine, fifteen, eventeen and twenty-one-fold), for which ten things, cows and so on are required, and for which as fee one hundred and twelve cows must be given. At his sacrifice be thou my Hotar." The Hotar then accepts the appointment by the following formula: "May the great thing thou spokest of (unto me), the splendour thou spokest of, the glory thou spokest of, the Stoma thou spokest of, the way of performance thou spokest of, the enjoyment thou spokest of, the satisfaction thou spokest of; may all that thou spokest of come to me; may it enter me; may I have enjoyment through it. Agni is thy Hotar. He is

thy (divine) Hotar. I am thy (human) Hotar." All priests are appointed in the same way, and by the same formulae.

After this digression let us discuss the content of the Aitareya Brâhmaṇam. It treats in its eight books, or forty chapters, each of which is subdivided into a certain number of *kaṇḍikās*, i. e. small sections or paragraphs, as we have seen, almost exclusively of the duties of the seven Hotri-priests at the great Soma sacrifices, and the different royal inauguration ceremonies. All minor sacrifices and *Ishtis*, although they require the services of a Hotar, are excluded. The Hotri-priests are to be divided into three distinct classes: 1) The *Hotar*, the chief of all Hotri-priests. 2) The *Hotrahas*, i. e. the little Hotras; these are, *Maitrâvaruṇa* (*Prasâstar*) *Brâmaṇâchhaṁsî*, and *Achhâvâka*. 3) The *Hotri s'amsinah*, i. e. the repeaters of the Hotri verses; these are, *Potar*, *Neshṭar*, and *Āgnîdhra*.

- The first thirteen chapters (the two first books and the three first chapters of the third) treat of the duties of the chief Hotar at the *Agnishṭoma* Soma sacrifice only; for this is the model (*prahṛiti*) of all Soma sacrifices which last for one day only (the so-called *aikâhikas*); all other Soma sacrifices of the same duration are mere modifications (*vikṛitî*) of it. It is regarded as an integral part of the *Jyotiṣṭoma* and said to consist of the following seven sacrifices: 1) *Agnishṭoma*, 2) *Atyagnishṭoma*, 3) *Ukthya*, 4) *Shoḷasî*, 5) *Ātirâtra*, 6) *Vajapeya*, 7) *Āptoryâm* (*As'v. S'r. S.* 6, 11). In many places, however, the

term Jyotishṭoma is equivalent to Agnishṭoma. The Aitareya does not know these seven parts, as belonging together, but simply remarks, that they follow the Agnishṭoma as their *prakṛiti* (3, 41). The Atyagnishṭoma is not even mentioned in it at all.

All the duties of the Hotar at the Agnishṭoma are mentioned almost in the exact order in which they are required. It lasts generally for five days. The ceremonies are then divided as follows :

First day.—Preliminary ceremonies, such as the election of the priests, giving them presents (*madhuharka*), the Dīkshañīya Ishṭi, and the Dikshá itself.

Second day.—The Prāyañīya or opening Ishṭi; the buying of the Soma; the Atithya Ishṭi, Pravargya, and Upasad twice (once in the forenoon, and once in the afternoon).

Third day.—Pravargya and Upasad twice again.

Fourth day.—Agni-prañayanam, Agni-Soma-prañayanam, Havirdhāna prañayanam. The animal sacrifice.

Fifth day.—The squeezing, offering, and drinking of the Soma juice at the three great Libations, viz. the morning, midday, and evening Libations. The concluding Ishṭi (*udayanīya*). Ablution (*arabhr̥ita*).

The ceremonies of the four first days are only introductory, but absolutely necessary; for without them no one is allowed to sacrifice and drink the Soma juice. The Soma ceremony is the holiest rite in the whole Brahmanical service, just as the Homa ceremony of the Parsi priests is regarded by them as

the most sacred performance. No Parsi priest is allowed to perform it, if he does not very frequently undergo the great purification ceremony, called the Barashnom of nine nights. In the same way every Brahman has, as often as he brings a Soma sacrifice, to undergo the Dikshâ (see 1, 3 ; 4, 26). One such ceremony is even not considered sufficient. For the sacrifice has, besides the Dikshâ, to undergo the Pravargya, which is a similar preparation for the great Soma day. Even the animal sacrifice must precede the solemn Soma festival ; for it is of minor importance. The animal is instead of the sacrificer himself. The animal when sacrificed in the fire, goes to the gods, and so does the sacrificer in the shape of the animal (see page 80 of the translation). The animal sacrifice is vicarious. Being thus received among the gods, the sacrificer is deemed worthy to enjoy the divine beverage, the Soma, and participate in the heavenly king, who is Soma. The drinking of the Soma juice makes him a new man ; though a new celestial body had been prepared for him at the Pravargya ceremony, the enjoyment of the Soma beverage transforms him again ; for the nectar of the gods flows for the first time in his veins, purifying and sanctifying him. This last birth to the complete enjoyment of all divine rights is symbolically indicated in the rites of the morning libation (see 32, 35 ; 38 ; 3, 2).

The principal features of this Agnishtoma sacrifice must be very ancient. For we discover them almost complete with the Parsis. They also do not prepare

the corresponding Homa (Soma) juice alone, but it must always be accompanied with other offerings. The Purodās'a of the Brahmans, which always belongs to a Soma libation, is represented by the Dārūn (holy bread), the animal offering indicated by the ring of hair (*varas'ū*) taken from an ox, to be placed on the same table with the Homa. The Homa shoots are treated in the same way, when brought to the spot, as the Brahmans treat them. The Parsi priest sprinkles them with water,⁵ which is exactly the *āpyāyana* ceremony of the Brahmans. He must go round the fire with the Homa just as the Brahmans carry the Soma round the sacrificial compound (see I, 14). The ceremonies of preparing and drinking both the Homa and Soma juice are quite similar.⁶ The water required for it must be consecrated, which exactly corresponds to the Vasatīvarīs and Ekadhanīs of the Brahmanical Soma service (2, 20). The Zota of the Parsis drinks his cup filled with Homa in three turns, so does the Hotar also from the Graha. After the libation has been poured from the Grahas into the fire, and drunk by the Hotar, the Stotras are chanted, and then the Shastras belonging to them recited. In a similar way the Zota priest repeats, shortly after having enjoyed the Homa, the *Āthās* of Zarathustra Spitama (Zoroaster), which

⁵ The mantra repeated at that occasion is Yas'na 10, 1, "May the water-drops (sprinkled over the Homa) fall to the destruction of the Devas, and Devis."

⁶ Compare notes 8 on page 118, 5 on page 131, 14 on page 137, and my Essays on the Sacred Language, &c. of the Parsis, pages 32-33, 187.

are metrical compositions, and represent the Shastras of the Brahmanical Soma service. He must repeat five such Gâthâs, just as there are five Shastras, at the morning and midday libations, and at the Ukthya Soma sacrifice at the evening libations also.

These are only a few of the points of comparison which I could easily enlarge; but they will be sufficient to show, that the Agnishtoma Soma sacrifice was originally the same ceremony as the Homa rite of the Parsi priests. The opinions of both the Brahmans and Parsis on the effect of the drinking of the Soma (Homa) juice are besides exactly the same. The Brahmans believe that it leads to heaven; so do the Parsi priests. They say, that Homa is a plant, and a great angel. Any one who has drunk the Homa juice becomes united with this angel, and after his death an inhabitant of paradise. For the juice which is in the body of the priest who has drunk him, goes to heaven, and connects him mystically with the angel.

With particular care are the so-called Shastras or recitations of the Hotri priests treated in the Aitareya Brâhmanam. The fifth chapter of the second, and the three first chapters of the third book are entirely taken up with the exposition of the Shastras of the Hotar at the morning, midday, and evening libations. As the reader may learn from a perusal principally of the third book, the Shastras always belong to Stôtras or performances by the Sâma singers, viz. the Udgâtar or chief singer, the Prastotar who chants the prelude, and the Pratihartar

ho chants the response. Their recitations must be very ancient, as we have seen; for they are by the name *ukthā* (exactly corresponding to *ukhdhen* in the Zend language) frequently mentioned in the *amhitā*. A closer examination of them will throw much light on the history of the composition of the vedic hymns. As ancient as the *Shastras* are the *stomas*, the exposition of which forms one of the topics of the *Sāmaveda Brāhmanas* (see note 3 on page 237-38). The word *stoma* is in the form *stoma* also known in the *Zend-Avesta*. The *Parsi* priests understand by it a particular sacrificial ceremony of minor importance, which consists in consecrating a meal (meat is at this occasion indispensable) in the honour of an angel or a deceased person, to be enjoyed afterwards by the whole party assembled. That the idea of "sacrificial rite" was attached also by the *Brahmans* to the word, clearly follows from the terms, *Agnishtoma* and *Jyotishtoma*. The musical performance which was originally alone called a *Stoma*, formed a necessary part of certain sacrifices, and was then, as *pariśruto*, applied to the whole rite.

The universal character of the *Agnishtoma* and its meaning is treated especially in the fourth chapter of the third book. In its last chapter, and in the two first of the fourth, the principal modifications of the *agnishtoma* are mentioned, and briefly described, viz. the *Ukthya*, *Sholasī*, and *Atirātra*, along with the *Asvina Shashtra*.

The *Atirātra* sacrifice introduces, however, the

Sattras or sacrificial sessions, the principal rules for the Hotri performances of which are laid down in the third chapter of the fourth book. They are applicable for Sattras which last for a whole year. The two last chapters of the fourth, and the first four chapters of the fifth book describe very minutely the dates of the Hotar during the ten principal days of the Dvādas'āha, which may be performed as a Sattra, or as a Ahina (a Soma sacrifice lasting for more than one, and less than thirteen days).

The last chapter of the fifth book is taken up with miscellaneous matter, such as the penances required of an Agnihotri when he becomes guilty of some fault, or if some misfortune should befall him regarding his duties towards his sacred fires, and the question, whether the Agnihotram (daily burnt offering) is to be offered before or after sunrise; it further treats of the duties of the Brahmā priest, how he has to perform the penances for mistakes committed by any one of the performing priests.

The whole sixth book treats, after some remarks on the offices of the Grāvastut and Subrahmanya almost exclusively of the duties of the six minor Hotri-priests, principally at the great Soma sacrifices which last for one week at least, or for a series of weeks (*śkalaha*). We find in it descriptions of the so-called Shilpa Shastras, or "skillful (rather very artificial) recitations" of the minor Hotris. These Shastras, principally the Vāḷakhilyās, the Trishākaprayāmarut, and the so-called Kuntāpa hymns, are no doubt the latest additions, looking like decor

tions, to the ritual of the Hotri-priests. The whole book has the appearance of a supplement to the fourth and fifth.

The seventh and eighth books treat principally of the sacrifices of the Kshattriyas and the relationship in which the princes stand to the Brahmans. They are, from an historical point of view, the most important part of the whole Brâhman.

The seventh book describes first the division of the sacrificial animal into thirty-six single pieces, and their distribution among the officiating priests, the sacrificer, his wife, and other persons connected with the performance of the sacrifice.

Then follows a chapter of penances for neglects on the part of an Agnihotri, or mishaps which might befall him. This is a continuation of the fifth chapter in the fifth book.

In the third chapter we are introduced to the rites of the princely inauguration, ceremonies connected with a sacrifice, by the story of *S'unahsepa*. On account of its containing Rik verses, as well as *âtthas* (stanzas) it was to be told to the king on the day of its inauguration by the Hotari. The story is highly interesting; for it proves beyond doubt the existence of human sacrifices among the ancient brahmans, and shows that they were in a half savage state; for we find here a Brahman selling his son to a prince to be immolated.

Now three kinds of such inauguratory sacrifices for the king, called *Rajasutras*, are described, viz.

Abhisheka, *Punarabhisheka*, and *Mahābhisheka*. The principal part of all these ceremonies consists in the sprinkling of holy water over the head of the kings, which is called *abhisheka*. It corresponds to the ceremony of anointing the kings with the Jews. It is of particular interest to observe that the Brahmans at this occasion did not allow the king to drink the proper Soma juice, but that he had to drink instead of it, a beverage prepared from the roots and leaves of several trees. The enjoyment of the Soma juice was a privilege reserved by the Brahmans to themselves alone. The king was, properly speaking, even not entitled to bring a sacrifice at all. It was only for the sake of the most extravagant gifts which the shrewd Brahmans extorted from kings for their offices, that they allowed him to bring a sacrifice. But before he could do so, he was to be made first a Brahman himself; at the conclusion of the ceremony he had, however, to resign his Brahmanship and return to his former caste.

The last chapter of the *Brāhmaṇam* is taken up with the appointment by the king of a duly qualified Brahman to the office of a house-priest, who is called *purohita*, i. e. president, superintendent. The word, as well as the office, must be very ancient; for we find it not only in the *Saṁhitā* of the *Rigveda* but even in the *Zend-Avesta*. It is, as to etymology, the same word as *paradhāta*,⁷ which is generally

⁷ The word *purohita* is composed of *purā* before, and *hita* place (from the root *dhd*); so *paradhāta* also; *para* is the Zend form of *purā* before, which is equivalent to *purā*, and *dhdāta* is the Zend participle of the root *dhd*.

the epithet of one of the most ancient Iranian heroes, of *Haoshyan* (see Yashts 5, 20; 9, 3; 15, 7; 17, 24 ed. Westergaard) the Hosheng of the *Shâhnâmâh*. The later Iranian legends, as preserved in the *Shâhnâmâh*, made of the *paradhâtas* a whole dynasty of kings, which they call *Peshdadians* (the modern Persian corruption of the primitive *paradhâta*) who then precede the *Kayanians* (the Kavis of the Vedas). This shows that the institution of a Purohita, who was not only a mere house-priest, but a political functionary, goes back to that early period of history when the Iranians and Indians lived peacefully together as one nation. The *Paradhâtas* of the Iranian kings appear however not to have been as successful in making the Shahs of Iran their slaves, as the Indian Purohitas were in enslaving the Indian Râjas in the bonds of a spiritual thralldom. How far the Brahmans must have succeeded in carrying out the designs of a spiritual supremacy over the royal caste, every reader may learn from this last chapter, and convince himself at the same time that hierarchical rule was known in the world more than a thousand years before the foundation of the See of St. Peter.

The ceremonial part of the last book is much enlivened by short stories of kings who were said to have performed the "great inauguration ceremony," and of course attained to supreme rule over the whole earth (that is to say, of three or four Indian principalities). It is an imitation of the ceremony by which the gods are said to have installed Indra to the sovereignty over them. The whole concludes

with the description of a magical performance (they are called *krityā*) by means of which a king can destroy secretly all his enemies.

After this summary statement of the contents of the Aitareya Brāhmaṇam, the question arises whether the work in its present form is the composition of one author or of several. Although there is, as we have seen, a certain plan perceptible, in the arrangement of the subject matter, we may easily distinguish some repetitions, discrepancies, and interpolations, which are hardly explicable if the book had only one author. So we find the Ajya hymn at the morning libation twice explained in 2, 40 and 41, but with slight differences; the origin of the formula, *agnir deveddhaḥ* is mentioned twice 2, 33 and 39, but in the former passage it is called Nivid, whilst in the latter the name "Puroruk" is given to it. The four last *kaṇḍikās* in the second book 38-41 appear to be a kind of appendix taken from some other source. The piece 5, 27 is identical with 7, 3; 6, 5 and 17 treat in the main of the same topic, the relation between Stotriya and Anurūpa at the Ahina sacrifices. There are several repetitions in the 8th book; so the 13th *kaṇḍikā* is identical with the 18th and the 14th with the 19th. The 10th and 11th *kaṇḍikās* in the seventh book are evidently interpolations, interrupting the context, and exhibiting a different style. The latter is very remarkable on account of its mentioning two other Vedic Sākhās by their names, viz. *Paingya* and *Kāushītaki*; it appears to have appertained to an old treatise on astronomy.

The style of the Brâhmanam is on the whole uniform. There are certain phrases which constantly re-occur in the work, as for instance, "what is at the sacrifice appropriate, that is successful, when the verse (which is repeated) alludes to the ceremony which is being performed;" "(he who should observe a Hotar do so contrary to the precept) should tell him^a that the sacrificer would die; thus it always happens;" "This is done for production (*prajātyâi*)," &c. The language is, of course, like that of all Brâhmanas, more recent than that of the Sāmhitâ; but it is, however, not the classical Sanscrit. Purely Vedic forms occur, such as the infinitive forms in *tos*, e. g. *karttos*, *arttos*, *roddhos*, *mathitos* (see 1, 10; 2, 20) generally dependent on *îs'vara*, i. e. able, who has the power, (*îs'varaḥ karttoḥ*, he has the power to do; *îs'varo roddhoḥ*, he has the power to obstruct &c.), *startavâi* (from *stri*); *stomebhir*, instead of *stomâir* (4, 15) &c.

The bulk of the work appears to have proceeded from one author; some additions were made afterwards. As regards the materials which our author whom we may (with Sâyaṇa in various places of his commentary) call the Aitareya Rishi, that is the Rishi of the Aitareya Sâkhâ of the Rigveda used for the compilation of his work, we can principally distinguish four kinds, viz. 1) Sacred texts and formulas, such as the Adhigra Praisha mantra (2, 6, 7), the Nivid (2, 34) &c

^a The phrase is always elliptical; it is only *ya enāṁ brūyāt*, if any one should tell him; but the meaning of the whole phrase is only the one which is here (and in the translation) given.

which are, as we have seen, more ancient than the majority of the hymns; 2) *Gâthâ*, i. e. stanzas, principally impromptus on sacrificial things, and topics of a more worldly nature, and *Itihâsas*, i. e. stories; 3) *Rules on the performance of the duties of the Hotripriests*; 4) *Theological expositions* of the meaning of mantras, sacred rites, &c. according to the teaching of the most eminent Brahmâ priests who preceded our author.

These materials were worked together by him, but not without many additions of his own, and with the view to present to the followers of his Sâkhâ a kind of encyclopædiæ of theological learning, and a supplement to their Veda. The theology of his Sâkhâ being founded on the hymns of the Rishis, and the latter being repeated by the Hotri-priests only at the sacrifices, he confined himself for the most part to the speculations of the Hotris and their duties. The aim of our author was like that of all other Brâhmaṇa compilers, a double one, viz. to serve practical as well as theoretical ends. From a practical point of view it was to be a guide to the repeaters of the mantras of the Rigveda in some of their most important performances; but as regards the theoretical one, the author intended to instruct them on the real ends of their profession, viz. to make the sacrificer, by means of the mystical power ascribed to the mantras, either attain to anything he might wish for, or if the Hotar should from some reason or other choose to do so, to deprive him through the same power of his property, children, and life

The Hotris could learn from such a book how great their power was as the preservers of the sacred Rik verses. Every one who wished to perform a sacrifice as the only means for obtaining the favour of the gods, was entirely given up to the hands of the Hotri-priests, who could do with what they pleased.

The mantras referred to are, for the most part, to be found in the Rigveda Saṁhitâ which we have at present. There are, however, several quoted, which are not to be met with in it, whence we must conclude, that the Saṁhitâ of the Aitareyins belonged to a Sâkhâ different from that one (the Vākala Sâkhâ) which is at present only known to us. Asvalâyana, in his S'râuta Sûtras, which are, as we have seen, founded on the Aitareya Brâhmaṇam, generally supplies the text of those mantras which are wanting in the Saṁhitâ. Several of them are in the Atharvaveda Saṁhitâ, but they generally show different readings. In comparing both, those in the A'svalâyana Sûtras, and those in the Atharvaveda Saṁhitâ, we find that, if there is any difference, the text of the Atharva is then always incorrect. It is remarkable that we do not only discover some relationship between the supposed Sâkhâ of the Aitareyins and the Atharvaveda Saṁhitâ, but also between the Aitareya and Gopatha Brâhmaṇam. Whole kandikâs of the Aitareya, such as those on the Vashatkâra (3, 7-8) on Atirâtra (4, 5) are almost literally to be found in the Gopatha Brâhmaṇam of the Atharvaveda.

The author's own additions consisted principally

in critical remarks, recommending certain practices and rejecting others, statement of reasons, why a particular rite must be performed in a particular way, and explanations of apparent anomalies in the ritual. The author does never, however, speak in the first person for the whole has the appearance of a tradition having descended from him. He is referred to only in the third person by the words *taidha smâha*, "this he told." The theologians whose opinions are either accepted or rejected, are generally mentioned in the third person plural by the words "they say." Now and then they are called *mahâvadâh*, i. e. the speakers of great things. But their real name appears to have been *Brahma-vâdins*, i. e. the speakers on Brahma (theologians, divines), which term we frequently meet in the Taittirîya Veda (Black Yajurveda).

The work was, like the other Brâhmanas, no doubt, like the Sâmhita, orally handed down. Some external mark is still visible. At the end of each Adhyâya the last word, or phrase, is put twice. The same fact we observe in all other Brâhmanas as well as in the Sûtras. This was evidently a mark for the repeater as well as the hearer by which to recognise the end of a chapter, each of which formed a little treatise for itself.

Regarding the repetition of the Brâhmanam we have to remark, that it is done in a very slow tone but quite monotonously, whilst the Brâhmanas and the Yajurveda are recited with the proper accent like the Sâmhitas. Of very frequent occurrence it is the *Pluti*, i. e. the lengthening of a vowel

three moras marked by ३. This Pluti is used in three cases, (1) to ask a question, (2) to deliberate or consider whether a thing should be done or not, and (3) to give some emphasis to a certain word. In the two first cases it expresses exactly the idea of our sign of interrogation, in the latter the of our underlining or italicising of certain important words.

Let us make before we conclude some remarks on the principal sacrificial and theological ideas (as far as they have not been touched already) which pervade the Aitareya Brâhmaṇam.

✓ The sacrifice is regarded as the means for obtaining power over this and the other world, over visible as well as invisible beings, animate as well as inanimate creatures. Who knows its proper application, and has it duly performed, is in fact looked upon as the real master of the world; for any desire he may entertain, if it be even the most ambitious, can be gratified, any object he has in view can be obtained by means of it. The *Yajna* (sacrifice) taken as a whole is conceived to be a kind of machinery, in which every piece must tally with the other, or a sort of large chain in which no link is allowed to be wanting, or a staircase, by which one may ascend to heaven, or as a personage, endowed with all the characteristics of a human body. It exists from eternity, and proceeded from the Supreme Being (Prajâpati or Brahma) along with the *Trīdyâ*, i. e. the three-fold sacred science (the Rik verses, the Sâmans or chants, and the Yajus or sacrificial formulas). The creation of the world

itself was even regarded as the fruit of a sacrifice performed by the Supreme Being. The Yajna exists as an invisible thing at all times, it is like the latent power of electricity in an electrifying machine, requiring only the operation of a suitable apparatus in order to be elicited. It is supposed to extend, when unrolled, from the Ahavaniya or sacrificial fire into which all oblations are thrown, to heaven, forming thus a bridge or ladder, by means of which the sacrificer can communicate with the world of gods and spirits, and even ascend when alive to their abodes. The term for beginning the sacrificial operations is "to spread the sacrifice;" this means that the invisible thing, representing the ideal sacrifice which was lying dormant, as it were, is set into motion, in consequence of which its several parts or limbs are unfolding themselves, and thus the whole becomes extended. This ideal sacrifice stands in the closest relationship with all the sacrificial implements, the sacrificial place, and all the sacred verses and words spoken during its actual performance. The sacrifice being often represented as a kind of being with a body like that of men, certain ceremonies form his head, others his neck, others his eyes, &c. The most important thing at a sacrifice is, that all its several parts should tally together, and that consequently there should neither anything be in excess, nor deficient in it. This agreeing of the several parts of the sacrifice constitutes its *rûpa*, i. e. form. The proper form is obtained, when the mantras which are repeated are in

strictest accordance with the ceremony for which they are repeated, or (if the sacrifice lasts for several or many days) when they have the characteristics of the respective days. If the form is vitiated, the whole sacrifice is lost. Mistakes being, on account of the so extremely complicated ritual, unavoidable, the sacrificial being was to be attended by a physician in the person of the Brahma priest (5, 34). Each mistake must be made good by a *práyas'chitta*, i. e. penance, or propitiatory offering.

The power and significance of the Hotri-priests at a sacrifice consists in their being the masters of the sacred word, which is frequently personified by *Vâch*, i. e. Speech, who is identical with *Sarasvatî*, the goddess of learning in the later Hindu Pantheon. Speech was, according to the opinion of the earliest Hindu divines, the power of vivifying and killing. The sacred words pronounced by the Hotar effect, by dint of the innate power of *Vâch*, the spiritual birth of the sacrificer, form his body, raise him up to heaven, connect him with the prototypes of those things which he wishes to obtain (such as children, cattle, &c.) and make him attain to his full life term, which is a hundred years; but they are at the same time a weapon by means of which the sacrificer's enemies, or he himself (if the Hotar have any evil designs against him) can be killed, and all evil consequences of sin (this is termed *pápmān*) be destroyed. The power and effect of Speech as regards the obtaining of any particular thing wished for, mainly lies in the form in which it is uttered. Thence

the great importance of the metres, and the choice of words and terms. Each metre is the invisible master of something obtainable in this world; it is, as it were, its exponent, and ideal. This great significance of the metrical speech is derived from the number of syllables of which it consists; for each thing has, (just as in the Pythagorean system) a certain numerical proportion. The Gâyatrî metre, which consists of three times eight syllables, is the most sacred, and is the proper metre for Agni, the god of fire, and chaplain of the gods. It expresses the idea of Brahma, therefore the sacrificer must use it when he wishes for anything closely connected with the Brahma, such as acquirement of sacred knowledge, and the thorough understanding of all problems of theology. The Trishṭubh, which consists of four times eleven syllables, expresses the idea of strength, and royal power; thence it is the proper metre by which Indra, the king of the gods, is to be invoked. Any one wishing to obtain strength and royal power, principally a Kshattriya, must use it. A variety of it, the Ushnih metre of twenty-eight syllables, is to be employed by a sacrificer who aspires for longevity, for twenty-eight is the symbol of life. The Jagatî, a metre of forty-eight syllables, expresses the idea of cattle. Any one who wishes for wealth in cattle, must use it. The same idea (or that of the sacrifice) is expressed by the Pañkti metre (five times eight syllables). The Bṛihatî, which consists of thirty-six syllables, is to be used when a sacrificer is aspiring to fame and renown; for this metre is the exponent

of those ideas. The Anushtubh metre, of thirty-two syllables, is the symbol of the celestial world; thence a candidate for a place in heaven has to use it. The Virâj of thirty syllables, is food and satisfaction; thence one who wishes for plenty of food, must employ it.

The words contained in these different metrical forms must always be appropriate to the occasion. If the oblation is given to Agni, the verse repeated must contain his name, or an allusion to it; were it to contain the name of Indra, or one of his characteristics, the offering would be thrown away. Every act, even the most trifling one, is at the sacrificial performance accompanied with mantras, and always such a verse is to be chosen as contains (or is made to contain by interpretation) an allusion to it. This will be clear to the reader on reference, for instance, to 2, 2, where the mantras connected with every particular act of the ceremony of anointing and erecting the sacrificial post is given.

Of almost equal importance with the metres are the so-called Stomas, based also on numerical proportions. Each Stoma contains a certain number of verses, recited according to one and the same tune. The number is very often obtained only by frequent repetition of the same triplet of verses (see about the particulars of the Stomas note 18 on pages 237-38 of the translation). Each has, just as the metres, its peculiar symbolical meaning. The Trivrit (nine-fold) Stoma, for instance, the symbol of Brahma, and theological freedom, and has Agni, the house-priest of the gods, its deity: the Panchadas'a (fifteen-fold) is the

symbol of royal power and thence appropriate to Indra, and the Kshattriyas : the Saptadas'a (seventeen-fold) is the exponent of wealth in cattle ; thence a Vais'ya should use it, or any other sacrificer who wishes to obtain wealth : the Ekaviṃś'a-(twenty-one-fold) is the symbol of generation : thence it is principally to be used at the third libation, many rites of which refer to the propagation of progeny. The other Stomas, such as the *Trinava* (twenty-seven fold), *Trayastriṃś'a* (thirty-three-fold) &c. have a similarly symbolical meaning.

Besides the Stomas, the so-called Prishṭhas (the name of certain Sâmāns and their combinations) are a necessary requisite at all the Soma sacrifices. They form the centre of all the ceremonies, and the principal one of them is always regarded as the womb (*yonir*) of the sacrificial being. They are generally only used at the midday libation. The two principal Prishṭhas are the Rathantara and Bṛihat Sâmāns (*abhi tvā spononuma*, and *tvāmidhī harámāhe*). They can be used singly, or along with one of their kindred (see notes 29 on page 193, 14 on page 282, and 4, 28). The name Prishṭha means "back," for they are regarded on the whole as the back of the sacrifice.

All these things, metres (*chhandas*), Stomas and Prishṭhas, are believed to be as eternal and divine, as the words themselves they contain. The earliest Hindu divines did not only believe in a primitive revelation of the words of the sacred texts, but even in that of the various forms, which might be used for their repetition or chanting. These forms along with their content

the everlasting Veda words, are symbols expressive of things of the invisible world, and in several respects comparable to the Platonic ideas. They are in the hands of the sacrificial priests the instruments for accomplishing anything they might wish for in behalf of the sacrificer. But a great deal depends upon the way of using those spiritual instruments. It is a matter of importance whether a mantra is repeated without stopping, or pāda by pāda (quarter by quarter), or half verse by half verse. The four feet (pādas), of which many metres are composed, represent the four feet of animals. The repetition of such a verse, half verse by half verse, that is, with two steps only, represents the sacrificer who as a human being, has two legs. By thus combining the ideas of four and two-footed beings, the sacrificer is mystically placed amidst cattle, and obtains them, in due, in the largest quantity. Another important matter is, whether the mantra is repeated *upāśis'ā*, i. e. with an almost inaudible voice, or *tūshṭīm*, i. e. softly, or with a low and slow voice (*mandrasvara*), or with a middle tone (*madhyama*), or very loud (*hama*). (See 3, 44).

Among the large number of the sacred words, there are always some which have a destructive quality, and must, therefore, be used with great caution. In order to protect the sacrificer, as well as himself, from the dangerous effects of such words, the repeat-er must, by means of certain other words, or formulas, deprive them of their destructive power, and thus propitiate them. This is generally called *s'ānti*.

(propitiation, appeasing). Such dangerous words are for instance, *vāushat* (see 3, 8) and *rudra*, the name of Śiva, the god of destruction (3, 34).

The sacrificer, who is the object of all these mystical operations on the part of the priests by means of their mantras, chants, and manual labour, is not allowed to remain inactive, but he himself has to repeat certain mantras, expressive of his desires. When, for instance, the Hotar is performing the mystical operation of placing him among cattle, he must say, "May I become rich in cattle!" When the same priest makes a firm standing place (a *prasthā*) for him, he must say, "May I go to my place!" Thus he obtains the fulfilment of any desire which might be obtainable by means of a particular verse or mode of repeating, or chant, or performance of a particular rite, when he repeats the appropriate formula at the right time and occasion. For what he himself speaks, connects him with the ideals of his wishes, which are brought within his grasp by the priest.

The objects sacrificed for are manifold, viz. of spring, cattle, wealth, fame, theological learning, skill for performance of sacrifices, and heaven. For gaining heaven a Soma sacrifice is indispensable. For the sacred Soma juice has, according to the opinions of the ancient Hindu theologians, pre-eminently the power of uniting the sacrificer on this earth with the celestial king Soma, and make him thus one of his subjects, and consequently an associate of the god and an inhabitant of the celestial world.

श्री

अथ

ऋग्वेदस्य ऐतरेयब्राह्मणं

जर्मन्यविषयोद्भव पुणेपत्तनविद्यालयस्थसंस्कृतमुख्यगुरुणा

हौगनान्ना

शोधितमिदम्.

— ८१७८०१७ —

मुद्रिकायां

ज्ञानप्रसारणसाहित्यस्य मुद्रायंत्रे मुद्राकृत्य प्रकटीकृतं.

सन १८६९ ईसवी.

शके १७८५.

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका.

श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ अग्निर्वै देवानामवमो विष्णुः परम-
 स्तदंतरण सर्वा अन्या देवता. आमाविष्णवं पुरोळाशं निर्वपति
 दीक्षणीयमेकादशकपालं. सर्वाभ्य एवैनं तद्देवताभ्योऽनंतरायं निर्वपत्य-
 मिर्वै सर्वा देवता विष्णुः सर्वा देवता एते वै यज्ञस्यांत्ये तन्वी यद्-
 मिश्र विष्णुश्च. तद्यदामविष्णवं पुरोळाशं निर्वप्यंतत एव तद्देवानृ-
 धुवति. नदाहुर्यदेकादशकपालः पुरोळाशो द्वावमाविष्णू केनयोस्तत्र
 हृषिः का विभक्तिरित्यष्टाकपाल आभेयो, उष्ट्राक्षरा वै गायत्री गाय-
 त्रमभ्रेछंदस्त्रिकपालो वैष्णवस्त्रिर्हीदं विष्णुर्व्यक्रमत. सैनयोस्तत्र
 हृषिः सा विभक्तिर्घृते चरुं निर्वपेत् यो अतिष्ठितो मन्येतास्या वाव
 स न प्रतितिष्ठति यो न प्रतितिष्ठति. तद्यद् घृतं तस्त्रयै पयो ये
 दुल्लग्नं पुंसस्तन्मिथुनं मिथुनेनैवैनं तन्प्रजया पशुभिः प्रजनयति
 गायत्रै. प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद. आरब्धयज्ञो वा एष
 भारव्यदेवतो यो दर्शपूर्णमासाभ्यां यजत आमावास्थेन वा हविषेष्ट्वा
 र्णमासेन वा, तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन् बर्हिषि दीक्षेतैषो एका
 क्षा. सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात्. सप्तदशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासाः
 वर्तन्ते हेमन्तशिशिरयोः समासेन तावान्त्संवत्सरः; संवत्सरः
 जापतिः. प्रजापत्यायतनाभिरेवाभी गृध्राति य एवं वेद ॥ १ ॥

यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामत्तमिष्टिभिः प्रैषमिच्छन् यदिष्टिभिः प्रैष-
 छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वं. तमन्वर्विदन्; अनुवित्तयज्ञो राध्नेति य एवं

२ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २, ३.

वेद. आहूतयो वै नभेता यदाहुतयः; एताभिर्वै देवान् यजमानो वहयति तदाहुतीनामाहूतिवम्. ऊत्यः खलु वै तानामयाभिर्देवा यजमानस्य हवमायंति. ये वै पथानो या स्तुतयस्ता वा ऊतयस्त उ एवेतत्स्वर्गाणां यजमानस्य भवन्ति. तदाहुर्यदन्यो जुहोत्यथ यो अनुचाह यजति च कस्मात्तं होतृत्याचक्षत इति? यद्वाव स तत्र यथाभाजनं देवता अमुमा वहामुमावहेत्यावाहयति. तदेव होतुर्होतृत्वं होता भवति होतृभ्यः माचक्षते य एवं वेद ॥ २ ॥

पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं कुर्वति यं दीक्षयन्त्यद्विरभिपिचन्ति. रेताव आपः सरेतसमैवेनं तत्कृत्वा दीक्षयन्ति. नवनीतेनाभ्यंजत्याज्यं वै देवान् सुरभि घृतं मनुष्याणामायुतं पितॄणां नवनीतं गर्भाणां. तद्यन्नवनीते नाभ्यंजति स्वेनैवेनं तद्वाग्धेयेन समर्धयन्त्यांजत्येनं तेजो वा एतदक्षयं यदांजनं; सतेजसमैवेनं तत्कृत्वा दीक्षयन्त्येकविंशत्या दर्भपिञ्जलैः पात्रयन्ति. शुल्बमैवेनं तत्पूतं दीक्षयन्ति दीक्षितविमितं प्रपादयन्ति. योनिं एषा दीक्षितस्य यदीक्षितविमितं; योनिमैवेनं तत्त्वां प्रपादयन्ति. तस्मात्पुत्राद्योनेरास्ते च चरति च. तस्माद्पुत्राद्योनेर्गर्भाधीयन्ते च प्रच जायन्ते. तस्मादीक्षितं नान्यत्र दीक्षितविभितादादित्यो ऽयुदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापि वाभ्याश्रावयेयुः, वाससा प्रोर्णुर्वन्त्युत्वं वा एतदीक्षितस्य यद्वास उल्बेनैवेनं तत्प्रोर्णुवन्ति. कृष्णाजिनमुत्तरं भवत्युत्तरं वा उल्बाज्जरायुः. जरायुणैवेनं तत्प्रोर्णुवन्ति. मुष्टीकुरुते मुष्टीवै कृत्वा गर्भातः यं मुष्टीकृत्वा कुमारो जायते. तद्यन्मुष्टीकुरुते यज्ञंचैव तत्सर्वाश्च देवता मुष्ट्याः कुरुते. तदाहुर्न पूर्वदीक्षिणः संसजो अस्ति परिगृहीतो वा एतन्नत्रः परिगृहीता देवता. नैतस्यातिरस्यपरदीक्षिण एव यथा तथ्यन्मुक्ता कृष्णाजिनमवभृथमभ्यनेति. तस्मान्मुक्ता गर्भा जरायोर्जायं गदिव वासमाभ्यवेति. तस्मान्सहैवोल्बेन कुमारो जायते ॥ ३ ॥

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. ४

त्वमग्ने समथा असि; सोम यास्ते मयोभुव इत्याज्यभागयोः पुरा-
नुवाक्ये अनुब्रूयाद्यः पूर्वमनीजानः स्यात्तस्मै. त्वया यज्ञं वितन्वत इति
यज्ञमेवमास्मा एतद्वितनोति. अग्नेः प्रत्नेन मन्मना; सोमर्गाभिष्टा वय-
मिति यः पूर्वमीजानः स्यात्तस्मै. प्रत्नमिति पूर्वं कर्माभिवदति तत्तन्ना-
दृत्यम्. आर्मवृत्राणि जघ्नन्; त्वं सोमासि सत्यतिरिति वार्त्रघावेव कुर्या-
दृत्रं वा एष हन्ति यं यज्ञमुपनमति. तस्माद् वार्त्रघावेव कर्तव्यो. आर्म-
मुखं प्रथमो देवतानाम्; अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं मह इत्यामवैष्ण-
स्य हविषो याज्यानुवाक्ये भवतः. आमावैष्णव्यै रूपसमृत्थे एतद्वै
यज्ञस्य समृत्थं यद्रूपसमृत्थं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्च ह वै
वैष्णुश्च देवानां दीक्षापाली तौ दीक्षाया ईशाते. तद्यदामवैष्णवं हवि-
र्वन्ति यौ दीक्षाया ईशाते तौ प्रीतो दीक्षां प्रच्छतां यौ दीक्षयि-
रौ तौ दीक्षयेतामिति त्रिष्टुभौ भवतः सैद्रियत्वाय ॥ ४ ॥

गायत्र्यैस्त्रिष्टुभैः संयाज्ये कुर्वीत तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामसं-
तो वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं-
विद्वान् गायत्र्यौ कुरुते. उष्णिहावायुष्कामः कुर्वीतायुर्वा उष्णिक्
सर्वमायुरेति य एवंविद्वानुष्णिहौ कुरुते. अनुष्टुभौ स्वर्गकामः कुर्वीत
यांवा अनुष्टुभांश्चतुष्टिरक्षराणि त्रय इमा ऊर्वा एकविंशा लोका
क्रविंशत्येकविंशत्येवमाहोकात्रोहति स्वर्ग एव लोके चतुःषष्टितमन
तितितिष्ठति प्रतितिष्ठति य एवंविद्वाननुष्टुभौ कुरुते. बृहत्यौ
रीकामो यशस्कामः कुर्वीत श्रैर्विं यादृच्छं दसां बृहती श्रियमेव
य आत्मन् धत्ते. य एवंविद्वान् बृहत्यौ कुरुते. पंक्ती यज्ञकामः
वीत पांक्तो वै यज्ञ उपैतं यज्ञो नमति य एवंविद्वान् पंक्ती कुरुते.
तुष्टुभौ वीर्यकामः कुर्वीतौजो वा इंद्रियं वीर्यं त्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्
यिजान् भवति य एवंविद्वान्स्त्रिष्टुभौ कुरुते. जग्न्यौ पशुकामः

४ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. ५, ६, ७.

कुर्वीत; जागता वै पशवः पशुमान् भवति. य एवंविद्वान् जगत्वी कुरुते. विराजावन्नायकामः कुर्वीतान्नं वै विराट्; तस्माद्यस्यैवैह भूयिष्ठमन्नं भवति स एव भूयिष्ठं लोके विराजति. तद्विराजं विराट्त्वं वि स्वेण राजति श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥

अथो पंचवीर्यं वा एतच्छंदो यद्विराट् यन्निपदा तेनोष्णिहा या यव्यौ यदस्या एकादशाक्षराणि पदानि, तेन त्रिष्टुब्ध्यत् त्रयस्त्रिंश दक्षरा तेनानुष्टुभ्, न वा एकेनाक्षरेण छंदासि विर्यंति न द्वाभ्यां यद्विराट् तत्पंचमं सर्वेषां छंदसां वीर्यमवस्थे, सर्वेषां छंदसां वीर्यमश्रुते सर्वेषां छंदसां सायुज्यं स्वरूपतां सलोक्ततामश्रुते उनादो उन्नपतिर्भवत्यश्रुते प्रजयान्नायं य एवंविद्वान् विराजौ कुरुते तस्माद्विराजावैव कर्तव्ये; प्रेत्थो अम, इमो अम इत्येते. ऋते वा दीक्षा सत्यं दीक्षा तस्मादीक्षितेन सत्यमेव वदितव्यमथो खन्नाहु कोऽहंति मनुष्यः सर्वे सत्यं वदितुं सत्यसंहिता वै देवा अनृतसंहिता वै मनुष्या इति. विचक्षणवतीं वाचं वदेच्छर्तुर्वै विचक्षणं. वि ह्येने पश्यतीत्येतद् वै मनुष्येषु सत्यं निहितं यच्चक्षुस्तस्मादाचक्षाणमा हुरडागिति स यद्यदर्शमित्याहायास्य श्रद्धाति. यद्यु वै स्वयं पश्यति न बहूनां च नान्येषां श्रद्धाति. तस्माद्विचक्षणवतीमं वाचं वंदेत् सत्योत्तरा हेवास्य वागुदिता भवति भवति ॥ ६ ॥ इत्येतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

स्वर्गं वा एतेन लोकमुपप्राप्यंति यन्प्रायणीयस्तन्प्रायणीयस् प्रायणीयत्वं. प्राणो वै प्रायणीयः उदान उदयनीयः समानो हांत भवति : समानौ हि प्राणोदानौ प्राणानां कृष्यै प्राणानां प्रतिप्रत्तयै यजो वै देवेभ्य उदक्रामन्ते देवा न किंचना शक्नुवन् कर्तुः प्राजानंस्तेऽब्रुवन्नदिति त्वयेमं यज्ञं प्रजानामेति सा तथेत्यब्रवीत्सा

गो वरं वृणा इतिः वृणीष्वेति सैतमेव वरमवृणीत मन्त्रायणा यज्ञाः
मंतु मनुदयना इति तथ्यति. तस्मादादित्यश्चरुः प्रायणीयां भवत्यादित्य
उदयनीयां वरवृतां ह्यस्या अथो एतं वरमवृणीत. मयैव प्राचीं दिशं
प्रजानाथामिना दक्षिणां सोमेन प्रतीचीं सवित्रोदीक्षामिति. पथ्या
प्रजति यत्पथ्यां यजति तस्मादसौ पुर उदेति पश्चास्तमेति पथ्या
यथां अनुचरति. अग्निं यजति यदग्निं यजति तस्मादक्षिणतोऽग्र ओ-
त्थयः पच्यमाना आर्यत्यामेय्यां ह्योपधयः सोमं यजति यत्सोमं
यजति तस्मात् प्रतीच्योऽप्यायां ब्रह्मः स्यंदंते सौम्या ह्यापः सवितारं
यजति यत्सवितारं यजति तस्मादुत्तरतः पश्चादयं भृयिष्ठं पचमानः
अने सवितृप्रमृतां ह्येप एतत्पचत. उत्तमामदिति यजति यदुत्तमाम-
दतिं यजति तस्मादसाविमां वृष्ट्याभ्युनच्यभिजिघ्रति. पंच देवता
यजति पांक्तो यज्ञः सर्वा दिशः कल्पतेः कल्पते यज्ञोऽपि. तरयै
तवधि कल्पते यत्रैवंविद्वाहोता भवति ॥ ७ ॥

यग्नेजो ब्रम्ह वर्चसमिच्छेत् प्रयाजाहुतिभिः प्राङ् स इयात् तज्जैवे
वर्चसं प्राचीं दिक्तेजस्वी ब्रम्ह वर्चसी भवति य एवंविद्वान्
पठेति. योऽन्नायमिच्छेत् प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणां स इयादन्नादो वा
योऽन्नपरिर्यदभिरन्नादोऽन्नपतिर्भक्त्यश्रुते प्रजयान्नाद्यं य एवं-
विद्वान् दातृणैति. यः पशूनिच्छेत् प्रयाजाहुतिभिः प्रत्यङ् स इयात्
यज्ञो वा एतं यदापः पशुमान् भवति य एवंविद्वान् प्रत्यङ्तेति.
सोमपीथमिच्छेत् प्रयाजाहुतिभिरुङ् स इयादुत्तरा ह वै
सोमो राजा प्रसोमपीथमाप्नोति य एवंविद्वानुदङ्तेति. स्वर्ग्यैवोध्वो
क् सवौगुदिक्षु राप्नोति सम्यंचो वा इमे लोकाः सम्यंचोऽस्मा इमे
लोकाः श्रियै दीयति य एवं वेद. पथ्यां यजति यत्पथ्यां यजति
यमेव तयज्ञमुखे संभरति. प्राणापानत्वमीषोमौ प्रसवाय सविता

६ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. ८, ९, १०.

प्रतिष्ठित्या अदितिः. पथ्यामेव यजति. यत्पथ्यामेव यजति वाचैव
तद्यज्ञं पंथामपि नयति. चक्षुषी एवाग्नीषोमी प्रसवाय सविता प्रति
ष्ठित्या अदितिश्चक्षुषा वै देवा यज्ञं प्राजानंश्चक्षुषा वा एत
प्रजायते यदप्रज्ञेयं. तस्मादपि मुखश्चरिन्वा यदेवानुष्ठया चक्षुषा
प्रजानात्यथ प्रजानानि यद्वै तदेवा यज्ञं प्राजानन्नस्यां वाव तन्मा-
जानन्नस्यां समभरन्नस्यैवे यज्ञस्तायतं उस्ये क्रियतं उस्ये संभ्रियत
इयं ह्यदितिस्तदुत्तमामदितिं यजति यदुत्तमामदितिं यजति यज्ञस्य
प्रजात्यै स्वर्गस्य लोकस्यानुग्यात्यै. ॥ ८ ॥

देवविशः कल्पयितव्या इत्याहुस्ताः कल्पमाना अनु मनुष्यविशः
कल्पंत इति सर्वा विशः कल्पंत कल्पते यज्ञोऽपि. तस्यै जनतायै कल्पंतं
यत्रैवंविद्वान् होता भवति. स्वस्ति नः पथ्यामु धन्वस्वित्यन्वाहः स्व-
स्त्याम्नुवृत्तुने स्वर्वति; स्वस्ति नः पुत्रकृतेषु योनिषु स्वगति रायं भरुते
दद्यातन्तं. भरुतां वेदेवानां विशस्तास्वैतद्यज्ञमुखं चीकृषत् सर्वैरुच्छं
दंभिर्यज्ञेदित्याहुः. सर्वैर्वै छंदोभिरिष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तं
ऐतद्यज्ञमानः सर्वैरुच्छंदंभिरिष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति. स्वस्ति नः पथ्या
मु धन्वमुः स्वस्तिरिष्वि प्रपथंश्चेष्टेति. पथ्याया स्वस्तेस्विष्टुभौ. अमं नव
मुपथारायं अस्मान्; आदेवानामपि पंथामगन्मेत्यग्रंस्विष्टुभौ. स्वं मां
प्रविक्रितो मनीषी; या ते धामानि दिवि या पृथिव्यामिति सामग्य
। अष्टुभौ. आ विश्वे देवं सत्यतिः; य इमा विश्वा जातानीति सविर्तुर्गायत्र्यो
मुद्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं; महीमृषु मातरं सुव्रतात्रामिन्यदिते
जंगयौ. एतानि वाव सर्वाणि छंदोसि गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमन्वन्वा
न्यतानि हि यज्ञं प्रतमाभिव क्रियते. एतेर्ह वा अस्य छंदोभिर्यज्ञ
सर्वैरुच्छंदंभिरिष्टं भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥

ता वा एताः प्रवन्त्यो. नेतृमन्यः पथिमन्यः स्वस्तिमन्य एतस्य

द्विषो याज्यानुवाक्या. एताभिर्वा इष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैव
तद्यजमान एताभिरिष्ट्वा स्वर्गं लोकं जयति. तामु पदमस्ति, स्वस्ति
रायेमरुतो दधातनेति. मरुतो ह वै देवविशोतरिक्षभाजनास्तेभ्यो ह
योनिर्वयः स्वर्गं लोकमेतीश्वराहैनं नि वा रोक्षोर्विवा मथितोः स य-
ज्ञाह स्वस्ति राये मरुतो दधातनेति तं मरुद्भ्यो देवविद्भ्यो यजमानं
निवेदयान न ह वा एनं मरुतो देवविशः स्वर्गं लोकं यतं निरुधते न
विमश्नेन. सस्ति हैनमत्यर्जति स्वर्गं लोकमभि य एवं वेद. विराजा-
नास्य हविषः स्विष्टकृतः संयाज्यं स्यातां ये त्रयस्त्रिंशदक्षरे. सैद-
मिष्ट्योऽन्यस्त्वन्यान्, सैदमिष्ट्यो वनुयतो निपातीन्येते. विराड्भ्यां वा
इष्ट्वा देवाः स्वर्गं लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानो विराड्भ्यामिष्ट्वा स्वर्गं
लोकं जयति. ते त्रयस्त्रिंशदक्षरे भवतस्त्रयस्त्रिंशद्दे देवा अष्टौ
यस्य एकादश रुद्राः द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च. तन्प्र-
यत्नं यज्ञमुखं देवता अक्षरमाजः करात्यक्षरेणाक्षरेणैव तद्वेवता
दीर्घानि देवपात्रेणैव तद्वेवतास्तरपयति ॥ १० ॥

प्रयाजवदनुयाजं कर्तव्यं प्रायणीयमित्याहुर्हीनमिव वा एतदौ-
चित्तमिव यन्प्रायणीयस्यानुयाजा इति. तत्तन्नादृत्यं प्रयाजवदेवानु-
याजवत्कर्तव्यं. प्राणा वै प्रयाजा प्रजानुयाजा यन्प्रयाजानंतरियां प्राणा-
भयजमानस्यांतरियादनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरिया-
त्. तन्मन्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यं. पत्नीर्नु संयाजयेत्, संस्थितयजु-
र्न ब्रह्मयात्तावतैव यज्ञो संस्थितः. प्रायर्णायस्य निष्कामं निदध्यात्तमुद-
यनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्य संतत्यै यज्ञस्याव्यवच्छेदायाथो खलु यस्या-
मिव स्थाल्यां प्रायर्णीयं निर्वपेत्तस्यामुदयनीयं निर्वपेत्तावतैव यज्ञः
संततो व्यवच्छिन्नो भवत्यमुष्मिन्वा एतेनं लोके राधुर्वति नास्मि-
न्नेत्याहुर्नप्रायर्णीयमिति प्रायर्णीयमिति निर्वपति प्रायर्णीयमिति

८ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका ११, १२, १३.

चरोति प्रयत्येवास्माल्लोकाद्यजमाना इत्यविद्यैव तदाहुर्व्यतिपञ्जयाः।
 ज्यानुवाक्यायाः प्रायणीयस्य पुरांनुवाक्यास्ता उदयनीयस्य याज्याः
 कुर्यादा उदयनीयस्य पुरांनुवाक्यास्ताः प्रायणीयस्य याज्याः कुर्यात्
 तद् व्यतिपञ्ज्युभयोर्लोकयोर्ऋध्या उभयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठत्या उभ-
 योर्लोकयोर्ऋध्नोऽप्युभयोर्लोकयोः प्रतितिष्ठति. प्रतितिष्ठति य एवं वेद-
 आदित्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीयो यज्ञस्य धृत्यै यज्ञस्य
 वसन्धेयै यज्ञस्याप्रस्रंसाय. तद्यैवाद इतिह स्माह तेजान्या उभयतो-
 तयोरप्रस्रंसाय वसो नद्यत्येवमेवेतद्यज्ञस्योभयतोतयोरप्रस्रंसाय व-
 सो नद्यति यदादित्यश्चरुः प्रायणीयो भवत्यादित्य उदयनीयः पथ्यै
 वेतः स्वस्त्या प्रयति पथ्यां स्वस्तिमभ्युद्यति. स्वस्त्यैवेतः प्रयति
 स्वस्त्युद्यति स्वस्त्युद्यति ॥ ११ ॥ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे प्रथम-
 पंचिकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

प्राच्या वि दिशि देवाः सोमं राजा मक्रीणंस्तस्मात्प्राच्या दिशि
 क्रीयन्ते. ते त्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात् त्रयोदशो मासो नानुवि-
 द्यतेः नैवे सोमविक्रय्यनुविद्यते. पापोहि सोमविक्रयी. तस्य क्रीतस्य म-
 नुष्यान्भ्युपावर्तमानस्य दिशो वीर्याणांन्द्रियाणि व्युदसीदंस्तान्येकयचां
 एवारुरुस्संत. तानि नाशयन्नुवंस्तानि द्वाभ्यां तानितिसृभिरतानि चतसृ-
 भिरतानि पंचभिरतानि षडभिरतानि सप्तभिर्नैवावारुंधत. तान्यष्टाभि-
 रवारुंधताष्टाभिराश्रुवत. यदष्टाभिरवारुंधताष्टाभिराश्रुवत, तदष्टा-
 नामष्टत्वंमश्रुते यद्यत्कामयते य एवं वेद. तस्मादेतेषु कर्मस्वष्टा-
 वष्टावनूच्यते इन्द्रियाणां वीर्याणामवरुध्यै ॥ १२ ॥

१ सोमाय क्रीताय प्राच्यमाणायानुवृहीत्याहाध्वर्यु, भद्रादाभ श्रंता
 प्रेहीत्यन्वाहाय वाव लोकौ भद्रस्तस्मादसावेव लोकः श्रेयांस्त्वर्गमेवं
 लोकं यजमानं गमयति. बृहस्पतिः पुर एताते अस्त्विति ब्रह्मैव बृहस्प-

तिब्रम्हैवास्मा एतत्पुरोगवमकर्णवै ब्रम्हण्वद्विष्यति. अथेमवस्य वर
 आपृथिव्या इति देवयजनं वै वरं पृथिव्यै देवयजन एवैनं तदवसाययति.
 आरं शत्रून् कृणुहि सर्ववीर इति द्विपंतमं वारस्मै तत्पाप्मानं भ्रातृव्यमप-
 वाधते उधरं पादयति. सोम यास्ते भयोभुव इति तृचं सौम्यं गायत्र-
 मन्वाह. सोमं राजनि प्रोह्यमाणे स्वयैवैनं तदेवतया स्वेन छंदसा सम-
 धंयति. सर्वं नंदति यथासागतं नेत्यन्वाह. यशो वै सोमो राजा सर्वो
 ह वा एतेन कीयमाणेन नंदति, यश्च यज्ञे लप्स्यमानो भवति यश्च न. स-
 मासां ह न सख्या सखाय इत्येव वै ब्राह्मणानां सभासाहः सखा यत्
 सोमो राजा. किल्बिषस्पृदित्येष उ एव किल्बिषस्पृदो भवति यः
 श्रद्धतामश्नुते स किल्बिषं भवति. तस्मादाहुर्मानुषांचा मा प्रचाराः
 किल्बिषन्तु मा यातयन्निति. पितृपाणिस्थिन्नं वै पितु दाक्षिणां वै पितु ता-
 मेन सनेत्यन्नसनिमं वै न तत्करोत्यरंहतो भवति वाजिनोयतेति द्वियं
 वै वीर्यं वाजिनमाजरसं हास्मै वाजिनं नापछिद्यते य एवं वेद. आगन्देव
 इत्यन्वाहागतो हि स तर्हि भवत्यृतुभिर्वर्धतु क्षयमित्यृतवो वै सो-
 मस्य राजो राजभ्रातरो यथा मनुष्यस्य; तैरेवैनं तत्सहागमयति. द-
 धातुनः सविता. सुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्ते. स नः क्षपाभिरहं
 श्वाजन्वन्वित्यहानि वा अहानि रात्रयः क्षपा, अहोरात्रैरेवास्मा ए-
 तामाशिषमाशास्ते. प्रजावंतं रयिमस्मे समिन्वन्वित्याशिषमेवाशास्ते.
 पातेभामानि हविषा यजंतीत्यन्वाह ताते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञं गयस्का-
 रः पतरणः सुवीर इति. गवां नः स्फावयिता प्रतारयितेति धैत्येव तदा-
 इ अवीरहा प्रचरा सोम दुर्या इति गृहा वै दुर्या विभ्यति वै सोमाद्राज
 आपतो यजमानस्य गृहाः स यदेतामन्वाह शान्यैवैनं तच्छमयति सो
 म्य शानो न प्रजां न पशून् हिनास्ति. मां धियं शिक्ष्यमाणस्य देवेति
 गरुण्या परिदधाति. वरुणदेव्योवाण्यतावधावदुपनयो यावत्परि-

१० ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. १३, १४.

श्रितानि प्रपद्यते, स्वयैवेनं तदेवतया स्वेन छंदसा समर्धयति. शिक्षमाणस्य देवेति शिक्षते वा एष यो यजते. क्रतुं दक्षं वरुण सं-
शिक्षाधीति वीर्यं प्रज्ञानं वरुण संशिक्षाधीत्येव तदाह. ययाति विश्वा
दुरिता तरेम सुतर्माणमधिनावं रुहेमेति यज्ञो वै सुतर्मा नौः; कृष्णाजि-
नं वै सुतर्मा नौः वाचमेव तद्गारुह्य तया स्वर्गं लोकमभि-
संतरति. ता एता अष्टावन्वाह रूपसमृन्धा. एतद्वै यज्ञस्य समृत्वं य-
द्रूपसमृत्वं यत्कर्म क्रीयमाणमृगिभवदति. तासां त्रिः प्रथमामन्वाह;
त्रिरुत्तमां, ता द्वादश संपद्येत. द्वादश वै मासाः संवत्सरः; संवत्सरः
प्रजापतिः; प्रजापत्यायतनाभिरेवाभी राध्नोति य एवं वेद. त्रिः प्रथमा
त्रिरुत्तमामन्वाह, यज्ञस्यैव तद्वत्सौ नद्यति स्थेम्ने बलायाविवल-
साय ॥ १३ ॥

अन्यतरोऽनड्वान्युक्तः स्यादन्यतरो विमुक्तोऽथ राजानमुपावहरं-
युर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुः पितृदेवत्यं राजानं कुर्यर्थमुक्तयोरयां-
गक्षेमः, प्रजा विदेत्ताः प्रजा परिप्लवंरन्. योऽनड्वान्विमुक्तस्तच्छा-
लासदां प्रजानां रूपं, योऽयुक्तस्तच्चक्रियाणां. ते ये युक्तेऽग्रे विमुक्ते
न्येऽउपावहरंत्युभावेव तेक्षेमयोगौ कल्पयंति. देवासुरा वा एषु लोके
पुंसमयंतंत. तत एतस्यां प्राच्यां दिश्ययंतंत; तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त
दक्षिणस्यां दिश्ययंतंत. तांस्ततोऽसुरा अजयंस्ते प्रतीच्यां दिश्ययंतंत
तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त उदीच्यां दिश्ययंतंत. तांस्ततोऽसुरा अजयंस्त
उदीच्यां प्राच्यां दिश्ययंतंत; ते ततोऽन पराजयंतंत; सैषा दिगपरजिता
तस्मादेतस्यां दिशि यतेत वा यातयेद्रेऽसुरो हानृणा कर्तास्ते देवा अ-
ब्रुवन्नराजतया वै नो जयंति राजानं करवामहा इति तथेति ते सोमं
राजानमकुर्वंस्ते सोमेन राजा सर्वादिशो जयन्. एष वै सोमो राजा यो
यजते प्राचि तिष्ठत्यादधति, तेन प्राचीं दिशं जयति तं दक्षिण

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. १४, १५, १६. ३१

परिवहति, तेन दक्षिणां दिशं जयति. तं प्रत्यंचमावर्तयति, तेन प्र-
तीचीं दिशं जयति. तमुदीचस्तिष्ठत उपावहरति, तेनोदीचीं दिशं
जयति. सोमेन राजा सर्वा दिशो जयति य एव वेद ॥ १४ ॥

हविरातिथ्यं निरूप्यते सोमे राजन्यागते. सोमो वै राजा यज्ञ-
मानस्य गृहानागच्छति, तस्मादेतत्त्वाविरातिथ्यं निरूप्यते तदातिथ्य-
स्यातिथ्यत्वं. नवकपालो भवति नव वै प्राणाः प्राणानां कृष्यै प्रा-
णानां प्रतिप्रज्ञात्यै. वैष्णवो भवति विष्णुर्वै यज्ञः स्वयैवैनं तदेवतया
स्वेन छंदसा समर्धयति. सर्वाणि वाव छंदांसि स पृष्ठानि च
सोमं राजानं क्रीतमन्वायति यावंतः खलु वै राजानमनुयति तेभ्यः
मंथेभ्य औतिथ्यं क्रियते. अग्निं मंथति सोमे राजन्यागते तद्यथैवादे
मनुष्यराज-न्यागते अन्यरिमन्वाहल्युक्ताणं ज्ञा वेहतं क्षदंत एवास्मा
एतन्क्षदंतं यदग्निं मंथंत्यमिहि देवानां पशुः ॥ १५ ॥

अग्नये मथ्यमानायानुवृहीन्याहाध्वर्गुः अभिस्त्वा देव सवितरिति
मावित्रीमन्वाह. तदाहु र्यदग्नये मथ्यमानायानुवाचाहाथ कस्मात्सावि-
त्रीमन्वाहेति? सविता वै प्रसवानाभीशे, सवितृप्रसूता एवैनंतमंथति
तस्मात्सावित्रीमन्वाह. मही द्यौः पृथिवीव न इति द्यावापृथिवी-
यामन्वाह. तदाहु र्यदग्नये मथ्यमानायानुवाचाहाथ कस्माद् द्यावापृ-
थिवीयामन्वाहेति? द्यावापृथिवीभ्यां वा एतं जातं देवाः पर्यगृण्हे-
ताभ्यामंवाद्यापि परिगृहीतस्तस्माद् द्यावापृथिवीयामन्वाह. त्वामग्ने
ऋगादधीति तृचमाग्नेयं गायत्रमन्वाह. त्वामौ मथ्यमाने स्वयैवैनं तदे-
वतया स्वेन छंदसा समर्धयति; अथर्वा निरमंथतेति रूपसमृत्थमे-
ति प्रत्यय समृत्थं, यद्रूपसमृत्थं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति. स
रश्मिर्न जयित यदि चिरं जायत राक्षोऽन्यो गायत्र्यो अनृच्याः अग्नेर्हंसि
रात्रिणमिन्येता रक्षसामपहत्यै रक्षसि वा एनं तद्यालभते यद्दिन

१२ ऐतरेयब्राह्मणे अथमपंचिका. १६.

जायते यर्हि चिरं जायते स यद्येकस्यामेवानूक्तायां जायेत यदि द्वयोरथ
उत त्रयंतु जन्तव इति जाताय जातवतीमभिरूपा मनुव्यूयाद्ययज्ञे अभिरू
पं तत्समृत्थम्. आर्यं हरतेन खादिनमिति हस्ताभ्यां ह्यनं मंथीति; शि
जातमिति शिशुरिव वा एष प्रथमजातो यदग्निर; न विभ्रति विशामा
स्वध्वरमिति यद्रे देवानां नेति तदपामो ऽश्निति. प्र देवं देववीतये भर
ता वसुविन्नममिति प्रहियमाणाया अभिरूपा ययज्ञे अभिरूपं तत्समृत्थम्
आस्वे योनौ निपीदत्वित्येप ह वा अस्य स्वे योनिर्यदग्निरमेरु. अ
जातं जातवेदसीति जात इतरो जातवेदा इतरः; प्रियं शिक्षीतातिथिभि
त्येप ह वा अस्य प्रियां अतिथिर्यदग्निरमेः. स्थान आगृहपतिमिति शा
न्यमेवैनं तदधाति. अग्निनाग्निः समिध्यते कविर्गृहपतियुवा हव्यवाः
बुध्वास्य इत्यभिरूपा ययज्ञे अभिरूपं तत्समृत्थं. त्वं ह्यग्ने अग्निना विप्रं
विप्रं संत्संतति विप्र इतरां विप्र इतरः संनितरः संनितरः; सखा
सख्या समिध्यस इत्येप ह वा अस्य स्वः सखा यदग्निरमेस्. तं मज्जं
मुक्तुं पुरायावानमाजिषु स्वेषु क्षयेषु वाजिनमित्येप ह वा अग्न
स्वः क्षयां यदग्निरमेरु. यज्ञेन यज्ञमयजंत देवा इत्युत्तमया परिदधाति
यज्ञेन वै तद्वेवा यज्ञमयजंत यदग्निनाग्निमयजंत ते स्वर्गं लोकमायं
सु; तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ते ह नाकं महिमानः सचंत यत्र पूर्णं
सांध्याः संति देवा इति छंदांसि वेसाध्या देवास्ते उपे अग्निनाग्निमयजंत
ते स्वर्गं लोकमायन्नादित्याश्च वेहासन्नगिरसु श्वते उपे अग्निनाग्निमयजंत
ते स्वर्गं लोकमायन् सेषा स्वर्गाहुति र्यदग्न्याहुति र्यदि ह वा अथ
ब्राम्हणोक्तो यदि दुरुक्तोक्तो यजते अथ हेषाहुति गच्छत्येव देवान्
पाप्मना संसृज्यते गच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिः पाप्मना संसृज्यते
यण्वं वेद. ता एतास्त्रयोदशान्वाह रूपसमृत्था एतद्वै यज्ञस्यै समृत्थं
यद्रूपसमृत्थं यत्कर्म क्रियमाणं गमभिर्वदति. तासां त्रिः प्रथमामन्वाह

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. १६, १७, १८. १३

त्रिरुत्तमां ताः सप्तदश संपद्यंते. सप्तदशो वै प्रजापतिः, द्वादशमायाः
पंचत्वरतावात्संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः. प्रजापत्यायतनाभिरे-
वर्भा राध्नोति य. एवं वेद. त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाह यज्ञस्यैव
तद्वर्भा नद्यति स्थग्ने बलायाविस्त्रंसूय ॥ १६ ॥

समिधामिं दुवस्यत; आप्नोयस्व समेतुत इत्याज्यभागयोः पुरोनुवा-
कं भवत अतिथ्यव्यौ रूपसमृत्वे. एतद्वै यज्ञस्य समृत्वं यद्रूपसमृ-
त्वं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति. सैषामेव्यतिथिमती न सौम्यातिथि-
मव्यग्नि, यत्सौम्यातिथिमती स्याच्छ्वत्सा स्यादेतत्त्वेवैपातिथिमती
यदाग्नवती. यदा वा अतिथिं परिवेषिषत्यापीन इव वै स तर्हि भ-
वति तयोर्जुषाणेनैव यजति. इदं विष्णुर्विचक्रमे, तदस्य प्रियमभिप्राथो
अश्यामिति वैष्णव्यौ त्रिपदामनूच्य चतुष्पदया यजति. सप्त पदानि
भवंति. शिरो वा एतयज्ञस्य यदातिथ्यं. सप्त वै शीर्षन्प्राणाः शीर्षन्नेव
तन्प्राणान् दधाति. होतारं चित्ररथमध्वरस्य, प्र प्रायमग्निर्भरतस्य
गृध्र इति शिवष्टकृतः संयाज्ये भवत अतिथ्यव्यौ रूपसमृत्वे. एत-
द्वै यज्ञस्य समृत्वं यद्रूपसमृत्वं यत्कर्म क्रियमाणमृगभिवदति. त्रिष्टुभौ
भवतः मन्द्रियत्वायेळांतं भवताळांतन वा एतेन देवा आराध्वन्यदा-
तेत्यं तस्मादिर्ळातिमेव कर्तव्यं. प्रयाजानेवात्र यजंति नानुयाजान्
प्राणा वै प्रयाजानुयाजास्ते य इमे शीर्षन्प्राणास्ते प्रयाजा, ये उवांचस्ते
भुयाजाः. स यो उत्रानुयाजन्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्य शीर्षन्धिसेत्
॥ दृक्कदतिरक्तं तत्समु वा इमे प्राणाः ॥ त्रे ये चेमे ये चैमे तद्यदेवात्र
याजान्यजंति नानुयाजास्तत्र सकाम उपाप्नो यो अनुयाजेषु यो अनुया-
जेषु ॥ १७ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ अं ॥ यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामन्न वो उहमन्नं भविष्यामीति
ति देवा अवुवन्नमेव नो भविष्यसीति. तं देवा विमेथिरे. स हैभ्यो

१४ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. १८, १९, २०.

विद्वतो न प्रबभूव तेहोचुर्देवा न वै न इत्थं विद्वतो ॐ भविष्यति.
हंतेमं यज्ञं संभगमिहि तथेति. तं संजभ्रुस्तं संभृत्योचुरश्विनाविमं
भिषज्यतमित्यश्विमौ वै देवानां भिषजाश्विनावध्वर्यू. तस्मादध्वर्यू
धर्मं संभरतरतं संभृत्याऽनु ब्रंहन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो,
होतरभिष्टुहीति ॥ १८ ॥

ब्रह्म ज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिति प्रतिपाद्यते. ब्रह्म वै बृहस्पति ब्रं-
ह्मणैवेनं तद्विषज्यति. इत्थं पित्रे राष्ट्रयेत्यग्र इति वाग्वै राष्ट्री वाचमवा-
स्मिस्तदधाति. महान्मही अस्तभायाद्विजात इति ब्राह्मणस्पत्या. ब्रह्म
वै बृहस्पतिब्रंह्मणैवेनं तद्विषज्यति. अभि त्वं देवं सवितारमोष्यांगि-
ति सवित्रो. प्राणो वै सविता प्राणमेवास्मिस्तदधाति. संसीदस्व महा-
असीत्यैवेनं समसादयन् अंजति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाना-
याभिरूपा यद्यज्ञेऽभिरूपं तत्समृन्धं. पतंगमक्तमसुरस्य मायया-
यो नः सनुत्योअभिदासदमेः भवा नो अमे सुमना उपेताविति
द्वे द्वे अभिरूपे यद्यज्ञे उभिरूपं तत्समृन्धं. कृणुष्व पाजः प्रमितिं
न पृथिवीमिति पंच राक्षोऽव्यो रक्षसामपहत्ये. परि त्वा गिर्वणां
गिरोः अधि दयोरदधा उक्थ्यं वचः; शुक्रं ते अन्यद्यज्ञतं ते अन्यदः
अपश्यं गोपामनिषद्यमानमिति चतस्र एकपातिः यस्ता एकविंश-
तिर्भवत्येकविंशो ॐ पुरुषो दश हस्त्या अंगुलयो दश पादा आम्ने-
कविंशस्तमिमाम्भानमेकविंशं संस्क्रुते ॥ १९ ॥

सर्व द्रष्टव्य धमतः समस्वन्निति नव पावमान्यो. नव वै प्राणा प्रा-
णानेवास्मिस्तदधाति. अयं वेनश्चोदयन्पृथ्विगर्भा इत्ययं वैवेनोऽस्मादा
ऊर्ध्वा अन्ये प्राणा वेनं यवांचोऽन्ये तस्मादेनः प्राणो वा अयं सन्नाभेरिति
तस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वं. प्राणमेवास्मिस्तदधाति. पवित्रं ते विततं
ब्रह्मणस्पते; तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे; त्रियत्पवित्रं धिषणा अतन्

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २०, २१, २२. १५

तेति पृतवंतः प्राणास्त इमेऽवांचो रेतस्योमूच्यः पुरीष्य इत्येतानेवा-
स्मिस्तदधाति ॥ २० ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामह इति ब्राह्मणस्य न्यं ब्रह्मैव बृहस्पति-
ब्रह्मणैवेनं तद्विपच्यति. प्रथमश्च यस्य सप्रथमश्च नामाति धर्मतन्वः
सतनुमैवेनं तत्सरूपं करोति. रथंतरमाजभारावमिष्टः भरद्वाजो बृहदा-
चक्रं अमरति बृहद्रथंतरवंतमेवैतत्करोति. अपश्यं त्वा मनसा चेकि-
तानमिति प्रजावान् प्राजापत्यः प्रजामेवास्मिस्तदधाति. काराधत्वोत्रा-
श्विना वामिनि नव विच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यातस्यं विश्वद्रमिव वा अंत-
स्यमगीय इव च स्थवीय इव च तस्मादेता विच्छंदसो भवंत्येताभिर्हा-
श्विनोः कक्षीवान् प्रियं धामो गच्छत्स परमं लोकमजयदुपाश्विनोः प्रियं
धाम गच्छति जयति परमं लोकं एव वेद. आभात्यग्निरूपमामनीकमि-
ति मुक्तं. पीपिवासमश्विना धर्ममच्छेत्यभिरूपं. यद्यज्ञं अभिरूपं तत्समृ-
त्वं तदु त्रैष्टुभं वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिस्तदधाति. मावाणेव तदिदर्थं
जरेथ इति मूक्तमक्षी इव कर्णाविव नासेवेत्यंगसमाख्यायमेवास्मिस्त-
दिद्रियाणि दधाति. तदु त्रैष्टुभं वीर्यं वै त्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिस्तदधाति.
दंलं द्यावापृथिवीपूर्वचित्तय इति मूक्तम्. अग्निं धर्मं मुरुचं यामत्रिष्टय
इत्यभिरूपं यद्यज्ञं अभिरूपं तत्समृत्वं. तदु जागृतं जागता वै पशवः पशू-
नेवास्मिस्तदधाति. यग्भिरमुमावतं याभिरमुमावतमित्येतावतो हात्रा-
श्विनो कामान् ददृशुस्तानेवास्मिस्तदधाति. तैरेवैनं तत्समर्धयति. अ-
रुरुच्यदुपसः पृश्निरमिये इति रुचितत्वी रुचमेवास्मिस्तदधाति. यु-
भिरक्तुभिः परिपातमस्मानिन्युत्तमया परिदधाति. अरिष्टेभिरश्विना
सौमंगंभिः, तत्रा मित्रो वरुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवी उत
द्यौर्मित्येतैरेवैनं तत्कामैः समर्धयतीति. नु पूर्वं पठलं ॥ २१ ॥

अथोत्तरम्. उपब्रह्मे सुदुष्पाधेनुमेतां हिंकृष्वती वसुपत्नी वसूनाम्;

अभि त्वा देव सवितः; सखीवत्सन्नमातृभिः; संवत्स इव मातृभिः; यं-
 स्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः; गौरभीमंदनुवः सं मिपंतः; नमसंदुपमीद-
 तः; संजानाना उपसीदन्नभिज्ञः; आ दशभिर्विवस्वतोः; दुहंति स्मैका
 समित्यो अभिरश्विना; समित्यो अभिर्वृषणारतिर्दिवस्; तदु प्रयक्षत-
 ममस्य कर्म; आत्मन्वं नभो दह्यते घृतं पयः; उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पतेः
 धुक्षत् पिप्यषीमिपमः; उपद्रव पयसा गोधुगोपमः; आसु ते सिंचत दि-
 यम्; आनूनमश्विनो कृत्वापि; समु त्वं महतीरप इत्येकविंशतिरभिरूपा
 यद्यज्ञे अभिरूपं तत्समृत्थम् उदुष्य देवः सविता हिरण्ययेन्यनुतिष्ठति.
 भेतु ब्रह्मणस्पतिरित्यनुभूतिः गंधर्व इत्या पदमस्य रक्षतीति खरम-
 वक्षते. नाके सुपर्णमुपयत्यतंतमिन्युपाविशति. तस्य वां घर्मो नक्षति र-
 होता; उभा पिबुतमश्विनेति पूर्वाणहे यज्यमे वीहीन्यनुवपट्करोति
 स्विष्टकृद्भाजनं. यदुस्त्रियास्वाहुतं घृतं पयः; अस्य पिबतमश्विनेत्य-
 पराणहे यज्यमे वीहीन्यनुवपट्करोति स्विष्टकृद्भाजनं. त्रयाणि
 ह वै हविषां स्विष्टकृतेन समवयंति सोमस्य घर्मस्य वाजिनरयेति
 स यदनुवपट्करोत्यग्नेरेव स्विष्टकृतो अनेतरित्ये. विश्वा आगा दाक्ष-
 णसादिति ब्रह्मा जपति. स्वाहाकृतः शुचिर्देवेषु घर्मः समुद्रादुमि-
 मुदियति वेनो; द्रप्सः समुद्रमभिभयज्जिगाति; सखे सखायमभ्याव
 वृत्स्वा; ऊर्ध्व ऊ पु ण उतय; ऊर्ध्वो नः पाह्यंहससु; तं घमित्या न-
 मास्वन-इत्यभिरूपा यद्यज्ञे अभिरूपं तत्समृत्थं. पावक शोचे तव
 हि क्षयं परीति भक्षमाकांक्षते. हुतं हविर्मधुहविरिंद्रतमे उभावश्याम
 ते देव घर्मं मधुमतः पितुमतो वाजवतो गिररवतो नमस्ते अगु-
 मा मा हिंसीरिति घर्मस्य भक्षयति. श्येनो न योनिं सदने धियाकृतम्
 आ यस्मिन्सप्त वासवा इति संसाद्यमानायान्वाह. हविर्हविष्मो मर्हि
 सन्न दैव्यमिति यदहरुत्सादायण्यंतो भवंति. सूर्यवसाइगवती हि

भूया इत्युत्तमया परिदधाति. तदेतदेवमिथुनं यद् धर्मः स यो
धर्मस्तच्छिश्नं, यो जफौ तौ जफौ, योपयमनी ते श्राणिकपाले.
यन्मयस्तदेतस्तदिदमसौ देवयोन्यां प्रजनने रत्नः सिच्यते अमर्षे
देवयानिः. सां ओंदेवयोन्या आहुतिभ्यः संभवन्मृडमयो यजुर्मयः
साममयो वेदमयो ब्रह्ममयो अमृतमयः संभूय देवता अप्येति य
एवं वेद यश्चेन्नितृष्टानेनेन यज्ञक्रतुना यज्ञतं ॥ २२ ॥

देवामुग वा एषु लोकेषु समयतंत. ते वा असुरा इमानं लोकां
पुरं उकुर्वत यथा जीयामां बर्लयांस. एवं ते वा अयस्मयीमं वमामकु-
र्वन् रजनाभं वारितं हरिणीं दिवं; तं तथैमां लोकान् पुरं उकुर्वत. ते देवा
अब्रुवन् पुरं वा इमे असुरा इमां लोकान् कृत, पुर इमां लोकान्
प्रतिश्रवामहा इति तथेति. ते सद एवाभ्याः प्रत्यकुर्वतामीध्रमंत-
मिहा भविषीन् दिवस्तथैमां लोकान् पुरः प्रत्यकुर्वन् ते देवा अब्रु-
वन्नुपसद एवापायामोपसदा वै महापुरं जयंतीति तथेति. तं यामेव प्रथ-
ममुपसदमुपायस्तथैवेनानस्माद्धोकादनुदंत. या द्वितीयां तयांतरिता-
यां तृतीयां तथा दिवस्तांस्तथैभ्यो लोकेभ्यो नुदंत. ते वा एभ्यो लोकभ्यो
नुत्ता असुरा क्रतूनश्रयंत. ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवापायामंति तथेति.
ते इमाम्भिनः सतीरुपसदां द्विद्विरैकैकमुपायंस्ताः षट् समपद्यंत.
षड् वा क्रतवस्तान् वा क्रतुभ्यो नुदंत. ते वा क्रतुभ्यो नुत्ता असुरा
मासानश्रयंत. ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवापायामंति तथेति. त इमाः
षट् सतीरुपसदां द्विद्विरैकैकमुपायंस्ता द्वादश समपद्यंत. द्वादश वै
मानास्तान् वै मासेभ्यो नुदंत. ते वै मासेभ्यो नुत्ता असुरा अर्धमासा-
नश्रयंत. ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवापायामंति तथेति. त इमा
द्वादश सतीरुपसदां द्विद्विरैकैकमुपायंस्ताश्चतुर्विंशतिः समपद्यंत.
चतुर्विंशतिं वा अर्धमासास्तान्वा अर्धमासेभ्यो नुदंत. ते वा अर्धमासे-
षो नुत्ता असुरा अहोरात्रे अश्रयंत. ते देवा अब्रुवन्नुपसद एवा-

१८ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २३, २४, २५.

पायामेति तथेति. ते यामेवपूर्वाण्ह उपसदमुपायंस्तथैवानन्हो
नुदन्त. यामपराण्हं तथा रात्रस्तांस्तथाभाभ्यामहारात्राभ्यामंतरायं-
स्तस्मान्मुपूर्वाण्ह एव पूर्वयोपमदा प्रचरितव्यं स्वपराण्हं परया
तावन्तमेव तद् द्विपुंत लोकं परिशिनाष्टि ॥ २३ ॥

जितयां वै नमिता यदुपसदा; उपसन्नां वा एताभिर्देवा विजिति व्य-
जयन्तासपन्नां विजिति विजयते य एवं वेद. यां देवा एषु लोकेषु याम्-
तुषु यां मासेषु यामर्धमासिषु यामहारात्रयोर्विजिति व्यजयन्त तां वि-
जिति विजयते य एवं वेद. ते देवा अविभयुरस्माकं विप्रमाणमन्विद-
मसुरा आभविष्यन्तीति. ते व्युत्क्रम्यामंत्रयन्तामिन्सुमिरुदक्रापादित्रां
रुद्रे वरुण आदित्यैर्वृहस्पति विश्वेदेवेरेत तथा व्युत्क्रम्यामंत्रयन्त. ते
ऽब्रुवन्हंत या एव न इमाः प्रियतुमागन्वस्ता अस्य वरुणस्य राजो
गृहं सन्निदधामहे; ताभिरेव नः स न संगच्छति यां न एतदतिक्रा-
माय आलुलोभाविषादिति तथेति. ते वरुणस्य राजो गृहं तनुः
सनन्यदधत ते यद्वरुणस्य राजो गृहं तनुः सनन्यदधत तत्तानूनप्त्र-
मभवत्तत्तानूनप्त्रस्य तानूनप्त्रन्वं. तस्मादाहुर्न सतानूनप्त्रिणे द्राम्भ-
व्यमिति तस्माद्विदमसुरा नान्वाभवन्ति ॥ २४ ॥

शिरो वा एतयज्ञस्य यदातिथ्यं वीवा उासदः. समानवर्हिणी
भवन्तः; समानं हि शिरो वीवमिषुं वा एतां देवाः समकुर्वन्त यदु-
पसदस्तस्याअभिरनीकमामात् सोमः शल्यो विश्वस्तेजनं वरुणः
पर्णानि. तामाज्यधन्वानो व्यसृजन्तया पुरो भिदन्त आयंस्तेस्मादे-
ता आज्यहविषो भवन्ति. चतुरो ऽग्रे स्तनान् व्रतमुपैत्युपसन्तु चतुः-
संधि हीपुरनीकं शल्यस्तेजनं पर्णानि. त्रीन् स्तनान् व्रतमुपैत्युपसन्तु
त्रिपंधि हीपुरनीकं शल्यस्तेजनं. द्वौ स्तनौ व्रतमुपैत्युपसन्तु द्विपंधि-
हीपुः शल्यश्च द्वेवतेजनं चैकं स्तनुं व्रतमुपैत्युपसन्वेका द्वेवपुरित्या-
ख्यायत एकया वीर्यं क्रियते. परो वरीयांसो वा इमे लोका अर्वाणि

ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २५, २६. १९

द्वायांसः परस्तादर्वाचीरूपसदः उपैत्येपामेव लोकानामभिजित्यै- उप-
सदाय मीळुपः इमा मे अमे समिधम् इमामुपसदं वनेरिति निव्वसित-
स्व मामिधेन्यो रूपसमृद्धा एतद्वै यज्ञस्य समृत्वं, यद्रूपसमृत्वं यत्क-
र्म क्रियमाणमृगमिव दति. जग्निवतीर्या ज्यानुवावयाः कुर्याद्. अमिधृत्रा-
णि जघनदः य उग्र इव शर्यहाः स्वं सोमासि सत्यतिः रंयस्फानां अमी-
वहः इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रीणि पदा विचक्रम इत्येता विपर्यस्ताभिर-
परणैरे यर्जातः प्रतोवा एतामिदं वाः पुरो मिदन्त आयन्यदुपसदः स-
छंदसः कर्तव्या न विछंदसो. यदिछंदसः कुर्याद् ग्रीवामु तद् गंडं द-
ध्यादीशरो ग्लावो जनितोऽस्तस्मात् सछंदस एव कर्तव्याः न विछंद-
सस्तदुह स्माहोपाविर्जानश्रुतेय उपसदां किल वै तद् ब्राह्मणे यस्मा-
दयउदीलस्य श्रात्रियस्य मुखं व्यवज्ञायते तृणमिष रेभर्तावेत्याज्य-
हविषो ह्युपसदां ग्रीवामु मुखमध्याहितं. तस्मात्स्व स्म तदाह ॥ २५ ॥

देववर्भ वा एतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजं भवतीत्यै
संतिन्या अप्रतिशराय. सकृदतिक्रम्याश्रावयति यज्ञस्याभिक्रात्या
अनपक्रमाय-तदाहुः कुरमिव वा एतन्सोमस्य राज्ञोते चरंति यद-
ग्य घृतेनाते चरंति. घृतेन हि वज्रं गेन्द्रो वृत्रमहंस्तदद्. अंगुरंगुष्टे
देव सोम आप्यायतामिद्रायै कधनविदः आ तुभ्यमिद्रः प्यायताम्;
आ त्वमिद्राय प्यायस्वाप्याययास्मांसस्वीन् मन्या मेभया स्वस्ति ते
देव सुन्यामुदृचुमशीयेति राजानमाप्याययंति. यदंवास्य तत्
कुरमिवान्ते चरंति तदेवास्यै तेनाप्याययंत्यथो एनं वर्धयंत्येव. द्यावा-
पृथिव्योर्वा एष गर्भो यत्सोमो राजा तद्यद्. एष्टा राय एष्टा वामानि
प्रेषे भगाय ऋतमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः पृथिव्या इति प्रस्तरे नि-
वृत्तेन. द्यावापृथिवीभ्यामेव ते नमस्कुर्वंत्यथो एने वर्धयंत्येव वर्धयंत्येव
॥ २६ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

२० ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २७, २८.

॥ ओँ ॥ सोमो वै राजा गंधर्वेष्वासीत्तं देवाश्च ऋषयश्चाभ्यध्या-
यन् कथमयमस्मान् सोमो राजा गच्छेदिति? सा वागव्रीष्, स्वर्वाकामा
वै गंधर्वा, मयैव स्त्रिया भूतया पणध्वमिति. नेति देवा अब्रुवन्, कथं
वयं त्वदृते स्यामेति? सा व्रीष् क्रीणीतिव, यदि वाव वो मयार्थो भ-
विता तथैव वो अहं पुनरागंतास्मीति तथेति. तया महानग्न्या भूतया
सोमं राजानमक्रीणंरतामनुकृतिमरुक्तां वन्मवरीमात्रंति सोमक्रयणीं
तया सोमं राजानं क्रीणीति. तां पुनर्निष्क्रीणीयान्पुनर्हि सा ताना-
गच्छत्तर्गमादुषांशु वाचा चरितव्यं. सोमे राजानि क्रीते गंधर्वेषु हि
तर्हि ब्रह्मर्षाति साम्राजं प्रणीयमाने पुनरागच्छति ॥ २७ ॥

अभयं प्रणीयमानायानुब्रूहान्याहाध्वर्युः. प्र देवं देव्याधिया भरता
जातवेदसं हव्या नो वक्षदानुपागिति गायत्री ब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्राय-
त्रो वै ब्राह्मणसंजो वै ब्रम्हवर्चसं गायत्री तज्जपेनं तद्ब्रम्ह वर्च-
सेन समर्धयति. इमं. महे निदध्याय शृपमिति त्रिष्टुभं राजन्यस्यानु-
ब्रूयात् त्रिष्टुभो वै राजन्य ओजो वा ईद्रियं वीर्यं त्रिष्टुबोजसैवेनं तर्हि
द्रियेण वीर्येण समर्धयति. अश्वत्त्वं ईड्याय मज्जभूरिति स्वानामवेनं
तच्छ्रेष्ठ्यं गमयति. शृगेतु नो दग्ध्यामरुनकैः शृगेत्वमिदिद्वैरजस्र
इत्याजरसं हास्मिनजस्त्रो दीदाय य एवं वेद. अयमिह प्रथमो धा-
यि धातृभिरिति जगतीं वैश्यस्यानुब्रूयाज्जागतो वै वैश्यो. जागता
पशवः पशुभिरेवैनं तत्समर्धयति. वनेषु चित्रं विभं विविश
इत्यभिरूपा यद्यज्ञे अभिरूपं तत्समृत्थम्. अयमु ण्य प्र देवगुरित्य-
नुष्टुभि वाचं विमृजते. वाग्वा अनुष्टुवाच्येव तद्वाचं विमृजतं
अयमु ण्य इति यदाहायमु स्यागमं या पुरा गंधर्वेष्ववास्तमित्येव
तद्वाक्यं ब्रूते. अयमभिरूरुण्यतीत्ययं वा अभिरूरुण्यत्यमृतादिव
जन्मन इत्यमृतत्वमेवास्मिस्तदधाति. सहसश्चित्सहीयान् देवो जी-

वातवे कृत इति देवो ह्यप एष तज्जीवातवे कृतो यदग्निः. इळा-
यास्वा पदे वयं नाभा पृथिव्या अधीत्येतद्वा इळायासदं यदुत्त-
रवेदीनाभि, जातवेदां निर्धामहीति निधास्यंतां ह्येनं भवंत्यमं ह-
व्याय वोळ्ळव इति हव्यं हि वक्ष्यन् भवति. अमं विश्वेभिः स्वनी-
कं टेपेस्त्वांशं प्रथमः सीद योनिमिति विश्वेरेवैनं तदेवैः सहा-
मादयति. कुलायिनं घृतवंतं सवित्र इति कुलायमिव ह्यंतयजे क्रि-
यंतं यत्तेतुदारवाः पारिवयो गुग्गुलृणास्तुकाः सुगंधितेजनानीति. यजं
नय यजमानाय साध्विति यजमेव तदृजुधा प्रतिष्ठापयति. सीद
होतः स्व उ लोकं चिकित्वाभिन्यभिर्वै देवानां होता तस्यैव स्वो
लोकं यदुत्तरवेदीनाभिः सादया यजं मुकृतस्य योनिमिति योनिो
वै यजो यजमानायैवेतामागिपमाशास्ते. देवावी देवान् हविषा य-
ज्ञारथमे बृहद्यजमानं वयोधा इति प्राणां वै वयः प्राणमेव तद्यज-
माने दधाति. नि होता होतृपदने विदान इत्यभिर्वै देवानां होता,
तस्यैत धोतृपदनं यदुत्तरवेदीनाभिः. त्वेषो दीदिवौ असदस्मुदक्ष
इत्यामत्रो हि स तर्हि भवति. अदब्धव्रतप्रमतिर्नामिष्ठ इत्यभिर्वै
देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निरित्येषा ह वास्य स-
हस्रंभरता यदंनमेकं संतं ब्रह्मा विहरंति. प्रह वै साहस्रं पोप-
मामोति य एवं वेद. त्वं दूतस्त्वमुन. परस्मा इत्युत्तमया परिदधा-
ति. त्वं वस्य आवृषि प्रणेता, अमं तोकरय नस्वने तनूनामप्रयुञ्जन्
दीयद्वेष्टि गोपा इत्यभिर्वै देवानां गोपा. अग्निमेव तत्सर्वंता गोपारं
पायदत्त आत्मने च यजमानाय च यजैवेतिद्वानेतया परिदध्या-
था संवत्सरीणामेवैता स्वास्ते कुरुते. ता एता अष्टावन्वाह रूपममृन्वा.
एतदे यज्ञस्य समृन्धं यद्रूपममृन्धं, यत्कर्म क्रियमाणमृगमिवदति.
तामां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां ता द्वादश संपथंते. द्वादश
वै मामाः संवत्सरः, संवत्सरः प्रजापतिः. प्रजापत्यायतनाभिरेवाभी

२२ ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिका. २८, २९.

राप्नोति य एवं वेद. त्रिः प्रथमां मरुत्तमामन्वाह यज्ञस्यैव त
सौ नव्यति स्थन्ने बलायाविस्त्रंसाय ॥ २८ ॥

हविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणः भ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्यु, र्युजे वां :
ह्य पूर्वं नमोभिरित्यन्वाह. ब्रम्हणा वा एते देवा अयुंजत यन्धा
र्धानं ब्रम्हणेवैने एतद्युंक्तं न वै ब्रह्मण्वद्रिष्यति. प्रेतां यज्ञस्य शं
वेति तृचं द्यावापृथिवीयमन्वाह तदाहुर्यन्धाविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणः
मनुवाचोऽहाय कस्मात्तृचं द्यावापृथिवीयमन्वाहति ? द्यावापृथिवी
देवानां हविर्धाने आस्तां, ते उ एवाद्यापि हविर्धाने ते ह्यदमन्तरे
सर्वं हविर्यदिदं किंच तस्मात्तृचं द्यावापृथिवीयमन्वाह. यमे इ
यतमान यदैतमिति यमे इव ह्येते यतमानं प्रवाहुगितः प्र वां म
रन्मानुषा देवयंत इति देवयंतो ह्येने मानुषाः प्रभरन्ति. आसीद
स्वमु लोकं विदाने स्वासस्थे भवतामिन्दवे न इति सोमो वै राजेंतु
सोमायेवैने एतद्राज्ञ आसदे चीकृपत्. अधिह्वयोरदधा उक्थ्यं वच
इति द्वयोर्ह्येतत्तृतीयं छदिरधि निधीयत उक्थ्यं वच इति यदा
यज्ञियं वै कर्मोक्थ्यं वचो यज्ञमेवैतेन समर्धयति. यतस्तुचा मिथु
या सपर्यंतः, असंयतो व्रते ते क्षेति पुण्यतीति यदेवादेः पूर्वं यत्
वत्पदमाह तदैवैतेन शांत्या शमयति. भद्रा शक्तिर्यजमानाय मुन्वा
इत्याशिषमाशास्ते. विश्वा रूपाणि प्रतिमुंचते कविरिति विश्वरू
पाभन्वाह. स रराट्यामाक्षमाणो अनुब्रूयाद्विश्वमिव हि रूपं रराट्य
गुह्यमिव च कृष्णमिव च. विश्वं रूपमवर्हं आत्मने च यजमानाय
च यत्रैवंविद्धानेतां रराट्यामीक्षमाणो उन्वाह. परि त्वा मिर्वणो मि
इत्युत्तमया परिदधाति. स यदैव हविर्धाने संपरिश्रिते मन्येता
परिदध्यादनमं भावुका ह होतुश्च यजमानस्य च भार्या भवति
यत्रैवंविद्धानेतया हविर्धानयोः संपरिश्रितयोः परिदधाति. यजुष

एते संपरिश्रियेते यत्प्रविधाने यजुर्वैने एतत्परिश्रियति. तौ य-
वाध्वर्युश्च प्रतिप्रस्थाता चोभयतो मय्यौ निहन्यातामथ परिद-
द्यादत्र हि ते संपरिश्रिये भवतम्. ता एता अष्टावन्वाह रूपस-
मृन्वा. एतद्वै यज्ञस्य समृन्धं, यद्रूपसमृन्धं यत्कर्म क्रियमाणमृगभि-
वदति. तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां; ता द्वादश संपद्यन्ते.
द्वादश वै मासाः संवत्सरः, संवत्सरः प्रजापतिः. प्रजाप-
त्यायतनभिरेवाभी रात्रेति य एवं वेद. त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमा-
मन्वाह यज्ञस्यैव तद्वत्सौ नद्याति स्थन्ने बलायाविम्वंसाय ॥ २९ ॥

अग्नीषोमाभ्यां प्रणायमानाभ्यामनुवृहीत्याहाध्वर्युः. सार्वर्हिदेव
प्रथमाय पित्र इति सावित्रीमन्वाह. तदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यां प्रणायमा-
नाभ्यामनुवाचाहाथ कस्मात्सावित्रीमन्वाहेति? सवित्वा वै प्रसवानामी-
शे सवितृप्रसूता ऐवै नौ तत्प्रणयति. तस्मात्सावित्रीमन्वाह. प्रेतु
ब्रह्मणस्मार्तारति ब्राह्मणस्पत्यामन्वाह. तदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यां प्रणी-
यमानाभ्यामनुवाचाहाथ कस्माद् ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहेति? ब्रह्म वै
बृहस्पति ब्रह्मैवाभ्यामंतत्पुरोगवमकर्ण वै ब्रह्मण्वद्रिष्यति. प्र देव्यंतु
सूनुतेति स सूनुतमे तद्यज्ञं करोति. तस्माद्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाह.
हता देवो अमर्त्य इति तृचमाग्नेयं गावत्रमन्वाह. सोमे राजनि
प्रणायमाने सोमं वै राजानं प्रणायमानमंतरंणैव सद्यो हविर्धानान्य-
सुरा रक्षांस्यजिघांसंस्तमभिर्मायया ऽन्यनयत्पुरस्तादिति माय-
यति. मायया हि स तमन्यनयत्पुरस्ताद् धरंति.
उप न्वाग्ने दिवे दिव; उप मियं पनिप्रतामिति तिस्रश्चैकां चान्वाहे-
श्वगै ह वा एतौ संयंतौ यज्ञमानं हिंसितो यश्वासो पूर्वं उद्धृतो
भवति यमु चैनमपरं प्रणयति तद्यत्तिस्रश्चैकां चान्वाह संजानाना-
विवै नौ तत्संगमयति प्रतिष्ठायामवै नौ तत्प्रतिष्ठापयत्यात्मनश्च यज्ञ-

मानस्य चाहिसाय. अग्रे जुषस्व प्रतिदयं तद्वच इत्याहुत्यां हृय-
 मानायामन्वाहामय एव तज्जुष्टिमाहुतिं गमयति. सोमो जिगाति गा-
 तुविदिति तृचं सौम्यं गायत्रमन्वाह सोमे राजनि प्रणायमानं स्वये-
 वैनं तदेवतया स्वेन छंदसा समर्धयति. सोमः सधस्थमासदिन्याम-
 स्यन्हि स तर्हि भवति. तदनिक्रम्य एवानुवृथात्पृष्ठत इवामीधं कृत्वा
 तमस्य राजा वरुणस्तमश्चिर्नाति वैष्णवीमन्वाह. क्रतुं सचंत मारुतय
 वेधसः दाधाय दक्षमुत्तममहर्दिचं व्रजं च विष्णुः सखिवान् अपेणुत
 इति. विष्णुर्वै देवानां द्वारपः स एवास्मादेतद् द्वारं विवृणोति. अतश्च
 प्राणार्हादिति भवासीति प्रपाद्यमानं उवाह. श्येनो न योनिं सदनं
 धिया कृतमिन्यासन्ने हिरण्ययमासदं देव एपर्नाति. हिरण्ययामि
 ह वा एष एतद्वेभ्यश्छंदयति यन्मृणाजिनं. तस्मादेतामन्वाह. अग्न
 भ्राद् द्यामसुरो विश्ववेदा इति वारुण्या परिदधाति. वरुणदेव्यां
 वा एष तावद्यावदुपनभ्यो यावत्परिश्रितानि प्रपद्यते स्वयैवैनं तदे-
 वतया स्वेन छंदसा समर्धयति. तं यद्युष वा धावेयुरभयं वेष्टेन्न
 एवा वेदस्व वरुणं बृहंतमित्येतया परिदध्याद्यावद्भ्यो हाभयमिच्छति
 यावद्भ्यो हाभयं ध्यायति, तावद्भ्यो हाभयं भवति, यत्रैवंविदा
 नेतया परिदधाति. तस्मादेवं विद्वानेतयैव परिदध्यात्ता एता
 सप्तदशान्वाह रूपसमृत्वा. एतद्वै यज्ञस्य समृत्तं, यद्रूपसमृत्तं
 यत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमा
 ता एकविंशतिः संपद्यंत. एकविंशो वै प्रजापतिर्द्वादश मासाः
 पंचर्तवस्वय इमे लोका, असावादित्य एकविंशः, उत्तमा प्रतिष्ठा न-
 देवं क्षत्रं सा श्रीस्तदाधिपत्यं तद्वन्नस्य विष्टपं तत्प्रजापतेरायतं
 तत्स्वाराज्यमृग्भोत्येतमं वैतामिरैकविंशत्यैकविंशत्या ॥ ३० ॥ ॥
 ॥ इति ऐतरेयब्राह्मणे प्रथमपंचिकायां पंचमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ओम् ॥ यज्ञे-
नैवेदेवा ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमायंसे विभयुरिमन् नो दृष्ट्वा मनुष्याश्च
ऋषयश्चानुप्रज्ञास्यंतीति तं वै यूपेनैवायोपयंस्तं यदूपेनैवायोपयंस्त-
दूपस्य यूपत्वं. तमवाचीनाग्रं निमित्त्योर्ध्वा उदायंस्ततो वै मनुष्याश्च
ऋषयश्च देवानां यज्ञवास्त्वभ्यायन्, यज्ञस्य किञ्चिदेपिष्यामः प्र-
ज्ञात्या इति ते वै यूपमेवाविदन्नवाचीनाग्रं निमित्तं. ते विदुरनेन वै
देवा यज्ञमयूपपन्निति; तमुखायोर्ध्वं न्यमिन्वंस्ततो वै ते प्र यज्ञमजा-
नन् प्र स्वर्गं लोकं. तद्यदूप ऊर्ध्वो निमीयते यज्ञस्य प्रज्ञायै रवर्गस्य.
लोकस्यानुख्यात्यै. वज्रा वा एष यदूपः सोऽग्राश्रिः कर्तव्योऽग्राश्रिर्वै
वज्रगतं तं प्रहरति द्विपते भ्रातृव्याय वधं यो ऽह्य स्तृयस्तस्मै स्ततैव.
वज्रा वै यूपः स एष द्विपतो वध उद्यतस्तिष्ठति. तस्मात्प्राप्येताहिं
यो दंष्ट्रि तस्याप्रियं भवत्यमुष्यायं यूपोऽमुष्यायं यूप इति दृष्ट्वा
खादिरं यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः; खादिरंैव वै यूपेन देवाः स्वर्गं
लोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानः खादिरेण यूपेन स्वर्गं लोकं जयति.
वैत्वं यूपं कुर्वीताद्वायकामः पुष्टिकामः समां समां वै विन्वो
गृभीतरतदन्नाद्यस्य रूपमामृलान्छाखाभिरनुचितरतन्पुष्टेः पुष्यति
प्रज्ञां च पशूँश्च य एवंविद्वान् वैत्वं यूपं कुरुते. यदेव वैत्वाँश्,
स्त्वं ज्योतिरिति वा आचक्षते. ज्योतिः स्वेपु भवति, श्रेष्ठः स्वानां
भवति य एवं वेद. पालाशं यूपं कुर्वीत तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसका-
मस्तेजो वै ब्रह्मवर्चसं वनस्पतीनां पलाशस्तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति
य एवंविद्वान् पालाशं यूपं कुरुते. यदेव पलाशाँश्, सर्वेषां वा एष
वनस्पतीनां यस्मिन्पलाशस्तेजस्वापलाशस्यैव पलाशोनाचक्षते; ऽमुष्य
पलाशममुष्य पलाशमिति सर्वेषां हास्य वनस्पतीनां काम उपासो
भवति य एवं वेद ॥ १ ॥

ऐञ्जो यूपमनुवृहीन्पाहाध्वर्युर् अञ्जनि त्वामध्वरे देवयंत इत्य-
 न्वाहाध्वरे ह्येनं देवयंतो नति. वनस्पते मधुना दैव्येनेत्यंतद्वे मधुदैव्यं
 यदाज्यं. यदूर्ध्वं तिष्ठ। द्रविणेह धत्ताद्यद्या क्षयो मातुरस्या उपस्थ इति
 यदि च तिष्ठासि यदि च गयामि द्रविणमेवाग्मासु धत्तादित्यो
 तदाह. उच्छ्रूयस्व वनस्पत इत् पुच्छ्यायमाणायामिच्छपा; यद्येजं गमिष्यं
 तत्समृन्धं वर्धन् पृथिव्या अर्धित्वेन द्वे वर्धन् पृथिव्ये यत्र यूपमुन्मिष्वेति
 सुमितामीयमानो वयोधा यज्ञाहस इत्याशिपमाशारत. समिधस्य
 श्रयमाणः पुरस्तादिन समिधस्य होप एतत्पुरस्ताच्छ्रयते. ब्रह्म वन्वाते
 अजरं सुर्वारमिन्याशिपमेवाशारत. आरं अरमदमतिं बाधमान इत्य-
 शनाया वै पाप्मा उपतिरतामेव तदागच्छते यज्ञाच्च यज्ञमानाच्च. उ-
 च्छ्रूयस्व महंतं गीभगायंत्याशिपमेवाशारत. ऊर्ध्वं ऊ पु ण उतं
 तिष्ठा देवो न सधितेति द्वे देवानां नेति तदेपागोश्मिति. तिष्ठ देव इ-
 सधितेत्येव तदाहोर्ध्वो वाजस्य सानतेति, वाजसनिमेधेनं तन्धनम-
 सनोति. यदंजमिर्वपदि विव्हयामह इति छंदासि वा अंजयो वा
 षतरेतरेतदेवान्यजमाना विव्हयंतं, मम यज्ञमागच्छत, मम यजमि-
 यदि ह वा अपि बहव इव यजंते ५५ हारं देवा यजमेव गच्छं-
 यत्रेवं विद्वानंतागन्वाह. ऊर्ध्वो नः पात्यंहसो निंकेतुना विश्वं ममति
 दहेति रक्षांसि वै पाप्मात्रिणो रक्षांसि पाप्मानं दहेत्येव तदाह. कृधा
 ऊर्ध्वान् चरथाय जीवस इति यदाह कृधीन ऊर्ध्वान् चरणाय जीव-
 इत्येव तदाह. यदि ह वा अपि नीत इव यजमानो भवति, परि-
 वेनं तत्संवत्सराय ददाति. विदा देवेपु नो दुव इत्याशिपमेवाशार-
 जातो जायते मुदिनत्वे अन्हामिति जातो ह्येव एतज्जायते; सम-
 आ विदथे वर्धमान इति वर्धयंत्येधेनं तत्. पुनंति धीरा अपसो मनीषा
 पुनंत्येधेनं तद्. देवया विप्र उदियति वाचमिति देवेभ्य एवेनं तर्हि

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. २, ३. २७

दयति. युवा सुवासः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति. प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरैः परिवृतः स उ श्रयान् भवति जायमान इति श्रयाचच्छ्रयान् होष एतद्भवति जायमानस्; तं धीरासः कस्य उन्नयंति स्वाध्याश्मनसा देवयंत इति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त एवेनं तदुन्नयंति. ता एताः समान्वाह रूपसमृन्धा, एतद्वै यज्ञस्य समृन्धं यद्रूपसमृन्धं यन्कर्म क्रियमाणमृगमिव दति. तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमां, ता एकादश संपश्यंत. एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुप्त्रिष्टुरय वज्र दद्यायतनाभिरेवाभी राध्नोति य एवं वेद. त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाह; यज्ञग्यैव तद्वर्त्सो नद्याति स्थेन्ने वलायाविसंसाय ॥ २ ॥

तिष्ठेद्युपाश्ः अनुप्रहरं हित्याहुस्तिष्ठेत् पशुकामस्य. देवेभ्यो वै पशवोऽन्नाद्यायालंभाय नानिष्ठंत. त उक्तम्य प्रतिवावदतो तिष्ठन्नस्मान्नालपयन्ने नारमानिति ततो वै देवा एतं यूषं वज्रमपश्यंस्तमेभ्य उदधयंतस्माद्विभ्यत उपावर्तंत. तमेवाद्याप्युपावृत्तास्ततो वै देवेभ्यः पशवोऽन्नाद्यायालंभायातिष्ठंत. तिष्ठते उस्मै पशवोऽन्नाद्यायालंभाय य एवं वेद यस्य चैवं विदुषो यूषरितिष्ठति. अनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्य, तमुस्मै तं यूषं उन्वेव प्रहरंति. यजमानो वै यूषो, यजमानः प्रस्तरो ऽग्निर्वै त्रिपोनिः, सोऽमेदेऽयं न्या आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः सर्गं लोकमेत्यतीत्यथ ये तेभ्यो उवर आसंसु, त एतं स्वहमपश्यन् युशकलं, तं तस्मिन्कालेऽनुप्रहरंत्तत्र स काम उपाप्तो योऽनुप्रहरेण, त्रि स काम उपाप्तो यः स्थाने. सर्वाभ्यो वा एष देवताभ्य आत्मान्मालभते योऽदीक्षते. अग्निः सर्वा देवताः, सोमः सर्वा देवताः, स यदग्निपोमीयं पशुमालभते सर्वाभ्य एव तद्देवताभ्यो यजमान आत्मानं निःक्रीणीते. तदाहुर्द्विरूपोऽग्नीपोमीयः कर्तव्यो, द्विदेवत्यो हीति

१८ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ३, ४.

तत्तन्नादृत्यं पीव इव कर्तव्यः; पीवोरूपा वै पशवः, कृशित इव खलु
वै यजमानो भवति. तद्यत्पीवा पशुर्भवति यजमानमेव तत्त्वेन
मेधेन समर्धयति. तदाहुर्नामीपामीयस्य पशोरश्यायात्पुरुषस्य वा
एषो अश्नाति यो अमीषेमियस्य पशोरश्नाति. यजमानो ह्येतेनात्मानं
निष्क्रीणाति इति तत्तन्नादृत्यं. वार्धघ्नं वा एतद्धविर्यदमीपामीयो, अमी-
षोमाभ्यां वा इंद्रो वृत्रमहंस्तवेनमवृताम्, आवाभ्यां वै वृत्रप्रवर्धार्त्तं
ते वृणावहा इति वृणायामिति तावेतमेव वरमवृणातां श्वः मुन्याया
पशुः. स एनगारेषो अच्युतो वरवृतां ह्येनयांस्तस्मात्तस्याशतव्यं
चैव लीप्सितव्यं च ॥ ३ ॥

आग्नीभिराग्नीणाति. तेजो वै ब्रह्मवर्चसमाप्रियस्तेजसैवेनं तद
ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयति. समिधो यजति. प्राणा वै समिधः, प्राणा हीदं
सर्वं समिधते यदिदं किंच. प्राणानेव तत् प्राणाति प्राणान् यजमाने
दधाति. तनूनपातं यजति. प्राणो वै तनूनपात्स हि तन्वः पाति
प्राणमेव तत्प्रीणाति प्राणं यजमाने दधाति. नराशंसं यजति. प्रजा वै
नरो, वाक् शंसः, प्रजा चैव तद्वाचं च प्रीणाति, प्रजां च वाचं च
यजमाने दधाति. इळो यजन्यन्नं वा इळो अन्नमेव तत्प्रीणाति अन्नं
यजमाने दधाति. बर्हिर्यजति. पशवो वै बर्हिः, पशून् एव तत्प्रीणाति
पशून्यजमाने दधाति. दुरो यजति. वृष्टिर्वै दुरो वृष्टिमेव तत्प्रीणाति
वृष्टिमन्नायं यजमाने दधाति. उपासानक्ता यजन्यहोरात्रे वा, उपा-
सानक्ताहोरात्रे एव तत्प्रीणात्यहोरात्रयोर्यजमानं दधाति. दैव्य
होतारा यजति. प्राणापानौ वै दैव्या होतारा, प्राणापानावेव तत्प्रीणा-
ति प्राणापानौ यजमाने दधाति. तिस्रो देवीर्यजति. प्राणो वा अपा-
नो व्यानस्तिस्त्रो देव्यस्ता एव तत्प्रीणाति ता यजमाने दधाति. त्वष्टा
यजति. वाग्वै त्वष्टा, वाग्घोदं सर्वं ताष्टीव वाचमेव तत्प्रीणाति वा-

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ४, ५, ६. २९.

यजमाने दधाति. वनस्पतिं यजति. प्राणो वै वनस्पतिः, प्राणमेव तन्प्रा-
णाति प्राणं यजमाने दधाति. स्वाहाकृतीर्यजति. प्रतिष्ठा वै
स्वाहाकृतयः, प्रतिष्ठायामेव तयजमानवः प्रातिष्ठायति. तार्भिर्यथ-
क्रव्याप्राणीयादथक्रव्याप्राणाति यजमानमेव तद्धनुताया नान्सृ-
जति ॥ ४ ॥

पर्यग्नये क्रियमाणायानुवृहीत्याहाध्वर्युर्. अग्निर्होता नो अध्वर
र्ज्ञातृत्तमाग्नेयं गायत्रमन्वाह. पर्याग्निक्रियमाणे रयैवेनं तदेवतया
मेन छंदसा समर्धयति. वाजा मन्वारिणायत र्ज्ञात वाजिनमेव ह्येनं
नं परिणयति. परि त्रिविष्टयध्वरं यान्ययी रथारिग्न्येव हि रथारि-
गाध्वरं परियाति. परि वाजपतिः कर्त्तारिग्न्येव हि वाजाना पतिर्. अत
उपप्रेष हातर्हव्या देवेभ्य इत्याहाध्वर्युर्. अग्नेदमिरमनद्वाजमिति मे-
त्रावरुण उपप्रेषं प्रतिपद्यते. तदाहुर्यदध्वर्युर्होताग्मुपप्रेष्यथ क्रमा-
मेत्रावरुण उपप्रेषं प्रतिपद्यत इति! मनो वै यजस्य मेत्रावरुणो
वायजस्य होता, मनसा वा इषिता वाग्वदति. या ह्यन्यमना वाचं
तदन्यमुर्या वै सा वाग्देवजुष्टा. तद्यन्मेत्रावरुण उपप्रेषं
प्रापद्यते मनमेव तद्वाचमीरयति. तन्मनसोरितया वाचा देवेभ्यो
पयं संपादयति ॥ ५ ॥

देव्याः अभिताग आरभध्वमुत मनुष्या इत्याह ये चैव देवानां
र्गमस्ये ये च मनुष्याणां तानेव तन्मपाग्नि. उपनयत मेध्या दुर आ-
यासानामेधपतिभ्यामेधमिति पशुर्मेधो, यजमानां मेधपति र्यजमान-
मेध तस्मेन मेधेन समर्धयन्त्यथो खन्वाहुर्यग्यै वाव कुर्येव देवतयै
पशुगालभ्यते सेव मेधपतिरिति. स यथेकदेव्यः पशुः स्योन्मेध-
पतये र्ज्ञातृयाद्यदि द्विदेव्यो मेधपतिभ्यामिति यदि बहुदेव्यो मेध-
पतिभ्य इत्येतेदेव स्थितं. प्राग्माग्निं भरतेति पशुर्मेधं नीयमानः स

३० ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ६, ७.

मृत्युं प्रापश्यत् स देवान्नान्वकामयतैतुं, तं देवा अब्रुवन्नेहि स्वर्गं वै
 त्वा लोकं गमयिष्याम इति स तथेत्यब्रवीत्तस्य वै मे युष्माकमेक
 पुरस्तादैविति तथेति तरयाभिः पुरस्तादेऽसौ ऽभिमनुप्राच्यवन
 तस्मादाहुरामेवो वाव सर्वः पशुरभिं हि सो ऽनुप्राच्यवतेति तस्मा
 द्वस्याभिं पुरस्ताभरंति. स्तृणीत ब्रह्मिष्ठोपध्यात्मा वै पशुः, पशुमं
 तत्सर्वात्मानं करोति. अन्वेनं माना मन्यतामनु पितानु भ्राता सगर्भो ऽ
 सखा सयूथ इति जनित्रं वै न तत्समनुमतमालभंत. उदीचीनां अम
 पदो निधत्तांसूर्यं चक्षुर्गमयताद्वातं प्राणमन्ववमृजतादंतरिक्षम
 दिशः श्रोत्रं, पृथिवीं शरीरमित्येवैवैतं तल्लोकं वा दधाति. एकधाम
 त्वचमाह्वयतापुरा नाभ्या अपिशसो वषामुन्निवदतादंतरं वाभा
 वारयध्वादिति पशुं वै तन्प्राणान् दधाति. मूयनमस्य वक्षः कृणुतात
 मशसा बाहु, शला दोषणी, कश्यपवासा, ऽछिद्रे श्रोणी, कवपोत्
 स्वेकपर्णा ऽर्वावता, षड्विंशतिरस्य वंक्रयस्ता अनुष्ठयोच्च्यावयतात
 गात्रं गात्रमस्थानुनं कृणुतादिन्यंगान्येवास्य तद्वात्राणि प्राणाः
 ऊवध्यगोहं पार्थिवं खनतादित्याहीपधं वा ऽऊवध्यभियं वा ओपधं
 प्रतिष्ठा; तंदनस्त्रागामेव प्रतिष्ठायामंततः प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥

अस्मा रक्षः संस्तृतादित्याह. तुषि वै कलीकरणे देवा हविष्ये
 भ्यो रक्षासि निरभन्नन्वा महायज्ञान्स यदस्मा रक्षः संस्तृतादि
 त्याह रक्षास्येव तत्त्वेन भागधेयेन क्त्वा निरवदयते. तदाहुः स
 रक्षासां कीर्तयेत्कानि रक्षांस्युते रक्षा वै यज्ञ इति तदु वा आहु
 कीर्तयेदेव यो वै भागिनं भागान्नृदते चयते वै न स यदि वै
 न चयंते ऽथ पुत्रमथ पौत्रं चयते त्वेवैनमिति. स यद्धि कीर्तये
 दुपांशु कीर्तयेत्तिर इव वा एतद्वाचो यदुपांशु तिर इवैतद्यद्रक्षांस्य
 यदुच्चैः कीर्तयेदीश्वरो हास्य वाचो रक्षाभाषो जनितायो ऽयं राक्षसं

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ७, ८. ३१

वाचं वदति. स यां वै दृष्टो वदति यामुन्मत्तः सा वै राक्षसी वाङ्
नात्मना दृष्यति, नास्य प्रजाया, दृष्ट आ जायते य एवं वेद.
अनिष्टमस्य मा राविष्टोरूकं मन्यमाना, नेद्वरतोके तनये रवितारवच्छ-
मितार इति ये चैव देवानां शमितारो ये च मनुष्याणां, तेभ्य एवैनं
तत्परिददाति. अधिगो शमीध्वं, सुशभि शमीध्वं, शमीध्वमधिगा ३ उ
इति त्रिव्रंयादपापेति चाधिगुर्वं देवानां शमित. पापो निग्रभीता शमितृ-
भ्यश्चैवेनं तं निग्रभीतृभ्यश्च संप्रयच्छति. शमितारो यदत्र सुकृतं कृण-
वथारमासु तद्यदुद्धृतमन्यत्र तदिन्याहार्थिर्वं देवानां होतासीत्स एनं
वाचा व्यजाद्वा वा एनं होता विगारित. तद्यदवाग्यत्वरः कृत्वति
यदत्वयं यद्विथुरं क्रियते शमितृभ्यश्चैवेनं तान्नग्रभीतृभ्यश्च समनु-
दिशति. स्वस्त्येवं होताः सुच्यते सर्वायुः सर्वायुन्वायः सर्वमायुरेति
य एवं वेद ॥ ७ ॥

गुरुषु वै देवाः पशुमालभंत. तस्मादालब्धान्मेध उदक्रामन्सो ऽश्वं
प्राविशत्तस्मादश्वं मेध्या भवदथैनमुक्तांतमेधमन्याजैत, स किंपुरुषो
भवत्तं ऽश्वमालभंत. सो ऽश्वादालब्धादुदक्रामन्स गा प्राविशत्तस्मात्
गामेध्या भवदथैनमुक्तांतमेधमन्याजैत, स गौरमृगो भवत्तं गामालभंत.
स गोरालब्धादुदक्रामन्सो ऽग्निं प्राविशत्तस्मादग्निं मेध्या भवदथैनमुक्तां-
तमेधमन्याजैत, स गवयो भवत्तं ऽग्निमालभंत. सो ऽग्निरालब्धादुदक्राम-
न्सो ऽन्नं प्राविशत्तस्मादन्नं मेध्या भवदथैनमुक्तांतमेधमन्याजैत, स उ-
ष्ट्रो भवत्तो ऽन्नं व्योक्तमामिवारमत. तस्मादं प एतं पां पशुना प्रयुक्ततमो
यदजरेत ऽन्नमालभंत. सो ऽजादालब्धादुदक्रामन्स इमा प्राविशत्तस्मा-
दियं मेध्या भवदथैनमुक्तांतमेधमन्याजैत, स शरभो भवत्त एव उ-
क्तांतमेधा अमेध्याः पशवस्तस्मादेतेषां नाश्रीयात्तमस्यामन्वगच्छंस्ते
अगता ब्रीहिरभवत्तद्यत्पशौ पुरोळाशमनु निर्वपति, स मेधेन नः

३२ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपञ्चिका. ८, ९, १०.

पशुनेष्टममतं केवलेन नः पशुनेष्टममदिति. स भुधेन हारय पशुनेष्टं
भवति केवलेन हारय पशुनेष्टं भवति य एवं वेद ॥ ८ ॥

स वा एष पशुरेवाकथ्यते यत्पुरोळाशस्तस्य यानि क्रियारूपाणि
तानि रोमाणि, ये तुपाः सा त्वग्ये फर्लाकरणास्तदमृग्यधिष्टं
क्रिवनसातन्मांसं; यन्किञ्चिक्कमारं तदस्थि. सर्वेषां वा एष पशुना
मेधेन यजत यः पुरोळाशेन यजत. तस्मादाहुः पुरोळाशमग्रं
लोक्ययमिति युवमेतानि द्विवि रोचनान्यग्निश्चसौम सकृत् अभक्तं
युवं मिधूः रभिशस्तेरवद्यादमीषामावमुंचतं गृभीतानि नित वपायै
यजति. सर्वाभिर्वा एष देवताभिरालब्धो भवति यो दीक्षितो भवति.
तस्मादाहुर्न दीक्षितस्याश्वीयादिति स यदमीषामावमुंचतं गृभीता-
निति वपायै यजति, सर्वाभ्य एव तदेवताभ्यां यजमानं प्रमुंचति
तस्मादाहुर्गणितव्यं वपायां हुतायां यजमानो हि स तर्हि भवति
आन्यं द्विषो मातृश्वा जभारंति पुरोळाशस्य यजति. अमथनादग्नं
परि श्येनो अद्रेरितीव इव च व्यप इत इव च मेधः समाहृतो भवति
स्तदस्व हव्यासमिषो दिदीक्षेति पुरोळाशः स्विष्टकृतो यजति. हविरे
वाग्मा एतन्मदयतीपमृजमानवधत्त-इत्यमुपव्ययते. पशोवा इदं
पशुनेष्टं तदुपव्ययते पशुन्यजमाने दधाति ॥ ९ ॥

मनोतयि हविषोऽवदीयमानस्यानुगृहीत्याहाध्वर्षुन. त्वं व्यधे प्र
थमो मनोतेति मृक्तमन्वाह. तदाहुर्यन्वदेवन्य उव पशुर्भवत्य-
क्रमदाग्नेयीरेव मनोतयि हविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेति! त्विर्वि
देवानां मनोतारतासु हि तेषां मनांस्योतानि. वाग्मे देवानां मनोता
तस्यां हि तेषां मनांस्योतानि. गौरि देवानां मनोता, तरहि तेषां
मनांस्योतानि. अग्निर्वि देवानां मनोता, तस्मिन्हि तेषां मनांस्योता-
ग्निः सर्वा मनोता, अग्नौ मनोताः संगच्छन्ते. तस्मादाग्नेयी

मनोताये हविषो ऽवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्येति
हविषो यजति. हविष इति रूपसमृद्धा प्रस्थितरयेति रूपसमृद्धा,
सर्वाभिर्हार्य सृद्धिभिः समृद्ध हव्यं देवानप्येति य एवं वेद.
वनस्पतिं यजति. प्राणो वै वनस्पतिर्जीवं हास्य हव्यं देवानप्येति
यत्रैवंविद्वान् वनस्पतिं यजति. स्विष्टकृतं यजति. प्रतिष्ठा वै रि-
ष्टकृत् प्रतिष्ठायामेव तद्यज्ञमंततः प्रतिष्ठापयतीळ, मुपवह्यते. पश-
वो वा इळा पशून्व तदुपवह्यते पशून् यजमाने दधाति
दधाति ॥ १० ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिकायां
प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

देवा वै यज्ञमतन्वत. तांस्तन्वानानमुरा अभ्यायन्यज्ञवेशसमेपां
करिष्याम इति तानाप्नोते पशो पुर इव पर्यग्रेथूपं प्रति पुरस्तादु-
पायंते देवाः प्रतिबुध्यामिमयीः पुरस्विपुरं पर्यास्यंत यज्ञस्ये
चात्मनश्च गुप्त्यै. ता एषामिमा अमिमय्यः पुरो दीप्यमाना भ्राज-
माना अतिष्ठस्ता असुरा अनपधृष्येवापाद्रवंसे ऽग्निनैव पुरस्तादसुर-
स्तास्यपाद्यतामिना पश्चात्तैर्वैतद्यजमाना यत्पर्यभिर्तुर्वैत्यमिमयी-
रेव तत्पुरस्विपुरं पर्यस्यंत यज्ञस्य चात्मनश्च गुप्त्यै. तस्मात्पर्यभि-
कुर्वति, तस्मात्पर्यग्रे ऽन्वाह. तं वा एतं पशुमाप्नोत संतं पर्यमिकृत-
मुदं नयति. तस्योन्मुक्तं पुरस्ताद्धरति. यजमानो वा एष निदा-
नेन यत्पशुरनेन ज्योतिषा युजमानः पुरोज्योतिः स्वर्गं लोकमे-
त्यति तत्र ज्योतिषा यजमानः पुरोज्योतिः स्वर्गं लोकमेति. तं यत्र
निहनिष्यंतो भवंति, तदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति, यदेवेनमद आप्नोतं
मंतं पर्यमिकृतं बर्हिर्वीद नयति, बर्हिषदमेवेनं तत्कुर्वति. तस्यो-
पयगोहं ग्वन्यौपधं वा ऊवध्यमियं वा ओषधीना प्रतिष्ठा, तदेन-
न्वायामेव प्रतिष्ठामंततः प्रतिष्ठापयति. तदाहुयंदेष हविरेव

३४ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ११, १२, १३.

यस्यशुश्रूषास्य बव्यपैति लोमानि त्वगपृक् कुटिकाः शफा विपाणे
स्कंदति पिशितं, केनास्य तदापूर्यत इति ! यदेवेत्यशौ पुरोळायामनु
निर्वपति तेनैवास्य तदापूर्यते. पशुभ्यो वै मेवा उदक्रामैरतो ब्रह्मिश्चैव
यवश्च भूतावनायेतां. तद्यत्यशौ पुरोळायामनुनिर्वपति, स मेधेन न
पशुनेष्टमसक्तेर्वेन नः पशुंष्टममार्शति स मेधेन हारय पशुनेष्टं
भवति. केवलं हारय पशुनेष्टं भवति य एवं वेद ॥ ११ ॥

तस्य वषामुन्विद्याहरति. तामध्वर्युः सुवेणाभिधारयन्नाह स्तोत्रेभ्यो
ऽनुवृहति तद्यत्स्तोकाश्चेतन्ति. स दिवत्याग्नेका, नेग्म इमेऽग्निमि
तादेवान् गच्छतिर्नाति. जुषस्व स प्रथममीगन्तव्याह. वचो देवमस्मत्
हव्या जुह्वान आसर्गान्ध्रंरेवेनाग्नदग्ने जुहोति. इमं नो यज्ञममृतं
धेहीति सूक्तमन्वाह. इमाहव्या जातवेदो जुषस्वेति हव्यजुष्टिमाश्रसे
स्तोकानामग्ने मेदसो घृतस्येति मेदसश्च हि घृतस्य च भवति. होत
प्राशान प्रथमो निपद्येत्प्राग् देवा तंहोतामे प्राशान प्रथमो निपद्येत्
तदाह. घृतवंतः पावक ते स्तोकाश्चेतन्ति मेदस इति मेदसश्च द्येव हि
घृतस्य च भवति. सधर्मं देवकीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यमित्याशिपमा
शारते. तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतोऽग्ने मिप्राय संन्येति घृतश्रुतो हि भवति
ऋषिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राप्तिवा भवति यज्ञममृद्विमाश्रसे
तुभ्यं श्वेतं त्याघ्रिगो रक्षावरो मासो अग्ने मेदसो घृतस्येति मेदसश्च धे
हि घृतस्य च भवति. काशिमो बृहता भानुना गाहव्या जुषस्व मेविरो
हव्यजुष्टिमेवाशरत. ओजिष्टं ते मध्यतो मेद उद्भूतं प्र ते वयं ददाम
हे श्वेतं तिते वसो स्तोका अधि नानि प्रति तान् देवयो विहीन्यभ्यै
नांस्तद्वपट्कराति यथा सोमस्यामे कीर्हीति तद्यत् स्तोकाश्चेतन्ति स
देवत्या वै स्तोकास्तरमादियं स्तोकागो वृष्टिर्विभक्तोपाचरति ॥ १२ ॥

तदाहुः का स्वाहाकृतीनां पुरोनुवाक्याः ? कः प्रेषः ? १

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयमं चिका. १३, १४. ३५.

वाज्येति? या एषैतद्वान्वेदिताः पुरांनुवाक्या, यः प्रेषः स प्रेषो, या
वाज्या सा वाज्या. तद ह्युः का देवता स्वाहाकृतय इति? विश्वदेवा
इति वृत्त्या तस्मान्स्वाहाकृतं हविरदंतु देवा इति यजंतीति देवा वै
यजंत श्रमेण तपसादुनिभिः स्वर्गं लोकमजयंस्तेषां वषायामेव
हुतायां स्वर्गो लोकः प्राप्नुयायतः ते वषामेव हुत्वानादृत्येतराणि
तर्पणार्थाः स्वर्गं लोकमाप्स्यन्ते वै मनुष्याश्च ऋतयश्च देवानां
यथासाध्यायन, यजस्य किंचिदर्शय्यामः प्रज्ञान्या इति ते उभितः
प्रतिचरंस्तेष्वप्यगुमेव गिरात्रं यवाणि ते विदुरित्यान्वाव किल पशु-
यंतीति वीति स एतावता पशुयंतीति वषा उथ यदेनं तृतीयसक्ने
यवायन्वा वृज्यति भृशर्भाभिर्न आदुर्निभिरिष्टममन्त्रैर्वलेन नः
पशुवेष्टममर्दित भृशर्भाभिर्नार्यादुर्निभिरिष्टं भवति; केवलं न हास्य
पशुंष्टं भवति य एवं वेद ॥ १३ ॥

सा वा एषा उदुर्वा दुर्निरेय यद्वा ह्यदुर्वा इमृतादुतिरन्यादुतिरमृतादु-
तिरन्यादुतिरमृतादुतिः सोमादुतिरेवा वा अजरीरा आहुतयो. या
वा काश्चाजरीरा आहुतयो अमृत्वमेव ताभिर्विजमानो जयति. सा वा
एषा रत एष यद्वा प्रेष वै रेतां लीयते, प्रेष वा लीयते. शुक्लं वै
रेतः शुक्ला वषा, अजरीरं वै रेतो अजरीरा वषा. एषे लोहितं यन्मांसं
तदजरीरं. तस्माद् वृथाभावश्चेदितं तावत्परिवासयेति सा
विजयता भवति यद्यपि चतुर्यंती गजमानः स्यादथ पंचावत्तैव
जागम्येपमृताति. हिरण्यगन्तु वषा हिरण्यगन्तु आज्य-
मोर्गिटादभिवारयति. तदादुर्वा द्विरण्यं न विद्येत, कथं स्यादिति.
दिराज्यस्यास्तीर्य वषामवशाय द्विरुपरिटादभिवारयत्यमृतं वा
आज्यममृतं हिरण्यं. तत्र स काम उपाप्नो य आज्ये, तत्र स काम
उपाप्नो यो हिरण्ये, तस्यैव संपद्यते. पांक्तो अयं पुरुषः पंचधा विहितो

३६ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका १४, १५, १६.

लोमानि त्वङ्मांसमस्थि मज्जा. स यावानेव पुरुषस्तावन्तं यज्ञमाः
संस्कृत्याग्नौ देवयोन्यां जुहोति. अभिर्वै देवयानिः सो ऽग्नेर्देवयोन्य
आहुतिभ्यः संभूय हिरण्यशरीर ऊर्ध्वः स्वर्गं लोक्मेति ॥ १४ ॥

देवैभ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनुब्रूहीत्याहाध्वर्युरेते वाव देवा
प्रातर्यावाणो यदग्निरुपा अश्विनौ त एते सप्तभिः सप्तभिश्छन्दाभि
रागच्छत्यास्य देवाः प्रातर्यावाणो हवन् गच्छन्ति य एवं वेद. प्रजापते
वै स्वयं होतरि प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यत्युभये देवासुरा यज्ञमुपावस
न्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमिति सर्वे देवैभ्य एवान्वब्रवीत्ततो वै दे
वै अभवन्परासुरा. भवति आत्मना परास्य द्विपन्नाप्मा भ्रातृव्यो भर्वा
य एवं वेद. प्रातर्वै स तं देवभ्यो ऽन्वब्रवीद्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुव
क्ष्य प्रातरनुवाकत्वं. महाति रात्र्या अनूच्यः सर्वस्यै वाचः सर्वस्य
ब्रह्मणः परिगृहीत्यै यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते, तस्य वा
प्रोदितामनुप्रवदन्ति. तस्मान्महति रात्र्या अनूच्यः पुरा वाचः प्रवदि
तोऽनुच्यो. यद्वाचि प्रोदितायामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादि
कुर्यात्तस्मान्महति रात्र्या अनूच्यः पुरा शकुनिवादादनुब्रूयान्निकर्त
र्वा एतन्मुखं यद्वयांसि यच्छकुनयस्तद्यसुरा शकुनिवादादनुब्रूयात्
यज्ञियां वाचं प्रोदितामनुप्रवदिष्मेति. तस्मान्महति रात्र्या अ
नूच्यो. ऽथो खलु यदेवाध्वर्युरूपा कुर्यादयानुब्रूयाद्यदा वाध्वर्युरूपाकरोति
वाचैवोपाकरोति. वाचा होता ऽन्वाह. वाग्धि ब्रह्म तत्र स का
उपातो यो वाचि च ब्रह्मणि च ॥ १५ ॥

प्रजापतौ वै स्वयं होतरि प्रातरनुवाकमनुवक्ष्यति सर्वा देव
आशंसन्तं मामभि प्रतिपत्स्यति मामभीति स प्रजापतिरैक्ष
यद्येकां देवतामादिष्टामभि प्रतिपत्स्यामीतरा मे केन देवता उपा
भविष्यन्तीति स एतामृचमपश्यदापो रेवतीरित्यापो वै सर्वा देव

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. १६, १७. ३७.

स्वत्यः सर्वा देवताः, स एतयर्चा मातरनुवाकं प्रत्यपद्यत. ताः सर्वाः देवताः प्रामोदन्त, मामभिप्रत्यपादि मामर्भानि सर्वा हार्षि देवताः मातरनुवाकमुब्रुवन्ति प्रमोदन्ते. सर्वाभि हार्ष्य देवताभिः मातरनुवाकः प्रतिपन्नो भवति य एवं वेद. ते देवा अविमयुरा-
दातारो वै न इमं प्रानर्त्यजनमुरा ययौजीयांमो वक्षीयांम एषीर्भानि तानवर्षीर्दिद्रे मा विभीत त्रिमृद्भेभ्यो उरं प्रानर्त्यजं प्रहर्षा-
स्मीयेता वाव तदृचमवर्षिद्वज्ज्वरान यदपो नप्रीया, तज्ज्वरेन एव त्रिमृद्भज्ज्वरेन यदाकु, तमेभ्यः प्रहरन्नेनातर्हन्तो वै देवा भवन्त्यगमुरा. भवन्त्याम्ना परारय द्विवन्त्याम्ना आतृच्यो यदन्त य एवं वेद. तदाहुः स वै होता रषाय एतस्मादृचि सर्वाणि छंदानि प्रजनयेदित्येषा वाव त्रिमृन्ता सर्वाणि छंदानि भावयेता छंदसां प्रजातिः ॥ १६ ॥

शमलमृच्यमायुक्तामस्य. अनायुर्गो पुंस्यः शतवीर्यः क्षीरद्वय आयुष्येवेनं तद्वीर्यं क्षीरद्वये दत्तानि. क्षीणि च अर्चयित्वा पतिश्चानू-
च्यते यजकामस्य. क्षीणि च वै जगानि पतिश्च संत परस्यादति-
कामांस्तपसः संवत्सरः प्रजायते. प्रजापतिर्नय उषेनं यजे-
त्तमेत यथेवंविद्वाग्धीणि च जगानि च पटि चानाह. सप्त च जगानि विजतिश्चावृच्यते प्रजापनुक्तामस्य. सप्त च वै अवाणि विजतिश्च संवत्सरस्याहोरात्रारत्तावन्मसंवत्सरः संवत्सरः प्रजाप-
तिर्य प्रजायमानं विश्वं ऋषिः सप्तप्रजायते प्रजापतिमेव तत्प्र-
जायमानं प्रजया पशुभिरनुप्रजायते प्रजापते. प्रजायते प्रजया पुभिर्न एवं वेद. अष्टौ अतान्यनूच्यान्यत्राप्रणोक्तस्य यो वा दुष्कोक्तः शमलमृहीतो यजेताष्टाक्षरा वै गायत्री. गायत्र्या वै देवाः, पाप्मानं शमलमपावत. गायत्र्यै वास्य तत्पाप्मानं शमलम-

पहं त्यक्वाप्मानं हते य एवं वेदः सहस्रमनूच्यं स्वर्गकामस्यः सह
 आश्विने वा इतः स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै संपद्ये
 संगत्या अपरिमितमनूच्यमपरिमितो वै प्रजापतिः प्रजापतेर्वा एत
 दुक्त्यं यत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्सर्वे कामा अवसृध्यन्ते स यदपरिमि
 तमन्वाह सर्वेषां कामानामासृध्यै सर्वान्कामानवसृधे य एवं वेद
 तस्मादपरिमितमेवानूच्यं सप्तमे यानि छंदांस्यन्वाह सप्त वै देव
 लोकाः सर्वेणु देवलैकेषु रात्रोति य एवं वेद सप्तोपरयानि छं
 दांस्यन्वाह सप्त वै ग्राम्याः पञ्चयो, ३३ ग्राम्यान्पशून् सृधे य ए
 वेद सप्ताश्विनानि छंदांस्यन्वाह सप्तधा वै वागवदत्तावदे वागव
 दत्सर्वस्यै वाचः, सर्वस्य ब्रह्मणः परिगृहीत्यै तिस्रो देवता अन्वा
 ह त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका एषामेव देवलोकानामभि
 जित्यै ॥ १७ ॥

तदाहः कथमनूच्यः प्रातरनुवाक इति? यथाछंदसमनूच्यः प्र
तरनुवाकः प्रजापतेर्वा एतान्यंगानि, यच्छंदार्येण उ एव प्रजापति
र्यो यजते, तयजमानाय हितं पच्छो अनूच्यः प्रातरनुवाकश्चतुष्पादा
पशवः पशूनामवरूढ्या. अर्धर्चश एवानूच्यो ययैवेनमेतदन्वा
प्रतिष्ठाया एव. द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव त
द्विप्रतिष्ठं चतुष्पादाः पशुः प्रतिष्ठापयति. तस्मादर्धर्चश एव
नूच्यस्तदाहुर्यव्यूहः प्रातरनुवाकः, कथमव्यूहो भवतीति? यं
वास्य बृहती मध्याभैतीति ब्रूयात्तेनेत्याहुतिभागा वा अन्या
वता अन्या स्तोमभागाश्छंदोभागास्ता या अमावाहुतयो ह्य
ताभिराहुतिभागाः प्रीणात्यथ यस्तुवंति च शंसंति च तेन स्तो
भागाश्छंदोभागाः उभय्यो हास्ये देवताः प्रीता अभीष्टा भवं
य एवं वेद. त्रयस्त्रिंशद्देवाः सोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपाः अ
तस्मै एकादश रुद्रा द्वादशादित्या प्रजापतिश्च तत्तत्कारश्चेते द

सोमपा. एकादश प्रयाजा एकादशानुयाजा एकादशोपयाजा एते
 ॐ सोमपाः पशुभाजनाः सोमेन सोमपान् प्रीणाति. पशुना
 ॐ सोमपानुभय्यो हास्येता देवताः प्रीता अभीष्टा भवन्ति य एवं
 वेद. अभूदुपा रुशत्वशुरित्युत्तमया परिदधाति. तदाहुर्यत्
 त्रीन् क्रतूनन्वाहामेयमुपस्यमाश्विनं कथमस्यैक्यर्चा परिदधतः ?
 सर्वे त्रयः क्रतवः परिहिता भवन्तीत्यभूदुपा रुशत्वशुरित्युपसो
 रूपमाग्निरधायृत्विज इति अग्नेर्; अयोजि वां वृषण्वसूरथो दक्षा-
 वमन्यो माध्वी मम श्रुतं हवमित्यश्विनोरेवमु हास्यैक्यर्चा परि-
 दधतः सर्वे त्रयः क्रतवः परिहिता भवन्ति भवन्ति ॥ १८ ॥ ॥
 इत्यैतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिकायां द्वितीयो ॐ अध्यायः ॥ २ ॥

ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमामत-ते कवपमैलूपं सोमादनयन्
 दास्याः पुनः कितवो ॐ ब्राह्मणः कथं नो मध्ये दीक्षिष्टेति ? तं ब-
 हिर्यधोदवहन्त्रेनं पिपासा हंतु सरस्वत्या उदकं मा पादिति स
 बहिर्यधोदवहः पिपासया वित्त एतदपोनप्रीयमपश्यत्, प्र देव-
 त्रा ब्रह्मणे गातुरेत्त्विति तेनापां प्रियं धामोपागच्छत्तमापो ॐ नूदार्यस्ते
 सरस्वती समंतं पर्यधावत्तस्मात्वाप्येतर्हि परिसारकमित्याचक्षते-
 यदेनं सरस्वती समंतं परिसार. ते वा ऋषयो द्रुवन्विदुर्वा इमं
 देवा उपेमं ब्रह्मामहा इति तथेति. तमुपाह्वयंत. तमुपह्वयैतदपोनप-
 प्रीयमकुर्वत, प्र देवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्त्विति तेनापां प्रियं धामोपाग-
 च्छन्नुप देवानामुपापां प्रियं धाम गच्छत्युप देवानां जयति परमं लोकं
 य एवं वेद यश्चैवंविद्वानेतदपोनप्रीयं कुरुते. तत्संततमनुब्रू-
 यात् संततवर्षाहं प्रजाभ्यः पर्जन्या भवति यश्चैवंविद्वानेतत्संततम-
 न्वाह. यदवग्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षाहं प्रजाभ्यः पर्जन्यः स्यात्त-
 स्मात्संततमेवानूच्यं. तस्य त्रिः प्रथमां संततमन्वाह तेनैव तत्सर्वं
 संततमनूक्तं भवति ॥ १९ ॥

ता एता नवानंतरायमन्वाह, हिनोता नोअध्वरं देवयज्येति दशमीम्; आवर्ततनीरध नु द्विधारा इति आवृत्तारखेकधनाम्. प्रति यदापो अदृश्रमायतीरिति प्रतिदृश्यमानाम्. आ धेनवः पयसा तुष्य र्था इत्युपायतीपु. समन्या यंयुपयंन्या इति समायतीवापो व असर्धत, वयं पूर्वं यज्ञं वक्ष्यामो वयमिति याश्चेमाः पूर्वेद्युर्वसती वयो गृह्यते याश्च प्रातरेकधनारता भृगुरपश्यदापो वै स्पर्धत इति. त एतयर्चा समज्ञपयस्समन्या यंयुपयंन्या इति. ताः समज्ञान संज्ञानाना हास्यापो यज्ञं वहति य एवं वेद. आपो न देवीरुपये हिंत्रियमिति ह्योतृचममे समवनीयमानास्वन्वाह वसतीवरीषेकध नासुचावेरपो अध्वर्याश्च इति, होताध्वर्यु पृच्छति. आपो वै यज्ञोऽविद यज्ञोऽइत्येव तदाह. उतेमनन्नमुरित्यध्वर्युः प्रत्याहोतेमाः पश्यंय तदाह. तारखध्वर्यो इंद्राय सोमं सोता मनुमंतं वृष्टिर्वानि तीव्रानं वदु रमध्यं; वसुमते रुडवत आदित्यवत ऋभुमते विभुमते व जवंते वृहस्पतिवते विश्वदेव्यावते; यर्येन्द्रः पीन्वा वृत्राणि जंघर स जग्यानि तारिषोऽभिति प्रत्युत्तिष्ठति. प्रत्युत्थेया वा आपः. प्रति श्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठति. तस्मात्प्रत्युत्थेया अनुपर्यावृत्या अ वै श्रेयांसं पर्यावर्तते. तस्मादनुपर्यावृत्या अनुव्रुवतेवानुप्रपत्तव्यम श्वरो ह यद्यप्यन्या यजेताथ होतारं यशो उत्ताम्. तस्मादनुव्रुवं वानुप्रपत्तव्यम्. अंवयो यंत्यध्वभिरित्येतामनुव्रुवन्ननुप्रपद्येत. जाम अध्वरीयतां पृंचतीर्मधुना पय इति यां उमध्व्यो यशोर्तो तुभूम् अमूर्या उप सूर्ये याभिर्वा सूर्यः सहेति तेजस्काभो ब्रह्मवर्चसकाम अपो देवीरुपव्हये यत्र गावः पिबन्ति न इति पशुकामस्ता एणाः स एवानुव्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषां कामानामवरुध्या. एतान्कामानवरुधं एवं वेद. एमा अग्नन्नेवतीर्जीवधन्या इति साद्यमानास्वन्वाह व

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. २०, २१, २२. ४१

तीवरीश्वेकधनामुच. आग्मन्नाप उशतीर्वाहरेदमिति सन्नासु स
एतया परिदधाति ॥ २० ॥

अग्रे वा एतद्यज्ञस्य यन्मातरनुवाकः प्राणापाना उपांश्वंतर्यामौ
वज्रे एव वाङ्नाहुतयोरुपांश्वंतर्यामयो होता वाचं विसृजेत. यदहु-
तयोरुपांश्वंतर्यामयो होता वाचं विसृजेत वाचा वज्रेण यजमानस्य
प्राणान्वायाय एनं तत्र वृथाद्वीचा वज्रेण यजमानस्य प्राणान्
व्यग्राप्राण एनं हास्यतीति शश्वत्तथा स्यात्तस्मान्नाहुतयोरुपांश्व-
तर्यामयो होता वाचं विसृजेत. प्राणं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्याये-
नुपाशुमनुमंत्रयेत्. तमभिप्राणत्प्राण प्राणं मे यच्छेत्यपानं यच्छ स्वाहा
त्वा सुहव सूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेत्. तमभ्यपानेदपानापानं मे यच्छे-
ति. व्यानाय त्वेत्युपांशुसवनं प्रावाणमभिमृश्य वाचं विसृजेत. आत्मा
वा उपाशुसवनं, आत्मन्येव तद्वेता प्राणान् प्रतिधाय वाचं विसृजेत
सर्वायुः सर्वायुत्वाय. सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ २१ ॥

तदाहुः संपेक्षन् न संपेक्षन् इति संपेदिति हेक आहुरुभयेपां वा
एष देवमनुष्याणां भक्षो यद्वहिष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंत इति
वदंतस्तत्तन्नादृत्यं. यत्संपेदृचमेव तत्साम्नौ अनुवर्त्मानं कुर्याथ एनं
तत्र वृथादनुवर्त्मान्वा अयं होता सामगस्याभूदुद्रातरि यशो धाद-
त्योऽष्टायतनाच्च्योष्यत आयतनादिति शश्वत्तथा स्यात्. तस्मात्तत्रैवा-
सीनां अनुमंत्रयेत्. यां देवानामिह सोमपीथो यज्ञे बर्हिषि वेद्यां
तस्यापि भक्षयामसीत्येवमु हास्यात्मा सोमपीथादनंतरितो भवत्य-
थो वृथाऽमुखमसि मुखं भूयासमिति मुखं वा एतद्यज्ञस्य यद्वहि-
ष्पवमानां मुखं स्वेषु भवति श्रेष्ठः स्वानां भवति य एवं वेद. आ-
सुरो वै दीर्घजिह्वी देवानां प्रातःसवनमवालेट् तज्यमाद्यत्ते देवाः
प्राजिज्ञासंत ते मित्रावरुणावब्रुवन् युवमिदं निष्कुरुतमिति तौ तथे-
त्यब्रूतां तौ वै वो वरं वृणावहा इति वृणाथामिति तावेतमेव वर-

४२ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. २२, २३, २४.

मवृगातां प्रातःसवने पयस्यां सैनयोरेषाच्युता वरवृता ह्येनयोस्त-
दादरयै विमत्तामिव तदस्यै समृत्वं विमत्तामिव हि तौ तथा निर-
कुरुतां ॥ २२ ॥

देवानां वै सवनानि नाधियंत. त एतान्पुरोळ्ळ्याशानपश्यंस्तान्नु
सवनं निरवपन्त्सवनानां धृत्यै ततो वै तानि तेषामधियंत. तद्यदनु
सवनं पुरोळ्ळ्याश निरुप्यंते सवनानामेव धृत्यै, तथा हि तानि तेषा-
मधियंत. पुरो वा एतान् देवा अकृत यन्पुरोळ्ळ्याशस्तपुरोळ्ळ्याशाना
पुरोळ्ळ्याशन्वं. तदाहुरनु सवनं पुरोळ्ळ्याशान्विर्वपेत् षष्ठाकपालं प्रातः-
सवनं, एकादशकपालं माध्यंदिनं सवनं, द्वादशकपालं तृतीयसवनं.
तथा हि सवनानां रूपं तथा छंदसामिति तत्तन्नादृत्यैर्मंद्रा वा एते
सर्वे निरुप्यंते यदनु सवनं पुरोळ्ळ्याशस्तस्मात्तानेकादशकपालानेव
निर्वपेत्. तदाहुर्यतो घृतनानक्तं स्यात्ततः पुरोळ्ळ्याशस्य प्राश्नीयान्सोम-
पीथस्य गुण्ये घृतं हि वज्रेणेन्द्रो वृत्रमहन्निति तत्तन्नादृत्यं. हविर्वा
एतद्यदुत्पूतं सोमपीथो वा एष यदुत्पूतं. तस्मात्तस्य यत एव कुतश्च
प्राश्नीयान्सर्वतो वा एता स्वधा यजमानमुपक्षरंति यदेतानि हवीं-
ष्याज्यं धानाः करंभः परिवापः पुरोळ्ळ्याशः पयस्येति. सर्वत एवैन
स्वधा उपक्षरंति य एवं वेद ॥ २३ ॥

यो वै यज्ञं हविर्षांक्तिं वेद हविर्षांक्तिना यज्ञेन राध्नोति. धानाः
करंभः परिवापः पुरोळ्ळ्याशः पयस्येत्येष वै यज्ञो हविर्षांक्तिर्हविर्षांक्ति-
ना यज्ञेन राध्नोति. य एवं वेद. यो वै यज्ञमक्षरपंक्तिं वेदाक्षरपंक्तिना
यज्ञेन राध्नोति. सुमन्वद्गृह इत्येष वै यज्ञो ऽक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिना
यज्ञेन राध्नोति य एवं वेद. यो वै यज्ञं नराशंसपंक्तिं वेद नराशं-
सपंक्तिना यज्ञेन राध्नोति. दिनाराशंसं प्रातःसवनं दिनाराशंसं
माध्यंदिनं सवनं सकृन्नाराशंसं तृतीयसवनमेष वै यज्ञो नराशंस-
पंक्तिर्नराशंसपंक्तिना यज्ञेन राध्नोति य एवं वेद. यो वै यज्ञं सवन-

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका- २४, २५. ४३

पंक्तिं वेद सवनपंक्तिना यज्ञेन राध्नोति- पशुरूपवसथे त्रीणि सव-
नानि पशुरनुबध्य इत्येव वै यज्ञः सवनपंक्तिः सवनपंक्तिना यज्ञेन
राध्नोति न एवं वेद- हरिर्वा इंद्रो धाना अत्तु पूषणान्करंभं सरस्व-
तीवान्भारतीवान्परिवाप इंद्रस्यापूष इति हविष्यं कन्या यजन्पृक्न-मे
वा इंद्रस्य हरी; पशवः पूषान्करंभः सरस्वतीवान् भारतीवानिति
वागेव सरस्वती प्राणो भरतः परिवाप इंद्रस्यापूष इत्यन्नमेव
परिवाप इंद्रियमपूष- एतासामेव तदेवतानां यजमानं सायुज्यं
सम्पत्तां सलोक्तां गमयति- गच्छति श्रेयसः सायुज्यं गच्छति
श्रेष्ठतां य एवं वेद- हविष्ये वाहिन्यनुसवनं पुरोडाशः शिवटकृतो
यजन्यवत्सरो वा एतेनाभः प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमज-
गदुपाभेः प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं
वेद, यश्चैवंविद्वानेवया हविष्यं कन्या यजते यजतीति च य-
जतीति च ॥ २४ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिकायां तृती-
यां अध्यायः ॥ ३ ॥

देवा वै सोमस्य राज्ञोऽग्रपये न समपादयन्नहं प्रथमः पित्रेयमहं
प्रथमः पित्रेयमिन्धे वाकामयंत- तं संपादयंतो ब्रुवन्, हंताजिमयाम स
यान्तज्जेष्यति स प्रथमः सोमस्य पारयतीति तथेति- त आजिमगुस्ते-
पामाजि यतामभिमृष्टानां वायुमुखं प्रथमः प्रत्यपद्यत अयेन्द्रोऽथ मि-
त्रावरुणावथाश्विनो- सो वेदिन्द्रो वायुमुद्रे जयतीति तमनु परापतत्स
ह नावथोज्जयावेति स नेत्यब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीति तृतीयं मेऽथो-
ज्जयावेति नोत हैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीति तुरीयं मेऽथोज्जयावेति
तथेति- तं तुरीयेऽन्यार्जत तत्तुरीयभागिन्द्रो भवन्निभागवायुरतो सहै-
वेन्द्रवायू उदजयतां सह मित्रावरुणौ सहाश्विनो- त एषामेते यथाग्निज-
तं भक्षा इंद्रवायोः प्रथमोऽथ मित्रावरुणयोरथाश्विनो- स एष इंद्रतु-
रीयो ग्रहो गृह्यते यदैन्द्रवायवस्तदेतदृषिः पृथ्यन्नभ्यनूवाच, नियुत्वा

४४ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. २५, २६, २७.

इंद्रः सारथिरिति तस्मात्वाप्येतर्हि भरताः सत्त्वनां विंत्तिं प्रयति
तुरीये हेव संग्रहातारो वदंते ऽमुनेवानूकाशेन यदद इंद्रः सारथिरिव
भूत्वोदजयत् ॥ २५ ॥

ते वा एते प्राणा एव यद्द्विदेवत्या वाक् च प्राणश्चैद्रवायव-
श्चक्षुश्च मनश्च भैत्रावरुणः श्रोत्रं चात्मीचाश्विनरतस्य हैतस्यैद्रवायव-
स्याप्येके ऽनुष्टुभौ पुरोनुवाक्ये कुर्वति गायत्र्यौ याज्ये वाक् च वा
एष प्राणश्च ग्रहो यदैद्रवायवस्तदपि छंदोभ्यां यथायथं कृपयंते
इति नत्तन्नाट्यं व्युत्थं वा एतद्यज्ञे क्रियते यत्र पुरोनुवाक्या ज्यायसी
याज्यायै यत्र वै याज्या ज्यायसी तत्समृन्धम् अथां यत्र समं.
यस्यो तत्कामाय तथा कुर्यात्प्राणस्य च वाचश्चात्रिव तदुपासं. वायव्या
पूर्वा पुरोनुवाक्यैद्रवायव्युत्तरैवं याज्ययोः सा या वायव्या तथा
प्राणं कल्पयति. वायुर्हि प्राणो ऽथ यैद्रवायवी तरयै यदैद्रं पदं तेन
वाचं कल्पयति. वाग्येन्द्रुपो तं काममाप्नोति यः प्राणे.च वाचिच न
यज्ञे विषमं करोति ॥ २६ ॥

प्राणा वै द्विदेवत्या एकपात्रा गृह्यंते तस्मात्प्राणा एकनामानो
द्विपात्रा हूयंते तस्मात्प्राणा द्वंद्वं. येनैवाश्वर्युयंजुषा प्रयच्छति तेन
होता प्रतिगृह्णात्येष वसुः पुरुवसुरिह वसुः पुरुवसुर्मयि वसुः पुरु-
वसुर्वाक्पा वाचं मे पाहीत्यैद्रवायवं भक्षयत्युपहूता वाक् सह प्राणे-
नोप मां वाक् सह प्राणेन वह्यतामुपहूता ऋषयो दैव्यासस्तनूपा-
वानस्तन्वस्तपोजा उपमामृषयो दैव्यासां वह्यंतां. तनूपावानस्तन्वस्त-
पोजा इति प्राणा वा ऋषयो दैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेव
तदुपवह्यत. एष वसुर्विदद्वसुरिह वसुर्विदद्वसुर्मयि वसुर्विदद्वसुश्चक्षु-
ष्पाश्चक्षुर्मे पाहीति. भैत्रावरुणं भक्षयत्युपहूतं चक्षुः सह मनसोप मां
चक्षुःसह मनसा वह्यतामुपहूता ऋषयो दैव्यासस्तनूपावानस्तन्व-

स्तपोजा उप मामृषयो देव्यासो ब्रह्मन्तां तनूपावानस्तन्वस्तपोजा इति प्राणा वा ऋषयो देव्यामस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेव तदुपब्रह्मते. एष वसुः संयद्रमुनिह वसुः संयद्रमुर्भायि वसुः संयद्रमुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पार्हात्याश्विनं भक्षयन्पहृतं श्रोत्रं सहात्मनोपमां श्रोत्रं सहात्मना ब्रह्मतामुपहृता ऋषयो देव्यास्तनूपावानस्तन्वस्तपोजा उप मामृषयो देव्यासो ब्रह्मन्तां तनूपावानस्तन्वस्तपोजा इति प्राणा वा ऋषयो देव्यामस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेव तदुपब्रह्मते. पुरस्तात्प्रत्यंचं भेद्रवाचवं भक्षयति तस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौ पुरस्तात्प्रत्यंचं मैत्रावरुणं भक्षयति तस्मात्पुरस्ताच्चक्षुर्वा सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयति तस्मान्मनुष्याश्च पशवश्च सर्वतो वाचं वदंतीं शृण्वन्ति ॥ २७ ॥

प्राणा वै द्विदेवत्या अनवानं द्विदेवन्यान्यजेत् प्राणानां संतत्यै प्राणानामव्यवच्छेदाय प्राणा वै द्विदेवत्या न द्विदेवन्यानामनुवपट्-
तुर्याद्यद् द्विदेवत्यानामनुवपट्कुर्यादसंस्थितान् प्राणान् संस्थापये-
त्संस्था वा एषा यदनुवपट्कारो य एनं तत्र ब्रूयादसंस्थितान्
प्राणान्समतिष्ठिषन् प्राण एनं हास्यतीति अश्वत्थथा स्यात्तस्माच्च
द्विदेवत्यानामनुवपट्कुर्यात् तहाहुर्द्विरामूर्धं मैत्रावरुणो द्विः प्रेथ्यति
सकृदागूर्धं होता द्विर्वपट्करोति का होतुरागूरिति प्राणा वै द्विदेवत्या
आगूर्ध्वजस्तद्यदत्र होतांतरागुरेतागुरा वज्रेण यजमानस्य प्राणा-
नीयाद्य एनं तत्र ब्रूयादागुरा वज्रेण यजमानस्य प्राणान् व्यगा-
न्प्राण एनं हास्यतीति अश्वत्थथा स्यात्तस्मात्तत्र होतांतरेण नागु-
रेताथो मनो वै यज्ञस्य मैत्रावरुणो वाग्यज्ञस्य होता मनसा वा
क्षिप्ता वाग्वदति यां हान्यमना वाचं वदत्यसुर्या वै सा वाग-
देवतुष्टा तद्यदेवात्र मैत्रावरुणो द्विरागुरते सैव होतुरागूः ॥ २८ ॥

प्राणा वा ऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरन्ति प्राणानेव तद्यजमाने

४६ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका २९, ३०, ३१.

दधति. षट्पतुनेति यजति, प्राणमेव तद्यजमाने दधति. चत्वार ऋतुभिरिति यजति अपानमेव तद्यजमाने दधति. द्विर्ऋतुनेत्युपरिष्ठात् व्यानमेव तद्यजमाने दधति. स वा अयं प्राणस्तेषां विहितः प्राणो उपानो व्यान इति तद्यदृतुन ऋतुभिर्ऋतुनेति यजति प्राणानां संतत्यै प्राणानामव्यवच्छेदाय. प्राणा वा ऋतुयाजा नर्तुयाजानामनुवपट्कुर्यादसंस्थिता वा ऋतव एकैक एव. यदृतुयाजानामनुवपट्कुर्यादसंस्थितानृतून्संस्थापयेन्संस्था वा एषा यदनुवपट्कारा. य एनं तत्र ब्रूयादसंस्थितानृतून्समतिष्ठिपद् दुपमं भविष्यतीति शश्वत्तथा स्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवपट्कुर्यात् ॥ २९ ॥

प्राणा वै द्विदेवत्याः पशव इळा द्विदेवत्यान् भक्षयित्वेळामुपवह्यते. पशवो वा इळा पशून्व तदुपवह्यते पशून् यजमाने दधाति. तदाहुरवांतरेळां पूर्वा प्राश्नीयात् होतृचमसं भक्षयेत् इति अवांतरेळामेव पूर्वा प्राश्नीयाद् अथ होतृचमसं भक्षयेद्यद्वा द्विदेवत्यान् पूर्वान् भक्षयति तेनाग्न्य सोमपीथः पूर्वा भक्षिता भवति. तस्मादवांतरेळामेव पूर्वा प्राश्नीयादथ होतृचमसं भक्षयेत्तदुभयतो उजाग्रं परिगृण्हाति. सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै. प्राणा वै द्विदेवत्या आत्मा होतृचमसो द्विदेवत्यानां संखवान् होतृचमसे समवनयत्यात्मन्येव तत्प्राणां तस्मिन्वनयते सर्वायुः सर्वायुः स्वाय. सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ ३० ॥

देवा वै यदेव यज्ञे कुर्वन्तदसुरा अकुर्वन्त समावहीर्या एवासन्नं व्यावर्तत. ततो वै देवा एतं तूष्णीं शंसन्मपश्यन्तमेषामसुरा नान्ववायन्तूष्णीं सारो वा एष यत्तूष्णीं शंसो. देवा वै यं यमेव वज्रमसुरेभ्य उदयच्छन्तं तमेषामसुराः प्रत्यबुध्यन्त. ततो वै देवा एतं तूष्णीं शंसन् वज्रमपश्यन्तमेभ्य उदयच्छन्तमेषां असुरा न प्रत्यबुध्यन्त. तमेभ्यः प्राहरन्

नैनानप्रतिबुद्धेनाघंस्ततो वै देवा अभवन् परासुरा भवत्यात्मना
 रास्य द्विपन् पाप्मा भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद. ते वै देवा विजि-
 नोमन्यमानायज्ञमतन्वत. तमेषाम् असुरा अभ्यायन् यज्ञवेशसमेषां
 रिष्याम इति. तान् त्समंतमेवांदारान् परियत्तानुदपश्यंस्ते ब्रुवन्सं-
 थापयामेयं यज्ञं. यज्ञं नो असुरा मा वधिपुरिति तथेति. तं तूष्णीं शंसे
 रिष्यामन्; भूरभिज्योतिर्ज्योतिरामिरित्याज्यप्रउगे संस्थापयन्.
 द्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिद्र इति निष्केवल्यमरुत्वतीये संस्थापयन्.
 सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति वैश्वदेवाभिमारुते संस्थापयंस्तमेवं
 तूष्णीं शंसं संस्थापयन्स् तमेवं तूष्णीं शंसं संस्थाप्य तेनारिष्टे-
 षादृचमाश्रुवत. स तदा वाव यज्ञः संतिष्ठते यदा होता तूष्णीं
 शंसं शंसति. स य एनें शस्ते तूष्णीं शंस उप वा वददनु वा व्याह-
 रति ब्रूयादेप एवैतामार्त्तिमारिष्यति. प्रातर्वाव वयमद्येयं शस्ते तूष्णीं
 शंसं संस्थापयामरुतं यथा गृहाणि तं कर्मणानुसमियादेवमेवैनमिदमनु-
 तिमम इति सं ह वाव तामार्त्तिमृच्छति य एवं विद्वान् त्संशस्ते
 तूष्णीं शंस उप वा वदत्यनु वा व्याहरति. तस्मादेवं विद्वान् संशस्ते
 तूष्णीं शंसो नोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥

चक्षुषि वा एतानि सवनानां यत्तूष्णीं शंसो. भूरभिज्योतिर्ज्योतिर-
 मिरिति प्रातःसवनस्य चक्षुषी. इंद्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिद्र इति
 अर्ध्यादिनस्य सवनस्य चक्षुषी. सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति
 तृतीयसवनस्य चक्षुषी. चक्षुष्माद्भिः सवने राधोति चक्षुष्माद्भिः
 सवने स्वर्गं लोकमेति य एवं वेद. चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य यत्तूष्णीं
 शंस एका सती व्याहृतिर्द्वेधोच्यते तस्मादेकं सच्चक्षुर्द्वेधा. मूलं वा
 एतद्यज्ञस्य यत्तूष्णीं शंसो. यं कामयेतानायतनवांन्त्यादिति नास्य
 पते तूष्णीं शंसं शंसेदुन्मूलमेव तद्यज्ञं पराभवंतमनुपराभवति.

४८ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका ३२, ३३, ३४.

तद् वा आहुः शंसेदेवापि वै तदृत्विजे हितं यत्प्राप्ता तूष्णीं शंसं
न शंसत्यृत्विजि हि सर्वो यज्ञः प्रतिष्ठितो. यज्ञे यज्ञमानस्तस्माच्छं-
स्तव्यः शंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिकायां
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ब्रह्म वा आहावः क्षत्रं निविद्विट् सूक्तमाह्वयतेऽथ निविदं दधाति
ब्रह्मण्येव तत्क्षत्रमनुनियुनाक्ति. निविदं शस्त्वा सूक्तं शंसति. क्षत्रं वै
निविद्विट् सूक्तं. क्षत्र एव तद्विद्यमनुनियुनाक्ति. यं कामयेत क्षत्रं
जेन व्यर्धयामीति मध्य एतस्यै निविदः सूक्तं शंसन्क्षत्रं वै निवि-
द्विट् सूक्तं. क्षत्रेणैवेनं तद् व्यर्धयति यं कामयेत. विज्ञेनं व्यर्ध-
यामीति मध्य एतस्य सूक्तस्य निविदं शंसन्क्षत्रं वै निविद्विट्
सूक्तं. विज्ञेनं तद्व्यर्धयति. यमु कामयेत सर्वमेवास्य यथा पूर्वम्
कृष्टं रथाश्विवाह्वयेताथ निविदं दध्यादथ सूक्तं शंसन्मां सर्वस्य
कृष्टिः प्रजापतिर्वा इदमेक एवाग्रआम सो कामयेत, प्रजायस्य भूया
न्यस्यामिति स तपो तप्स्यत. स वाचमयन्त्यस्त संवत्सरस्य परस्ताद
व्याहरद्वादश वृत्तो द्वादशपदा वा एषां निविदेतां वाच ता निवि-
द्व्याहरत्ता सर्वाणि भूतान्यन्ममृज्यंत. तदेतदृषिः पश्यन्भ्यनृवाप
स पूर्व्या निविदा कव्यतावोरमा प्रजा अजनयन्मनुनामिति तथेता
पुरस्तात्सूक्तस्य निविदं दधाति प्रजायै. प्रजायंत प्रजया पशुभि
एवं वेद ॥ ३३ ॥

अग्निर्देवत्वो ज्ञात शंसत्यसौ वा अग्निर्देवेत्य एतं हि देवा इंधा
एतमेव तदेतद्भिर्मं लोक आयातयन्त्यग्निर्मन्विष्य इति शंसत्यगं वा अ-
ग्निर्मन्विष्य इमं हि मनुष्या इंधंतं अग्निमेव तदस्मिं लोक आयातयन्ति
अग्निः सुप्रभिमिति शंसीत. वानुर्वा अग्निः सुप्रमिद्व्यागृहि स्वयमात्म
समिधं स्वयमिदं सर्वं यदिदं किंच. वायुमेव तदंतरिक्षलोक आयात-
यति. होता देववृत्त इति शंसत्यसौ वै होता देववृत्त एव हि सर्वं

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ३४, ३५, ३६. ४९

देवैर्वृत एतमेव तदेतस्मिँ लोक आयातयति. होता मनुवृत इति शंसत्ययं वा अभिर्होता मनुवृतो, ऽयं हि सर्वतो मनुष्यैर्वृतो ऽग्निमेव तदस्मिँ लोक आयातयति. प्रणिर्यज्ञानामिति शंसति; वायुर्वै प्रणिर्यज्ञानां; यदा हि प्राणित्यथ यज्ञो ऽग्नाभिहोत्रं; वायुमेव तदंतरिक्षलोक आयातयति. रथीरध्वराणामिति शंसत्यसौ वै रथीरध्वराणामेष हि यथैतच्चरति रथीरिवैतमेव तदेतस्मिँ लोक आयातयत्यतूर्तो होतेति शंसत्ययं वा अभिरतूर्तो हंतिमं ह न कश्चन तिर्यचं तरत्यग्निमेव तदस्मिँ लोक आयातयति. तूर्णिर्हव्यवाळिति शंसति. वायुर्वै तूर्णिर्हव्यवाङ्; वायुर्हीदं सर्वं सद्यस्तरति यदिदं किंच. वायुर्देवेभ्यो हव्यं वहति; वायुमेव तदंतरिक्षलोक आयातयति. आदेवो देवान्वक्षदिति शंसत्यसौ वै देवो देवानावहत्येतमेव तदेतस्मिँ लोक आयातयति. यक्षदग्निर्देवो देवानिति शंसत्ययं वा अभिर्देवो देवान् यज्ञस्यग्निमेव तदस्मिँ लोक आयातयति. सोऽध्वरा करति जातवेदा इति शंसति. वायुर्वै जातवेदा; वायुर्हीदं सर्वं करोति यदिदं किंच; वायुमेव तदंतरिक्षलोक आयातयति ॥ ३४ ॥

प्र वो देवायामय इत्यनुष्टुभः प्रथमे पदे विहरति. तस्मात्सव्युक् विहरति. समस्यत्युत्तरं पदे. तस्मात्सुमानूक् समस्यति. तन्मिथुनं मिथुनमेव तदुक्थमुखे करोति प्रजात्यै. प्रजायते प्रजया. पशुमिष्य एवं वेद. प्र वो देवायामय इत्यनुष्टुभः प्रथमे पदे विहरति वज्रमेव तत्परोवरीयांसं करोति. समस्यत्येवोत्तरपदे आरंभणतो वै वज्रस्याग्निमाथो दंडस्याथो परशोर्वज्रमेव तत्प्रहरति द्विपते भ्रातृव्याय वयं. योऽस्य सृज्यस्तस्मै रतंतै ॥ ३५ ॥

देवासुरा वा एषु लोकेषु समयंतत. ते वै देवाः सद एवायतनमृवंत; तांसदसो जयंस्तआग्नीध्रं सं प्रापयंत ते ततो न पराजयंत.

५० ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ३६, ३७.

तस्मादग्नीध्र उपवसंति न सदस्याग्नीध्रे ह्यधारयंत यदाग्नीध्र
धारयंत, तदाग्नीध्रस्याग्नीध्र-वं. तेषां वै देवानाममुराः तदस्यानग्नी-
न्निर्वापयां चक्रुस्ते देवा आग्नीध्रादेव सदस्यानग्नीन्विहरंत. तैर-
मुररक्षांस्थपाघ्नत तथैवेतद्यजमाना आग्नीध्रादेव सदस्यानग्नीन्वि-
हरंत्यमुररक्षांस्थेव तदपघ्नते ते वै प्रातराज्यैरेवाजयंत आयन् यदा-
ज्यैरेवाजयंत आयंस्तदाज्यानामाज्यत्वं. तासां वै होत्राणामायतीना-
माजयंतीनामछावाकीया हीयत; तस्यामिन्द्राग्नी अध्यास्तामिन्द्राग्नी
वै देवानामोजिष्ठो बलिष्ठो सहिष्ठो सत्तमौ पारयिष्णुतमौ. तस्मादेंद्रा-
ग्नमछावाकः प्रातःसवने शंसतीन्द्राग्नी हि तस्यामध्यास्तां तस्माद्
पुरस्तादन्ये होत्रकाः सदः प्रसर्पति पश्चाच्छावाकः पश्चेव हि हीनो
ऽनुसंजिगमिषति. तस्माद्यो ब्राह्मणो बभूवो वीर्यवान्स्यात्सोऽस्या-
छावाकीयां कुर्यात्तैव सा ऽहीना भवति ॥ ३६ ॥

देवरथो वा एष यद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौ रश्मी यदाज्यप्रउगे. तद्य-
दाज्येन पवमानमनुशंसति प्रउगेणाज्यं देवरथस्यैव तदंतरौ रश्मी
विहरत्यलोभाय तामनुकृतिं मनुष्यरथस्यैवांतरौ रश्मी विहरत्य
लोभाय नारय देवरथो लुभ्यति न मनुष्यरथो य एवं वेद. तदाहुयं
या वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रं पावमानीषु सामगाः स्तुवत आग्नेयं हो
ताज्यं शंसति कथमस्य पावमान्योऽनुशस्ता भवंतीति? यो वा अग्नि-
स पवमानस्तदप्येतदृषिणो तमग्निर्ऋषिः पवमान इत्येवमुहास्याग्ने-
यीभिरेव प्रतिपाद्यमानस्य पावमान्योऽनुशस्ता भवंति. तदाहुयं
वा। स्तोत्रमेवं तास्वं गायत्रीषु सामगाः स्तुवत आनुष्टुभं होताज्यं
शंसति, कथमस्य गायत्र्योऽनुशस्ता भवंतीति? संवेदित ब्रूयात्समेत
अनुष्टुभस्तास्त्रिः प्रथमया त्रिरुत्तमयैकादश भवंति विराड्याज्य
द्वादशी. न वा एकेनाक्षरेण छंदांसि विर्यंति न द्वाभ्यां. ताः षोडश

गायत्र्यो भवंत्येवमु हास्यानुष्टुब्भिरेव प्रतिपद्यमानस्य गायत्र्यो ऽनु-
शस्ता भवन्ति. अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोण इत्याग्नेन्द्रा यजति. न वा ए-
ताविन्द्राग्नी संतो व्यजयेतामाग्नेन्द्रौ वा एतौ सन्तौ व्यजयेतां. तद्यदा-
मैन्द्रा यजति विजिन्या एव सा विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवति-
त्रयस्त्रिंशद्वै देवा, अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः प्रजा-
पतिश्च वषट्कारश्च तत्प्रथम उक्थमुखे देवता अक्षरभाजः करोति;
अक्षरमक्षरमेव तद्देवता अनुप्रपिबन्ति देवपात्रेणैव तद्देवताः स्तृप्यन्ति.
तदाहुर्यथा वाव शस्त्वमेवं याज्याग्नेयं होताज्यं शंसत्यथ कस्मादा-
मैन्द्रा यजतीति! या वा आमैन्द्रैन्द्राग्नी वै सा सेंद्राग्नमेतदुक्थं
ग्रहेण च तूर्णो शंसेन चेंद्राग्नी आगतं सुतं गीर्भिर्भो वरेण्यं अस्य
पातं धियेषितेत्येंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहं गृण्हाति. भूरग्निर्ज्योतिर् ज्योतिरग्निर्
इन्द्रो ज्योतिर् भुवो ज्योतिरिन्द्रः; सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्य इति
होता तूर्णो शंसं शंसति तद्यथैव शस्त्वमेवं याज्या ॥ ३७ ॥

होतृजपं जपति रेतस्तस्मिन् च त्र्युपांशु जपत्युपांश्विव वै रेतसः
सिक्किः पुराहावाज्जपति. यद्वै किंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्वस्यैव तत्परांचं
चतुष्पदासीनमभ्यावृहयते-तस्मात्परांचो भूत्वा चतुष्पादो रेतः सिंचति.
सम्यङ् द्विपाद्वति. तस्मात्सम्यंचो भूत्वा द्विपादो रेतः सिंचति. पिता
मातरि श्वेत्याह. प्राणो वै पिता, प्राणो मातरिश्वा; प्राणो रेतो रेतस्तस्मिन्-
च यच्छिद्रा पदा धा इति. रेतो वा अछिद्रमतो ह्यछिद्रः संभवत्यछि-
द्रोक्था कवयः शंसन्ति ये वा अनूचानास्ते कवयस्त इदमछिद्रं रेतः
प्रजनयन्तित्येव तदाह. सोमो विश्वविन्नीथानि नेष्टुद्रसातिरुक्था म-
दानि शंसिषादति. ब्रह्म वै बृहस्पतिः, क्षत्रं सोमः स्तुतः शस्त्राणि
नीथानि चोक्था मदानि च. दैवेन चैवैतद् ब्रह्मणा प्रसूतो दैवेन च
क्षत्रेनोक्थानि शंसत्येतौ ह वा अस्य सर्वस्य प्रसवस्येशाते यदिदं

५२ ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ३८, ३९, ४०.

किंच. तद्यदेताभ्यामप्रसूतः करोत्यकृतं तदकृतमकरिति वै निंदति. कृतमस्य कृतं भवति नास्याकृतं कृतं भवति य एवं वेद. वागायुर्वि-
श्वायुर्विश्वमायुरित्याह. प्राणो वा आयुः प्राणो रेतो वाग्योनिर्योनिं
तदुपसंधाय रेतः संचिति. क इदं शंसिष्यति, स इदं शंसि-
ष्यतीत्याह. प्रजापतिर्वै कः प्रजापतिः प्रजनयिष्यतीत्येव
तदाह ॥ ३८ ॥

आहूय तूष्णीं शंसं शंसति; रेतस्तस्मिन् विकरोति. सिक्तित्वा
अग्रे ॐ विकृतिरूपांशु तूष्णीं शंसं शंसन्युपाश्विव वै रेतस
सिक्तिस्तिर इव तूष्णीं शंसं शंसति. तिर इव वै रेतसि
विक्रियंते. षट्पदं तूष्णीं शंसं शंसति; षड्विधो वै पुरुषः षळं
आत्मानमेव तत्षड्विधं षळंगं विकरोति. तूष्णीं शंसं शस्त्वा पुरो
रुचं शंसति. रेतस्तद्विकृतं प्रजनयति. विकृतिर्वा अग्रे ॐ जातिरुच्चै
पुरोरुचं शंसन्युच्चैरेवैनं तत्प्रजनयति. द्वादशपदां पुरोरुचं शंसति
द्वादश वै मांसाः संवत्सरः, संवत्सरः प्रजापतिः, सो ऽस्य सर्वस्य
प्रजनयिता. स यो ऽस्य सर्वस्य प्रजनयिता स एवैनं तत्प्रजय
पशुभिः प्रजनयति प्रजात्यै. प्रजायते प्रजया पशुभिर्य ए
वेद. जातवेदस्यां पुरोरुचं शंसति जातवेदोऽन्यंगां. तदाहुर्नृत्तवी
यसवनमेव जातवेदस आयतनमथ कस्मात्प्रातःसवने जातवेदस्य
पुरोरुचं शंसतीति? प्राणो वै जातवेदाः, स हि जातानां वेद. यावत्
वै स जातानां वेद ते भवन्ति. येषामु न वेद किमु ते स्युर्यो व
आत्मसंस्कृतिं वेद तत्सुविदितं ॥ ३९ ॥

प्र वो देवायामनय इति शंसति. प्राणो वै प्र प्राणं हीमानि सर्वाणि
भूतान्यनुप्रयति. प्राणमेव तत्संभावयति, प्राणं संस्फुरते. दीदि
वांसमपूर्व्यमिति शंसति. मनो वै दीदाय; मनसो हि न किंच

ऐतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिका. ४०, ४१. ५३

पूर्वमस्ति. मन एव तत्संभावयति, मनः संस्कुरुते. स नः शर्माणि वी-
 तय इति शंसति. वाग्वै शर्म. तस्माद्वाचानुवदंतमाह शर्मवदास्मा
 आयांसि. वाचमेव तत्संभावयति वाचं संस्कुरुत. उत नो ब्र-
 ह्मन्नविष इति शंसति. श्रोत्रं वै ब्रह्म; श्रोत्रेण हि ब्रह्म शृणोति,
 श्रोत्रे ब्रह्म प्रतिष्ठितं. श्रोत्रमेव तत्संभावयति, श्रोत्रं संस्कुरुते.
 स यंता विप्र एषामिति शंसत्यपानो वै यंतापानेन ह्ययं यतः प्राणो
 न पराङ् भवत्यपानमेव तत्संभावयत्यपानमेव संस्कुरुत. ऋतावा य-
 ए रोदसी इति शंसति. चक्षुर्वा ऋतं. तस्माद्यतरो विवदमानयोराहा-
 ह्मनुष्टया चक्षुषा दर्शमिति तस्य श्रद्धति. चक्षुरेव तत्संभावयति,
 चक्षुः संस्कुरुते. नू नो रास्व सहस्रवत्तोक्वत्युष्टिमद्वस्वित्युत्तमया
 परिदधाति. आत्मा वै समस्तः सहस्रवांस्तोक्वत्युष्टिमानात्मान-
 मेव तत्समस्तं संभावयत्यात्मानं समस्तं संस्कुरुते. याज्यया यजति
 प्रत्तिर्वै याज्या पुण्यैव लक्ष्मीः पुण्यामेव तं लक्ष्मीं संभावयति,
 पुण्यां लक्ष्मीं संस्कुरुते. स एवंविद्वाञ्छंदोमयो देवतामयो ब्रह्ममयो
 ऽमृतमयः संभूय देवता अप्येति य एवं वेद. यो वै तद्देव यथा
 छंदोमयो देवतामयो ब्रह्ममयो ऽमृतमयः संभूय देवता अप्येति
 तन्मुविदितमध्यात्ममथाभिदैवतं ॥ ४० ॥

षट्पदं तृष्णीं शंसं शंसति. षड्वा ऋतव ऋतुनेव तत्कल्पयत्यृतू-
 नप्येति. द्वादशपदां पुरोरुचं शंसति; द्वादश वै मासा मासानेव
 तत्कल्पयति मासानप्येति. प्र वो देवायामय इति शंसत्यंतरिक्षं वै
 प्रातरिक्षं हीमानि सर्वाणि भूतान्यनुप्रयत्यंतरिक्षमेव तत्कल्पयत्यं-
 तरिक्षमप्येति. दीदिवांसमपृर्वमिति शंसत्यसौ वै दादाय यो ऽसौ
 तस्येतस्माद्भि न किंचन पूर्वमस्येतेममेव तत्कल्पयत्येतमप्येति.
 स नः शर्माणि वीतय इति शंसत्ययिर्वै शर्माण्यन्नाद्यानि यच्छत्यभि-

५४ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका. २, ४१. ३, १, २.

मेव तत्कल्पयत्यग्निमप्येति. उत नो ब्रह्मन्नविष इति शंसति. चंद्रमा वै ब्रह्म; चंद्रमसमेव तत्कल्पयति चंद्रमसमप्येति स यंतां विष एषामिति शंसति. वायुर्वै यंता, वायुना हीदं यतमंतरिक्षं न समृच्छति; वायुमेव तत्कल्पयति, वायुमप्येति. ऋतावा यस्य रोदसी इति शंसति; द्यावापृथिवी वै रोदसी; द्यावापृथिवी एव तत्कल्पयति, द्यावापृथिवी अप्येति. नृ नो रास्व सहस्रवांस्तोक्वयुष्टिमदस्वित्युत्तमया परिदधाति. संवत्सरो वै समस्तः सहस्रवांस्तोक्वान् पुष्टिमान्संवत्सरमेव तत्समस्तं कल्पयति, संवत्सरं समस्तमप्येति. याज्यया यजति. वृष्टिर्वै याज्या विद्युदेव. विद्युत्हीदं वृष्टिमन्नाद्यं संप्रयच्छति. विद्युतमेव तत्कल्पयति, विद्युतमप्येति. स एवंविद्वानेतन्मयो देवंतामयो भवति भवति ॥ ४१ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे द्वितीयपंचिकायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इति द्वितीयपंचिका समाप्ता.

अथ तृतीयपंचिकाप्रारंभः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ ग्रहोक्तं वा एतद्यत्प्रउगं; नवं प्रातर्ग्रहा गृह्यते. नवभिर्बहिष्पवमाने स्तुक्ते स्तुते स्तोमे दशमं गृह्णाति; हिंकार इतरासां दशमः सो सा संमावायव्यं शंसति. तेन वायव्य उक्थवानैद्रवायवं शंसति. तेनैद्रवायव उक्थवान्. भैत्रावरुणं शंसति तेन भैत्रावरुण उक्थवानाश्विनं शंसति तेनाश्विन उक्थवानैद्रं शंसति. तेन शुक्रामंथिना उक्थवंतौ. वैश्वदेवं शंसति तेनाग्रयण उक्थवान् सारस्वतं शंसति. न सारस्वते महो ऽस्ति; वाक्तु सरस्वती. ये तु केच वाचा ग्रहा गृह्यते ते ऽसु सवै शस्तोक्था उक्थिनो भवन्ति य एवं वेद ॥ १ ॥

अन्नाद्यं वा एतेनावरुण्ये यत्प्रउगमन्यान्या देवता प्रउगे शस्य

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका. २, ३. ५५

ते अन्यदन्यदुक्तं प्रउगे क्रियते अन्यदन्यदस्यान्नाद्यं ग्रहेषु ध्रियते य एवं वेदेतत्थ वै यजमानस्याध्यात्मतममिवोक्तं यत्प्रउगं. तस्मादेनेनै-
तदुपेक्ष्यतामिवेत्याहुरेतेन ह्येनं होता संस्करोतीति. वायव्यं शंसति.
तस्मादाहुर्वायुः प्राणः प्राणो रेतो रेतः पुरुषस्य प्रथमं संभवतः संभ-
वतीति. यद्वायव्यं शंसति प्राणमेवास्य तत्संस्करोत्यैद्रवायवं शंसति;
यत्र वात्र प्राणस्तदपानो यदैद्रवायवं शंसति प्राणापानवेवास्य
तत्संस्करोति. भैत्रावरुणं शंसति. तस्मादाहुश्चक्षुः पुरुषस्य प्रथमं
संभवतः संभवतीति. यन्भैत्रावरुणं शंसति चक्षुरेवास्य तत्संस्क-
रोत्याश्विनं शंसति. तस्मान्कुमारं जातं संवदंत उप वै शुश्रूषते नि
वै ध्यायतीति यदाश्विनं शंसति श्रोत्रमेवास्य तत्संस्करोत्यैद्रं शंसति.
तस्मात्कुमारं जातं संवदंते प्रतिधारयति वै ग्रीवा, अथो शिर
इति. यदैद्रं शंसति वीर्यमेवास्य तत्संस्करोति. वैश्वदेवं शंसति.
तस्मात्कुमारो जातः पश्चेव प्रचरति; वैश्वदेवानि र्वागानि. यदैश्वदेवं
शंसत्यगान्येवास्य तत्संस्करोति. सौररस्वतं शंसति. तस्मात्कुमारं जातं
बघन्या वागाविशति वाग्भि सरस्वती. यत्सारस्वतं शंसति वाचमे-
वास्य तत्संस्करोत्येव वै जातो जायते सर्वाभ्य एताभ्यो देवताभ्य-
सर्वेभ्य उवथेभ्यः सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः सर्वेभ्यः प्रउगेभ्यः सर्वेभ्यः
सर्वेभ्यो य एवं वेद यस्यैवैवेदुष एतच्छंसति ॥ २ ॥

प्राणानां वा एतदुक्तं यत्प्रउगं. सप्त देवताः शंसति; सप्त वै
शीर्षप्राणाः; शीर्षत्रैव तत्प्राणान् दधाति. किं स यजमानस्य पापभ-
द्रमाद्रियेतेति ह स्माह. यो ऽस्य होता स्यादित्यत्रैवैनं यथा कामयेत-
तथा कुर्याद्यं कामयेत. प्राणैर्न व्यर्धयानीति वायव्यमस्य लुब्धं
गंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तत्लुब्धं. प्राणैर्नैवैनं तद् व्यर्धयति
यं कामयेत. प्राणापानाभ्यामेनं व्यर्धयानीत्यैद्रवायवमस्य लुब्धं

शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं प्राणापानाभ्यामेवैनं तद् व्यर्धयति यं कामयेत. चक्षुषैनं व्यर्धयतीति मैत्रावरुणमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं चक्षुषैवेन तद् व्यर्धयति यं कामयेत. श्रोत्रेणैनं व्यर्धयतीति आश्विनमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं श्रोत्रेणैवेन तद् व्यर्धयति यं कामयेत. वीर्येणैनं व्यर्धयतीत्येन्द्रमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं वीर्येणैवेन तद् व्यर्धयति यं कामयेत. गैरेणैनं व्यर्धयतीति विश्वदेवमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धमगैरेवेन तद् व्यर्धयति यं कामयेत. वाचेनैनं व्यर्धयतीति सारस्वतमस्य लुब्धं शंसेदृचं वा पदं वातीयात्तेनैव तं लुब्धं वाचेनैव तद् व्यर्धयति. यमु कामयेत सर्वैरेनमगैः सर्वेणात्मना समर्धयानीत्येतदेवास्य यथापूर्वमृजुर्लुप्तं शंसेत्सर्वैरेवेन तदगैः सर्वेणात्मना समर्धयति. सर्वैरेगैः सर्वेणात्मना समृध्यते य एवं वेद ॥ ३ ॥

तदाहुर्नृथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रमाग्नेयीषु सामगाः स्तुवते वाय-
व्यया होता प्रतिपद्यते कथमस्याग्नेय्यो अनुगस्ता भवन्तीत्यग्नेर्वा एताः
सर्वास्तन्वो यदेता देवताः. स यदग्निः प्रजानि दहति तदस्य वायव्यं
रूपं. तदस्य तेनानुशंसत्यथ यद् द्वैधमिव कृत्वा दहति. द्वौ वा इंद्रः
वायुः तदस्यैन्द्रवायवं रूपं. तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्च हृष्यति नि-
घ हृष्यति तदस्य मैत्रावरुणं रूपं; तदस्य तेनानुशंसति. स यदग्नि-
घोरसंसर्शस्तदस्य वारुणं रूपं. तं यद् घोरसंसर्शं संतं मित्रकृत्ये-
वोपासते तदस्य मैत्रं रूपं. तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदेनं द्वाभ्यां
बाहुभ्यां द्वाभ्यामरणीभ्यां मथंति द्वौ वा अश्विनौ तदस्याश्विनं
रूपं; तदस्य तेनानुशंसत्यथ यदुच्चैर्बोषः स्तनयन् बब्रवाकुर्वन्नि-
दहति यस्माद् भूतानि विजंते तदस्यैन्द्रं रूपं; तदस्य तेनानुशंसत्यथ

यदेनमेकं संतं बहुधा विहरतिः तदस्य वैश्वदेवं रूपं तदस्य तेना-
नुशंसत्यथ यत्स्फूर्जयन् वाचमिव वदन् दहति तदस्य सारस्वतं
रूपं तदस्य तेनानुशंसत्येवमु हास्य वायव्ययैव प्रतिपद्यमानस्य
तृचेन तृचैर्नैवेतोभिर्देवताभिः स्तोत्रियां ऽगुगारतो भवति. विश्वेभिः सो-
म्यं मध्वम इंद्रेण वायुना मित्रा मित्रस्य धामभिरिति वैश्वदेवमुक्तं
शस्त्वा वैश्वदेव्या यजति यथाभागं तदेवताः प्रीणाति ॥ ४ ॥

प्रात्रं वा एतद्यद्वषट्कारो वषट्करोति देवपात्रेणैव तदेवतास्त-
र्पयत्यनुवषट्करोति. तद्यथादो ऽश्वान् वा गा वा पुनरभ्याकारं तर्पयं-
त्येवमेवेतदेवताः पुनरभ्याकारं तर्पयति यदनुवषट्करोतीमानेवा-
ग्निपासत इत्याहुर्धिष्ण्यानथ कस्मात्पूर्वस्मिन्नेव जुहति पूर्वस्मिन्
वषट्कुर्वतीति यदेव सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्करोति तेन धिष्ण्यान्
प्रीणात्यसंस्थितान्सोमान् भक्षयंतीत्याहुर्घेषां नानुवषट्करोति को नु
सोमस्य खिष्टकृद्भाग इति यद्वात्र सोमस्याग्ने वीहीत्यनुवषट्-
करोति तेनैव संस्थितान् सोमान् भक्षयति. स उ एव सोमस्य
खिष्टकृद्भागो वषट्करोति ॥ ५ ॥

वज्रो वा एष यद्वषट्कारो यं द्विष्यात्तं ध्यायेद्वषट्कारिण्यंस्तस्मि-
न्नेव तं वज्रमास्थापयति. षळिति वषट्करोति; षड्वा ऋतव;
ऋतून्नेव तत्कल्पयत्यृतून् प्रतिष्ठापयति; ऋतून्चै प्रातिष्ठत इदं सर्व-
मनुप्रतिष्ठति यदिदं किंच. प्रतिष्ठति य एवं वेद. तदु ह स्माह
हिरण्यदम्बैद एतानि वा एतेन पर् प्रतिष्ठापयति; द्यौरंतरिक्षे
प्रतिष्ठितान्तरिक्षं पृथिव्यां पृथिव्याप्स्वापः सत्ये सत्यं ब्रह्मणि;
ब्रह्म तपसीत्येता एव तःप्रतिष्ठाः प्रतिष्ठितोत्तोरिदं सर्वमनुप्रति-
ष्ठति यदिदं किंच. प्रतिष्ठति य एवं वेद. वौषळिति वषट्-
करोत्यसौ वाव वावृतवः षळेतमेव तदनुष्वादवात्यृतुषु प्रतिष्ठाप-

५८ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका. ६, ७, ८.

यति. यादृगिव वै देवेभ्यः करोति तादृगित्वास्मै देवा कुर्वति ॥ ६ ॥

त्रयो वै वषट्काराः वज्रो धामछद्रिक्तः स यमेवोच्चैर्वलि वषट् करोति स वज्रस्तं तं प्रहरति द्विपते भ्रातृव्याय वधं यो ऽस्य सृ त्यस्तस्मै स्तंतवै. तस्मात्स भ्रातृव्यवता वषट्कृत्यो ऽथ यः सम संततो निर्हाणर्चः स धामछत्तं तं प्रजाश्च पशवश्चानूपतिष्ठते तस्मात्स प्रजाकामेन पशुकामेन वषट्कृत्यो ऽथ येनैव षड्वराप्नोति स रिक्तो रिणक्त्यात्मानं, रिणक्ति यजमानं पापीयान्वषट्कर्ता भवति पापीयान्यस्मै वषट्करोति. तस्मात्तस्याशां नेयात्किं स यजमानस्य पापभद्रमाद्रियेतेति ह स्माह यो ऽस्य होता स्यादित्यत्रैवैनं यथ कामयेत तथा कुर्याद्यं कामयेत यथैवानीजानो भूतयैवेजान स्यादिति यथैवास्य ऋचं ब्रूयात्तथैवास्य वषट्कुर्यात्सदृशमेवै तत्करोति. यं कामयेत पापीयांस्त्यादित्युच्चैस्तरामस्य ऋचमुक्ता शनैस्तरां वषट्कुर्यात्पापीयांसमेवैनं तत्करोति. यं कामयेत श्रेयान् स्त्र्यादिति शनैस्तरामस्य ऋचमुक्त्वोच्चैस्तरां वषट्कुर्याच्छ्रूय एवै तच्छ्रूयामादधाति. संततमृचा वषट्कृत्यं संतत्यै. संधीयते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ७ ॥

यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात्तां ध्यायेद्वषट्कारिण्यन्ताक्षादेव तद्देवतां प्रीणाति. प्रत्यक्षादेवतां यजति. वज्रो वै वषट्कारः स एव प्रहृतो ऽशांतो दीदाय तस्य हैतस्य न सर्व इव शांतिं वेद न प्रतिष्ठां तस्मात्प्राप्येतां हि भूयानिव मृत्युस्तस्य हैषैव शातिरेषा प्रतिष्ठा वागि त्येव. तस्माद्वषट्कृत्य वषट्कृत्य वागित्यनुमंत्रयेत. स एनं शातो न हि नस्ति. वषट्कार मा मा प्रमृक्षो माहं त्वां प्रमृक्षं बृहता मन उपव्हये व्यानेन शरीरं प्रतिष्ठासि; प्रतिष्ठां गच्छ प्रतिष्ठ

मा गमयेति वषट्कारमनुमंत्रयेत्. तद् ह स्माह दीर्घमेतत् सदप्र-
भोजः सह ओज इत्येव वषट्कारमनुमंत्रयेतौजश्च ह वै सहश्च
वषट्कारस्य प्रियतमे तन्वौ; प्रियेणैवेनं तत्थाम्ना समर्धयति.
प्रियेण धाम्ना समृध्यते य एवं वेद. वाक् च वै प्राणापानौ च
वषट्कारस्त एते वषट्कृते वषट्कृते व्युक्तामिति ताननुमंत्रयेत्
वागोजः सह ओजो मयि प्राणापानावित्यात्मन्येव तत्थोता वाचं
च प्राणापानौ च प्रतिष्ठापयति सर्वायुः सर्वायुत्वाय. सर्वमायुरेति
य एवं वेद ॥ ८ ॥

यजो वै देवेभ्य उदक्रामत्तं प्रैषैः प्रैषमैछन्यत्प्रैषैः प्रैषमैछन्
तत् प्रैषाणां प्रैषत्वं. तं पुरोरुग्भिः प्रारोचयन्त्युरोरुग्भिः प्रारो-
चयंस्तुरोरुग्चां पुरोरुक्त्वं. तं वेद्यामन्वविदन् यद्वेद्यामन्वविदन्-
स्तद्देवैदित्त्वं. तं वित्तं ग्रहैर्व्यगृहत्; यद्वित्तं ग्रहैर्व्यगृहत्, तद्
ग्रहाणां ग्रहत्वं. तं वित्त्वा निविद्धि न्यवेदयन्त्यद्वित्त्वा निविद्धिन्यवे-
दयंस्तन्निविदां निवित्त्वं. महद्वाव नष्टिभ्यत्वं वेछति यतरो वाव
तयोर्ज्याय इवाभीछति स एव तयोः साधीय इछति य उ एव
प्रैषान्वर्षीयसो वर्षीयसो वेद स उ एव तान्साधीयो वेद. नष्टिष्यं
छेतयत्प्रैषास्तस्मात्प्रहस्तिष्ठन् प्रेभ्यति ॥ ९ ॥

गर्भा वा एत उक्थानां यन्निविदस्तद्यसुरस्तादुक्थानां प्रातः-
सवने धीयते. तस्मात्परांचो गभा धीयते परांचः संभवति. यन्मध्यतो
मध्यदिने धीयते तस्मान्मध्ये गर्भा धृता. यदंततस्तृतीयसवने
धीयते तस्मादमुतो उर्वांचो गर्भाः प्रजायते प्रजाल्यै. प्रजायते प्रजया
पशुभिर्य एवं वेद. पेशा वा एत उक्थानां यन्निविदस्तद्यसुरस्तादुक्था-
नां प्रातःसवने धीयते यथैव प्रवयणतः पेशः कुर्यात्तादृक्तद्यन्मध्य-
तो मध्यदिने धीयते. यथैव मध्यतः पेशः कुर्यात्तादृक्तद्यदंततस्तृ-

६० ऐतरेयब्राह्मणे नृतायपंचिका. १०, ११.

तीयसवने धीयंते यथैवावप्रज्जनतः पेशः कुर्यात्तादृक्तस्वर्तं
यज्ञस्य पेशसा शोभते य एवं वेद ॥ १० ॥

सौर्या वा एता देवता यन्निविदस्तद्यपुरस्तादुवथानां प्रातःसवं
धीयंते, मध्यतो मध्यदिनेततस्तृतीयसवन आदित्यस्यैव तद्वत्
मनुपर्यावर्तते. पच्छो वै देवा यज्ञं समभरंस्तस्मात्पच्छो निविद
शस्यते. यद्वैतद्देवा यज्ञं समभरन् तस्मादश्वः समभवत्तस्मात्पुरश्च
निविदां शस्त्रं दद्यादिति तदु खलु वरमेव ददाति. न निविद
पदमतीयाद्यन्निविदः पदमतीयायज्ञस्य तच्छिद्रं कुर्याद्यज्ञस्य
छिद्रं स्वययजमानो ऽनु पापीयान् भवति. तस्मान्न निविदः पदमती
यान्न निविदः पदे विपरिहरेद्यन्निविदः पदे विपरिहरेन्मोहयेद्यः
मुग्धो यजमानः स्यात्तस्मान्न निविदः पदे विपरिहरेन्न निविद
पदे समस्येद्यं निविदः पदे समस्येद्यज्ञस्य तदायुः संहरेत्प्रमायुक्तं
यजमानः स्यात्तस्मान्न निविदः पदे समस्येत्पदे ब्रह्म प्रेदं क्षत्रमित्यं
एव समस्येद् ब्रह्मक्षत्रयोः संश्रित्यै तस्माद् ब्रह्म च क्षत्रं च संश्रितं
नतृचं न चतुर्ऋचमतिमन्येत निविद्वानमेकैकं वै निविदः पदमृचं सूक्तं
प्रति. तस्मान्न तृचं न चतुर्ऋचमतिमन्येत निविद्वानं निविदा ह्ये
स्तोत्रमतिशस्त्रं भवत्येकां परिशिष्य तृतीयसवने निविदं दध्याश्वः
परिशिष्य दध्यात्पजननं तदुपहन्याद्रमैस्तत्पजा व्यर्धयेत्तस्मादेक
मेव परिशिष्य तृतीयसवने निविदं दध्यान्न सूक्तेन निविदमतिपथे
येन सूक्तेन निविदमतिपथे न तत्पुनरुपनिवर्तेन वास्तुहमेव तद
न्यस्तद्वैतं तच्छिद्रं सूक्तमाहृत्य तस्मिन्निविदं दध्यान्; मा प्रगा
पथो वयमिति पुरस्तात्सूक्तस्य शंसति. पथो वा एष प्रैति यो यज्ञे मुह्य
ति. मा यज्ञादिद्र सोमिन इति यज्ञादेव तं न प्रच्यवते मांतस्युर्नो अर
तय इत्यरातीयत एव तदपहंति. यो यज्ञस्य प्रसाधनस्तंतुर्देवेष्वारत

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ११, १२. ६१

नमाहुतं नशोमहीति प्रजा वै तंतुः; प्रजामेवास्मा एतत्संतनोति;
मनोन्वाहुवामहे नाराशंसन संमेनेति मनसा वै यज्रस्तावते
मनसा क्रियते; सैव तत्र प्रायश्चित्तिः प्रायश्चित्तिः ॥ ११ ॥
इत्यैतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

देवविशः कल्पयितव्या इत्याहुश्छंदश्छंदसि प्रतिष्ठाप्यमिति
शोसांशोमिन्याव्हयते. प्रातःसवने व्यक्षरेण शंसामो देवोमिन्यध्वर्युः;
प्रति गृणाति पंचाक्षरेण तदष्टाक्षरं सं पद्यते, ष्टाक्षरा वै गायत्री
गायत्रीमेव तत्पुरस्तात्प्रातः सवने चीकृपतामुक्थं वाचीत्याह शस्त्वा-
व्यतुरक्षरमोमुक्थया इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदष्टाक्षरं सं पद्यते-
ष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रीमेव तदुभयतः प्रातः सवने चीकृपता
मध्वर्योशोसांशोमिन्याव्हयते. मध्यंदिने षडक्षरेण शंसामो देवोमि-
न्यध्वर्युः प्रति गृणाति पंचाक्षरेण, तदेकादशाक्षरं सं पद्यते; एका-
दशाक्षरा वै त्रिष्टुप् त्रिष्टुभमेव तत्पुरस्तान्मध्यंदिने चीकृपतामुक्थं
वाचींद्रायेत्याह शस्त्वा; सप्ताक्षरमोमुक्थया इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरं तदे-
कादशाक्षरं सं पद्यते; एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्; त्रिष्टुभमेव तदु-
भयतोमध्यंदिने चीकृपतामध्वर्योशोशोसांशोमिन्याव्हयते. तृतीय-
सवने सप्ताक्षरेण शंसामो देवोमिन्याध्वर्युः प्रति गृणाति पंचाक्ष-
रेण तत् द्वादशाक्षरं सं पद्यते; द्वादशाक्षरा वै जगती जगतीमेव
तत्पुरस्तात्तृतीयसवने चीकृपतामुक्थं वाचींद्राय देवैभ्य इत्याह शस्त्वै-
कादशाक्षरमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरं तत् द्वादशाक्षरं सं पद्यते; द्वादशाक्षरा
वै जगती जगतीमेव तदुभयतस्तृतीयसवने चीकृपतां. तदेतदृषिः पश्य-
न्नयनूवाच यत् गायत्रेऽधिगायत्रमाहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत;
यद्वा जगज्जगत्याहितं पदं; य एतद्विदुस्ते अमृतत्वमानशुरित्येतद्वै-
तुच्छंदश्छंदसि प्रतिष्ठापयति कल्पयति देवविशो य एवं वेद ॥ १२ ॥

६२ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका १३, १४.

प्रजापतिर्वै यज्ञं छंदांसि देवेभ्यो भागधेयानि व्यभजत्स गायत्रीमेवाग्रये वसुभ्यः. प्रातः सवने भजत्त्रिष्टुभामिन्द्राय रुद्रेभ्यो म ध्यादिने जगतीं विश्वेभ्यो देवेभ्य आदित्येभ्यस्तृतीयसवने व्यास्य यस्य छंद आसीदनुष्टुप् तामुदंतमभ्युदौहदछावाकीयामभिसेनमब्रवीदनुष्टुप् त्वन्वेव देवानां पापिष्ठोऽसि. यस्य तदहं स्वं छंदोऽस्मि यां मोदं तमभ्युदौहीरछावाकीयामभीति तदजानात्स स्वं साममाहरत्स रं सोमेग्रं मुखमभि पर्याहरदनुष्टुभं. तस्मादनुष्टुवाग्रिया मुख्या युज्यते सर्वेषां सवनानामग्रियो मुख्या भवति श्रेष्ठतामश्नुते य एवं वेद. रं वै सतस्सामे कल्पयत्तस्माद्यत्र कच यजमानवशो भवति. कल्पत ए यज्ञोऽपि तस्यै जनतायै कल्पते यत्रैवं विद्वान् यजमानो वर्धयजते ॥ १३ ॥

अभिर्वै देवानां होतासीत्तं मृत्युर्बहिष्पवमाने सीदत्संनुष्टुभाज्यं प्रत्यपद्यत. मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तमाज्ये सीदत्सं प्रत्यपद्यत; मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं माध्यंदिने पवमाने सीदत्संनुष्टुभा मरुत्वतीयं प्रत्यपद्यत; मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं माध्यंदि बृहतीपु नाशकृनोत्सत्तुं प्राणा वै बृहत्यः; प्राणानेव तच्चाशक्नोद्व्य वैतुं. तस्मान्माध्यंदिने होता बृहतीपु स्तोत्रियेणैव प्रति पद्यते; प्राणा बृहत्यः प्राणानेव तदभि प्रति पद्यते. तं तृतीयपवमाने सीदत्संनुष्टुभा वैश्वदेवं प्रत्यपद्यत; मृत्युमेव तत्पर्यक्रामत्तं यज्ञा यज्ञीये सीदत्सं वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रत्यपद्यत; मृत्युमेव तत्पर्यक्रामद्वज्रां वै वैश्वनरीयः; प्रतिष्ठा यज्ञा यज्ञीयं वज्रणैव तत्प्रतिष्ठाया मृत्युं नुदते. सर्वान् पाशान्सर्वान् स्थाणून्मृत्योरतिमुच्य स्वस्थेवेदमुच्य स्वस्थेव होतोन्मुच्यते सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरिति य ए वेद ॥ १४ ॥

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका १५, १६ १७. ६३

इंद्रो वै वृत्रं हत्वा नास्तृषीति मन्यमानः; पराः परावतोगच्छन्म
परामेव परावतमगच्छदनुष्टुब् वै परमा परावद्वाग्वा अनुष्टुप्; स वाचं
प्रविश्यादयत्तं सर्वाणि भूतानि विभज्यान्वै छस्तं पूर्वेषुः पितरो-
विदन्नुत्तरमहर्देवारतस्मान्पूर्वेषुःपितृभ्यःक्रियत, उत्तरमहर्देवान्यजते.
न ब्रुवन्नभिषुणवमैव तथा वा वन आशिष्ठमागमिष्यतीति तथेति.
तथ्यपुण्वंस्त आत्वारथं यथोतय इत्येवैनमावर्तयन्; इदं वसोऽमुतमंध-
इत्येभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवद्; इंद्रं नेदीय एदिहीत्येवैनं मध्यं प्रापा-
दयंतागतेद्रेण यजेन यजते मेद्रेण यजेन राध्नाति य एवं वेद ॥ १५ ॥

इंद्रं वै वृत्रं जघिवांसं नास्तृतति मन्यमानाः; सर्वा देवता अज-
हस्तं मरुत इव स्वपयो नाजहुः; प्राणा वै मरुतः स्वापयः; प्राणा
हेवैनं तं नाजहुस्तस्मादपोच्युतः स्वापिमान्प्रगाथः शस्यत, आस्वापि
स्वापिभिरित्यपि ह यदेदं द्रमेवात ऊर्ध्वं छंदः शस्यते. तस्य सर्वं
मरुत्वीयं भवत्येष चेदच्युतः स्वापिमान्प्रगाथः शस्यत आस्वापि-
स्वापिभिरिति ॥ १६ ॥

ब्राह्मणस्य प्रगाथं शंसति. बृहस्पतिपुराहिता वै देवा
अजयन्स्वर्गं लोकं व्यस्मि लोके जयंत. तथैवैतद्यजमानो बृहस्पति-
पुराहित एव जयति स्वर्गं लोकं व्यस्मि लोके जयते. तौ वा एतौ
प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्येते. तदाहुर्यन्त्रकिंचना मृतं
सपुनरादायं शस्यते. अथ कस्मादेतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं
शस्येते इति पवमानोक्तं वा एतद्यन्मरुत्वीयं षट्सु वा अत्र
गायत्रीषु स्तुवते; षट्सु बृहतीषु तिसृषु त्रिष्टुप्सु स वा एष
त्रिछंदाः पंचदशो माध्यंदिनः पवमानस्तदाहुः कथं त एष त्रिछंदाः
पंचदशो माध्यंदिनः पवमानो नुशस्तो भवतीति ये एव गायत्र्या
उत्तरं प्रतिपदो यो गायत्रो नुचरस्ताभिरेवास्य गायत्र्यो नुशस्ता-

६४ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका १७, १८.

भवंत्येताभ्यामेवास्य प्रगाथाभ्यां बृहत्योनुशस्ताभवति. तामु व
एतासु बृहतीषु सामगा रौरव्यौ धाजयाभ्यां पुनरादायं स्तुवंते
तरमादेतौ प्रगाथावस्तुतौ संतौ पुनरादायं शस्येते. तच्छस्त्रेण स्तो
त्रमन्वैति ये एव त्रिष्टुभौ धाय्यं यत् त्रैष्टुभं निविद्वानं ताभिरंवार
त्रिष्टुभोनुशस्ता भवंत्येवमु हास्येप त्रिच्छंदाः पंचदशो माध्यंदिन
पवमानो नुशस्तो भवति य एवं वेद ॥ १७ ॥

धाय्याः शंसति. धाय्याभिर्वै प्रजापतिरिमां लोकानपययं
काममकामयत; तथैवैतद्यजमानो धाय्याभिरंवेमां लोकां धयति, यं
कामं कामयते य एवं वेद. यदेव धाय्याः३ यत्र यत्र वै देव
यज्ञस्य छिद्रं निरजानंस्तत्थाय्याभिरपि दधुस्त्वधाय्यानां धाय्यात्वम
छिद्रेण हास्य यज्ञेनेष्टं भवति य एवं वेद. यदेव धाय्याः३ स्यूमां
तद्यज्ञस्य यत्थाय्यास्तद्यथा सूच्या वासः; संदधादियादेवमेवैताभिरं
ज्ञस्य छिद्रं संदधेदिति य एवं वेद. यदेव धाय्याः३ तान्यु वा एत
न्युपसदामेवोक्त्यानि यत्थाय्या अभिरंतेत्यामेयी प्रथमोपसत्तस्य
एतदुक्तं; त्वं सोमक्रतुभिरिति सौम्या द्वितीयोपसत्तस्या एतदुक्तं
पिन्वंत्यप इति वैष्णवी तृतीयोपसत्तस्या एतदुक्तं; यावंतं ह
सौम्येनाध्वरेणेष्ट्वा लोकं जयति. तमत एकैकयोपसदा जयति
एवं वेद यश्चैवं विद्वां धाय्याः शंसति. तन्वैक आहुस्तान्वोमह ई
शंसेदेतां वाव वयं भरतेपु; शस्यमानामभिव्याजानीम इति वदं
स्तत्तन्नादृत्यं यदेतां शंसेदीश्वरः पर्जन्यो वृष्टोः; पिन्वंत्यप इत्यं
शंसेदृष्टिनिपदं मरुत इति मारुतमत्यंनमिहे विनयंतीति विनीत
यद्विनीतवत्तद्विक्रांतवद्यद्विक्रांतवत्तद्वैष्णवं वाजिनमित्तोद्रो वै वाई
तस्यां वा एतस्यां चत्वारि पदानि; वृष्टिनिमारुतं वैष्णवमैंद्रं
वा एषा तृतीयसवनभाजना सती मध्यंदिने शस्यते. तस्मात्

भरतानां पशवः सायं गोष्ठाः संतो मध्यंदिने; संगविनीमायंति सां
जगती जागता हि पशव आत्मा यजमानस्य मध्यंदिनस्तद्यजमानं
पशुन् दधाति ॥ १८ ॥

महन्वृत्तीयं प्रगाथं शंसति. पशवो वै मरुतः, पशवः प्रगाथः
पशूनामवरुध्यै. जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायैति सूक्तं शंसति. तद्वा
एतद् यजमानजननमेव सूक्तं; यजमानं ह वा एतेन यज्ञादेवयोन्यै प्रज
नयति तत्संजयं भवति. सं च जयति वि च जयत एतद्गौरिवीतं;
गौरिवीतिर्ह वै शाकन्थो नेदिष्टं स्वर्गस्य लोकस्यागच्छत्स एतत्सूक्तम-
पश्यत्तेन स्वर्गं लोकमजयत्तैथैवैतद्यजमान एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं
जयति. तस्यार्थाः शस्त्रार्थाः परिशिष्य मध्ये निविदं दधाति; स्वर्गस्य
हेतु लोकस्य रोहोर्थात्रिविन्स्वर्गस्य हैतल्लोकस्याक्रमणं यन्निर्वृता-
माक्रममाण इव शंसेदुपैव यजमानं निगृण्णीत योस्य प्रियः स्यादिति
नु स्वर्गकामस्याथाभिचरतो यः कामयेत; क्षेत्रेण विशं हन्यामिति
त्रिस्तर्हि निविदासूक्तं विशंसेत्क्षत्रं वै निविद्विट्सूक्तं; क्षेत्रेणैव
तद्विशं हति यः कामयेत. विशा क्षत्रं हन्यामिति त्रिस्तर्हि सूक्तेन
निविदं विशंसेत्क्षत्रं वै निविद्विट् सूक्तं विशैव तत्क्षत्रं हति य उ
कामयेतोभयत एनं विशः पर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्तर्हि निविदं व्या-
हृत्यतोभयत तद्विशः पर्यवच्छिनत्तीति न्वभिचरत इतरथावेव
स्वर्गकामस्यः वयः सुपर्णा उपसेदुरिन्द्रमिन्युत्तमया परि दधाति. प्रिय-
मेधा ऋषयो नाधमानाः अपध्वातमूर्णुर्हीति येन तमसा प्रावृतो मन्ये-
त. तन्मनसा गच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यते. पूर्धि चक्षुरिति चक्षुषीमरी-
मृज्येताजरसं ह चक्षुष्मान् भवति य एवं वेद. मुमुग्ध्यस्मान्निधये-
ववस्थानिति पाशा वै निधा मुमुग्ध्यस्मान् पाशानिव बस्थानित्येव
तदाह ॥ १९ ॥

६६ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका २०, २१.

इंद्रो वै वृत्रं हनिष्यंस्सर्वा देवता अब्रवीदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह
यध्वमिति तथेति. तं हनिष्यंत आद्रवंत्सोवेन्मां वै हनिष्यंत आद्रवंति
हंतेमान् भीषया इति तानभिप्राशसीत्तस्य श्वसथादीषमाणा
विश्वे देवा अद्रवन्मरुतो हैनं नाजहुः. प्रहर भगवो जहि वीरयस्वेत्ये
वैनमेतां वाचं वदंत; उपातिष्ठंत तदेतदृषिः पश्यन्नभ्यनूवाच. वृत्रस्य त्व
श्वसथादीषमाणा, विश्वे देवा अजहुर्गे सखायः मरुद्भिरिद्रं सख्य
ते अस्त्वथेमाः विश्वाः पृतनाजयासीति सोवेदि मे वै किल मे सचिवा
इमे मा कामयंत, हंतेमानस्मिन्नुक्थ आभजा इति तानेतस्मिन्नुक्थ
आभजदथ हैतेतर्त्युभे एव निष्केवल्ये उक्थे आसतुर्मरुत्वतीयं प्र
गृह्णाति. मरुत्वतीयं प्रगाथं शंसति मरुत्वतीयं सूक्तं शंसति मरु
त्वतीयां निविदं दधाति; मरुतां सा भक्तिर्मरुत्वतीयमुक्थं शस्
मरुत्वतीयया यजति. यथाभागं तदेवताः प्रीणाति ये न्वाहिहल्यमव
न्नवर्धन्येशावरे हरिवो ये गविष्ठौ ये त्वानृन्मनुमदंति विभाः; पिवं
सोमं सगणो मरुद्भिरिति यत्र यत्रैवैभिर्यजयत यत्र यत्र वीर्यम
रोत्तंदैवैतस्मन्नुवेद्यैरेणान्स सोमपाथान्करोति ॥ २० ॥

इंद्रो वै वृत्रं हत्वा सर्वा विजिती विजित्याब्रवीन्प्रजापतिमहमे
दसानि. यत्त्वमहं महानसानीति स प्रजापतिरब्रवीदथ कोहमि
यंदैवैतदवोच इत्यब्रवीत्ततो वै को नाम प्रजापतिः पवत्को वै ना
प्रजापतिर्यन्महानिंद्रो भवत्तन्महेंद्रस्य महेंद्रत्वं. स महान् भू
देवता अब्रवीदुत्थारं म उत्थरतेति यथाप्येतर्हीछति यो वै भवा
यः श्रेष्ठतामश्रुते स महान् भवति. तं देवा अब्रुवन्स्वयमे
ब्रूष्व यत्ते भविष्यतीति स एतं माहेंद्रं ग्रहमब्रूत माध्यदि
सवनानां निष्केवल्यमुक्थानां, त्रिष्टुभं छंदसां पृष्टं साम्नां. तमस्
उत्थारमुदहरन्नुदस्मा उत्थारं हरंति य एवं वेद. तं देवा अब्रुव

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका २१, २२. ६७

सर्वं वा अवोचथा अपि नोत्रास्त्विति सनेत्यब्रवीत्कथं वेापि
स्यादिति तमब्रुवन्नप्येव नोस्तु मववन्निति तानीक्षतैव ॥ २१ ॥

ते द्रोणा अब्रुवन्नियं वा इंद्रस्य प्रिया जाया वा वाता प्रास-
हानामास्यामेवेछामहा इति तथेति तस्याभेछंत सैनानब्रवीत्पात-
र्वः प्रतिवक्तास्मीति तस्मान्नित्रयः पत्याविछंत. तस्मादस्यनुरात्रं
पत्याविछतेः तां प्रातरुपायंत्सैतदेव प्रत्यपद्यत. यद्वावानपुरुतमं पुरा-
पाढावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राः ; अवेति प्रासहस्यतिस्तुविष्मानितिंद्रो वै
प्रासहस्यतिस्तुविष्मान्. यदीमुष्मसि कर्तव्ये करत्तदिति यंदैवैतदवोचा-
माकरत्तदित्येवैनांस्तदब्रवीत्तं देवा अब्रुवन्नप्यस्या इहाम्तु यानोस्मि
न्नैकमविददिति तथेति. तस्याअप्यत्राकुर्वंस्तस्मादेषात्रापि शस्यते.
यद्वावानपुरुतमं पुरापाळिति सेना वा इंद्रस्य प्रिया जाया वा वाता
प्रासहा नाम को नाम प्रजापतिश्चशुरस्तयास्य कामे सेना जयेत्तस्या
अर्धास्तिष्ठंस्तृणमुभयतः परिछिद्यंतरा सेनामभ्यस्यन्प्रासहे कस्त्वा
पश्यतीति. तद्यथैवादस्तुपा श्वशुरालञ्जमाना निलीयमानैत्येवमेव
सा सेना भज्यमाना निलीयमानेति यत्रैवं विद्वांसृतृणमुभयतः परि-
छिद्यंतरा सेनामभ्यस्यति. प्रासहे कस्त्वा पश्यतीति. तानिंद्र उवाचा
पिवोत्रास्त्विति. ते देवा अब्रुवन्विराड्याज्यास्तु निष्केवल्यस्य यात्र-
यस्त्रिंशदक्षराः त्रयस्त्रिंशद्वै देवा, अष्टौ वसव एकादश रुद्रा
द्वादशादित्या प्रजापतिश्च वषट्कारश्च देवता अक्षरभाजः करोत्य-
क्षरमक्षरमेव तदेवता अनु प्र पिबंत देवपात्रेणैव तदेवतास्तृप्यंति-
यं कामयेतानायतनवान् तस्यादित्यविराजास्य यजेत् गायत्र्या वा
त्रिष्टुभा वाग्येन वा छंदसा वषट् कुर्यादनायतनवंतमेवैनं तत्क-
रोति, यं कामयेतानायतनवांस्त्यादिति विराजास्य यजेत्सिबा सोम
मिंद्र मंदतुत्वेत्येतयायतनवंतमेवैनं तत्करोति ॥ २२ ॥

६८ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका २३, २४.

ऋक् च वा इदमग्रे साम चास्तां ; सैव नाम ऋगासीदमो नाम
साम सा वा ऋक् सामोयावदन्मिथुनं सं भवाव प्रजात्या इति
नेत्यब्रवीत्साम ज्यायान्वा अतो मम महिमेति ते द्वे भूवोऽप्रावदत
तेन प्रति च न समवदत- तास्तिस्त्रो भूवोऽप्रावदंस्तत्तिसृभिः सम
भवद्यत्तिसृभिः समभवत्तस्मात्तिसृभिःस्तुर्वति; तिसृभिरुद्रार्थतिसृ
भिर्हि साम संभितं. तस्मादेकस्य बह्व्योजाया भवति नैकस्यै बहवः
सहपतयो यद्वै तत्साचामश्च समभवतां. तत्सामाभवत्तत्सान्नः सामः
सामन् भवति य एवं वेद; यो वै भवति यः श्रेष्ठतामश्नुते स साम
भवत्यसामन्य इति हि निंदन्ति. ते वै पंचान्यत् भूत्वा पंचान्य
भूत्वा कल्पेतामाहावश्च हिंकारश्च प्रस्तावश्च प्रथमा च ऋगुद्गीथश्च
मध्यमा च प्रतिहारश्चोत्तमा च निधनं च वषट्कारश्च ते य
चान्यत् भूत्वा पंचान्यत् भूत्वा कल्पेतां. तस्मादाहुः पांक्तो यज्ञः पांक्त
पशवः इति यदु विराजन् दशिनीमभि सं पश्येता. तस्मादाहुर्विरा
यज्ञोदाशिन्यां प्रतिष्ठित इत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपः पत्नी धार्य
पशवः प्रगाथो गृहाः सूक्तं ; स वा अस्मिंश्च लोके मुग्धिंश्च प्रजया
पशुभिश्च गृहेषु वसति य एवं वेद ॥ २३ ॥

स्तोत्रियं शंसत्यात्मा वै स्तोत्रियस्तं मध्यमया वाचा शंसत्य
त्मानमेव तत्संस्फुरतेनुरूपं शंसति, प्रजा वा अनुरूपः ; स उरै
स्तरामिवानुरूपः शंस्तव्यः, प्रजामेव तच्छ्रेयसीमात्मनः कुरु
धार्यां शंसति ; पत्नी वै धार्या सा नैचैस्तरामिव धार्या शंस्तव्य
प्रविवादिनी हास्य गृहेषु पत्नी भवति, यत्रैवं विद्वान्नैचैस्तरां धार्य
शंसति- प्रगाथं शंसति, स स्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः ; पशवो
स्वरः, पशवः प्रगाथः पशूनामवरुध्या, इंद्रस्य नुवीर्याणि प्रवांचमि
सूक्तं शंसति. तद्वा एतत्प्रियमिन्द्रस्य सूक्तं निष्केवल्यं हैरण्यस्तूपं

ऐनरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका २४, २५, २६. ६९

तेन वै सूक्तेन हिरण्यस्तूप आंगिरस इन्द्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स
परमं लोकमजयदुपेन्द्रस्य प्रियं धाम गच्छति, जयति परमं लोकं
य एवं वेद. गृहा वै प्रतिष्ठामूक्तं, तत्प्रतिष्ठिततमया वाचा शंस्तव्यं.
तस्माद्यद्यापि दूर इव पशून् लभते गृहानिवैनाना जिगामिपति; गृहा
हि पशूनां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ॥ २४ ॥ इत्येतरेयब्राह्मणे तृतीय-
पंचिकायां द्वितीयोऽध्यायः.

सोमो वै राजामुष्मिन् लोक आसीत्तं देवाश्च ऋषयश्चाभ्यध्या-
यन्; कथमयमस्मात्सोमो राजा गच्छेदिति? ते ब्रुवं छंदांसि यूयं न
इमं सोमं राजानमाहरतेति तथेति. ते सुपर्णाभृन्चोदपतंस्ते यन्सुपर्णा
भृन्चोदपतंस्तदेतन्सौपर्णमिन्द्रायानविद आचक्षते. छंदांसि वै
तस्मां राजानमच्छा चरंस्तानि ह तर्हि चतुरक्षराणि, चतुरक्षरा-
ण्येव छंदांरायासन्सा जगती; चतुरक्षरा प्रथमोदपतत्सा पतिवार्ध-
मध्वनो गत्वा श्राम्यत्सा परारय त्रीण्यक्षराण्येकाक्षरा भूत्वा दीक्षां च
तपश्च हरंती पुनरभ्यवापतत्तस्मात्तरय वित्ता दीक्षा वित्तं तपो यस्य
पशवः संति. जागता हि पशवो जगती हि तानाहरदथ त्रिष्टुबुद-
पतत्सा पतिव्वा भूयोर्ध्वादध्वनो गत्वा श्राम्यत्सा परास्मैकमक्षरं
व्यक्षरा भूत्वा दक्षिणा हरंती पुनरभ्यवापतत्तस्मान्मर्थ्यादिने दक्षिणा
नीर्यते त्रिष्टुभोलोके त्रिष्टुब्भिता आ हरन् ॥ २५ ॥

ते देवा अब्रुवन् गायत्रीं त्वं न इमं सोमं राजानमाहरति सा
तथेयव्रथात्तां वैमा सर्वेण स्वस्ययनेनानुमंत्रयध्वमिति तथेति सोद-
पतत्तां देवाः; सर्वेण स्वस्ययनेनान्वमंत्रयंत प्रेति चेति चेत्येतद्वै
सर्वं स्वस्ययनं यत्प्रेति चेति चेति. तद्योस्य प्रियः स्यात्तमे-
तेनानुमंत्रयेत प्रेति चेति चेति स्वस्येव गच्छति स्वस्ति पुनरागच्छति.
सा पतिव्वा सोमपालान् भीषयित्वा पथ्यां च मुखेन च सोमं राजानं

७० ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका २६, २७, २८.

समगृष्णाद्यानि चेतरे छंदसी अक्षराण्यज्ञहितां, तानि चोप सम
गृष्णात्तस्या अनु विसृज्य कृशानुः सोमपालः सव्यस्य पदोनखम
छिदत्तच्छल्यक्रां भवत्तस्मात्सनखमिव यद्वशमस्ववत्सावशाभवत्तस्म
त्सा हविरिवाथ यः शल्यो यदनीकमासीत्स सर्पो निर्दश्यभवत्सहस
स्वजो यानि पर्णानि ते मंथावला यानि स्नावानि ते गंडूपदा यत्तज्ज
सोधाहिः सोसा तथेष्टुरभवत् ॥ २६ ॥

सा यदक्षिणेन पदा समगृष्णात्तन्प्रातःसवनमभवत्तद्वायत्री स
मायतनमकुरुत- तस्मात्तत्समृद्धतमं मन्यते; सर्वेषां सवनानामग्रियो
मुख्यो भवति; श्रेष्ठतामश्नुते य एवं वेदाथ यन्मध्येन पदा सम
गृष्णात्तन्माध्यंदिनं सवनमभवत्तद्विस्त्रंमत तद्विस्त्रं नाग्वामोत्
सवनं. ते देवाः प्राजिज्ञासंत तस्मिन्निष्ठुर्भं छंदसामदधुरिद्रं दे-
तानां तेन तत्समावर्दीर्यमभवत्पूर्वेण सवननोभाभ्यां सवनाभ्यां सम
वर्दीर्याभ्यां समावज्जामीभ्यां राध्नोति य एवं वेदाथ यन्मुखे
समगृष्णात्तत्तृतीयसवनमभवत्तस्य पतंतीरसमधयत्तन्धीतरसन्नाव
मोत्पूर्वं सवनं ते देवाः प्राजिज्ञासंत- तस्य शुण्वपश्यंस्तद्यदाशिरमवन
स्याज्येन पशुना चरति. तेन तत्समावर्दीर्यमभवत्पूर्वाभ्यां सवनाभ्यां
सर्वैः सवनैः समावर्दीर्यैः समावज्जामीर्भा राध्नोति य एवं वेद ॥ २७ ॥

ते वा इमे इतरे छंदसी गायत्रीमभ्यवदेतां चित्तं नावक्षराण्य
पर्यागुरिति नेत्यब्रवीत् गायत्री यथाचित्तमेव न इति ते देवेषु प्रश्न
मैतां; ते देवा अब्रुवन् यथाचित्तमेव न इति तस्मात्प्राप्येतर्हि विन्
व्याहुर्यथाचित्तमेव न इति ततो वाष्टाक्षरा गायत्र्यभवत्त्र्यक्षरा त्रि
बेकाक्षरा जगती, साष्टाक्षरा गायत्री प्रातःसवनमुदयछन्नाशकं
त्रिष्टुप् त्र्यक्षरा माध्यंदिनं सवनमुद्यंतं. तां गायत्र्यब्रवीदायान्या
मेवास्त्विति सा तथेत्यब्रवीत् त्रिष्टुप् ता वै मैतैरष्टाभिरक्षरैरुपसंधर्त्ता

तथेति तामुप समदधादेतद्वै तत् गायत्र्यै मध्यंदिने यन्महत्त्वतीयस्यो-
त्तरे प्रतिपदो यश्चानुचरः; सैकादशाक्षरा भूत्वा माध्यंदिनं सवनमुद-
यच्छं; नाशक्नोऽज्जगत्येकाक्षरा. तृतीयमवनमुद्यंतं ता गायत्र्यब्रवीदाया-
न्याप मेत्रास्त्विति सा तथेत्यब्रवीज्जगती ता वै मैतैरेकादशभिरक्षरै-
रुपमंधेहीति तथेति तामुप समदधादेतद्वै तद्गायत्र्यै तृतीयसवने
यद्वैश्वदेवस्योत्तरे प्रतिपदो यश्चानुचरः; सा द्वादशाक्षरा भूत्वा तृती-
यसवनमुदयच्छत्ततो वा अष्टाक्षरा गायत्र्यभवदेकादशाक्षरात्रिष्टुप्;
द्वादशाक्षरा जगती, सर्वैश्छंदोभिः समावर्तीयैः समावज्जामिमी
गन्नाति य एवं वैदैकं वै स तन्त्रेधाभवत्तस्मादाहुर्दातव्यमेवं विदुष
इत्येकं हि स तन्त्रेधाभवत् ॥ २८ ॥

ते देवा अब्रुवन् आदित्यान् युष्माभिरिदं सवनमुदछामेति
तथेति. तस्मादादित्यारंभणं, तृतीयसवनमादित्यग्रहः; पुरस्तात्तस्य
यजन्यादित्यासोऽदितिर्मादयंतामिति मद्ब्रूया रूपसमृन्धया मद्ब्रू
तृतीयसवनस्य रूपं, नानु वषट्करोति न भक्षयति संस्था वा एषा
यदनुवषट्कारः संस्था भक्षः प्राणा आदित्यान्तन्प्राणान्संस्थापयानीति
तआदित्या अब्रुवन्त्सवितारं त्वयेदं सहसवनमुदछामेति तथेति.
तस्मान्सावित्रा प्रतिपद् भवति. वैश्वदेवस्य सावित्रग्रहः; पुरस्तात्तस्य
यजति, दमूना देवः सवितारेण्यइति मद्ब्रूया रूपसमृन्धया; मद्ब्रू
तृतीयसवनस्य रूपं, नानुवषट्करोति न भक्षयति; संस्था वा एषा
यदनुवषट्कारः, संस्था भक्षः, प्राणः सवितानेप्राणं संस्थापयानी-
त्युभे वा एष एते सवने वि पिबति. यत्सविता प्रातः सवनं च
तृतीयसवनं च तद्यत्पिबत्सावित्र्यै निविदः पदं पुरस्तात् भवति.
मद्ब्रुपरिष्ठादुभयोरैवैनं तत्सवनयोराभजति. प्रातः सवने च तृतीय-
सवने च ब्रह्मः प्रातर्वायव्याः शंस्यंत एका तृतीयसवने. तस्मा-

७२ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ३०, ३१.

दूर्वाः पुरुषस्य भूयांसः प्राणा यच्चावांचो; द्यावापृथिवीयं शंसति
द्यावा पृथिवी वै प्रतिष्ठे इयमेवेह प्रतिष्ठा सावमुत्र तद्यद्यावा पृथि-
वीयं शंसति प्रतिष्ठयोरैवैनं तत्प्रतिष्ठापयति ॥ २९ ॥

आर्भवं शंसन्मृभवं वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयंस्तेभ्यः
प्रातः सवने वाचि कल्पयिषंस्तानग्निर्वसुभिः प्रातःसवनादनुदत्
तेभ्यो माध्यंदिने सवने वाचि कल्पयिषंस्तान्निद्रो रुद्रैर्माध्यंदिन-
स्सवनादनुदत्; तेभ्यस्तृतीयसवने वाचि कल्पयिषंस्तान्विश्वे दे-
वानोनुदत्, नेह पास्यन्ति नेहति स प्रजापतिरब्रवीत्सवितारं तपः
इमेते वासास्, त्वमेवैभिः सं पिवस्वेति स तथेन्यब्रवीत्सविता तान्
त्वमुभयतः परि पिबेति तान्प्रजापतिरुभयतः पथपिबत्ते एते धाम्ने
अनिरुक्ते प्राजापत्ये शस्येते; अभित आर्भवं सुरूपकृन्मुमृतयः,
वेनश्चोदयन्मृश्रिगर्भाइति प्रजापतिरैवैनांस्तदुभयतः परि पिब-
तस्माद् श्रेष्ठी पात्रे रोचयत्येव यं कामयेत तं तेभ्यो वै देवा अपै-
वीभत्संत. मनुष्यगंधात्त एते धाम्ये अंतरदधत येभ्यो मति-
पित्र इति ॥ ३० ॥

वैश्वदेवं शंसति; यथा वै प्रजा एवं वैश्वदेवं, तद्यथांतरं जन-
एवं सूक्तानि यथारण्यान्येवं धाम्यास्तदुभयतो धाम्यां पर्याव्हये-
तस्मात्तान्यरण्यानि संत्यनरण्यानि मृगैश्च वयोभिश्चेति ह स्माह
यथा वै पुरुष एवं वैश्वदेवं तस्य यथावांतरमंगान्येवं सूक्तानि; य-
पर्वण्येवं धाम्यास्तदुभयतो धाम्यां पर्याव्हयते. तस्मात्पुरुषस्य प-
णि शिथिराणि संति, दृळ्हानि ब्रह्मणा हि तानि धृतानि; मूलं
एतद्यज्ञस्य यत्वाय्याश्च याज्याश्च तद्यदन्या अन्या धाम्या-
याज्याश्च कुर्युरुन्मूलमेव तद्यज्ञं कुर्युस्तस्मात्ताः समान्य एव स्यु-
पांचजन्यं वा एतदुक्तं यद्वैश्वदेवं; सर्वेषां वा एतत्संचजनाना मुक्

वमनुष्याणां गंधर्वाप्सरसां सर्पाणां च पितॄणां चैतेषां वा एतस्व-
जनानामुक्तं; सर्व एनं पंचजना विदुरेनं पंचिन्यै जनतायै हविनो-
च्छंति य एवं वेद. सर्वदेवस्यो वा एष होता यो वैश्वदेवं शंसति;
त्वां दिशो ऽध्यायेच्छंसिष्यंस्सर्वास्वेव तद्दिक्षु रसं दधाति. यस्यामस्य
देशि द्वेभ्यस्यां न तां ध्यायेदनु हायैवास्य तद्द्वार्यमादत्ते; दितिर्द्यौ-
दितिरंतरिक्षमित्युत्तमया परिदधातीयं वा अदितिरियं द्यौरियम-
रिक्षमदितिर्माता सपिता सपुत्र इतीयं वै मातेयं पिनेयं पुत्रो; विश्वेदेवा-
अदितिः पंचजना इत्यस्यां वै विश्वेदेवा अस्यां पंचजना; अदितिर्जात-
अदितिर्जीनन्वमितीयं वै जातमियं जनिष्वं. द्विष्यच्छः परि दधाति.
वतुष्पादा वै पशवः पशूनामवरुध्ये सकृदध्वर्चशः प्रतिष्ठा या एव;
द्विप्रतिष्ठा वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं चतु-
ष्पासु पशुषु प्रतिष्ठापयति. सेदेव पंचजनीयया परिदध्यात्तदुपस्पृ-
शन्भूमिं परिदध्यात्तदस्यामेव यज्ञं सं भरति; तस्यामेवैनं तदंततः प्रति
ष्ठापयति. विश्वेदेवाः शृणुतमं हवं म इति विश्वेदेवमुक्तं शस्त्वा विश्व
देव्या यजति यथाभागं तदेवताः प्रीणाति ॥ ३१ ॥

आग्नेयी प्रथमा घृतयाज्या सौमी सौम्ययाज्या वैष्णवी घृतयाज्या.
सं सोमपितृभिः संविदान इति सौम्यस्य पितृमत्या यजति; ज्वंति वा एत-
त्सोमं यदभिपुण्वंति, तस्येतामनुस्तरणीं कुर्वंति. यत्सौम्यः पितृभ्यो वा
अनुस्तरणी. तस्मात्सौम्यस्य पितृमत्या यजत्यवधिपूर्वा एतत्सोमं यद-
भ्यमुपवृत्तदेनं पुनः सं भावयति. पुनराप्याययंत्युपसदां रूपेणोपसदां
क्लिषे तदग्नं यदेता देवता, अग्निः सोमो विष्णुरिति प्रातिगृह्य सौम्यं
हंता पूर्वं छंदोगेभ्यो वेक्षेत; तं हेके पूर्वं छंदोगेभ्यो हरंति. तत्तथानु-
कुर्याद्वषट्कर्ता प्रथमः सर्वभक्षान् भक्षयतीति ह स्माह तेनैव रूपेण.
तस्माद्वषट्कर्तैव पूर्वो वेक्षेताथैनं छंदोगेभ्यो हरंति ॥ ३२ ॥

७४ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ३३, ३४.

प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्यध्यायदिवमित्यन्य आहुरुषसमित्य-
तामृश्यो भूत्वा रोहितं भूतामभ्येत्तं देवा अपश्यं; न कृतं वै प्रजापी
करोतीति ते तमैछन्य एनमारिष्यत्येतमन्योन्यास्मिन्नाधिदंस्तेषां
एव घोरतमास्तन्व आसंस्ता एकधा समभरंस्ताः संभृता एष दे-
भवत्तदस्यै तद्भूतवन्नाम भवति वै स योस्यै तदेवं नाम वेद-
देवा अब्रुवन्नयं वै प्रजापतिरकृतमकरिमं विध्येति स तथेत्यब्रवी
वै वो वरं वृणा इति वृणीष्वेति स एतमेव वरमवृणीत पशूनामां
पत्यं. तदस्यैतत्पशुमन्नाम पशुमान् भवति योस्यै तदेवं नाम वै
तमभ्यायत्याविध्यत्स वित्थ ऊर्ध्व उदप्रपततमेतं मृगइत्याचक्षते. य
एव मृगव्याधः स उ एव स या रोहिस्ता रोहिणी, यो एवेषुस्त्रिकां
सो एवेषुस्त्रिकांडा. तद्वा इदं प्रजापते रेतः सिक्तमधावत्तत्सरोभ-
देवा अब्रुवन्मेदं प्रजापते रेतो दुषदिति यदब्रुवन्मेदं प्रजापते रे-
दुषदिति तन्मादुषमभवत्तन्मादुषस्य मादुषत्वं; मादुषं ह वै नमि
द्यन्मानुषं तन्मादुषं सन्मानुषमित्याचक्षते. परोक्षेण परोक्षप्रि
इव हि देवाः ॥ ३३ ॥

तदमिना पर्यादधुस्तन्मरुतो धून्वंस्तदग्निर्वै प्राच्यावयत्तदग्नि-
वैश्वानरेण पर्यादधुस्तन्मरुतो धून्वंस्तदग्निर्वैश्वानरः प्राच्यावयत्त
यद्रेतसः प्रथममुददीप्यत. तदसावादित्यो भवद्यद्वितीयमासात्
गुरभवत्तं वरुणोन्यगृण्हीत. तस्मात् स भृगुर्वारुणिरथ यत्तृतीयम्
देदिवत् आदित्या अभवन्न्येगारा आसंस्तंगिरसोभवन्न्यदेगाराः
रवशांता उददीप्यन्त. तद्बृहस्पतिरभवद्यानि परिक्षाणां न्यासंस्तं कृ-
पशवो भवन्त्या लोहिनी मृत्तिका तं रोहिता. अथ यद्ब्रह्मासीत्सर्व-
व्यसर्पद्वैरोगवय ऋश्य उष्ट्रो गर्दभ इति ये चैतेरुणाः पशवस्ते
तान्वा एष देवोभ्यवदत्, मम वा इदं मम वै वा स्तुहामिति तमेतय

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ३४, ३५, ३६. ७५

नरवादयंत. यैषा रौद्री शस्यत, आतेषितमरुतां सुम्नमेतु, मानःसूर्यस्य
 संदृशो युयोथाः; त्वं नो वीरो अर्वतिक्षमेथा इति ब्रूयान्नाभिर्न इत्यनभि-
 मानकोद्देशे देवः प्रजा भवति. प्रजायेमहि रुद्रियप्रजाभिरिति ब्रूयान्न
 ह्येत्येतरेव नान्नःपरिहृत्यै तद् खलु शं नः कर्तान्येव शंसेच्छमिति
 प्रतिपद्यते. सर्वस्मा एव शान्ये, नृभ्यो नारिभ्यो गव इति पुमांसो वै नर-
 स्त्रयो नार्यः; सर्वस्मा एव शान्ये सेनिरुक्ता रौद्री शांता. सर्वायुः स-
 र्गायुन्वाय सर्वमायुरिति य एवं वेद. सो गायत्री ब्रह्म वै गायत्री,
 ब्रह्मणेवैनं तं नमस्यति ॥ ३४ ॥

वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रतिपद्यते. वैश्वानरो वा एतद्रेतः सिक्तं
 प्राच्यावयत्तस्माद्वैश्वानरीयेणाग्निमारुतं प्रतिपद्यते. नवानं प्रथम ऋक्
 शंस्तव्यमीन्वा एपोर्चाँयशांतान्, प्रसीदन्नेति य आग्निमारुतं शंसति,
 प्राणैवै तदग्नींस्तरव्यधीयन्नुपहन्यादन्यं विवक्तारमिच्छेत्तमेव तत्सेतुं
 कृत्वा तर्तत. तस्मादाग्निमारुतेन व्युच्यमेष्टव्यो विवक्ता मारुतं शंसति.
 मरुतां ह वा एतद्रेतः सिक्तं. धून्वंतः प्राच्यावयन्तस्मान्मारुतं
 शंसति. यज्ञा यज्ञा वो अग्रये, देवो वो द्रविणोदा इति मध्ये योनिं चानु-
 रूपं च शंसति; तद्यन्मध्ये योनिं चानुरूपं च शंसति. तस्मान्मध्ये योनि
 धृता, यदु द्वे सूक्ते शस्त्वा शंसति. प्रतिष्ठयोरेव तदुपरिष्ठात्प्रजननं
 दधाति. प्रजात्यै प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ३५ ॥

जातवेदस्यं शंसति. प्रजापतिः प्रजा असृजत; ताः सृष्टाः पराच्य
 एवायन्नव्यावर्तत. ता अग्निना पर्यगच्छत्ता अग्निमुपावर्तत; तमेवाद्या-
 पुपावृत्ताः; सोब्रवीज्जाता वै प्रजा अनेनाविदमिति यदब्रवीज्जाता
 वै प्रजा अनेनाविदमिति तज्जातवेदस्यमभवत्तज्जातवेदसो जातवेद-
 स्त्वं. ता अग्निना परिगता निरुत्वाः; शोचत्योदीध्यत्योतिष्ठंस्ता अद्रि-

७६ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ३६, ३७.

रभ्यं चित्तस्मादुपरिष्ठाज्जातवेदस्यस्यापोहिष्ठायां शंसति. तस्मान्-
च्छमयतेव शंसत्व्यं. ता अद्विरभिषिच्य निजास्यैवामन्यतः तामु वा
अहिना बुध्येन परोक्षात्तेजो दधादेष ह वा अहिबुध्यो यदभिगा-
हंपत्यो अग्निनैवामु तद्गार्हपत्येन परोक्षात्तेजो दधाति. तस्मादाहुर्बु-
देवा जुवहतोवसीयानिति ॥ ३६ ॥

देवानां पत्नीः शंसत्यनूचीरग्निं गृहपतिं. तस्मादनूची पत्नी गार्ह-
पत्यमास्ते. तदाहू राकां पूर्वां शंसञ्जाम्यै वै पूर्वपेयमिति तत्तन्नादृत्यं
देवानामेव पत्नीः पूर्वाः शंसदेष ह वा एतत्पत्नीपु रेतो दधाति. यदभि-
गार्हपत्यो अग्निनैवामु तत् गार्हपत्येन पत्नीपु प्रत्यक्षाद्रेतो दधाति. प्रजा-
त्यै प्र जायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद. तस्मात्समानोदर्याः स्वसाय्यां
दर्यायै जायाया अनुजीविनी जीवति. राकां शंसति; राका ह व
एतां पुरुषस्य सेवर्णा सीव्यति; यैषा शिशनेधिपुमांसोस्य पुत्रा जायं-
य एवं वेद. पावीरवीं शंसति; वाग्वै सरस्वती पावीरवी वाच्यः
तद्वाचं दधाति. तदाहूर्यामीं पूर्वां शंसन्त् पित्र्यां इति यामीमे-
पूर्वां शंसद्, इमं यम परतरमाहि सीदेति राजो वै पूर्वपेयं. तस्माद्यामीमे-
पूर्वां शंसन्त्, मातली कव्यैर्यमो अंगिरोभिरिति काव्यानामनूचीं शंसत्य-
वरेणैव वै देवान्काव्याः परेणैव पितृंस्तरमात्काव्यानामनूचीं शंसति; उ-
दीरतामवर उत्तरास इति पित्र्याः शंसति, उन्मध्यमाः पितरः सोम्या-
इति येचैवावमा येच परमा येच मध्यमास्तान्सर्वाननेतरायं प्रीणाति
अहं पितृन्सुविदत्राऽभविस्तीति द्वितीयां शंसति, बर्हिषदो ये स्वयं
सुतस्येत्येतत्थ वा एषां प्रियं धाम, यद्बर्हिषद इति प्रियेणैवैनंस्तत्प्रा-
समर्धयति. प्रियेण धाम्ना समृध्यते य एवं वेद. इदं पितृभ्यो नमो
स्त्वद्येति नमस्कारवतीमंततः शंसति. तस्मादंततः पितृभ्यो नमस्क्रियं
तदाहुर्व्याहावं पित्र्याः शंसन्त्, अव्याहावांश् इति व्याहावमेव शंसं-

दसंस्थितं वै पितृयज्ञस्य साध्वसं स्थितं वा एष पितृयज्ञं संस्थापयति
गोव्याहावं शंसति. तस्मात् व्याहावमेव शंस्तव्यं ॥ ३७ ॥

स्वाष्ट्यभिलायं मधुमौऽउतायमितींद्रस्यैंद्रानुपानीयाः शंसत्येता-
भिर्वा इंद्रस्तृतीयस्वनमन्त्रपिबत्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वं. माद्यंतीव
वै तर्हि देवता यदेता होता शंसति. तस्मादेतासु मद्रत्पतिगीर्यं, ययो-
राजसा स्क्रमिता रजांसीति. वैष्णुवारुणीमृचं शंसति; विष्णुर्वै यज्ञस्य
दुरिष्टं पाति वरुणः खिष्टं; तयोरुभयोरेव शांत्यै. विष्णोर्नु कं वीर्याणि-
प्रवोचमिति वैष्णवीम् शंसति. यथा वै मत्यमेवं यज्ञस्य विष्णुस्तय-
था दुःकृष्टं दुर्मतीकृतं, सुकृष्टं सुमतीकृतं कुर्वन्नयादेवमेवैतद्यज्ञस्य दुष्टुतं
दुःशस्तं, सुष्टुतं सुशस्तं कुर्वन्नेति यदंतां होता शंसति. तंतुं तन्वन्नज-
सांभानुमन्विहीति प्राजापत्यां शंसति. प्रजा वै तंतुः प्रजामेवास्मा एतस्सं
तनोति. ज्योतिष्मन्तः पथो रक्षधियाकृतानीति देवयाना वै ज्योतिष्मन्तः
पंथानस्तानेवास्मा एतद्वि तनोत्यनुव्रणं वयन्तं जागुवामपो; मनुर्भव जनया
देव्यं जनमित्येवैनं तन्मनोः प्रजया सं तनोति. प्रजान्यै प्र जायते
प्रजया पशुभिर्य एवं वेद. एवान इंद्रो मघवा विरप्शीत्युत्तमया परिदधा-
तीयं वा इंद्रो मघवा विरप्शी; करत्सत्या चर्पणाधृदनर्वैतीयं वै सत्या
चर्पणाधृदनर्वा; त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे इतीयं वै राजा जनुषामधि-
श्रवो; माहिनं यज्जरित्र इतीयं वै माहिनं यज्ञश्रवो यजमानो जरिता;
यजमानयैवैतामाशिषमाशास्ते. तदुपसृशन् भूमिं परि दध्यात्तय-
स्यमेव यज्ञं सं भरति. तस्यामैवैनं तदंततः प्रतिष्ठापयति. अग्ने मरुद्भिः
गुभर्याद्भृक्कभिरित्याग्निमारुतमुक्थं शस्त्वाग्निमारुत्या यजति; यथा-
भागं तद्देवताः प्रीणाति प्रीणाति ॥ ३८ ॥ इत्येतरेष्वब्राह्मणे
तृतीयपंचिकायां तृतीयोऽध्यायः

देवा वा असुरैर्युत्थमुप प्रायन् वि जयाय. तानभिर्नान्वकामयतैतुं;

तं देवा अब्रुवन्, अपि त्वमेह्यस्माकं वै त्वमेकोसीति स नास्तुतोन्वे-
ष्यामीत्यब्रवीस्तुन नु मंति तथेति. तं ते समुन्क्रम्योपनिवृत्यास्तुवैस्तान्
स्तुतो नु भैस्त त्रिःश्रेणिर्भूत्वा व्यनीको सुरान्युत्थमुपप्रायद्विजयाय त्रि-
श्रेणिरिति छंदास्येव श्रेणीरकुरुत. व्यनीक इति सवनान्येवानीकानि;
तानसंभाव्यं पराभावयत्ततो वै देवा अभवन्परासुरा भवन्त्यात्मना
परास्य द्विषन्पाम्ना भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद. सा वा एषा गायत्र्येव
यदमिष्टोमश्चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री, चतुर्विंशतिरमिष्टोमस्य स्तुत-
शस्त्राणि. तद्वै यदिदमाहुः, सुधायां ह वै वाजी सुहितो दधातीति
गायत्री वै तन्न ह वै गायत्री क्षमारमतः ऊर्ध्वा ह वा एषा यजमान
मादाय स्वरेतीत्यमिष्टोमो वै तन्न ह वा अमिष्टोमः क्षमारमतः ऊर्ध्वा ह
वा एष यजमानमादाय स्वरेति; स वा एष संवत्सर एव यदमिष्टो-
मश्चतुर्विंशत्यधमासो वै संवत्सरश्चतुर्विंशतिरमिष्टोमस्य स्तुतशस्त्रा-
णि तं यथासमुद्रं स्नेह्या एवं सर्वे यज्ञक्रतवोऽपियंति ॥ ३९ ॥

दीक्षणीयेष्टिस्तायते. तामेवानु याः काश्चेष्टयस्ताः सर्वा अमिष्टो-
ममपियंति. इळामुपव्हयत; इळाविधा वै पाकयज्ञा; इळामेवानु ये कं
च पाकयज्ञास्तं सर्वेष्टोममपियंति. सायं प्रातरभिहोत्रं जुह्वति;
सायं प्रातर्व्रतं प्र यच्छंति. स्वाहाकारेणामिहोत्रं जुह्वति; स्वाहाकारेण
व्रतं प्र यच्छंति. स्वाहाकारमेवान्वभिहोत्रममिष्टोममप्येति. पंचदश
प्रायणीये सामिधेनीरन्वाह; पंचदश दर्शपूर्णमासयोः प्रायणीयमेवानु
दर्शपूर्णमासार्चामिष्टोममपीतः सोमं राजानं क्रीणंत्यौपधौ वै सोमो रा-
जौपधिभिस्तं भिषज्यंति; यं भिषज्यंति सोममेव राजानं क्रीयमाण-
मनु यानि कानि च भेषजानि तानि सर्वाणि अमिष्टोममपियंत्यमि-
ष्टोमातिथ्ये मयंत्याग्निं चातुर्मास्येष्वतिथ्यमेवानु चातुर्मास्यान्यमिष्टोम-
मपियंति. पयसा प्रवर्ग्यं चरंति; पयसा दाक्षायणयज्ञे प्रवर्ग्यमेवानु

ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ४०, ४१, ४२. ७१

दाक्षायेणयज्ञोमिष्टोममप्येति. पशुरुपवस्ये भवति. तमेवानुये के च पशुबंधास्ते सर्वेभिष्टोममपियंतीळादधो नाम यज्ञक्रतुस्तं दध्ना चरंतिः दध्ना दधि धर्मे दधि धर्ममेवान्विळादधोमिष्टोममप्येति ॥ ४० ॥

इति नु पुरस्तादथोपरिष्टात्पंचदशोक्त्यस्य स्तोत्राणि; पंचदश शस्त्राणि. समासो मासधा संवत्सरो विहितः संवत्सरो मिर्वैश्वानरो मिर्मिष्टोमः. संवत्सरमेवानुक्त्येभिष्टोममप्येत्युक्त्यमपियंतमनुवाजपेयाप्येत्युक्त्योहि स भवति. द्वादशरात्रेः पर्यायाः सर्वे पंचदशास्ते द्वौ द्वौ संपद्यन्त्रिंशदेकविंशं. षोडशि साम त्रिवृत्संधिः; सा त्रिंशत्समासस्त्रिंशन्मासस्य रात्रयो मासधा संवत्सरो विहितः संवत्सरो मिर्वैश्वानरो मिर्मिष्टोमः; संवत्सरमेवान्वितरात्रांभिष्टोममप्येत्यांतरात्रमपियंतमन्वत्यार्यामि प्येत्यांतरात्रोहि स भवत्येकै द्वौ ये च पुरस्ताद्यो चोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्ते सर्वेभिष्टोममपियंति. तस्य संस्तुतस्य नवतिशतं स्तोत्रायाः; सा या नवतिस्ते दश त्रिवृतोथ या नवतिस्ते दशाथ या दश. तासामेकारस्तोत्रयोदेति त्रिवृत्परि शिष्यते; सोसावेकविंशोऽध्याहितस्तपति. विषुवान्वा एष स्तोमानां दश वा एतस्मादर्वीचस्त्रिवृतो दशपरांचो मध्य एष एकविंश उभयतोऽध्याहितस्तपति. तथासौस्तोत्रयोदेति सैतास्मिन्नध्यूळ्हा स यजमानस्तदैवं क्षत्रं सहोबलमश्रुतं ह वै दैवं क्षत्रं सहोबलमेतस्य ह सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्रुतं य एवं वेद ॥ ४१ ॥

देवा वा असुरेर्विजिग्याना ऊर्ध्वाः स्वर्गं लोकमार्यसोमिर्दिविः सृगृध्वं उदथयतः सः स्वर्गस्य लोकस्य द्वारभवृणोर्दोमिर्वै स्वर्गस्य लोकस्याधिपतिस्तं वसवः प्रथमा आगच्छंस्त एजमब्रुवन्नति नोर्जस्याकाशं नः कुर्वति स नारुतां तिस्रक्ष्य इत्यब्रवीन्मुत नु मेति तथेति. तं ते त्रिवृत्तारतोमेनास्तुवंरतां स्तुतात्या जंतः; ते यथालोकमगच्छंस्तं रुद्रा आ-

गच्छंस्त एनमब्रुवन्नति नोर्जस्याकाशं नः कुर्विति स नास्तुतोतिस्वक्ष्य इत्य-
ब्रवीस्तुत नु मेति तथेति. तं ते पंचदशेन स्तोमेनास्तुवंस्तान् स्तुतोऽव्या-
र्जत; ते यथा लोकमगच्छंस्तमादित्या आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नति नोर्जस्या
काशं नः कुर्विति स नास्तुतोतिस्वक्ष्य इत्यब्रवीस्तुत नु मेति तथेति. तं ते
सप्तदशेन स्तोमेनास्तुवंस्, तान् स्तुतो व्यार्जत; ते यथा लोकमगच्छंस्
विश्वे देवा आगच्छंस्त एनमब्रुवन्नति नोर्जस्याकाशं नः कुर्विति स नास्तुतो
तिस्वक्ष्य इत्यब्रवीस्तुत नु मेति तथेति. तं त एकविंशेन स्तोमेनास्तुवंस्
तान् स्तुतोऽव्यार्जत; ते यथा लोकमगच्छन्नैकेन वै तं देवाः स्तोमेनास्तुवं
स्तान् स्तुतो व्यार्जत; ते यथा लोकमगच्छन्नथ द्वेन मेघ एनैः सर्वैः स्तोमे
स्तौति यो यजते; यश्चैनमंवं वेदतीतुतमर्जाता; अति ह वा एनमर्जं
स्वर्गं लोकमभि य एवं वेद ॥ ४२ ॥

स वा एषोमिरेव यदमिष्टोमस्तं यदस्तुवंस्तस्मादमिष्टोमस्तम
मिष्टोमं संतममिष्टोममित्याचक्षते. परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवा
स्तं यच्चतुष्टया देवाश्चतुर्भिः स्तोमैरस्तुवंस्तस्माच्चतुःस्तोमस्तं चतुः
स्तोमं संतं चतुष्टोममित्याचक्षते. परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवा
अथ यदेनमूर्ध्वं संतं ज्योतिर्भूतमस्तुवंस्; तस्माज्ज्योतिःस्तोमस्तं ज्यो-
तिःस्तोमं संतं ज्योतिष्टोममित्याचक्षते. परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि
देवाः स वा एषो पूर्वो न परोयज्ञक्रतुर्यथा रथचक्रमनंतमेवं यदमिष्टोम-
स्तस्य यथैव प्रायणं तथोदयनं. तदेषाभियज्ञगाथा गीयते. यदस्य
पूर्वमपरं तदस्य; यदस्यापरं तदस्य पूर्वं, अहेरिव सर्पणं शाकलस्य.
न वि जानंति यतरत्परस्तादिति यथा ह्येवास्य प्रायणमेवमुदयनमस्त-
दिति तदाहुर्यत्त्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनं केन ते समे इति? यो वा
एकविंशस्त्रिवृद्धे सोथो यदुभौ तृचौ तृचिनाविति ब्रूयात्तेनेति ॥ ४३ ॥

यो वा एष तपत्येषोमिष्टोम एष सान्हस्तं सहैवान्हा संस्थापयेयुः

सान्हां वै नाम तेनासंस्वरमाणाश्चरेयुर्यथैव प्रातःसवन एवं माध्यंदिनं
 एवं तृतीयसवन एवमुह यजमानो प्रमायुको भवति. यद्व वा इदं पूर्व-
 योः सवनयोरसंस्वरमाणाश्चरन्ति. तस्मात्त्वेदं प्राच्योग्रामताबहुलावि-
 ष्टा. अथ यत्त्वेदं तृतीयसवने संस्वरमाणाश्चरन्ति. तस्मात्त्वेदं प्रत्यंचि
 दीर्घारण्यानि भवन्ति. तथाह यजमानः प्रमायुको भवति; तेनासंस्वर-
 माणाश्चरेयुर्यथैव प्रातःसवन एवं माध्यंदिन एवं तृतीयसवन एवमुह
 यजमानो उपमायुको भवति. स एतमेव शस्त्रेणानुपर्यावर्तेत यदा वा
 एष प्रातरुदेत्यथ मंद्रं तर्पाति. तस्मान्मंद्रया वाचा प्रातःसवने शंसे-
 दथ यदाभ्यत्यथ बलीयस्तपति. तस्माद्बलीयस्या वाचा मध्यंदिने
 शंसेदथ यदाभितरामेत्यथ बलिष्ठतमं तपति. तस्माद्बलिष्ठतमया वाचा
 तृतीयसवने शंसेदेवं शंसेद्यादि वाच ईशीत; वाग्धि शस्त्रं यया तु
 वाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेत. समापनाय तया प्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततम-
 मिव भवति. स वा एष न कदाचनास्तमंति नोदेति तं यदस्त-
 मंतीति मन्यते ऽन्ह एव; तदंतमित्वाथात्मानं विपर्यस्यते; रात्रिमेवाव-
 स्ताकुरुते हः परस्तादथ यदेनं प्रातरुदेतीति मन्यते रात्रेव तदेत-
 मित्वाथात्मानं वि पर्यस्यते, उहरेवावस्ताकुरुते; रात्रिं परस्तात्स वा
 एष न कदाचन निम्नोचति. न ह वै कदाचन निम्नोचत्येतस्य
 ह सायुज्यं सरूपतां सलोकतामश्नुते य एवं वेद य
 एवं वेद ॥ ४४ ॥ इत्यैतरेय ब्राह्मणे तृतीयपंचिकायां
 चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

यज्ञो वै देवेभ्योऽन्नाद्यमुदक्रामत्ते देवा अब्रुवन् यज्ञो वै नोऽन्नाद्यमुद-
 क्रमीदन्विमं यज्ञमन्नमन्विछामेति ते ब्रुवन् कथमन्विछामेति ब्राह्मणेन
 च छंदोभिश्चेत्यब्रुवंस्ते ब्राह्मणं छंदोभिरदीक्षयंस्तस्यांतं यज्ञमतन्व-
 तापि पत्नीः समयाजयँस्तस्मात्प्राप्येतर्हि दीक्षणीयायामिष्टावां तमेव

यज्ञं तन्वते ; पिपत्नीः सं याजयति. तमनु न्यायमन्ववायंस्ते प्राय-
णीयमतन्वत. तं प्रायणीयेन नेदीयोन्वागच्छंस्ते कर्मभिः समत्वरंत.
तच्छ्रयंतमकुर्वंस्तस्मात्प्राप्येति प्रायणीयं श्रयंतमेव भवति. तमनु
न्यायमन्ववायंस्त आतिथ्यमतन्वत. तमातिथ्येन नेदीयोन्वागच्छंस्ते
कर्मभिः समत्वरंत. तदिच्छांतमकुर्वंस्तस्मात्प्राप्येति आतिथ्यमिच्छांत-
मेव भवति. तमनु न्यायमन्ववायंस्त उपसदोतन्वत; तमुपसदभिर्नेदा-
योन्वागच्छंस्ते कर्मभिः समत्वरंत. ते तिस्रः सामिधेनीरनूच्य तिस्र-
देवता अयजंस्तस्मात्प्राप्येतर्ह्युपसन्मु तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य
तिस्रो देवतो यजंति. तमनु न्यायमन्ववायंस्त उपवसथमतन्वत.
तमुपवसथेह न्यापुवंस्तस्मात्प्राप्यं यज्ञमतन्वतापिपत्नीः समयाजय-
स्तस्मात्प्राप्येतर्ह्युपवसथआंतमेव यज्ञं तन्वते ; पिपत्नीः सं याजयति.
तस्मादेतेषु पूर्वेषु कर्मसु शनैस्तरां शनैस्तराभिवानुब्रूयादनूसारमिव
हि ते तमायंस्तस्मादुपवसथे यावत्या वाचा कामयीत तावत्यानु-
ब्रूयादाप्नोहि स तर्हि भवतीति तमाप्त्वा ब्रुवंतिष्ठस्व नोन्नाद्यायेति
स नेत्यब्रवीत्कथं वस्तिष्ठेयेति तानीक्षतेव तमब्रुवन्ब्राह्मणेन च न
श्छंदोभिश्च सयुग्भूत्वा न्नादायतिष्ठस्वंति तथेति. तस्मात्प्राप्येति तर्हि यज्ञः
सयुग्भूत्वा देवेभ्यो हव्यं वहति ब्राह्मणेन च छंदोभिश्च ॥ ४५ ॥

त्रीणि ह वै यज्ञे क्रियंते. जग्धं गीर्णवांतं ; तत्तैतदेव जग्धं यदा-
शंसमानमार्त्विज्यं कारयत. उत वामेदद्यादुत वामावृणातेति तत्थ
तत्पराडेव यथा जग्धं न हैव तद्यजमानं भुनक्त्यथ हैतदेव गीर्णं,
यद्विभ्यदार्त्विज्यं कारयत. उत वा मा न बाधेतोत वा मे न यत्र-
वेशसं कुर्यादिति तत्थ तत्पराडेव यथा गीर्णं; न हैव तद्यजमानं भुन-
क्त्यथ हैतदेववांतं यदभिशस्यमानमार्त्विज्यं कारयते. यथा ह वा
इदं वांतान्मुन्या बीभस्तंत; एवं तस्माद्देवास्तत्थ तत्पराडेव यथावांतं

न ह्येव तद्यजमानं भुनक्ति. स एतेषां त्रयाणामाशानेयात्तं यद्येतेषां त्रयाणामेकं चिदकाममभ्याभवेत्तस्यासित वामदेव्यस्य स्तोत्रे प्रायश्चि-
त्तिरिदं वा इदं वामदेव्यं. यजमानलोको ऋतलोकः; स्वर्गो लोकस्तत्-
त्रिभिरक्षरैरन्यूनं; तस्य स्तोत्र उपसृप्यत् त्रेधात्मानं विगृण्हीयात्पुरुष
इति स एतेषु लोकेष्वत्मानं दधात्यस्मिन् यजमानलोकेऽस्मिन्नमृतलोके-
स्मिन्स्वर्गे लोके स सर्वा दुरिष्टिमत्येत्यपि यदि समृद्धा इव ऋत्विजः
स्युरिति ह स्माहाथ हैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥

छंदांसि वै देवेभ्यो हव्यमूढ्वा श्रान्तानि जघनार्धे यज्ञस्य तिष्ठन्ति-
यथाश्वो वाश्वतरो वोहिवांस्तिष्ठेदेवं तेभ्य एतं मैत्रावरुणं पशु पुरो-
ळाशमनु देविकाहवींषि निर्वपेद्ः धात्रे पुरोळाशं द्वादशकपालं
यो धाता स वपट्कारोऽनुमत्यै चरुं यानुमतिः सा गायत्री. राकायै
रुं या राका सा त्रिष्टुप्, सिनीवाल्यै चरुं या सिनीवाली सा
तर्वाः कुह्वै चरुं या कुहूः सानुष्टुप् एतानि वाव सर्वाणि छंदांसि,
॥ यत्र त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानि हि यज्ञे प्रतमामिव
क्रयंत, एतैर्ह वा अस्य छंदोभिर्यजतः; सर्वैरुछंदोभिरिष्टं भवति य
एवं वेद. तद्वै यदिदमाहुः सुधाया ह वै वाजी सुहितो दधातीति
छंदांसि वै तत्सुधायां ह वा एनं छंदांसि दधत्यनुध्यायिनं लोकं
जयति य एवं वेद. तत्त्वैक आहुर्धातारमेव सर्वासां पुरस्तात्पुरस्तादा-
न्येन परि यजेत्तदासु सर्वासु मिथुनं दधतीति तद् वा आहुर्जामि
ना एतद्यज्ञे क्रियते; यत्र समानीभ्यां ऋग्भ्यां समानेहयजतीति
यदि ह वा अपि बन्ध्य इव जायाः; पतिर्वाव तासां मिथुनं तद्य-
गासां धातारं पुरस्ताद्यजति. तदासु सर्वासु मिथुनं दधतीति नृ
शैकानां ॥ ४७ ॥

अथ देवीनां सूर्याथ पुरोळाशमेककपालं; यः सूर्यः स धाता

८४ ऐतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचिका ४८, ४९.

स उ एव वषट्कारो दिवे चरुं; या द्यौः सानुमतिः, सो एव गाय-
त्र्युषसे चरुं; योषाः सा राका सो एव त्रिष्टुप् गवे चरुं; या गौः
सा सिनीवाली सोएव जगती पृथिव्यै चरुं; या पृथिवी सा कुहूः
सो एवानुष्टुबेतानि वाव सर्वाणि छंदांसि गायत्रं त्रैष्टुभं जागत-
मानुष्टुभमन्व-यान्येतानि हि यज्ञे प्रतमामिव क्रियन्त. ऐतहं
वा अरय छंदोभिर्यजतः सर्वैश्छंदोभिरिष्टं भवति य एवं
वेद. तद्वै यदिदमाहुः सुधायां ह वै वाजी सुहितो दधातीति
छंदांसि वै तत्सुधायां ह वा एनं छंदांसि दधत्यनुध्यायिनं लं-
जयति य एवं वेद. तल्लैक आहुः सूर्यमेव सर्वासां पुरस्तात्पुरस्ता-
दाज्येन परि यजेत्तदासु सर्वासु मिथुनं दधातीति तदु वा आहु-
र्जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते; यत्र समानीभ्यां ऋग्भ्यां समानेहन्यज-
तीति यदि ह वा अपि बद्ध इव जायाः पतिर्वाव तासां मिथुनः
तद्यदासां सूर्यं पुरस्ताद्यजति. तदासु सर्वासु मिथुनं दधाति. ता या
इमास्ता अमूर्या अमूस्ता इमा अन्यतराभिर्वाव तं काममाप्नोति य
एतासूभर्याषु ता उभर्योर्गतिश्रियः; प्रजातिकामस्य सन्निर्वपेन्नेर्वेपि-
प्यमाणस्य यदेना एविप्यमाणस्य सन्निर्वपेदीश्वरो हास्य विन्ते देवा
अरंतोर्यद्वा अयमात्मनेऽलममंस्तेति ताह शुचिवृक्षो गौपालायनोवृ-
क्ष्युन्नस्याभिप्रतारिणस्यांभर्योर्गते संनिरुवाप. तस्य ह रथगृन्मगा-
हमानं दृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्य राजन्यस्य देविकाश्च देवीश्चोभर्योर्गते
सममादयं; यदस्येत्थं रथगृत्सोगाहत इति चतुर्षष्टिं क्वचिनः ग्रथ
त्थास्यते पुत्रनत्वार आसुः ॥ ४८ ॥

अग्निष्टोमं वै देवा अश्रयंतोक्थान्यसुरास्तं समावद्दीर्या एवासन्न
व्यावर्तत. तान् भरद्वाज ऋषीणामपश्यदिमे वा असुरा उक्थेण
श्रितास्तानेषां न कश्चन पश्यतीति सोमिमुदव्हयद्, त्यू पु ब्रवाणि

य इत्येतरागिर इत्यमुर्याह वा इतरा गिरः, सोमिरुपोत्तिष्ठन्ब्रवीत्किं
सिंदव मह्यं कृशोदीर्घः? पलितो वक्ष्यतीति भरद्वाजो ह वै कृशोदीर्घः
पलित आस सोब्रवीदिमे वा अमुरा उक्थेयुः श्रितास्तान्वा न कश्चन
पश्यतीति तानमिरश्वो भूत्वाभ्यत्यद्रवद्यदमिरश्वो भूत्वाभ्यन्यद्रवत्तत्सा-
क्रमश्वं सामाभवत्तत्साक्रमश्वस्य साक्रमश्वत्वं. तदाहुः साक्रमश्वेना-
वथानि प्रणयेदप्रणीतानिवाव तान्युवथानि यान्यन्यत्र साक्रमश्वोदिति
प्रमहिष्ठीयेन प्रणयेदित्याहुः प्रमहिष्ठीयेन वै देवा असुरानुक्थंभ्यः
प्राणदंत. तत्प्राहेव प्रमहिष्ठीयेन नयेत्पसाक्रमश्वेन ॥ ४९ ॥

त वा असुरा भैत्रावरुणस्योक्थमश्रयंत. सोब्रवीदिंद्रः कश्वाहं
चेमानितो अमुरान्नोत्स्यावहा इत्यहं चेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मादैंद्रावरुणं
भैत्रावरुणस्तृतीयसवने शंसति. इंद्रश्च हि तान्वरुणश्च ततो नुदेताः ते
वै ततो उपहता असुरा, ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थमश्रयंत. सोब्रवीदिंद्रः
कश्वाहं चेमानितो अमुरान्नोत्स्यावहा इत्यहं चेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मा-
दैंद्रावार्हमन्यं ब्राह्मणाच्छंसी; तृतीयसवने शंसतींद्रश्च हि तान्-
वरुणस्तश्च ततो नुदेताः; ते वै ततो उपहता असुरा अछावाकस्योक्थ-
मश्रयंत. सोब्रवीदिंद्रः कश्वाहं चेमानितो अमुरान्नोत्स्यावहा इत्यहं
चेत्यब्रवीद्विष्णुस्तस्मादैंद्रावैष्णवमछावाकस्तृतीयसवने शंसतींद्रश्च
हि तान्विष्णुश्च ततो नुदेताः. इंद्रमिंद्रेण देवताः शस्यते; इंद्रं वै
मेथुनं. तस्मात् इंद्रान्मिथुनं प्र जायते प्रजात्यै प्र जायते प्रजया
अगुभिर्य एवं वेदाथ हैते पोत्रियाश्च नेष्ट्रीयाश्च चत्वार ऋतुयाजाः,
यद् ऋचः सा विराड् दशिनी; नद्विराजि यज्ञं दशिन्यां प्रतिष्ठाप-
यति प्रतिष्ठापयति ॥ ५० ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे तृतीयपंचि-
कायां पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इति तृतीयपंचिका समाप्ता.

अथ चतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ देवा वै
 प्रथमेनान्हेंद्राय वज्रं समभरंस्तं द्वितीयेनान्हासिचंस्तृतीयेनान्हा
 प्रायच्छंस्तं चतुर्थेहन् प्राहरत्तस्माच्चतुर्थेहन् षोळशिनं शंसति.
 वज्रो वा एष यत्षोळशी तद्यच्चतुर्थेहन् षोळशिनं शंसति. वज्रमेव
 तस्य हरति द्विषते भ्रातृव्याय वधं, योस्य स्तृत्यस्तरमै रतर्तवै. वज्रो वै
 षोळशी; पशव उक्त्यानि; तं परस्तादुक्त्यानां पर्यस्य शंसति. तं यत्पर-
 स्तादुक्त्यानां पर्यस्य शंसति. वज्रेणैव तत्षोळशिना पशून्परि गच्छति.
 तस्मात्पशवो वज्रेणैव षोळशिना परि गता मनुष्यान्भ्युपावर्तते. तस्मा-
 दश्वो वा पुरुषो वा गौर्वा हस्ती वा परि गत एव स्वयमात्मनं त एव;
 वाचाभिषिष्य उपावर्तते. वज्रमेव षोळशिनं पश्यन्वज्रेणैव षोळशिना
 परि गतो वाग् धि वज्रो वाक् षोळशी. तदाहुः किं षोळशिनः षोळ-
 शित्वमिति षोळश स्तोत्राणां षोळश शस्त्राणां षोळशभिरक्षरैः
 दत्ते; षोळशभिः प्रणौति षोळशपदानि विदं दधाति. तत्षोळशिनः
 षोळशिनं; द्वे वा अक्षरे अति रिच्यंते षोळशिनो नृपुत्रभूमिं
 पन्नस्य वाचो वाव तौ स्तनौ, सत्यानृते वाव ते अवत्येनं सत्यं नैत-
 मनृतं हिनस्ति य एवं वेद ॥ १ ॥

गौरिषीतं षोळशि साम कुर्वीत; तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामस्ते-
 जो वै ब्रह्मवर्चसं गौरिषीतं तेजस्वी ब्रह्मवर्चमी भवति य एवं
 विद्वान् गौरिषीतं षोळशि साम कुरुते. नानदं षोळशि साम कर्तव्य-
 मित्याहुरिंद्रो वै वृत्राय वज्रमुदयच्छत्तमरमे प्राहरत्तमभ्यहनत्सोभि-
 हतो व्यनदद्यद् व्यनदत्तं नानदं सामाभवत्तं नानदस्य नानदत्वम्.
 अभ्रातृव्यं वा एतत् भ्रातृव्यहा साम यन्नानदमभ्रातृव्यो भ्रातृव्यहा
 भवति य एवं विद्वान्नानदं षोळशि साम कुरुते. तर्थाद-
 नानदं कुर्युरविहृतः षोळशी शंसत्व्यो; विहृतासु हि तामु सुवते

यदि गौरिर्वीतं विहतः षोडशी शंसत्व्यो विहतासु हि तामु
भुवते ॥ २ ॥

अथातश्छंदांस्येव व्यतिपजति; आत्वा वहंतु हरय, उपोषु गृणुहि
गिर इति गायत्रीश्च पंक्तीश्च व्यतिपजति. गायत्रो वै पुरुषः; पंक्ताः
पशवः; पुरुषमेव तस्य शुभिर्यतिपजति, पशुषु प्रतिष्ठापयति. यदु
गायत्री च पंक्तीश्च ते द्वे अनुष्टुभौ, तेनो वाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद-
ज्जरूपान्नैति. यदिद्रपृतनाज्ये, यंते अस्तु हर्यत इत्युणिहश्च बृहतीश्च
व्यतिपजत्येोणिहो वै पुरुषो बार्हताः पशवः; पुरुषमेव तस्य शुभि-
र्यतिपजति, पशुषु प्रतिष्ठापयति. यदुणिक् च बृहती च ते द्वे अनु-
ष्टुभौ तेनो वाचोरूपादनुष्टुभोरूपादज्जरूपान्नैति; आधूर्ध्वस्मै, ब्रह्मन्वी-
रब्रह्मकृतिं जुषाण इति द्विपदां च त्रिष्टुभं च व्यतिपजति. द्विपाद्वै
पुरुषोवायं त्रिष्टुप्पुरुषमेव तद्वीर्येण व्यतिपजति, वीर्यं प्रतिष्ठापयति.
तस्मान्पुरुषो वीर्यं प्रतिष्ठितः सर्वेषां पशूनां वीर्यवत्तमो यदु द्विपदा
च विंशत्यक्षरा त्रिष्टुप् च, ते द्वे अनुष्टुभौ; तेनो वाचोरूपादनुष्टुभो-
रूपादज्जरूपान्नैति; एष ब्रह्मा प्रतेमहे, विदधे शंसिषं हरी इति द्विप-
दाश्च जगतीश्च व्यतिपजति. द्विपाद्वै पुरुषो, जागताः पशवः; पुरुषमेव
तस्य शुभिर्यतिपजति, पशुषु प्रतिष्ठापयति. तस्मान्पुरुषः पशुषु प्रति-
ष्ठितोऽन्ति चैनानधि च तिष्ठति. वशेचास्य यदु द्विपदा च षोडशा
क्षरा जगती च; ते द्वे अनुष्टुभौ; तेनो वाचोरूपादनुष्टुभोरूपादज्ज-
रूपान्नैति. त्रिकटुकेषु महिषोयवाशिरं, प्रोष्वस्मै पुरोरथमित्यतिछंदसः
शंसति. छंदसां वै यो रसोऽत्यक्षरत्सोतिछंदसमभ्यत्यक्षरत्तदतिछं-
दसोऽतिछंदस्त्वं. सर्वेभ्यो वा एष छंदोभ्यः सन्निर्मितो यस्योळशी त-
दतिछंदसः शंसति. सर्वेभ्य एवैनं तच्छंदोभ्यः सं निर्मिमीत सर्वेभ्य-
श्छंदोभ्यः सन्निर्मितेन षोडशिना राध्नोति य एवं वेद ॥ ३ ॥

महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजत्ययं वै लोकः प्रथमा महानाम्न्यन्त-
 रिक्षलोको द्वितीयासौ लोकस्तृतीया; सर्वेभ्यो वा एष लोकेभ्यः सन्नि-
 मिंतो यत्पोळशी. तद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुप सृजति; सर्वेभ्य एवैनं
 तल्लोकेभ्यः सन्निर्मिमीते; सर्वेभ्यो लोकेभ्यः सन्निर्मितेन पोळशिना
 राध्नोति य एवं वेद. प्र प्रवस्विष्टुभमिषं, अर्चत प्रार्चत, यो व्यतीरंफा-
 णयदिति प्रज्ञाता अनुष्टुभः शंसति. तद्यथेह चेह चापथेन चारुत्वा
 पंथानं पर्यवेयानादृक्तयत्प्रज्ञाता अनुष्टुभः शंसति. स यो व्याप्ता-
 गतश्रीरिव मन्येताविहृतं पोळशिनं शंसयेन्नेच्छंदासां कृच्छ्रादवपया
 इत्यथ यः पाप्मानमप जिघांसुः स्याद्विहृतं पोळशिनं शंसयेद् व्य-
 तिपक्त इव वैपुरुषः पाप्मना; व्यतिपक्तमेवास्मै तत्पाप्मानं. शमलमप-
 हंत्यप पाप्मानं हते य एवं वेद. उद्यद् ब्रध्नस्य विष्टपमित्युत्तमया परि-
 दधाति. स्वर्गो वै लोकं ब्रध्नस्य विष्टपं; स्वर्गमेव तल्लोकं यजमानं
 गमयति. अपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति. सर्वेभ्यो वा एष म-
 सवनेभ्यः सन्निर्मितो यत्पोळशी, तद्यदपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति
 यजति. पीतवद्वे प्रातःसवनं; प्रातःसवनांदेवेन तत्सन्निर्मिमीते अं
 इदं सवनं केवलं त इति माध्यंदिनं वै सवनं केवलं; माध्यंदिनांदेवे-
 तत्सवनान्सन्निर्मिमीते. ममत्वि सोमं मधुमंतमिद्रेति मद्वद्वै तृतीयसवनं
 तृतीयसवनांदेवेन तत्सन्निर्मिमीते. सत्रावृषं जठर आतृपरंवेति वृषण्वै
 पोळशिनो रूपं. सर्वेभ्यो वा एष सवनंभ्यः सन्निर्मितो यत्पोळशी
 तद्यदपाः पूर्वेषां हरिवः सुतानामिति यजति. सर्वेभ्य एवैनं तत्सवनंभ्य
 सन्निर्मिमीते; सर्वेभ्यः सवनंभ्यः सन्निर्मितेन पोळशिना राध्नोति
 एवं वेद. महानाम्नीनां पंचक्षरानुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु
 सर्वेभ्यो वा एष छंदोभ्यः सन्निर्मितो यत्पोळशी तद्यन्महानाम्नीनां
 पंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषु पादेषु सर्वेभ्य एवैनं तच्छं

दोभ्यः सन्निर्मिमीते; सर्वेभ्यश्छंदोभ्यः सन्निर्मितेन षोडशिना राध्नोति
य एवं वेद ॥ ४ ॥

अहर्वै देवा अश्रयंत रात्रीमसुरास्ते समावदीर्या एवासन्न व्या-
वर्तत. सौब्रवीर्दिद्रः कश्चाहं चेमानितो ऽमुरान् रात्रीमन्ववेध्याव इति
मदेवेषु न प्रत्यविंददविभयू रात्रेस्तमसा मृत्योस्तस्मात्थाप्येतर्हि नक्तं
यावन्नात्रमिवैवापाक्रम्य विभैति; तम इव हि रात्रिमृत्युरिव; तं वै
छंदास्येवान्ववायंस्तं यच्छंदास्येवान्ववायंस्तरमादिद्रश्चैव छंदासि च
रात्रीं वहंति. न निविच्छस्यते, न पुरोरुड्न धाय्या नान्या देवतंद्रश्च
न्येव छंदासि च रात्रीं वहंति. तान्वै पर्यायैरेव पर्यायमनुदंत; यत्
पर्यायैः पर्यायमनुदंत; तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं. तान्वै प्रथमेनैव पर्यायेण
पूर्वरात्रादनुदंत, मध्यमेन मध्यरात्रादुत्तमेनापररात्राद्. अपि गर्वर्या
अनुमसीत्युब्रवन्नपिशर्वराणि खलु वा एतानि छंदांसि इति ह स्मा-
हेतानि हींद्रं रात्रेस्तमसो मृत्योर्विभ्यतमव्यपारयंस्तदपि शर्वराणामपि
शर्वस्वं ॥ ५ ॥

पांतमावो अंभस इत्यंधरवत्यानुष्टुभा रात्रीं प्रतिपद्यत. आनुष्टुभी
वैरात्रिरेतद्रात्रिरूपमंधस्वत्यः पीतवत्यो मद्वत्यस्त्रिष्टुभो याज्या भवं-
त्यभिरूपा यद्यज्ञेभिरूपं तत्समृत्वं. प्रथमेन पर्यायेण स्तुवते; प्रथमा-
न्येव पदानि पुनराददते. यदेवैषामश्वा गाव आसंस्तंदेवैषां तेनाददते.
मध्यमेन पर्यायेण स्तुवते. मध्यमान्येव पदानि पुनराददते. यंदेवैषा
गनांरथा आसंस्तंदेवैषां तेनाददत. उत्तमेन पर्यायेण स्तुवत; उत्तमा-
न्येव पदानि पुनराददते. यंदेवैषा वासो हिरण्यं मणिरध्यात्ममासीत्त-
देवैषां तेनाददत. आ द्विषतो वसुदत्ते निरेनमेभ्यः सर्वेभ्यो लोकंभ्यो
नुदते य एवं वेद. पवमानवदहरित्याहु नं रात्रिः पवमानवती कथमुभे-
पवमानवती भवतः! केन ते समावद्वाजौ भवत इति! यदेवेन्द्राय मदने-

सुतम् : इदं वसोसुतमंधं, इदं ह्यन्वोजसासुतमिति स्तुवंति च शंसन्ति च. तेन रात्रिः पवमानवती; तेनोभे पवमानवती भवतस्तेन ते समावद्वाजौ भवतः. पंचदशस्तोत्रमहरित्याहुर्न रात्रिः पंचदशस्तोत्रा ; कथमुभे पंचदशस्तोत्रे भवतः ? केन ते समावद्वाजौ भवतः ? इति द्वादशस्तोत्राण्यपिशर्वराणि. तिसृभिर्देवताभिः संधिना सार्धतरेण स्तुवते. तेन रात्रिः पंचदशस्तोत्रा तनांभे पंचदशस्तोत्रे भवतस्तेन ते समावद्वाजौ भवतः. परिमितं स्तुवंत्यपरिमितमनु शंसति. परिमितं वै भूतमपरिमितं भव्यमपरिमितस्यावरुध्या इत्यति शंसति. स्तोत्रमिति वै प्रजात्मानमिति पशवस्तद्यस्तोत्रमिति शंसति. यदेवास्यात्यान्मानं तदेवास्थै तेनावरुधे उवरुधे ॥ ६ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ ओम् ॥ प्रजापतिर्वै सोमाय राज्ञे दुहितरं प्रायच्छन्मूर्गा सावित्रीं. तरयै सर्वे देवा वरा आगच्छंरतस्या एतत्सहस्रं वहतुमन्वा करोद्, यदेतदाश्विनमित्याचक्षते; नाश्विनं हैव तद्यदवाक् सहस्रं तस्मात्तत्सहस्रं वैव शंसेद्भूयो वा प्राश्य घृतं शंसेद्यथा ह वा इदं मनोवा रथो वाक्तो वर्तते एवं हैवाक्तो वर्तते. शकुनिरिवोत्पत्तिप्यन्ना वह्यति. तस्मिन् देवा न समजानत. ममेदमस्तु ममेदमस्त्विति ते संजानाना अब्रुवन्नाजिमस्यायामहै; स योन उज्जेप्यति. तस्येदं भविष्यतीति ते अग्नेरेवाधि गृहपतेरादित्यं काष्ठामकुर्वत. तस्मादाग्नेयी प्रतिपद् भवत्याश्विनस्याग्निर्होता गृहपातः स राजेति तत्त्वैक आहुर, अग्निमग्ने पितरमग्निमापिमित्येतया प्रतिपद्येत. दिवि शुक्रं यजतं सूर्यस्येति प्रथमयैव ऋचा काष्ठामाप्नोतीति तत्तन्नादृत्यं य एनं तत्र ब्रूयाद्, अग्निमग्निमिति वै प्रत्यपाद्यग्निमापत्स्यतीति शश्वत्तथा स्यात्तस्मादग्निर्होता

गृहपतिः स राजेत्येतथैव प्रतिपद्येत. गृहपतिवती प्रजातिमती शांता;
सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ ७ ॥

तासां वै देवतानामाजिं धावंतीनामभिसृष्टानामभिर्मुखं प्रथमः
प्रत्यपद्यत. तमश्विनावन्वागच्छतां. तमब्रूतामपोदित्वावां वा इदं जेष्या-
व इति स तथेत्यब्रवीत्तस्य वै ममेहाप्यस्त्विति तथेति तस्मा अप्यत्रा-
कुरुतां. तस्मादामेयमाश्विने शस्यते ता उषसमन्वागच्छतां; तामब्रू-
तामपोदित्वावां वा इदं जेष्याव इति सा तथेत्यब्रवीत्तस्यै वै ममे-
हाप्यस्त्विति तथेति तस्या अप्यत्राकुरुतां. तस्मादुषस्यमाश्विने
शस्यते. तार्विद्रमन्वागच्छतां. तमब्रूतामावां वा इदं मघवं जेष्याव
इति न ह तं दधृषतुरपोदिहीति वक्तुं. स तथेत्यब्रवीत्तस्यै वै ममे-
हाप्यस्त्विति तथेति तस्मा अप्यत्राकुरुतां. तस्मादिंद्रमाश्विने शस्यते.
तदाश्विना उदजयतामश्विनावाश्रुवातां; यदाश्विना उदजयतामश्विना-
वाश्रुवाता. तस्मादंतदाश्विनमित्याचक्षते श्रुते यद्यत्कामयते य एवं
वेद. तदाहुर्यच्छस्यत आम्रयं शस्यत; उषस्यं शस्यत ऐंद्रमथ कस्मादे-
तदाश्विनमित्याचक्षत इत्यश्विनौ हि तदुदजयतामाश्विनावाश्रुवातां;
यदाश्विना उदजयतामश्विनावाश्रुवानां. तस्मादेतदाश्विनमित्याच-
क्षते श्रुते यद्यत्कामयते य एवं वेद ॥ ८ ॥

अश्वतरी रथेनागिराजिमधावत्तासां प्राजमानो योनिमकूलयत्त-
स्मात्ता न विजायते. गोभिररुणैरुषा आजिमधावत्तस्मादुषस्यग-
तायामरुणमिवैव प्रभात्युषसोरूपमश्वरथेनेंद्र आजिमधावत्तस्मात्स
उच्चैर्योष उपवदिमान्क्षत्रस्य रूपपैंद्रो हि स गर्दभरथेनाश्विना उद-
जयतामश्विनावाश्रुवातां. यदाश्विना उदजयतामश्विनावाश्रुवातां. तस्मा
त्सुतजवो दुग्धदाहः; सर्वेषामेतर्हि वाहनानामनाशिष्टो रेतसस्त्वस्य
वीर्यं नाहरतां. तस्मात्स द्विरेता वाजी. तदाहुः सप्त सौर्याणि छंदांसि

शंसेद्यथैवामेयं यथोषस्यं यथाश्विनं सप्त वै देवल्लोकाः; सर्वेषु देव-
लोकेषु राभ्रोतीति तत्तन्नादृत्यं. त्रीण्येव शंसेत्त्रयो वा इमे त्रिवृतो
लोका एषामेव लोकानामभिजित्यै. तदाहुरुदृत्यं जातवेदसमिति
सीर्याणि प्रति पद्येतेति तत्तन्नादृत्यं. यथैव गत्वा काष्ठामपराधुया-
त्तादृक्तत्, सूर्यो नो दिवस्पात्वित्येतैर्नैव प्रतिपद्येत. यथैव गत्वा काष्ठा-
मभिपद्येत तादृक्तदुदृत्यं जातवेदसमिति द्वितीयं शंसति. चित्रं देवा-
नामुदगादनीकमिति त्रैष्टुभमसौ वाव चित्रं देवानामुदेति तस्मादंत-
च्छंसति. नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस इति जागतं तद्वाशीः पद
माशिषमं वै तेनाशास्त आत्मने यजमानाय च ॥ ९ ॥

तदाहुः सूर्यो नाति शस्यो, बृहती नातिशस्या यत्सूर्यमति शंसेदः
ब्रह्मवर्चसमतिपद्येत. यद्बृहतीमतिशंसं प्राणानतिपद्येतंति इंद्र क्र-
तुं न आभरेत्येन्द्रं प्रगाथं शंसति. शिक्षाणो अस्मिन्गुरुहृतयामनि, जी-
वा ज्योतिरशीमहीत्यसौ वाव ज्योतिस्तेन सूर्ये नातिशंसति. यदु-
बार्हतः प्रगाथस्तेन बृहती नातिशंसति. अभिन्वा शूर नोनुम ईति
राथंतरीं योनिं शंसति; राथंतरेण वै संधिनाश्विनाय स्तुवंत. तथा
द्राथंतरीं योनिं शंसति रथंतरस्यैव स योनिस्त्वाय. ईशानमस्य जगतः
स्वर्दृशमित्यसौ वाव स्वर्दृक्तेन सूर्ये नाति शंसति. यदु बार्हतः
प्रगाथस्तेन बृहती नातिशंसति. बहवः सूरचक्षस इति भैत्रवरुणं
प्रगाथं शंसत्यहव मित्रोरात्रिर्वरुण, उभे वा एषो जहोरात्रे आरभतं
यो जितरात्रमुपैति. तद्यन्मैत्रावरुणं प्रगाथं शंसत्यहोरात्रयोरेवैतं
तत्प्रतिष्ठापयति. सूरचक्षस इति तेन सूर्ये नाति शंसति; यदु बार्हतः
प्रगाथस्तेन बृहती नातिशंसति. महीद्यौः पृथिवी च नस्, तेहि द्यावापृथि-
वी विश्वशंभुवेति द्यावापृथिवीये शंसति. द्यावापृथिवी वै प्रतिष्ठे इयमे-
वेह प्रतिष्ठा सावमुत्र तद्यद्द्यावापृथिवीये शंसति. प्रतिष्ठयोरैवैतं प्र-

तिष्ठापयति. देवो देवी धर्मणासूर्यः शुचिरिति तेन सूर्यं नातिशंसति.
यदु गायत्री च जगती च ते द्वे बृहत्या तेन बृहतीं नातिशंसति.
विश्वस्य देवीमृचयस्य जन्मनो नयारोषातिन ग्रभदिति द्विपदां शंसति.
चित्तैधमुक्थमिति ह रम वा एतदाचक्षते. यदेतदाश्विनं निर्ऋतिर्ह रम
पाशिन्युपास्ते; यदैव होता परिधास्यत्यथ पाशान् प्राति मोक्षयामीति त-
तो वा एतां बृहस्पतिर्द्विपदामपश्यन्नयारोषाति न ग्रभदिति तथा निर्ऋ-
त्याः पाशिन्या अधराचः पाशानपास्यत्तद्यदेतां द्विपदां होता शंसति.
निर्ऋत्या एव तत्पाशिन्या अधराचः पाशानपास्यति. स्वस्त्येव होतो-
मुच्यते; सर्वायुः सर्वायुत्वाय सर्वमायुरिति य एवं वेद. मृचयस्य
जन्मन इत्यसौ वाव मर्चयतीति तेन सूर्यं नातिशंसति. यदु द्विपदा
पुरुषच्छंदमं सा सर्वाणि छंदांस्यभ्याप्ता तेन बृहतीं नाति
शंसति ॥ १० ॥

ब्राह्मणस्पत्याया परि दधाति. ब्रह्म वै बृहस्पतिर्व्रह्मण्येवैनं तदे-
ततः प्रतिष्ठापयति; एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्ण इत्येतया परि दध्यात्प्र-
जाकामः पशुकामो; बृहस्पते सुप्रजा वीरवंत इति प्रजया वै सुप्रजा
वीरवान्वयं स्याम पतयोरर्याणामिति प्रजावान् पशुमान् रयिमान् वीर-
वान् भवति यत्रैवं विद्वानेतया परि दधाति. बृहस्पते अतिगदर्यो अर्हा-
दित्येतया परि दध्यात्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चस्कामो लोववान् ब्रह्म-
वर्चसमर्हति. शुभदिति शुभदिव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वाव वै ब्रह्म-
वर्चसं भाति. यद्दीदयच्छवस ऋतप्रजातेति दीदायेव वै ब्रह्मवर्चसं
तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रमिति चित्रमिव वै ब्रह्मवर्चसं; ब्रह्मवर्चसी
ब्रह्मयशसी भवति यत्रैवं विद्वानेतया परि दधाति. तस्मादेवं विद्वानेत-
यैव परि दध्याद् ब्राह्मणस्पत्या तेन सूर्यं नातिशंसति. यदु त्रिष्टुभं त्रिः
शंसति; सा सर्वाणि छंदांस्यभ्याप्ता तेन बृहतीं नातिशंसति. गायत्र्या

१४ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका ११, १२, १३.

च त्रिष्टुभा च वपट्कुर्याद् ब्रह्म वै गायत्री वीर्यं त्रिष्टुब्जघ्नेन तदीर्यं सं दधाति. ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी वीर्यवान् भवति यत्रैवं विद्वान् गायत्र्या च त्रिष्टुभा च वपट्करोति. अश्विना वायुना युवं सुदक्षा, उभा पिबतमश्विनेति गायत्र्या च विराजा च वपट्कुर्याद्; ब्रह्म वै गायत्र्यन्नं विराड् ब्रह्मणैव तदन्नाद्यं सं दधाति. ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयशसी भवति, ब्रह्माद्यमन्नमिति यत्रैवं विद्वान् गायत्र्या च विराजा च वपट्करोति. तस्मादेवं विद्वान् गायत्र्याचैव विराजा च वपट्कुर्यात्. प्रवामंभ्रांसिमद्यान्यस्थुर, उभा पिबतमश्विनेत्येताभ्यां ॥ ११ ॥

चतुर्विंशमेतदह रूपयंत्यारंभणीयमेतेन वै संवत्सरमारभंत. एतेन स्तोमांश्च छंदांसि चैतेन सर्वा देवता, अनारब्धं वै तच्छंदो नारत्वा सा देवता यदेतस्मिन्नहनि नारभते. तदारंभणीयस्यारंभणीयत्वं. चतुर्विंशः स्तोमो भवति. तच्चतुर्विंशस्य चतुर्विंशत्वं; चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासा; अर्धमासश्च एव तस्संवत्सरमारभंत. उक्थ्यो भवति; पशवो वा उक्थ्यानि पशूनामवस्थ्ये. तस्य पंचदश स्तोत्राणि भवति. पंचदश शस्त्राणि समासो मासश्च एव तस्संवत्सरमारभते. तस्य षाष्टश्च त्रीणि च शतानि स्तोत्रियास्तावति संवत्सरस्याहान्यहश्च एव तस्संवत्सरमारभते; ऽग्निष्टोम एतदहः स्यादित्याहुर्ऽग्निष्टोमो वै संवत्सरो न वा एतदन्यो ऽग्निष्टोमादहर्दाधार न विव्यार्चात् स यद्यग्निष्टोमः स्यादः षाचत्वारिंशस्त्वयः पवमानाः स्युश्चतुर्विंशानीतराणि स्तोत्राणि तदु षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि स्तोत्रियास्तावति संवत्सरस्याहान्यहश्च एव तस्संवत्सरमारभंत. उक्थ्य एव स्याः पशुसमृत्त्यो यज्ञः पशुसमृत्त्यं सत्रं सर्वाणि चतुर्विंशानि स्तोत्राणि प्रत्यक्षाध्यतदहश्चतुर्विंशं तस्मादुक्थ्य एव स्यात् ॥ १२ ॥

बृहद्रथंतरे सामनी भवत; एतेनै यज्ञस्य नावौ संपारिण्यौ. यद्

दृश्यंतरे ताभ्यामेव तत्संवत्सरं तरंति-पादौ वै बृहद्रथंतरे शिर एतद-
हः पदाभ्यामेव तच्छ्रियं शिरोभ्यायंति. पक्षौ वै बृहद्रथंतरे; शिर एत-
तदहः पक्षाभ्यामेव तच्छ्रियं शिरोभ्यायुवते. ते उभे न समवसृज्ये;
य उभे समवसृजेयुर्यथैव छिन्ना नौर्विधनात्तीरं तीरमृच्छंतीं प्लवैवमेव
ते सत्रिणस्तीरं तीरमृच्छंतः प्लवेरन्. य उभे समवसृजेयुस्तद्यादि रथं-
तरमवसृजेयुर्वृहत्तैवोभे अनवसृष्टे. अथ यदि बृहदवसृजेयू रथंतरे-
णैवोभे अनवसृष्टे; यद्वे रथंतरं तद्वैरूपं. यद्वृहत्तद्वैराजं यद्रथंतरं
तच्छाक्करं यद्वृहत्तद्वैवतमेवमेते उभे अनवसृष्टे भवतो; ये वा एवं
विद्वान् एतदहरूपयंत्याप्त्वा वै ते ऽहश्वाः संवत्सरमाप्त्वाधर्मासया
आप्त्वा मासया आप्त्वा स्तोमांश्च छंदांसि च आप्त्वा सर्वा देवता
स्वप एव तप्यमानाः सोमर्पाथं भक्षयंतः संवत्सरमभिपुण्वंत आसते;
ये वा अत ऊर्ध्वं संवत्सरमुपयंति. गुरुं वै ते भारमाभि नि दधंत; सं
वै गुरुभारः शृणाल्यथ य एनं परस्तात् कर्मभिराप्त्वा ऽवस्तादुपैति
स वै स्वरित संवत्सरस्य पारमश्रुते ॥ १३ ॥

यद्वै चतुर्विंशं तन्महाव्रतं; बृहद्विंशे नात्र होता रेतः सिंचति. तददो
महाव्रतीयं नान्हा प्र जनयति. संवत्सरे संवत्सरं वै रेतः सिक्तं जायंतं.
तस्मात्समानं बृहद्विंशे निष्केवल्यं भवत्येष ह वा एनं परस्तात्कर्मभि-
राप्त्वा ऽवस्तादुपैति य एवं विद्वानेतदहरूपैति. स्वस्ति संवत्सरस्य
पारमश्रुते य एवं वेद. यो वै संवत्सरस्यावारं च पारं च वेद स
वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते ऽतिरात्रो वा. अस्य प्रायणीयो वार-
मुदयनीयः पारं स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वेद. यो वै
संवत्सरस्यावरोधनं चोद्बोधनं च वेद स वै स्वस्ति संवत्सरस्य
पारमश्रुते ऽतिरात्रो ऽवा. अस्य प्रायणीयो ऽवरोधनमुदयनीय उद्बो-
धनं; स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वेद. यो वै संवत्सरस्य

१६ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका १४, १५, १६.

प्राणोदानौ वेद स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते अतिरात्रो वा-अग्न्य
प्रायणीयः प्राण उदान उदयनीयः स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते
य एवं वेद ॥ १४ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिकाया
द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ज्योतिर्गौरायुरिति स्तोमेभिर्येन्ययं वै लोको ज्योतिरतीरक्तं
गौरसौ लोक आयुः स एवैष उत्तरस्थ्यहो ज्योतिर्गौरायुरिति त्रीण्य
हानि गौरायुर्ज्योतिरिति त्रीण्ययं वै लोको ज्योतिरसौ लोको ज्यो
तिस्त एते ज्योतिषीः उभयतः सं लोके ते तेनैतेनोभयतो ज्योतिषा
षष्ठहेन यंति. तद्यदेतेनोभयतो ज्योतिषा षष्ठहेनयंत्यनयोरेव तत्क्षेत्रं
योरुभयतः प्रति तिष्ठंतो यंत्यस्मिंश्च लोके अमुष्मिंश्चोभयोः परि यद्वा
एतदेव चक्रं यदभिप्लवः षष्ठहस्तस्य यावभितो अग्निरौमौ तौ प्रधीयं.
चत्वारो मध्य उक्थ्यास्तत्रभां गच्छति. वैवर्तमानेन यत्र कामयंत
तत्स्वास्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वेद. यो वै तद्वेद यत्प्रथमः
षष्ठहः स वै स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते, यस्तद्वेद यद्वितीयः
यस्तद्वेद यत्तृतीयो यस्तद्वेद यच्चतुर्थो यस्तद्वेद यत्पंचमः ॥ १५ ॥

प्रथमं षष्ठहमुपयंति. षष्ठहानि भवंति, षड्वा ऋतव ऋतुश एव
तत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति. द्वितीयं षष्ठ-
हमुपयंति; द्वादशाहानि भवंति; द्वादश वै मासा, मासश्च एव तत्सं-
वत्सरमाप्नुवंति. मासशः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति. तृतीयं षष्ठह-
मुपयंत्यष्टादशाहानि भवंति. तानि द्वेधा नवान्यानि नवान्यानि; न
वै प्राणा नव स्वर्गा लोकाः; प्राणांश्चैव तत्स्वर्गांश्च लोकानाम्नुवंति.
प्राणेषु चैव तत्स्वर्गेषु च लोकेषु प्रतितिष्ठंतो यंति. चतुर्थं षष्ठहमुप-
यंति. चतुर्विंशतिरहानि भवंति; चतुर्विंशतिर्वा अर्धमासा; अर्धमासश्च
एव तत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्धमासशः संवत्सरे प्रतितिष्ठंतो यंति; पंचमं

ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका १६, १७, १८. १७

षष्ठमुपपद्यति, त्रिंशदहानि भवन्ति. त्रिंशदक्षरा वै विराड् विराळं नाद्यं विराजमेव तन्मासि मास्यभिसंपादयंतो यंत्यन्नाद्यकामाः खलु वै सत्रमासत. तद्यद्विराजं मासि मास्यभिसंपादयंतो यंत्यन्नाद्यमेव तन्मासि मास्यवरुंधाना यंत्यस्मै च लोकायामुष्मै चोभाभ्यां ॥ १६ ॥

गवामयनेन यति; गावो वा आदित्या आदित्यान्मिव तदयने नयति. गावो वै सत्रमासत; शफां हृंगाणि सिषासत्यस्तासां दशमे मासि शफाः शृंगाण्यजायंत. ता अब्रुवन् यस्मे कामायादीक्षामद्या पाम तमुत्तिष्ठामेति ता या उदतिष्ठंस्ता एताः शृंगिण्योऽथ याः समापयिष्यामः संवत्सरमित्यासत; तासामश्रव्यया शृंगाणि प्रावर्तत. ता एनास्तूरा ऊर्जं त्वमुन्वंस्वस्मादु ताः सर्वानृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जं ह्यमुन्वंत्सर्वस्य वै गावः प्रेमाणं सर्वस्य चारुतां गताः; सर्वस्य प्रेमाणं सर्वस्य चारुतां गच्छति य एवं वेद. आदित्याश्च ह वा अंगिरसश्च सर्वे लोके स्पर्धत. वयं पूर्वं एष्यामो वयमिति ते ह्यादित्याः पूर्वं स्वर्गे लोकं जग्मुः, पश्चेवांगिरसः षष्ठ्यां वा वपैपु. यथा वा प्रायणीयो उतिरात्रश्चतुर्विंश उक्थ्यः; सर्वे अभिप्लवाः षळहा आदयंत्यन्यान्यहानि तदादित्यानामयनं. प्रायणीयो उतिरात्रश्चतुर्विंश उक्थ्यः; सर्वे पृष्ठयाः षळहा आदयंत्यन्यान्यहानि तदांगिरसामयनं. सा यथास्तुतिरंजसायन्येवमभिप्लवः षळहः; स्वर्गस्य लोकस्याथ यथा महापथः पर्याण एवं पृष्ठयः षळहः स्वर्गस्य लोकस्य; तद्यदुभाभ्यां यंत्युभाभ्यां वै यन्न रियंत्युभयोः कामयोरुपाप्मै यश्चाभिप्लवे षळहे यश्च पृष्ठये ॥ १७ ॥

एकविंशमेतदहरुपयति विषुवंतं मध्य संवत्सरस्यैतेन वै देवाः एकविंशेनादित्यं स्वर्गाय लोकायोदयच्छंस्त एष इति एकविंशस्तस्य दशावस्तादहानि दिवाकीर्त्यस्य भवन्ति, दश परस्तान्मध्य एकविंश उभयतो विराजि प्रतिष्ठित; उभयतो हि वा एष विराजि प्रतिष्ठित

१८ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका १८, १९.

स्तस्मादेषोतरेमांलोकान्यन्न व्यथते. तस्य वै देवा आदित्यस्य
स्वर्गलोकादवपातादबिभ्युस्तं त्रिभिः स्वर्गैर्लैकैरवस्तात्पत्युत्तभुवन्.
स्तोमा वै त्रयः स्वर्गा लोकास्तस्य पराचोऽतिपातादबिभ्युस्तं त्रिभिः
स्वर्गैर्लैकैः परस्तात्पत्युत्तभुवन्. स्तोमा वै त्रयः स्वर्गा लोकास्त
त्रयोऽवस्तात्सप्तदशा भवन्ति; त्रयः परस्तान्मध्य एष एकविंश उभयतः
स्वरसामभिर्धृतः उभयतो हि वा एष स्वरसामभिर्धृतस्तस्मादेषोतरेमां-
लोकान्यन्न व्यथते. तस्य वै देवा आदित्यस्य स्वर्गलोकादवपाताद-
बिभ्युस्तं परमैः स्वर्गैर्लैकैरवस्तात्पत्युत्तभुवन्स्तोमा वै परमाः स्वर्गा
लोकास्तस्य पराचोऽतिपातादबिभ्युस्तं परमैः स्वर्गैर्लैकैः परस्तात्प्रत्य-
स्तभुवन्स्तोमा वै परमाः स्वर्गा लोकास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशा भवन्ति,
त्रयः परस्तात्ते द्वौ द्वौ संपद्यत्त्रयश्चतुर्विंशतिः भवन्ति. चतुर्विंशतो वै
गोमानामुत्तमस्तेषु वा एष एतदध्याहितस्तपति; तेषु हि वा एष-
एतदध्याहितस्तपति. स वा एष उत्तरोऽस्मात् सर्वस्माद्भूताद्बुधियतः
मर्वमेवेदमतिरोचते यदिदं किंचोत्तरो भवति. यस्मादुत्तरो बुभूषति
तस्मादुत्तरो भवति य एवं वेद ॥ १८ ॥

स्वरसान्न उपयन्तीमे वै लोकाः; स्वरसामान इमान्ने लोकान्स्वरसा-
मभिरमृण्वन्स्तत्स्वरसान्नां स्वरसामत्वं. तद्यत्स्वरसान्न उपयन्त्येवंवै
तल्लोकेष्वामर्जति. तेषां वै देवाः सप्तदशानां प्रव्लयादबिभ्युः. समा
इव वै स्तोमा अविगूळहा इवमेहनप्रविलयेरन्निति तांस्वैः स्तोमैरव-
स्तात्पर्यार्षिस्वैः पृष्ठैः परस्तात्तद्यदभिजिस्त्वस्तोमोऽवस्तात्भवति. वि-
श्वजिस्त्वपृष्ठैः परस्तात्तत्सप्तदशानुभयतः पर्यर्षन्ति धृत्या अप्रव्लयाय.
तस्य वै देवा आदित्यस्य स्वर्गलोकादवपातादबिभ्युस्तं पंचभी राशि-
भिरुदवयन्; रश्मयो वै दिवाकीर्त्यानि महादिवाकीर्त्यं पृष्ठं भवति.
विकर्णं ब्रह्म साम भासमभिष्टोमसामोभे बृहद्रथंतरे पवमानयोर्भवत

स्तदादित्यं पंचभी रश्मिभिरुद्वयंति धृत्या अनवपातायोदित आदित्ये
प्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वं ह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यं भवति. सौर्यं पशुमन्य-
गश्वेतं सवनीयस्योपालंभ्यमालभेरत्सूर्यदेवत्यं ह्येतदहरेकविंशतिं
सामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षात्येतदहरेकविंशमेकपंचाशतं द्विपंचाशतं
वा शस्त्वा मध्ये निविदं दधाति. तावतीरुत्तराः शंसति. शतायुर्वै
पुरुषः शतवीर्यः शतेंद्रिय आयुष्येनं तद्वीर्यं इंद्रिये दधाति ॥१९॥

दूरोहणं रोहति. स्वर्गो वै लोको दूरोहणं; स्वर्गमेव तं लोकं रोहति
य एवं वेद. यदेव दूरोहणा असौ वै दूरोहो यो ऽसौ तति कश्चिद्वा
अत्र गच्छति. स यद्दूरोहणं रोहत्येतमेव तद्रोहति हंसवत्यारोहति.
हंसः शुचिपदित्येष वै हंसः शुचिपद्, वमुरंतरिक्षसदित्येष वै वमुरंत-
रिक्षसत्, होता वेदित्येष वै होता वेदिषद्; अतिथिदूरोणसदित्येष
वै अतिथिदूरोणसन्, नृपदित्येष वै नृपद्, वरसदित्येष वै वरसद्, वरं वा
एतत्सद्गनां यस्मिन्नेष आसन्नस्तपति, ऋतसदित्येष वै सत्यसद्, व्योम
सदित्येष वै व्योमसद् व्योमवा एतत्सद्गनां यस्मिन्नेष आसन्नस्त-
पति; अब्जा इत्येष वा अब्जा अद्भ्यो वा एष प्रातरुदेत्यपः सायं
प्रविशति; गोजा इत्येष वै गोजा; ऋतजा इत्येष वै सत्यजा;
अद्रिजा इत्येष वा अद्रिजा; ऋतमित्येष वै सत्यमेव एतानि
मर्वाण्येव ह वा अस्य छंदस्मु प्रत्यक्षतमादिव रूपं. तस्माद्यत्र
कच दूरोहणं रोहेत्सवत्येवरोहेत्ताक्ष्यं स्वर्गकामस्य रोहेत्ताक्ष्यं
ह वा एतं पूर्वोऽध्वानमेव दत्तादो गायत्री सुपर्णो भूत्वा सोममाहरत्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनः पुर एतारं कुर्वीत तादृक्तद्यदेवताक्ष्यं ऽयं वै ताक्ष्यो
यो ऽयं पवत एष स्वर्गस्य लोकस्याभिवोळ्हा. त्यमुषु वाजिनं
देवजुतमित्येष वै वाजी देवजुतः, सहाजानं तरुतारं रथानामित्येष
वै सहावांस्तरुतैष हीमालोकांस्तद्यस्तरति; अरिष्टनेमिं पृतनाज-

१०० ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २०, २१, २२.

माशुमित्येष वा अरिष्टनेमिः पृतनाजिदाशुः; स्वस्तय इति स्वस्तिता-
माशास्ते. ताक्ष्यमिहाहुर्वेमेति वह्यत्येवैनमेतद्. इंद्रस्येव रातिमाजोह-
वानाः स्वस्तय इति स्वस्तितामेवाशास्ते. नावमिवाहुमेति समेवैन-
मेतदधिरोहति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै संपत्यै संगत्या; उर्वी नपृथ्वी
बहुले गर्भारे मा वामेतौ मा परेतौ रिषामेतीमे एवैतदनुमंत्रयत आच
पराचमेप्यं. त्सद्यश्विद्यः शवसा पंचकृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्तताने-
ति प्रत्यक्षं सूर्यमभिवदति. सहस्रसाः शतसा अस्य रंहिर्न स्मावरंते यु-
वांति न शर्यामित्याशिषमेवेतेनाशास्त आत्मेन च यजमानेभ्यश्च ॥२०॥

आहूय दूरोहणं रोहति. स्वर्गो वै लोको दूरोहणं. वागाहावो ब्रह्म
वै वाक्स यदाव्हयते तद् ब्रह्मणाहावेन स्वर्गं लोकं रोहति. स पच्छः
प्रथमं रोहतीमं तं लोकमामोत्यथार्धचर्चशोतरिक्षं तदामोत्यथ त्रिप-
द्यामुं तं लोकमामोत्यथ केवल्या तदेतस्मिन्प्रति तिष्ठति य ए
तर्पति. त्रिपद्या प्रत्यवरोहति यथाशाखां धारयमाणस्तदमुष्मिं लोके
प्रति तिष्ठत्यर्धचर्चशोतरिक्षे पच्छो ऽस्मिं लोक आप्वैव तत्स्वर्गं लोकं यज-
माना अस्मिं लोके प्रति तिष्ठत्यथ य एककामाः स्युः स्वर्गकामाः परा-
चमेव तेषां रोहेत्ते जयेयुर्हैव स्वर्गं लोकं नेत्वेवास्मिं लोके ज्योगिव
वसेयुर्मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते. त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं
वै पशवः पशवश्छंदांसि पशूनामवरुध्यै ॥ २१ ॥

यथा वै पुरुष एवं विपुवांस्तस्य यथादक्षिणो ऽर्ध एवं पूर्वो ऽर्धो विपु-
वतो यथोत्तरो ऽर्ध एवमुत्तरो ऽर्धो ऽविषुवतस्तस्मादुत्तर इत्याचक्षते;
प्रबाहुक्सतः शिर एव विपुवान्बिदलसहित इव वै पुरुषस्तस्यापि-
स्यूमेव मध्ये शीर्ष्णो विज्ञायते. तदाहुर्विपुवत्येवैतदहः शंसद्विपुवान्वा
एतदुक्थानामुक्थं विपुवान् विपुवानिति ह विपुवंतो भवंति श्रेष्ठतम-
श्रुवत इति तत्तन्नादृत्यं संवत्सर एव शंसद्रेतो वा एतत्संवत्सरं दध-

ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २२, २३. १०१

नां यांत. यानि वै पुरा संवत्सराद्रेतांति जायंते, यानि पंचमास्यानि
यानि पाष्मास्यानि स्वीव्यंति वै तानि न वैतैर्भुजतेथ यान्येव दश-
मास्यानि जायंते, यानि सांवत्सरिकाणि तैर्भुजते. तस्मात्संवत्सर एवै-
तदहः शंसेत्संवत्सरो ह्येतदहरामोति, संवत्सरं ह्येतदहरामुवंत्येष ह
वै संवत्सरेण पाप्मानमपहत एष विषुवताग्रेभ्यो ह्येव मासैः पाप्मानम-
पहते; शीर्ष्णो विषुवताप संवत्सरेण पाप्मानं हते उप विषुवता य एवं
वेद. विश्वकर्मणमृपभं सवनीयस्योपालभ्यमालभेरं; द्विरूपमुभयत एतं
महाव्रतीये उहर्नोद्रो वैवृत्रं हत्वा विश्वकर्माभवत्प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा
विश्वकर्माभवत्संवत्सरो विश्वकर्माद्रमेव तदात्मानं प्रजापतिं संवत्सरं
विश्वकर्माणमामुवंतींद्र एव तदात्मानि प्रजापतौ संवत्सरे विश्वकर्मण्यं-
ततः प्रति तिष्ठति. प्रति तिष्ठति य एवं वेद य एवं वेद ॥ २२ ॥
इत्यैतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापतिरकामयत प्रजायेय भूयात्स्यामिति स तपो तप्यत; स
तपस्त्व्वमं द्वादशाहमपश्यदात्मन एवांगेषु च प्राणेषु च; तमात्मन
एवांगेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च द्वादशधा निरमिमीत. तमाहरत्तेनायजत.
ततो वै सो भवदात्मना प्र प्रजया पशुभिरजायत; भवत्यात्मना प्र
प्रजया पशुभिर्जायते य एवं वेद. सो कामयत कथं नु गाय-
त्र्या सर्वतो द्वादशाहं परिभूय सर्वामृत्विमृभुयामिति? तं वै तज-
सैव पुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोऽक्षरैरुपरिष्ठाद् गायत्र्या सर्वतो-
द्वादशाहं परिभूय सर्वामृत्विमार्त्रैस्त्वामृत्विमृभोति य एवं वेद.
यो वै गायत्रीं पक्षिणीं चक्षुष्मतीं ज्योतिष्मतीं भास्वतीं वेद गायत्र्या
पक्षिण्या चक्षुष्मत्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या स्वर्गं लोकमेत्येषा वै
गायत्री पक्षिणी चक्षुष्मती ज्योतिष्मती भास्वती यद् द्वादशाहस्तस्य
यावभितोऽतिरात्रौ तौ पक्षौ यावंतरामिष्टौ तौ ते चक्षुषी; येऽष्टौ मध्य-

१०२ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २४, २५.

उक्थ्याः स आत्मा; गायत्र्या पक्षिण्या चक्षुष्मत्या ज्योतिष्मत्या भास्वत्या स्वर्गं लोकमेति य एवं वेद ॥ २३ ॥

त्रयश्च वा एते व्यहा आदशममहराद्वावतिरात्रौ यद्द्वादशाहो. द्वादशाहानि दीक्षितो भवति यज्ञिय एव तैर्भवति. द्वादश रात्रीरुपसद उपैति; शरीरमेव ताभिर्धूनुते; द्वादशाहं प्रसुतो भूत्वा शरीरं धृत्वा शुत्थः पूतो देवता अप्येति य एवं वेद. षट्त्रिंशदहो वा एष यद् द्वादशाहः; षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती, बृहत्या वा एतदयनं यद् द्वादशाहो बृहत्या वै देवा इमां लोकानाश्रुवत. ते वै दशभिरेवाक्षरैरिमं लोकमाश्रुवत दशभिरंतरिक्षं दशभिर्दिवं चतुर्भिश्चतस्रो दिशो द्वाभ्यामेवास्मिन् लोके प्रत्यतिष्ठन्; प्रति तिष्ठति य एवं वेद. तदाहुर्यदन्यानि छंदांसि वर्षीयांसि भृगोक्षरतराण्यथ कस्मादेता बृहतीत्याचक्षत इत्येतया हि देवा इमां लोकानाश्रुवत. ते वै दशभिरेवाक्षरैरिमं लोकमाश्रुवत दशभिरंतरिक्षं दशभिर्दिवं चतुर्भिश्चतस्रो दिशो द्वाभ्यामेवास्मिन् लोके प्रत्यतिष्ठन्. तस्मादेतां बृहतीत्याचक्षतेऽश्रुते यद्यत्कामयते य एवं वेद ॥ २४ ॥

प्रजापतियज्ञो वा एष यद् द्वादशाहः; प्रजापतिर्वा एतेनाग्रे यज्ञत द्वादशाहेन. सो ब्रवीदृतृंश्च मासांश्च याजयत मा द्वादशाहेनेति तं दीक्षयित्वा उपक्रमं गर्मायत्वा ब्रुवं देहि नूनो ३थ त्वा याजयिष्याम इति तेभ्य इषमूर्जं प्रायच्छस्त्रैषोगृत्तुषु च मासेषु च निहिता ददतं वैते तमयाजयंस्तस्माद् दद्याज्यः प्रतिगृहंतो वैते तमयाजयंस्तस्मात्प्रति गृहता याज्यमुभये राभ्रुवंति य एवं विद्वांसो यजंते च याजयंति च. ते वा इमं ऋतवश्च मासांश्च गुरव इवामन्यंत. द्वादशाहे प्रतिगृह्यते ब्रुवन्मजापतिं याजय नो द्वादशाहेनेति स तथेत्यब्रवीत्ते वै दीक्षध्वमितिते पूर्वपक्षाः पूर्वं दीक्षंत ते पाप्मानमपाहत; तस्मात्ते दिवैव दिवैव ह्यपहत

ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २५, २६. १०३

पाप्मानो उपरपक्ता अपरे दीक्षन्तः; तेन तरां पाप्मानमपाहत. तस्मात्ते
तम इव तम इव ह्यनपहत पाप्मानस्तस्मादेवं विद्वां दीक्षमाणेषु पूर्वं
पूर्व एव दिदीक्षिषेताप पाप्मानं हन्ते य एवं वेद. स वा अयं प्रजा-
पतिः संवत्सर ऋतुषु च मासेषु च प्रत्यतिष्ठते वा इम ऋतवश्च
मासाश्च प्रजापतावेव संवत्सरे प्रत्यतिष्ठन्त एते अन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिता
एवं ह वाव स ऋत्विज प्रति तिष्ठति यो द्वादशाहेन यजते. तस्मा-
दाहुर्न पापः पुरुषो याज्यो द्वादशाहेन नेदयं मयि प्रति तिष्ठादिति
ज्येष्ठयज्ञो वा एष यद् द्वादशाहः, स वै देवानां ज्येष्ठो य एतेनाग्रे यजत.
श्रेष्ठयज्ञो वा एष यद् द्वादशाहः स वै देवानां श्रेष्ठो य एतेनाग्रे यजत.
ज्येष्ठः श्रेष्ठो यजेत कल्याणीह समाभवीत. न पापः पुरुषो याज्यो
द्वादशाहेन नेदयं मयि प्रति तिष्ठादिति त्राय वै देवा ज्यैष्ठ्याय
श्रेष्ठ्याय नातिष्ठन्त. सो ब्रवीद्बृहस्पतिं याजय मा द्वादशाहेनैति तम-
याजयन्ततो वै तस्मै देवा ज्यैष्ठ्याय श्रेष्ठ्यायातिष्ठन्त. तिष्ठन्ते उस्मै
वाज्यैष्ठ्याय श्रेष्ठ्याय समस्मिन् स्वाः श्रेष्ठतायां जानते य एवं
॥ इ. ऊर्ध्वो वै प्रथमस्य हस्तिर्यङ्मध्यमोऽर्वाङुत्तमः; स यदूर्ध्वः
प्रथमस्य हस् तस्मादयमग्निरूर्ध्व उद्दीप्यतः; ऊर्ध्वो ह्येतस्य दि-
यतिर्यङ् मध्यमस्तस्मादयं वायुस्तिर्यङ् पवते तिरश्चीरापो बहन्ति;
तिरश्चीर्येतस्य दिग्यदर्वाङुत्तमस्तस्मादसावर्वाङ् तपत्यर्वाङ् वर्ष-
यर्वाचि नक्षत्राण्यर्वाची ह्येतस्य दिक्; सम्यंचो वा इमे लोकाः
सम्यंच एते त्र्यहाः सम्यंचो स्मा इमे लोकाः श्रियै दीयति य एवं
॥ २५ ॥

दीक्षा वै देवेभ्यो उपाक्रामत्तां वासंतिकाभ्यां मासाभ्यामन्वयुंजत-
तां वासंतिकाभ्यां मासाभ्यां नोदामुवंस्तां श्रेष्ठाभ्यां तां वार्षिकाभ्यां
तां शारदाभ्यां तां हैमंतिकाभ्यां मासाभ्यामन्वयुंजत. तां हैमंतिकाभ्यां

१०४ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २६, २७.

मासाभ्यानोदामुवंस्तां शैशिराभ्यां मासाभ्यामन्वयुंजत. तां शैशि-
राभ्यां मासाभ्यामामुवन्नामोति यमीप्सति, नैनं द्विपं नामोति य एवं
वेद. तस्माद्यं सत्रिया दीक्षोपनमेदेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरामत-
योर्दीक्षेत साक्षादेव तद्दीक्षायामागतायां दीक्षते प्रत्यक्षादीक्षां
परिगृण्हाति. तस्मादेतयोरेव शैशिरयोर्मासयोरामतयोर्थेचैव ग्राम्याः
पशवो ये चारण्या अणिमाणमेव तत्पुरुषिमाणं नियति. दीक्षारूपमेव
तदुप निष्पद्यते. स पुरस्ताद्दीक्षायाः प्रजापत्यं पशुमालभते. तस्य
सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतेराप्यै
तस्यापियो जामदग्न्यो भवति. तदाहुर्यदन्येषु पशुषु यथ ऋष्यामियो
भवन्त्यथ कस्मादस्मिन्सर्वेषां जामदग्न्य एवेति! सर्वरूपा वै जामदग्न्यः
सर्वसमृत्वाः सर्वरूप एष पशुः सर्वसमृत्वरतयज्जामदग्न्यो भवति
सर्वरूपतायै सर्वसमृद्धयै. तस्य वायव्यः पशुपुरोळाशो भवति.
तदाहुर्यदन्यदेवत्य उत पशुर्भवत्यथ कस्माद्वायव्यः पशुपुरोळाशः
क्रियत इति! प्रजापतिर्वै यज्ञो यज्ञस्यायातयामताया इति ब्रूयाद्यदु
वायव्यस्तेन प्रजापतेर्नैति वायुर्ह्येव प्रजापतिस्तदुक्तमृषिणा पव-
मानः प्रजापतिरिति सत्रमुचेत्स न्युप्यामिन् यज्ञेरन्तर्वै दीक्षे-
रन्तर्वै सुनुयु र्वसंतमभ्युदवस्यत्यूर्ग्वै वसंत इषमेव तदूर्जमभ्यु-
दवस्यति ॥ २६ ॥

छंदांसि वा अन्योन्यस्यायतनमभ्यध्यायन्. गायत्री त्रिष्टुभश्च
जगत्यै चायतनमभ्यध्यायत्; त्रिष्टुब् गायत्र्यै च जगत्यै च; जगती गा-
यत्र्यै च त्रिष्टुभश्च ततो वा एतं प्रजापतिर्व्यूहच्छंदांसं द्वादशाह-
मपश्यत्तमाहरत्तेनायजत. तेन स सर्वान्क्रामांश्छंदांस्यगमयत्सर्वान्क्रा-
मान् गच्छति य एवं वेद. छंदांसि व्यूहत्यातयामतायै छंदांस्येव
व्यूहति तद्यथादो ऽश्वैर्वा नल्लाङ्गैर्वा न्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैर-

ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २७, २८, २९. १०५

पविमोक्तं यांत्येवंमेवैतच्छंदोभिरन्यैरन्यैरश्रांततरैरश्रांततरैरुपविमोक्तं
स्वर्गं लोकं यंति यच्छंदांसि व्यूहतीमौ वै लोकौ सहास्तां तौ
व्येतां नावर्षं न समतपत्ते पंचजना न समजानत. तौ देवाः समन-
यंस्तौ संयंतावेतं देवविवाहं व्यवहेतां. रथंतरेणैवेयममूं जिन्वति
बृहता साविमां नौधसेनैवेयममूं जिन्वति श्यैतेनासाविमां धूमैवैवेय-
ममूं जिन्वति वृष्ट्या साविमां देवयजनमेवेयममुष्यामदधात्पगूनसा-
वस्यामेतद्वा इयममुष्यां देवयजनमदधाद्यदेतच्छंद्रमासि कृष्णमिव.
तस्मादापूर्यमाणपक्षेण यजंत एतदेवोपेप्संत. ऊषा न सावस्यां तत्त्वा-
पितुरः कावपेय उवाचोपःपोषो जनमेजयकेति तस्मात्त्वाप्येतर्हि गव्यं
मीमांसमानाः पृच्छंति संति तत्रोषाः इति उपोहि पोषां ऽसौ वै लोक
इमं लोकमभिपर्यावर्तत. ततो वै द्यावापृथिवी अभवतां; न द्यावा
तरिक्षां नांतरिक्षाद्गमिः ॥ २७ ॥

बृहच्च वा इदमग्रे रथंतरं चास्तां; वाक्च वै तन्मनश्चास्तां; वाग्वै
रथंतरं मनो बृहत्तद्बृहत्पूर्वं समृजानं. रथंतरमत्यमन्यत तद्रथंतरं
गर्भमधत्त तद्वैरूपमसृजत; ते द्वे भूत्वा रथंतरं च वैरूपं च बृहद-
त्यमन्येतां; तद्बृहद्र्भमधत्त तद्वैराजमसृजत; ते द्वे भूत्वा बृहच्च
वैराजं च रथंतरं च वैरूपं चान्यमन्येतां तद्रथंतरं गर्भमधत्त
तच्छाक्वरमसृजत तानि त्रीणि भूत्वा रथंतरं च वैरूपं च शाक्वरं
च बृहच्च वैराजं चात्यमन्यंत. तद्बृहद्र्भमधत्त; तद्वैवतमसृजत तानि
त्रीण्यन्यानि त्रीण्यन्यानि षट् पृष्ठान्यासंस्तानि ह तर्हि त्रीणि
छंदांसि. षट् पृष्ठानि नौदामुवंस्तां गायत्री गर्भमधत्त; सानुष्टुभमसृजत
त्रिष्टुब्ग्र्भमधत्त. सापंक्तिमसृजत जगती गर्भमधत्त साति छंदसमसृ-
जत तानि त्रीण्यन्यानि त्रीण्यन्यानि षट् छंदांस्यासन् षट् पृष्ठानि
तानि तथाकल्पंत. कल्पते यज्ञो ऽपि तस्यै जनतायै कल्पते यज्ञैव-

१०६ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका २८, २९.

मेतां छंदसांच पृष्ठानां च कृतिं विद्वां दीक्षते दीक्षते ॥ २८ ॥
इतिचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

अभिर्वै देवता; प्रथममहर्वहति त्रिवृत्स्तोमो रथंतरं साम गायत्री
छंदो यथा देवतमेनेन यथास्तोमं यथासाम यथाछंदसं राध्नोति य
एवं वेद. यद्वा एति च प्रेति च तत्प्रथमस्यान्हो रूपं, यद्युक्तवद्यत्रय-
यदा शुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते. यदयं लोको ऽभ्युदि-
तो यद्राथंतरं यद्वायत्रं यत्करिष्यदेतानि वै प्रथमस्यान्हो रूपाणि; उप-
यंतो अध्वरमिति प्रथमस्यान्ह आज्यं भवति; प्रेति प्रथमे ऽहनि प्रथ-
मस्यान्होरूपं; वायवायाहि दर्शतेति प्रउगमेति प्रथमे ऽहनि प्रथम-
स्यान्होरूपं. आत्वारथं यथोतय; इदं वसो सुतमं च इति मरुत्वतीयस्य
प्रतिपदनुचरौ; रथवच्च पिबवच्च प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं; इंद्र
नेदीय एदिहीति, इंद्रनिहवः प्रगाथः प्रथमे पदे देवता निरुच्यते प्रथमे
हनि ऽप्रथमस्यान्हो रूपं. प्रेतु ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यः प्रेति प्रथ-
मे ऽहनि प्रथमस्यान्हो रूपम्. अभिर्नैताः स्वं सोमक्रतुभिः; पिबन्त्यप इति
धाव्याः. प्रथमेषु पदेषु देवता निरुच्यंते प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्हो-
रूपं. प्र व इंद्राय बृहत इति मरुत्वतीयः प्रगाथः प्रेति प्रथमे ऽहनि प्रथम-
स्यान्होरूपं. आयात्विद्रो वस उपन इति मूक्तमेति प्रथमे ऽहनि प्रथम-
स्यान्होरूपम्. अभि त्वा शूर नोनुमो; अभि त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरं
पृष्ठं भवति राथंतरे ऽहनि प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं. यद्वा वान पु-
रुतमं पुराषाळिति धाव्या. वृत्रहेंद्रो नामान्यप्रा इत्येति प्रथमे ऽहनि
प्रथमस्यान्होरूपं. पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः पिबवान्
प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं. त्यमूपु वाजिनं देवजूतमिति ताक्षर्यं; पुर-
स्तात्सूक्तस्य शंसति; स्वस्त्ययनं वै ताक्षर्यं; स्वास्तितायै स्वस्त्ययनमेव
तत्कुरुते; स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वेद ॥ २९ ॥

आ न इंद्रो दूरादान आसादिति सूक्तमेति प्रथमे ऽहनि प्रथमस्या-
 न्होरूपं. संपातो भवतो निष्क्रेवल्यमरुत्वतीययोर्निवित्थाने. वामदेवो वा
 इमां लोकानपश्यत्तात्संपातैः समपतद्यत्संपातैः समपतत्तत्संपातानां
 संपातत्वं. तद्यत्संपातौ प्रथमे ऽहनि शंसति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै
 संपत्यै संगत्यै. तत्सवितुर्वृणीमहे ; अद्यानो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य
 प्रतिपदनुचरो राथंतरे ऽहनि प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं. युंजते मन
 उत युंजते धिय इति सावित्रं युक्तवत्प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं. प्र
 यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधेति यावापृथिवीयं प्रेति प्रथमे ऽहनि प्रथम-
 स्यान्होरूपम्. इहेहो वो मनसा बंधुता नर इत्यार्भवं यद्वा एति च प्रेति च
 तत्प्रथमस्यान्होरूपं. तद्यत्प्रेति सर्वमभविष्यत् प्रैष्यनेवारमालोकाद्य-
 जमाना इति तर्थादहेहो वो मनसा बंधुता नर इत्यार्भवं. प्रथमे ऽहनि शंस-
 त्ययं वै लोक इहेहास्मिनेवैनास्तंलोकं रमयति. देवान् हुवे बृहच्छ्रवसः
 स्वस्तय इति वैश्वदेवं. प्रथमे पदे देवता निरुच्यते. प्रथमे ऽहनि प्रथम-
 स्यान्होरूपं. महांतं वा एते ऽध्वानमेष्यंतो भवन्ति ये संवत्सरं वा द्वाद-
 शाहं वासते. तद्यद्देवान् हुवे बृहच्छ्रवसः स्वस्तय इति वैश्वदेवं प्रथमे
 ऽहनि शंसति स्वस्तितायै स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते स्वस्ति संवत्सरस्य
 पारमश्रुतय एवं वेद. येषां चैवं विद्वानेतत्स्योता देवान् हुवे बृहच्छ्रवसः
 स्वस्तय इति वैश्वदेवं प्रथमे ऽहनि शंसति. वैश्वानराय पृथुपाजसे विष
 इत्यामिमारुतरय प्रतिपत्प्रथमे पदे देवता निरुच्यते. प्रथमे ऽहनि प्रथ-
 मस्यान्होरूपं. प्र त्वक्षसः प्र तवसो विरष्णिन इति मारुतं प्रेति
 प्रथमे ऽहनि प्रथमस्यान्होरूपं. जातवेदसे मुनवाम सोममिति जात-
 वेदस्यां पुरस्तात्सूक्तस्य शंसति. स्वस्त्ययनं वै जातवेदस्याः स्वस्तितायै
 स्वस्त्ययनमेव तत्कुरुते. स्वस्ति संवत्सरस्य पारमश्रुते य एवं वेद.
 प्रतव्यसीं नव्यसीं धीतिममय इति जातवेदस्यं प्रेति प्रथमे ऽहनि प्रथ-

१०८ ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थपंचिका ३०, ३१, ३२.

मस्यान्हो रूपं. समानमामिमारुतं भवति यच्चाभिष्टोमे यद्वै यज्ञे
समानं क्रियते तत्प्रजा अनुसमनन्ति. तस्मात्समानमामिमारुतं
भवति ॥ ३० ॥

इंद्रो वै देवता द्वितीयमहर्वहति. पंचदशस्तोमो बृहत्साम त्रिष्टुप्-
छंदो यथा देवतमेनेन यथास्तोमं यथासाम यथाछंदसं रात्रोति य
एवं वेद. यद्वै नेति न प्रेति यन्स्थितं तत् द्वितीयस्यान्हो रूपं, यदू-
र्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यदृषण्वद्यदृधन्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते.
यदंतरिक्षमभ्युदितं यद्वार्हतं यन्त्रैष्टुभं यत्कुर्वदेतानि वै द्वितीयस्यान्हो-
रूपाणि. अग्निं दूतं वृणीमह इति द्वितीयस्यान्हो आज्यं भवति कुर्वद् द्वि-
तीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. वायो येतं सहास्त्रिण इति प्रउगं, सुतः
सोमक्रतावृधेति वृधन्वद् द्वितीये हनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. विश्वानरस्य
वनस्पतिमिद्र इत्सोमपा एक इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ वृधन्वच्च
तर्वच्च द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. इंद्र नेदीय एदिहीन्यच्युतः
प्रगाथः उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इति ब्राह्मणस्पत्यः ऊर्ध्वं वा द्वितीये ऽहनि
द्वितीयस्यान्हो रूपम्. अग्निर्नेताः स्वं सोमक्रताभिः पिन्वंत्यप इति धार्याः
अच्युता बृहदिद्राय गायतेति मरुत्वतीयः प्रगाथा, येन ज्योतिरजनयन्-
तावृध इति वृधन्वा द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपम्. इंद्र सोमं सां-
मपते पिबेममिति सूक्तं; सजोषा रुद्रेस्तृपदावृषस्वेति वृषण्वद् द्वितीये
ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. त्वामिस्थिहवामहे त्वं ह्येहि चेरव इति बृह-
स्पृष्टं भवति. वार्हते ऽहनि द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं यद्वार्हतेति
धार्याच्युतोभयं शृण्वच्च न इति साम प्रगाथो; यच्चेदमद्य यदुच ह्य
आसीदिति वार्हते ऽहनि द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. त्यमूष
वाजिनं देवजूतमिति ताक्ष्यौ अच्युतः ॥ ३१ ॥

यात ऊतिरवमा या परमेति सूक्तं. बहि वृणयानि कृणुहि पराच इति

ऐतरेयब्राह्मणे चतुर्थ पं. ३२, पंचमपंचिका १. १०९

वृषण्वद् द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं. विश्वो देवस्य नेतुस्,
तत्सवितुर्वरेण्यम्, आ विश्वदेवं सत्यमिति वैश्वदेवस्य प्रति-
पदनुचरौ बार्हते ऽहनि द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपम्.
उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययेति सावित्रमूर्ध्ववद् द्वितीये ऽहनि
द्वितीयस्यान्हो रूपं. ते हि द्यावापृथिवी विश्वशंभुवेति द्यावा-
पृथिवीयं; सुजन्मनि धिषणे अंतरीयत इत्यंतर्वद् द्वितीये ऽहनि
द्वितीयस्यान्हो रूपं. तक्षच्चथं सुवृतं विघ्ननापस इत्यार्भवं. तक्षन्
हरी इंद्रवाहा वृषण्वसू इति वृषण्वद् द्वितीये ऽहनि द्विती-
यस्यान्हो रूपं. यज्ञस्य वो रथ्यं विशपतिं विशामिति वैश्वदेवं; वृषा
केतुर्यज्ञतो द्यामशायतेति वृषण्वद् द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो
रूपं. तदु शर्यातर्मागिरसो वै स्वर्गाय लोकाय सत्रमासत ते ह
स्मद् द्वितीयं द्वितीयमेवाहरागत्य मुह्यति. तांवा एतच्छर्यातो
मानवो द्वितीये ऽहनि सूक्तमसंशयत्ततो वै ते प्र यज्ञमजानन्प्र
स्वर्गं लोकं तद्यदेतत्सूक्तं द्वितीये ऽहनि शंसति यज्ञस्य प्रज्ञात्यै
स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै. पृक्षस्य वृष्णो अरुणस्य नू सह इत्या-
मिमारुतस्य प्रतिपद्वृषण्वद् द्वितीये ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपं.
वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधस इति मारुतं वृषण्वद् द्वितीये ऽहनि
द्वितीयस्यान्हो रूपं. जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्या-
च्युता. यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदस्यं वृधन्वद् द्वितीये
ऽहनि द्वितीयस्यान्हो रूपमन्हो रूपं ॥ ३२ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे
चतुर्थपंचिकायां पंचमो अध्यायः ॥ ५ ॥ इतिचतुर्थपंचिका समाप्ता.

अथ पंचमपंचिकाप्रारंभः श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ विश्वे वै
देवा देवतास्तृतीयमहर्वहंति सप्तदशस्तोमो वैरूपं साम जगती
छंदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासाम यथाछंदसं राप्नोति य

एवं वेद. यद्वै समानोदकं तत्तृतीयस्यान्हो रूपं यदश्ववद्यदंतव-
 द्यसुनरावृत्तं यसुनर्निवृत्तं यद्रतवद्यस्यस्तवद्यस्त्रिवद्यदंतरूपं य-
 द्दुत्तमे पदे देवता निरुच्यते यदसौ लोको ऽभ्युदितो यद्वैरूपं
 यज्जागतं यत्कृतमेतानि वै तृतीयस्यान्हो रूपाणि. युक्ष्वा हि देवहू-
 तमाँ अश्वाँ अग्ने रथीरिवेति तृतीयस्यान्ह आज्यं भवति. देवा वै
 तृतीयेनान्हा स्वर्गे लोकमायंस्तानसुरा रक्षास्थन्ववारयंत. ते वि-
 रूपा भवत विरूपा भवतेति भवंत आर्यंस्ते यद्विरूपा भवत
 विरूपा भवतेति भवंत आर्यंस्तद्वैरूपं सामाभवत्तद्वैरूपस्य वैरू-
 पत्वं. विरूपः पाप्मना भूत्वा पाप्मानमपहते य एवं वेद. तान् ह
 स्मान्वेवागच्छति समेव सृज्यंते तानश्वा भूत्वा पद्भिरपाघ्नत
 यदश्वा भूत्वा पद्भिरपाघ्नत तदश्वानामश्वच्चमश्नुते यद्यत्कामयते
 य एवं वेद. तस्मादश्वः पशूनां जविष्ठः; तस्मादश्वः प्रत्यङ्मुपा-
 हिनस्यप पाप्मानं हते य एवं वेद. तस्मादेतदश्ववदाज्यं भवति
 तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं. वायवायाहि वीतये, वायो याहि
 शिवादिव, इंद्रश्च वायवेषां सुतानाम्, आमित्रेवरुणे वयम्, अश्विनावेह
 गच्छतम्, आयाद्व्यद्विभिः सुतं, सजूर्विश्वेभिर्देवैर्भिर, उत नः प्रिया
 प्रियास्वित्यौष्णिहं प्रउगं समानोदकं तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं.
 तं तमित्राधसे महे, त्रय इंद्रस्य सोमा इति मरुत्वतीयस्य प्रति-
 पदनुचरौ निनृत्तवत् त्रिवत्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपम्. इंद्र
 नेदीय एदिहीत्यच्युतः प्रगाथः. प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मण-
 स्पत्यो निनृत्तवांस्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्होरूपम्. अभिनेता, त्वं
 मोम क्रतुभिः, पिन्वंस्यप इति धाम्या अच्युता. नकिः सुदासो रथं
 पर्यासनरीरमदिति मरुत्वतीयः प्रगाथः पर्यस्तवांस्तृतीये ऽहनि तृती-
 यस्यान्होरूपं. ज्यर्यमा मनुषो देवतातेति सूक्तं त्रिवत्तृतीये ऽहनि तृती-

स्यान्हो रूपं. यद् द्याव ईद्र ते शतं, यदिद्र यावतस्त्वमिति वैरूपं
 ष्ठं भवति राथंतरे ऽहनि तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं. यद्वावानेति
 ाध्याच्युता; अभित्वा शूर नोनुम इति रथंतरस्य योनिमु निवर्त-
 ति राथंतरं ह्येतदहरायतनेन. ईद्र त्रिधातु शरणीमिति साम
 ागथस्त्रिवास्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं. त्वमूपु वाजिनं देवजुत
 मिति ताक्ष्यौ उच्यतः ॥ १ ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति सूक्तं समानोदर्कं तृतीये ऽहनि
 तृतीयस्यान्हो रूपं. तदु सजनीयमेतद्वा ईद्रस्येंद्रियं यत्सजनीयमे-
 तस्मिन्वै शस्यमान ईद्रमिन्द्रियमाविशति. तत्त्वाप्याहुः ष्छंदोगास्तृ-
 तीये ऽहनि बह्वृचा ईद्रस्येंद्रियं शंसंतीति तदु गार्त्समदमेतेन वै
 त्समद ईद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य
 प्रियं धाम गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद. तत्सवितुर्वृ-
 णिमहे, ऽद्यानो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरे ऽहनि
 तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं. तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महदिति सावि-
 त्रमंतो वै महदंतस्तृतीयमहस्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं.
 ष्टेन द्यावापृथिवी अभिवृते इति द्यावापृथिवीर्यं; घृतश्रिया घृत-
 पृचा घृतावृधेति पुनरावृत्तं पुनर्नितृत्तं तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं.
 अनश्वो जातो अनभीशुरुक्थ्य इत्यार्भवं; रथस्त्रिचक्र इति त्रिव-
 तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं. परावतो ये दिधिषंत आप्यमिति वै-
 श्वदेवमंतो वै परावतो तस्तृतीयमहस्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं.
 तदु गायमेतेन वै गयः प्लातो विश्वेषां देवानां प्रियं धामोपागच्छत्स
 परमं लोकमजयदुप विश्वेषां देवानां प्रियं धाम गच्छति जयति
 परमं लोकं य एवं वेद. वैश्वानराय धिषणामृतावृध इत्याभि-
 मारुतस्य प्रतिपदंतो वै धिषणां तस्तृतीयमहस्तृतीये ऽहनि तृतीय-

११२ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २, ३.

स्यान्हो रूपं. धारावरा मरुतो धृण्वोजस इति मारुतं ; बह्वभि-
व्याहृत्यमंतो वै बह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीये ऽहनि तृतीयस्यान्हो रूपं.
जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता. त्वमग्ने प्रथमो
अंगिरा ऋषिरिति जातवेदस्यं पुरस्तादुदकं तृतीये ऽहनि तृतीयस्या-
न्हो रूपं. त्वं त्वमित्युत्तरं अहमभिवदति संतत्यै संततैस्त्वहै-
रव्यवाछिन्नैर्येति य एतं विद्वांसो यंति ॥ २ ॥

आप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि तृतीये ऽहन्येव तदेव तत्
उच्छिष्यते वागिन्येव तंदेतदक्षरं व्यक्षरं वागिन्येकमक्षरमक्षरमिति
व्यक्षरं स एवैष उत्तरस्यहो वागेकं गौरेकं द्यौरेकं. ततो वै वागेव
चतुर्थमहर्वहति-तद्यच्चतुर्थमहन्यूर्खयत्येतदेव तदक्षरमभ्यायच्छत्ये-
तद्वर्धयत्येतत्प्रविभावयिषति चतुर्थस्यान्ह उदात्या. अन्नं वै
न्यूखो यदेलवा अभिगेष्णाश्चरंत्यथान्नाद्यं प्रजायते. तद्यच्चतुर्थ-
महन्यूर्खयन्त्यन्नमेव तत्प्रजनयंत्यन्नाद्यस्य प्रजात्यै. तस्माच्चतुर्थ-
महर्जातवद् भवति. चतुरक्षरेण न्यूखयेदित्याहुश्चतुष्पादा वै
पशवः पशूनामवरुध्यै व्यक्षरेण न्यूखयेदित्याहुस्त्रयो वा इमे
त्रिवृतो लोका एषामेव लोकानामभिजित्या एकाक्षरेण न्यूखयेदिति
ह स्माह लागलायनो ब्रह्मा मीदृत्य एकाक्षरा वै वागेष वाव संप्रति
न्यूखं न्यूखयति य एकाक्षरेण न्यूखयतीति द्व्यक्षरेणैव न्यूखयेत्
प्रतिष्ठाया एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव
तद् द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति. तस्माद् द्व्यक्षरेणैव
न्यूखयेन्मुखतः मातरनुवाके न्यूखयति ; मुखतो वै प्रजा अन्न-
मदेति ; मुखत एव तदन्नाद्यस्य यजमानं दधाति. मध्यत आग्ने
न्यूखयति ; मध्यतो वै प्रजा अन्नं धिनोति मध्यत एव तदन्नाद्यस्य
यजमानं दधाति. मुखतो मध्यदिने न्यूखयति ; मुखतो वै प्रजा

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ३, ४. ११३

अन्नमर्दति; मुखत एव तदन्नाद्यस्य यजमानं दधाति- तदुभयतो
न्यूसं परिगृणाति सवनाभ्यामन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै ॥ ३ ॥

वाग्वै देवता चतुर्थमहर्वहत्येकविंशस्तोमो वैराजं सामानुष्टुप
छंदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासामं यथाछंदसं राप्नोति य
एवं वेद. यद्वा एति च प्रेति च तच्चतुर्थस्यान्हो रूपं. यत्थ्येव
प्रथममहस्तदेतत्तुनर्यच्चतुर्थं यद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिवद्यत्प्र-
थमे पदे देवता निरुच्यते यदयं लोको ऽभ्युदितो यज्जातवद्यत्प्र-
वद्यच्चक्रवद्यद्वाचो रूपं यद्वैमर्दं यद्विरिफितं यद्विछंदा यदून-
तिरिक्तं यद्वैराजं यदानुष्टुभं यत्करिष्यद्यत्प्रथमस्यान्हो रूपमेतानि
वै चतुर्थस्यान्हो रूपाणि. आग्निं न स्ववृक्तिभिरिति चतुर्थस्यान्ह
आज्यं भवति; वैमर्दं विरिफितं विरिफितस्य ऋषेश्वतुर्थे ऽहनि
चतुर्थस्यान्हो रूपमष्टर्चं पांक्तं; पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशूना-
मवरुध्यै. ता उ दश जगत्यो जगत्यातःसवन एष त्र्यहस्तेन
चतुर्थस्यान्हो रूपं. ता उ पंचदशानुष्टुभ आनुष्टुभं ह्येतदहस्तेन
चतुर्थस्यान्हो रूपं. ता उ विंशति गायत्र्यः पुनः प्रायणीयं
द्येतदहस्तेन चतुर्थस्यान्हो रूपं. तदेतदस्तुतमशस्तमयातयाम-
सूक्तं यज्ञ एव साक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्यान्ह आज्यं भवति. यज्ञादेव
तयज्ञं तन्वते वाचमेव तत्पुनरुपर्ययति संतत्यै संततैस्त्र्यहैरव्यव-
छिन्नैर्यति य एवं विद्वांसो यंति. वायो शुक्रो अयामि ते, वि-
हि होत्रा अवीता, वायोः शतं हरीणाम्, इंद्रश्च वायवेषां सोमानाम्,
आचिकितान् सुक्रतू, आ नो विश्वाभिरूतिभिस्, त्यमु वो अम-
हणम्, अप त्यं वृजिनं रिपुम्, अंबितमे नदीतम इत्यानुष्टुभं
पञ्चमेति च प्रेति च शुक्रवच्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. तं
त्वा यज्ञेभिरीमह इति मरुत्वतीयस्य प्रतिपदीमह इत्यभ्यायाम्य-

११४ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमर्पचिका ४. ५.

मिवैतदहस्तेन चतुर्थस्यान्हो रूपं. इदं वसो सुतमंध, इंद्र नेदी-
य एदिहि, प्रैतु ब्रह्मणस्यतिर्, अभिनेता, त्वं सोम क्रतुभिः, पिन्वं-
त्यपः, प्र व इंद्राय बृहत इति प्रथमेनाह्वा समान आतानश्चतुर्थे
ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. श्रुधी हवर्मिद्र मा रिषण्य इति सूक्तं
हववच्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. मरुत्वा इंद्र वृषभो रणा-
येति सूक्तम्; उग्रं सहोदामिह तं हुवेमेति हववच्चतुर्थे ऽहनि
चतुर्थस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधा-
रायतनादेवैतेन न प्राच्यावत. इमं नु मायिनं हुव इति पर्यासो
हववांश्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. ता उ गायत्र्यो. गायत्र्यो
वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहति. तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्
निविधीयते तस्माद् गायत्रीषु निविदं दधाति. पिबा सोममिद्रं
मंदतु त्वा, श्रुधी हवं विपिपानस्याद्रेरिति वैराजं पृष्ठं भवति बार्हते
ऽहनि चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. यद्वावानेति धाय्याव्युता-
त्वामिधि हवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्तयति बार्हतं ह्येत-
दहरायतनेन. त्वमिद्र प्रतूर्तिध्विति सामप्रगाथो, अशस्तिहा
जनिनेति जातवांश्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. त्यमूषु वाजिनं
देवजूतमिति तादर्यो ऽच्युतः ॥ ४ ॥

कुह श्रुत इंद्रः कस्मिन्नयेति सूक्तं वैमदं विरिफितं विरिफितस्य
ऋषेश्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. युध्मस्य ते वृषभस्य स्व-
राज इति सूक्तम्, उरुं गभीरं जनिषाभ्युग्रमिति जातवच्चतुर्थे
ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं
दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्यवते. त्यमु वः सत्राज्ञाहमिति पर्यासो;
विश्वासु गीर्ष्वायतमित्यभ्यायाम्यामिवैतदहस्तेन चतुर्थस्यान्हो रूपं.
ता उ गायत्र्यो. गायत्र्यो वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहति

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ५, ६. ११५

तद्वैतच्छंदो बहति यस्मिन्निवित्थीयते तस्माद् गायत्रीषु निविदं
 दधाति. विश्वो देवस्य नेतुस्, तत्सवितुर्वरेण्यम्, आ विश्वदेवं
 समतिमिति विश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हते ऽहनि चतुर्थे ऽहनि
 चतुर्थस्यान्हो रूपं. आ देवो मातु सविता सुरल इति सावित्रमेति
 चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति
 द्यावापृथिवीयं प्रेति चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. प्र ऋभुभ्यो
 दूतामिव वाचमिष्य इत्यार्भवं. प्रेति च वाचमिष्य इति च चतुर्थे
 ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. प्र शुक्रैतु देव मनीषेति विश्वदेवं. प्रेति
 च शुक्रवच्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. ता उ विछंदसः संति
 द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्यान्हो रूपं. वैश्वानरस्य सुमती
 स्यामेत्यामिमारुतस्य प्रतिपदः इतो जात इति जातवच्चतुर्थे ऽहनि
 चतुर्थस्यान्हो रूपं. क ई व्यक्ता नरः सनीळा इति मारुतं; नकि-
 ह्येषां जनुषि वेदेति जातवच्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं.
 ता उ विछंदसः संति द्विपदाः संति चतुष्पदास्तेन चतुर्थस्यान्हो
 रूपं. जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता.
 अमि नरो दीधितिभिररण्योरिति जातवेदस्य; हस्तच्युती जनय-
 न्तेति जातवच्चतुर्थे ऽहनि चतुर्थस्यान्हो रूपं. ता उ विछंदसः संति
 विराजः संति त्रिष्टुभस्तेन चतुर्थस्यान्हो रूपमन्हो रूपं ॥ ५ ॥
 इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिकायां प्रथमो अध्यायः ॥ १ ॥

गौर्वे देवता पंचममहर्बहति त्रिणवः स्तोमः शाक्वरं साम पंक्ति-
 श्छंदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासामं यथाछंदसं राभ्रोति य
 एवं वेद. यद्वै नेतिन प्रेति यत्स्थितं तत्संचमस्यान्हो रूपं. यत्थ्येवद्विती-
 यमहस्तदेतत्पुनर्यत्संचमं यदूर्ध्ववद्यत्पतिवद्यदंतर्वद्यदृषण्वद् यदुध-
 न्वद्यन्मध्यमे पदे देवता निरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यदुगध्वद् य-

११६ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ६, ७.

दूधवद्यत्वेनमद्यत्प्रश्मिद्यन्मद्वद्यत्प्रश्मरूपं यदध्यासवद्विधुद्रा इव हि पशवो यज्जागतं जागता हि पशवो; यद्बार्हतं बार्हता हि पशवो य-
त्पांक्तं पांक्ता हि पशवो; यद्दामं वामं हि पशवो यद्विष्मत्प्रविहिं प-
शवो यद्वपुष्मद्वपुहिं पशवो यच्छाकरं यत्पांक्तं यत्कुर्वद्यद्वितीयस्यान्हो
रूपमेतानि वैपंचमस्यान्हो रूपाणि. इममू षु वो अतिथिमुष्वुधमिति
पंचमस्यान्ह आज्यं भवति. जागतमध्यासवत्प्रश्मरूपं पंचमे ऽहनि पंचम-
स्यान्हो रूपं. आ नो यज्ञं दिविस्पृशम्, आ नो नायो महे तने, रथेन पृथुपाज-
सा, बहवः सूरचक्षसः, इमा उ वा दिविष्टयः, पिबा सुतस्य रसिनो, देवं देवं
वो ऽवसे देवं देवं, बृहदु गायिषे वच इति बार्हतं प्रउगं पंचमे ऽहनि
पंचमस्यान्हो रूपं. यत्पांचजन्मया विशेति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत्पां-
चजन्मयेति पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्हो रूपम्. इंद्र इत्सोमपा एक, इंद्र
नेदीय एदिहि, उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते, ऽग्निर्नैता, त्वं सोम क्रतुभिः, पितृ-
व्यपो, बृहदिन्द्राय गायतेति द्वितीयेनाह्ना समान आतानः पंचमे ऽहनि
पंचमस्यान्हो रूपम्. अवितासि सुन्वतो वृक्तबर्हिष इति सूक्तं. मद्-
त्पांक्तं पंचपदं पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. इत्थाहि सोम इन्मद इति
सूक्तं मद्दत्पांक्तं पंचपदं पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. इंद्र पिब तुभ्यं
सुतो मदायेति सूक्तं मद्दत्त्वैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारा-
यतनादेवैतेन न प्रच्यवते. मरुत्वा इंद्र मीद्व इति पर्यासो नेति न प्रेति
पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य
व्यहस्य मध्यदिनं वहन्ति. तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविधीयते
तस्माद् गायत्रीषु निविदं दधाति ॥ ६ ॥

महानाम्नीष्वत्र स्तुवते शाक्रेण साम्ना रार्थं तरे ऽहनि पंचमे ऽहनि
पंचमस्यान्हो रूपम्. इंद्रो वा एताभिर्महानात्मानं निरमिमीत तस्मान्म-
हानाम्न्यो ऽथो इमे वै लोका महानाम्न्य इमे महांत इमान्वै लोकान्

प्रजापतिः सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च यदिमान् लोकान्प्रजापतिः
सृष्ट्वेदं सर्वमशक्नोद्यदिदं किं च तच्छक्यो भवंस्तच्छकरीणां
शकरीत्वं. ता ऊर्ध्वाः सीम्नोऽभ्यसृजत यदूर्ध्वाः सीम्नोऽभ्यसृजत
तस्मिन्नाभवंस्तस्मीमानां सिमात्वं. स्वादोरित्याविषुवत, उप नो हरि-
भिः सुतम्, इंद्रं विश्वाअधीवृधन्नित्यनुरूपो वृषण्वान्पृश्निमान्महान्वृ-
धन्वान्यचमेऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. यद्वावानेति धाय्याच्युता. अभि-
त्वा शूर नोनुम इति रथंतरस्य योनिमनु निवर्तयति राथंतरं ह्येत-
दहरायतनेन. मो णु त्वा वाघतश्चनेति सामप्रगाथोऽध्यासवान्
पशुरूपं पंचमेऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. त्यमू णु वाजिनं
देवजूतमिति ताक्ष्योऽच्युतः ॥ ७ ॥

प्रेदं ब्रह्म वृत्रतूर्यैष्वावितेति सूक्तं पाक्तं पंचपदं पंचमेऽहनि पंच-
मस्यान्हो रूपम्; इंद्रो मदाय वावृध इति सूक्तं महः पाक्तं पंचपदं पंचमे
ऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. सत्रा मदासस्तव विश्वजग्या इति सूक्तं मह-
त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्य-
वते. तमिंद्रं वाजयामसीति पर्यासः; स वृषा वृषभो भुवदिति पशुरूपं
पंचमेऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य
त्र्यहस्य मध्यं दिनं वहति. तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निबिध्यते. तस्माद्
गायत्रीषु निविदं दधाति. तत्सवितुर्वृणीमहे, अद्या नो देव सवितरिति
वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरेऽहनि पंचमेऽहनि पंचमस्यान्हो
रूपम्. उदु ष्य देवः सविता दमूना इति सावित्रम्; आ दाशुषे सुवाति भू-
रि वाममिति वामं पशुरूपं पंचमेऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. मही द्यावापृ-
थिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवीर्यः; रुक्थोक्षेति पशुरूपं पंचमेऽहनि-
परमस्यान्हो रूपम्. ऋभुर्विश्वा वाज इंद्रो नो अछेत्याभं वं. वाजो वै पशवः
पशुरूपं पंचमेऽहनि पंचमस्यान्हो रूपं. स्तुषे जनं सुव्रतं नव्यसाभि-

११८ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ८, ९, १०.

रिति वैश्वदेवमध्यासवत्यशुरूपं पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्होरूपं. हवि-
ष्पांतमजरं स्वर्विदीन्याभिमारुतस्य प्रतिपत्विष्मत्पंचमे ऽहनि पंचम-
स्यान्होरूपं. वपुर्नु तच्चिकितुषे चिदस्त्विति मारुतं वपुष्मत्पंचमे
ऽहनि पंचमस्यान्होरूपं. जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवे-
दस्याच्युता. अग्निर्होता गृहपतिः स वाजेति जातवेदस्यमध्यासव-
त्यशुरूपं पंचमे ऽहनि पंचमस्यान्होरूपं ॥ ८ ॥

देवक्षेत्रं वा एतद्यत्पष्ठमहर्देवक्षेत्रं वा एत आगच्छंति ये षष्ठ
महरागच्छति न वै देवा अन्योन्यस्य गृहे वसंति. नर्तुर्ऋतेर्गृहे
वसतीत्याहुस्तद्यथा यथमृत्विज ऋतुयाजान् यजत्यसंप्रदायं तद्यथ-
र्तुतून्कृत्ययंति यथायथं जनतास्तदाहुर्नर्तुमैषैः प्रेषितव्यं नर्तुमैषैः
वषट्कृत्यं. वाग्वा ऋतुमैषा आप्यते वै वाक् षष्ठे ऽहनीति यदृतुमैषैः
प्रेष्येयुर्यदृतुमैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेव तदाप्तां श्रान्तामृक्णवर्ही वह
राविणीमृच्छेयुर्यद्वेभिर्न प्रेष्येयुर्यद्वेभिर्न वषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्य च्य-
वेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेः पशुभ्यो जिह्वा ईयुस्तस्मादृग्मेभ्य एवाधि
प्रेषितव्यमृग्मेभ्यो ऽधि वषट्कृत्यं. तं न वाचमाप्तां श्रान्तां ऋक्णवर्ही
वहराविणीमृच्छंति नाच्युताद्यज्ञस्य च्यवते न यज्ञात्प्राणात्प्रजा-
पतेः पशुभ्यो जिह्वायंति ॥ ९ ॥

पारुच्छेपीरूप दधति पूर्वयोः सवनयोः पुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानां.
रोहितं वै नामैतच्छंदो यत्पारुच्छेपमेतेन वा इंद्रः सप्त स्वर्गांश्चो-
कानरोहद्रोहति सप्त स्वर्गान् लोकान् य एवं वेद. तदाहुर्यस्यंचपदा
एव पंचमस्यान्होरूपं षट्पदाः षष्ठस्याथ कस्मात्सप्तपदा षष्ठे ऽहं
छस्यंत इति षड्भिरेव पदैः षष्ठमहरामुवंत्यपछिद्येवैतदहर्यस-
सप्तमं तदेव सप्तमेन पदेनाभ्यारभ्य वसंति. वाचमेव तत्पुनरुपयंति
संतत्यै संततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यैति य एवं विद्वांसो यंति ॥ १० ॥

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ११, १२. ११९

देवासुरा वा एष लोकेषु समयतंत. ते वै देवाः षष्ठेनैवान्हिभ्यो लोकेभ्यो ऽसुरान् प्राणुदंत. तेषां यान्यंतर्हस्तीनानि वसून्यासंस्तान्या-
दाय समुद्रं प्रौप्यंत. त एतैनैव छंदसा अनुहायांतर्हस्तीनानि वसून्या-
ददत. तद्यदेतत्पदं पुनः पदं स एवांकुश आसंजनाय. आ द्विषतो
वसुदत्ते निरेनमेभ्यो सर्वेभ्यो लोकेभ्यो नुदते य एवं वेद ॥ ११ ॥

द्यौर्वै देवता षष्ठमहर्वहति त्रयास्त्रिंशः स्तोमो रैवतं सामातिछंदा-
ऋदो यथादेवतमेनेन यथास्तोमं यथासाम यथाछंदसं रात्र्नोति य
एवंवेद. यद्वै समानोदर्कं तत्षष्ठस्यान्होरूपं यत्थ्येव तृतीयम-
हस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठं. यदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तं यत्पुनर्निनृत्तं
यद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्यते
यदसौ लोको ऽभ्युदितो यत्पारुछेपं यत्सप्तपदं यन्नाराशंसं यन्ना-
भानेदिष्ठं यद्वैवतं यदतिछंदा यत्कृतं यत्तृतीयस्यान्हो रूपमेतानि
वै षष्ठस्यान्हो रूपाणि. अयं जायत मनुषो धरीमणीति षष्ठस्यान्हो
आज्यं भवति. पारुछेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो
रूपं. स्तीर्णं बहिरूपं नो याहि वीतय, आ वां रथो नियुत्वान्व
तदवसे, सुषुमा यातमद्रिभिर, युवांस्तोमेभिर्देवयंतो अश्विना, अवर्मह
द्रवृषन्निद्रा, अस्तु श्रीषळ् ओषुणो अमे शृणुहि त्वामीळितो, ये देवासो
देव्येकादश स्थ, इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउगं पारुछेपमति-
छंदाः सप्तपदं षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. स पूर्व्यौ महानामिति
नरुत्तरीयस्य प्रतिपदंतो वै महदंतः षष्ठमहः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो
रूपं. त्रय इन्द्रस्य सोम, इन्द्र नेदीय एदिहि, प्र नूनं ब्राह्मणस्यतिर,
भूमिनैता, त्वं सोम क्रतुभिः, पिन्वेत्यपो, नकिः सुदासो रथमिति
तृतीयेनान्हा समान आतानः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. यं त्वं
रथमिन्द्र मेभसावय इति सूक्तं पारुछेपमतिछंदाः सप्तपदं षष्ठे

१२० ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १२, १३.

ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. स यो वृषा वृण्येभिः समोका इति सूक्तं
समानोदकं षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. इंद्र मरुत्वा इह पाहि
सोममिति सूक्तं; तेभिः साकं पिबतु वृत्रखाद इत्यंतो वै खादंतः
षष्ठमहः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन
सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्यवते. अयं ह येन वा इदमिति पर्याप्तः
स्वर्मरुत्वता जितमित्यंतो वै जितमंतः षष्ठमहः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो
रूपं. ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं
वहंति. तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निविस्तीर्यते तस्मात् गायत्रीषु
निविदं दधाति. रेवतीर्न सधमादे, रेवा इद्रेवतस्तोतेति रैवतं
पृष्ठं भवति बार्हते ऽहनि षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. यद्वावानेति
धाम्याच्युता. त्वामिधि हवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्तयति.
बार्हतं ह्येतदहरायतनेन. इंद्रमिंद्वतातय इति सामप्रगाथो नि
नृत्तवान्षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. त्यमूषु वाजिनं देवजुतमिति
ताक्ष्यौ च्युतः ॥ १२ ॥

एंद्र याह्युप नः परावत इति सूक्तं पारुछेपमतिछंदाः समपदं
षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. प्रधान्वस्य महतो महानीति सूक्तं समा-
नोदकं षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपम्. अभूर्को रयिपते रथीणामिति
सूक्तं; रथमातिष्ठ तुविनृष्ण भीममित्यंतो वै स्थितमंतः षष्ठमहः षष्ठे
ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधा-
रायतनादेवैतेन न प्रच्यवते. उप नो हरिभिः सुतमिति पर्याप्तः समा-
नोदकः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. ता उ गायत्र्यो गायत्र्यो वा एतस्य
त्र्यहस्य मध्यंदिनं वहंति. तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निविस्तीर्यते.
तस्माद्गायत्रीषु निविदं दधाति. अभि त्वं देवं सवितारमोण्योरिति
वैश्वदेवस्य प्रतिपदतिछंदाः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. तत्सवितु-

एतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १३, १४. १२१

रेण्यं, दोषो अगादित्यनुचरोतो वै गतमंतः षष्ठमहः षष्ठे ऽहनि षष्ठ-
ग्रान्हो रूपम्. उदुष्य देवः सविता सवायेति सावित्रं; शश्वत्तमंतदप
न्हिरस्थादित्यंतो वै स्थितमंतः षष्ठमहः षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो
रूपं. कतरा पूर्वा कतरापरायोरिति द्यावापृथिवीयं समानोदकं षष्ठे
ऽहनि षष्ठस्यान्हो रूपं. किमुश्रेष्ठः किं यविष्ठो न आजगन्, उप नो
राजा अध्वरमृभुक्षा इत्याभवं नाराशंसं त्रिवत्षष्ठे ऽहनि षष्ठस्यान्हो
रूपम्. इदमित्या रौद्रं गूर्तवचा, ये यज्ञेन दक्षिणयासमक्ता इति
श्वदेवं ॥१३ ॥

नाभानेदिष्टं शंसति. नाभानेदिष्टं वै मानवं ब्रह्मचर्यं वसन्तं
जातरो निरभजंस्सो ऽब्रवीदेत्य किं मह्यमभाक्तेत्येतमेव निष्ठावम-
श्वदितारमित्यब्रुवंस्तस्मात्वाप्येतर्हि पितरं पुत्रा निष्ठावो ऽववदितेत्ये-
ताचक्षते. स पितरमेत्याब्रवीत् त्वां ह वाव मह्यं तताभाक्षुरिति तं
पेता ब्रवीन्मा पुत्रक तदादृथा अंगिरसो वा इमे स्वर्गाय लोकाय सत्र-
मासते. ते षष्ठं षष्ठमेवाहरागत्य मुह्यंति. तानेते सूक्ते षष्ठे ऽहनि
गंसय तेषां यत्सहस्रं सत्रपरिवेषणं तत्ते स्वर्ग्यतो दास्यंतीति तथेति
शुनैत्यतिगृणीत मानवं सुमेधस इति तमब्रुवन् किं कामो वदसी-
तोदमेव वः षष्ठमहः प्रजापयानीत्यब्रवीदथ यदा एतत्सहस्रं सत्रप-
रिवेषणं तन्मे स्वर्ग्यतो दत्तेति तथेति तानेते सूक्ते षष्ठे ऽहन्यशंसयत्-
तो वै ते प्र यज्ञमजानन् प्र स्वर्गं लोकं. तद्यदेते सूक्ते षष्ठे ऽहनि
गंसति यज्ञस्य प्रज्ञात्यै स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै. तं स्वर्ग्यतो ऽब्रुवन्ने-
तो ब्राह्मण सहस्रमिति तदेनं समाकुर्वान् पुरुषः कृष्णशवास्युत्तरत
गोल्यायाब्रवीन्मम वा इदं मम वै वास्तुहमिति सो ऽब्रवीन्मह्यं वा
इदमदुरिति तमब्रवीत्तद्वै नौ तवैव पितरि प्रश्न इति स पितरभैत्तं
पेता ब्रवीन्ननु ते पुत्रकादूरित्यदुरेव म इत्यब्रवीत्तत्तु मे पुरुषः

कृष्णशवास्युत्तरत उपोदतिष्ठन्मम वा इदं मम वै वास्तुहमित्यादितेति
तं पिता ब्रवीत्तस्यैव पुत्रक तत्तुभ्यं स दास्यतीति स पुनरेत्यात्र
वीत्तव ह वाव किल भगव इदमिति मे पिताहेति सोऽब्रवीत्तदह
तुभ्यमेव ददामि य एव सत्यमवादीरिति तस्मादेवं त्रिदुषा
सत्यमेव वदितव्यं. स एष सहस्रसन्निर्मत्रो यन्नाभानेदिष्टं. उक्ते
सहस्रं नमति प्र षष्ठेनान्हा स्वर्गं लोकं जानाति य एवं
वेद ॥ १४ ॥

तान्येतानि सहचराणीत्याचक्षते. नाभानेदिष्टं वालखिल्या वृषाक-
पिमेवयामरुतं तानि सहैव शंसिद्येदेषामंतरियात्तद्यजमानस्यां-
तरियाद्यादि नाभानेदिष्टं रेतोऽस्यांतरियाद्यादि वालखिल्याः प्राणान-
स्यांतरियाद्यादि वृषाकपिमान्मानमस्यांतरियाद्येवयामरुतं प्रति-
ष्ठाया एनं च्यावयंद्देव्यै च मानुष्यै च. नाभानेदिष्टेनैव रेतोऽसिच-
त्तदालखिल्याभिर्यक्रोत्. मुकीर्तिना काक्षीवतेन योनिं व्यहाप्य-
दुरौ गथा तव शर्मन्मदेमेति. तस्मा ज्यायान्स गर्भः कनीयानं
संतं योनिं न हिनस्ति ब्रम्हणा हि स कृष्ण एवयामरुतेनै-
करोति तेनेदं सर्वमेतैव कृतमेति यदिदं किंच. अहश्च कृष्णमहरजुनं
चेत्याग्निमारुतस्य प्रतिपदहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तं पुनर्निभृत्तं षष्ठं उहनि
षष्ठस्यान्हो रूपं. मध्वो वो नाम मारुतं यजत्रा इति मारुतं बद्ध-
भिव्यादित्यमेतो वै ब्रह्मतः षष्ठमहः षष्ठे उहनि षष्ठस्यान्हो रूपं.
जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता. स प्रलथा सहसा
जायमान इति जातवेदस्यं समानोदकं षष्ठे उहनि षष्ठस्यान्हो रूपं
धारयं धारयन्निति शंसति प्रस्रंसाद्वा अंतस्य विभाय तद्यथा
पुनराग्रंथं पुनर्निग्रथमंतं बभ्रौयान्मयूखं वांततो धारणाय निहन्त्या
त्तादृक्तद्यत्धारयं धारयन्निति शंसति संतत्यै संततेत्यहैरव्यव-

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १५, १६. १२३

छिन्नैर्यति य एवं विद्वांसो यंति ॥ १५ ॥ इत्यैतरेयब्रा-
ह्मणे पंचमपंचिकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

यद्वा एति च प्रेति च तत्सप्तमस्यान्हो रूपं. यत्थ्येव प्रथम-
महस्तेदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमं यद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्तिववद्यत्प्रथमे
पदे देवता निरुच्यते यदयं लोकोऽभ्युदितो यज्जातवद्यदतिरुक्तं
यत्करिष्यद्यत्प्रथमस्यान्हो रूपमेतानि वै सप्तमस्यान्हो रूपाणि. समु-
द्रादूर्मिर्मधुमाऽउदारदिति सप्तमस्यान्ह आज्यं भवत्यतिरुक्तं
सप्तमेऽहनि सप्तमस्यान्हो रूपं. वाग्वै समुद्रो न वै वाक् क्षीयते न
समुद्रः क्षीयते तद्यदेतत्सप्तमस्यान्ह आज्यं भवति यज्ञादेव तद्यज्ञं
तन्वते वाचमेव तत्पुनरुपयंति संतत्यै. संततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यति
य एवं विद्वांसो यंत्याप्यंते वै स्तोमा आप्यंते छंदांसि षष्ठेऽहनि
तद्यथैवाद आज्येनावदानानि पुनः प्रत्यभिचारयंत्ययातयामताया
एवंमेवैतत्स्तोमाश्च छंदांसि च पुनः प्रत्युपयंत्ययातयामतायै यदे-
तत्सप्तमस्यान्ह आज्यं भवति. तद् त्रैष्टुभं त्रिष्टुप् प्रातःसवन एष
च्यहः. आ वायो भूष शुचिया उप नः, प्रयाभिर्यासि दाश्वांसमच्छ, आ
नो नियुद्धिः, शतिर्नामिरध्वरं, प्र सोता जिरो अध्वरेष्वस्थाद्, ये वायव
इंद्रमादनासो, या वां शतं नियुतो याः सहस्रं, प्र यद्वा मित्रावरु-
णास्पर्धन्, आ गोमतानासत्या रथेन, आ नो देव शवसा याहि शुष्मिन्,
प्र वो यज्ञेषु देवयंतो अर्चन्, प्रक्षोदसा धायसा सख एषेति प्रउग-
मेति च प्रेति च सप्तमेऽहनि सप्तमस्यान्हो रूपं. तद् त्रैष्टुभं त्रिष्टु-
प् प्रातःसवन एष च्यहः. आ त्वा रथं यथोतय, इदं वसो सुतमंध,
इंद्र नेदीय एदिहि, प्रैतु ब्रह्मणस्पतिर्, अग्निर्नैता, त्वं सोम क्रतुभिः
पिन्वंयपः, प्र व इंद्राय बृहत इति प्रथमेनान्हा समान आतनः
सप्तमेऽहनि सप्तमस्यान्हो रूपं. कया शुभा सवयसः सनीळा इति

१२४ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिक १६, १७.

सूक्तं; न जायमानो न शतेन जात इति जातवत् सप्तमे ऽहनि सप्तमस्याहो रूपं. तदु कया शुभीयमेतद्वै संज्ञानं संतनिसूक्तं यत्कया शुभीयमेते ह वा इंद्रो ऽगस्त्यो मरुतस्ते समजानत-तद्यत्कया शुभीयं शंसति संज्ञा त्या एव. तद्वायुष्यं तद्यो ऽस्य प्रियः स्यात्कुर्यादेवास्य कया शुभीयं. तत्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्र च्यवते त्यं सु मेषं महया स्वर्विदमिति सूक्तम्; अत्यन्नवाजं हवनस्य दं रथ मिति रथवत्सप्तमे ऽहनि सप्तमस्याहो रूपं. तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहंति. तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निवि स्धीयते तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति. मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च. मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूना मवरुध्यै. त्वामिस्थि हवामहे, त्वं त्योहि चेरव इति च बृहतृष्टं भवति सप्तमे ऽहनि यदेव षष्ठस्याहस्तद्वै रथंतरं तद्वै रूपं यद्बृहत्तद्वै राजं यद्रथंतरं तच्छाकरं यद्बृहत्तद्वै वतं. तद्यद्बृहत्तृष्टं भवति बृहत्तैव तद् बृहत्पुत्तुत्तभुवंत्यस्तामेकृतत्राय यद्रथंतरं स्यात्कृतत्रं स्यात्तस्मा द्बृहदेव कर्तव्यं. यद्वा वानेति धाय्याच्युता; अभि त्वा शूर नोनुम इति रथंतरस्य योनिमनु निवर्तयति. रथंतरं ह्येतदहरायतनेन. पिबा सुतस्य रसिन इति सामप्रगाथः पिबवान् सप्तमे ऽहनि सप्तमस्याहो रूपं. त्यमू षु वाजिनं देवजूतमिति ताक्ष्यो ऽच्युतः ॥ १६

इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचमिति सूक्तं प्रेति सप्तमे ऽहनि सप्तमस्याहो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्र च्यवते. अभि त्यं मेषं पुरुहूतमृगिमयमिति सूक्तं; यद्वा व प्रेति तदभीति सप्तमे ऽहनि सप्तमस्याहो रूपं. तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहंति. तद्वै तच्छंदो वहति यस्मिन्निवि स्धीयते. तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति. मिथुनानि सूक्तानि

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १७, १८. १२५

शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च. मिथुनं वै पशवः पशवच्छंदोमाः
पशूनामवरुध्यै. तत्सवितुर्वृणीमहे, ५था नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य
प्रतिपदनुचरौ रायंतरे ५हनि सप्तमे ५हनि सप्तमस्यान्हो रूपं. अभि त्वा
देव सवितरिति सावित्रं. यद्वाव प्रेति तदभीति सप्तमे ५हनि सप्तम-
स्यान्हो रूपं. प्रेतां यज्ञस्य शंभुवेति द्यावापृथिवीयं. प्रेति सप्तमे ५हनि
सप्तमस्यान्हो रूपम्. अयं देवाय जग्मन इत्यार्भवं जातवत् सप्तमे ५हनि
सप्तमस्यान्हो रूपम्. आयाहि वनसा संहति द्विपदाः शंसति. द्विपद्वै
रूपश्चतुष्पादाः पशवः पशवच्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. तद्यद् द्विपदाः
शंसति यजमानमेव तद् द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति. एभि-
रं दुजो गिर इति वैश्वदेवमेति सप्तमे ५हनि सप्तमस्यान्हो रूपं. तान्यु
गायत्राणि गायत्रतृतीयसवन एष व्यहो. वैश्वानरो अजीजनदित्या-
मेमारुतस्य प्रतिपञ्जातवत् सप्तमे ५हनि सप्तमस्यान्हो रूपं. प्रयद्-
स्त्रैष्टुभमिषमिति मारुतं. प्रेति सप्तमे ५हनि सप्तमस्यान्हो रूपं.
जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता. दूतं वो विश्ववेद-
मिति जातवेदस्यमनिरुक्तं सप्तमे ५हनि सप्तमस्यान्हो रूपं तान्यु
गायत्राणि गायत्रतृतीयसवन एष व्यहः ॥ १७ ॥

यद्वै नेति न प्रेति यस्त्थितं तदष्टमस्यान्हो रूपं. यथ्येव द्वितीय-
महस्तदेवैतनुनर्यदष्टमं. यदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्यदृषण्वद्यद् वृधन्व-
द्यन्धमेपदे देवतानिरुच्यते यदंतरिक्षमभ्युदितं यद् द्रवमि यन्मह-
द्यद्विहूतवद्यनुनर्वद्यत्कुर्वद्यद् द्वितीयस्यान्हो रूपमेतानि वा अष्टम-
स्यान्हो रूपाणि. अभि वो देवमग्निभिः सजोषा इत्यष्टमस्यान्ह आज्यं
भवति. द्यव्यग्न्यष्टमे ५हन्यष्टमस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्पातः
सवन एष व्यहः. कुविदंग नमसा ये वृधासः, पीवो अन्नां रायि-
वृषः सुमेधा, उछल्लुषसः सुदिना अरिमा, उशंता दूता नदभाय गोपा,

यावत्तरस्तन्वो यावदोजः, प्रति वां सूर उदिते सूक्तैर्धेनुः प्रलस्य
 काम्यं दुहाना, ब्रह्माण इंद्रोप याहि विद्वान्, उर्ध्वो अग्निः सुमतिं
 वस्वो अश्रेद्, उ तस्यानः सरस्वती जुषाणेति प्रउगं. प्रतिवदंतर्बद्धित-
 वदूर्ध्ववदष्टमे ऽहनि अष्टमस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्पातः
 सवन एष व्यहो. विश्वानरस्य वसतिम्, इंद्र इत्सोमपा एक, इंद्र
 नेदीय एदिहि, उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्यते, अग्निर्नेता, त्वं सोम क्रतुभिः, पिन्वं-
 त्यपो, बृहदिन्द्राय गायतेति द्वितीयेनान्हा सामान आतानो ऽष्टमे ऽहन्यष्ट
 मस्यान्हो रूपं. शंसा महामिन्द्रं यस्मिन्विश्वा इति सूक्तं महद्वदष्टमे
 ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. महश्चित्त्वमिन्द्र यत एतानि सूक्तानि महद्व-
 दष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. पिबा सोममभि यमुग्रतर्द इति सूक्तम्,
 ऊर्वं गव्यं महि गृणान इंद्रेति महद्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं.
 महा९ इंद्रो नृवदाचर्षणिप्रा इति सूक्तं महद्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो
 रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न
 प्रच्यवते. तमस्य द्यावापृथिवी सचेतसेति सूक्तं, यदैकृण्वानो महि-
 मानमिन्द्रियमिति महद्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. तदु जागतं
 जगत्यो वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहंति. तद्वैतच्छंदो वहति
 यस्मिन्निवित्थीयते तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति. मिथुनानि सूक्ता-
 नि शस्यंते त्रैष्टुभानि जागतानि च. मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः
 पशूनामवरुध्यै महद्वति सूक्तानि शस्यंते. महद्वा अंतरिक्षं अंतरि-
 क्षस्यास्यै पंच सूक्तानि शस्यंते. पंचपदा पंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्तः
 पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. अभि त्वा शूर नोनुमो, अग्नि
 त्वा पूर्वपीतय इति रथंतरं पृष्ठं भवत्यष्टमे ऽहनि. यद्वावानेति धाव्या-
 च्युता. त्वामिच्छि हवामह इति बृहतो योनिमनु निवर्तयति बार्हतं
 द्येतदहरायतनेन. उभयं गृणवच्च न इति सामप्रगाथो. यच्चेदमय

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १८, १९. १२७

यदु च ह्य आसीदिति बार्हते ऽहन्यष्टमे ऽहनि अष्टमस्यान्हो रूपं. त्वमूषु वाजिनं देवजूतमिति तादर्थ्यो ऽच्युतः ॥ १८ ॥

अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मा इति सूक्तं महे वीराय तवसे तुरायेति महद्ददष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. तां सु ते कीर्तिं मधवन्महित्वेति सूक्तं महद्ददष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. त्वं महा९ इंद्रयो ह शुष्मैरिति सूक्तं महद्ददष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. त्वं महा९ इंद्र तुभ्यम् ह क्षा इति सूक्तं, महद्ददष्टमे ऽहनि अष्टमस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्यवते. दिवश्चिदस्य वरिमा पप्रथ इति सूक्तमिंद्रं न मन्हेति महद्ददष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य व्यहस्य मध्यंदिनं वहति. तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविर्धीयते तस्माज्जगतीषु निविदं दधाति. मिथुनानि सूक्तानि शस्यंतैत्रैष्टुभानि च जागतानि च. मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै महद्द्विति सूक्तानि शस्यंते. महद्वा अंतरिक्षमंतरिक्षस्यातयै पंच पंच सूक्तानि शस्यंते. पंचपदा पांक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. तानि द्वेधा पंचान्यानि पंचान्यानि दश संपद्यंते. सा दशिनी विराळन्नं विराळन्नं पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. विश्वो देवस्य नेतुस्, तत्सवितुर्वरेण्यम्, आ विश्वदेवं सप्ततिमिति विश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ बार्हते ऽहनि अष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. हिरण्यपाणिमूतय इति सावित्रमूर्ध्ववदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. मही द्यौः पृथिवी च न इति शवापृथिवीयं महद्ददष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. युवाना पितरा पुनरित्याभवं पुनर्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपम्. इमानुव भुवना सिषधामेति द्विपदाः शंसति. द्विपद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः

१२८ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका १९, २०.

पशूनामवरुधैः तद्यद् द्विपदा शंसति यजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं चतु-
ष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति. देवानामिदवो महदिति वैश्वदेवं महद्वद-
ष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. तान्युगायत्राणि गायत्रतृतीयसवन एष
च्यहः. ऋतावानं वैश्वानर इत्यामिमारुतस्य प्रतिपद्; अग्निर्वैश्वानरो
महानिति महद्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं. क्रीळं वः शर्धो
मारुतमिति मारुतं; जंभे रसस्य वावृध इति वृधन्वदष्टमे ऽहन्यष्टम-
स्यान्हो रूपं. जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्यान्युता. अमे
मृळ महा९ असीति जातवेदस्यं महद्वदष्टमे ऽहन्यष्टमस्यान्हो रूपं.
तान्युगायत्राणि गायत्रतृतीयसवन एष च्यह एष च्यहः ॥ १९ ॥

इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिकायां तृतीयो अध्यायः ॥ ३ ॥

यद्वै समानोदकीं तन्नवमस्यान्हो रूपं. यध्यैव तृतीयमहस्तदेवैत्
पुनर्यन्नवमं यदश्ववद्यदंतवद्यत् पुनरावृत्तं यत् पुनर्निनृत्तं यद्रतवद्यत्
पर्यस्तवद्यत्त्रिवद्यदंतरूपं यदुत्तमे पदे देवता निरुच्यते यदसौ
लोको ऽभ्युदितो यच्छुचिवत्सत्यवद्यत् क्षेतिवद्यद्रतवद्यदोक्त्वद्यत्
कृतं यत्तृतीयस्यान्हो रूपं मतानि वै नवमस्यान्हो रूपाणि. अगन्म म-
हा नमसा यविष्ठमिति नवमस्यान्ह आज्यं भवति. गतवन्नवमे ऽहनि
नवमस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्पातः सवन एष च्यहः. प्र-
वीरया शुचयो दद्विरे, ते ते सत्येन मनसा दीध्याना, दिवि क्षयंता
रजसः पृथिव्याम्, आ विश्ववाराश्विना गतन्नो, अयं सोम इंद्र तुभ्यं
सुन्व, आ तु प्र ब्रह्माणो अंगिरसो नक्षंत, सरस्वतीं देवयंतो हवंत,
आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा, सरस्वत्यभिनो नेषि वस्य इति प्रउगं
शुचिवत्सत्यवक्षेतिवद्रतवद्यदोक्त्वन्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. तदु-
त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्पातः सवन एष च्यहम्. तं तमिद्राधसे महे त्रय इंद्रस्य
सोमा, इंद्र नेदीय एदिहि, प्रनूनं ब्रह्मणस्पतिर्, अग्निर्नेता, त्वं सोम-

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २०, २१. १२९

ऋतुभिः, पिन्वंत्यपो, नक्तिः सुदासो रथमिति तृतीयेनान्हा समान आ
तानो नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपम्-इंद्रः स्वाहा पिबतु यस्य सोम-
इति सूक्तमंतो वै स्वाहाकारोतो नवममहर्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो
रूपं. गायत्साम नभग्यं यथावेरिति सूक्तम्; अर्चाम तद्वावृधानं स्वर्व-
दित्यंतो वै स्वरंतो नवममहर्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. तिष्ठा
हरी रथ आयुज्यमानेति सूक्तमंतो वै स्थितमंतो नवममहर्नवमे ऽहनि
नवमस्यान्हो रूपम्. इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरिति सूक्तं; धियो-
रथेष्ठामित्यंतो वै स्थितमंतो नवममहर्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं.
तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधारायतनादेवैतेन न प्रच्यवते.
प्र मंदिने पितुमदर्चता वच इति सूक्तं समानोदर्कं नवमे ऽहनि
नवमस्यान्हो रूपं. तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यं
दिनं वहति. तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविस्तीयते तस्माज्जगतीषु
निविदं दधाति. मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जगतानि
च. मिथुनं वै पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै पंच सूक्तानि
शस्यंते. पंचपदा पंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमा
पशूनामवरुध्यै. त्वामिच्छि हवामहे, त्वं ह्येहि चेरव इति बृहत्सृष्टं
भवति नवमे ऽहनि. यद्वावानेति धाय्याच्युता. अभि त्वा शूर नोनुम
इति रथंतरस्य योनिमनु निवर्तयति रथंतरं ह्येतदहरायतनेन. इंद्र
त्रिधातु शरणमिति सामप्रगाथस्त्रिवान्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो
रूपं. त्वमूषु वाजिनं देवजूतामिति ताक्ष्यो ऽच्युतः ॥ २० ॥

सं च त्वे जग्मुर्गिरे इंद्र पूर्वोरिति सूक्तं गतवन्नवमे ऽहनि नवम-
स्यान्हो रूपं. कदा भुवन् रथक्षयाणि ब्रह्मेति मूक्तं क्षेतिवदंतरूपं
क्षेतेव वा अंतं गत्वा नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपम्. आ सत्यो यातु
मषवाः ऋजीषीतिसूक्तं सत्यवन्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. तत्त-

इंद्रियं परमं पराचैरिति सूक्तमंतो वै परममंतो नवममहर्नवमे ऽहनि
नवमस्यान्हो रूपं. तदु त्रैष्टुभं तेन प्रतिष्ठितपदेन सवनं दाधाराय-
तनादेवैतेन न प्र न्यवते. अहं भुवं वसुनः पूर्य्यस्यातिरिति सूक्तमहं
धनानि संजगामि शश्वत इत्यंतो वै जितमंतो नवममहर्नवमे ऽहनि
नवमस्यान्हो रूपं. तदु जागतं जगत्यो वा एतस्य त्र्यहस्य मध्यंदिनं
वहति. तद्वैतच्छंदो वहति यस्मिन्निविध्यते तस्माज्जगतीषु निविदं
दधाति. मिथुनानि सूक्तानि शस्यंते त्रैष्टुभानि च जागतानि च मिथुनं वै
पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै पंच पंच सूक्तानि शस्यंते पंचपदा
पंक्तिः पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै.
तानि द्वेधा पंचान्यानि पंचान्यानि दश संपद्यंते. सा दशिनी विराळन्नं
विराळन्नं पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. तत्सवितुर्वृणीमहे,
ऽद्यानो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरौ राथंतरे ऽहनि नव-
मे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. दोषो आगादिति सावित्रमंतो वै गतमंतो
नवममहर्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. प्र वां महि दधी अभीति
द्यावापृथिवीयं; शुची उप प्र शस्तय इति शुचिवन्नवमे ऽहनि नवम-
स्यान्हो रूपम्. इंद्र इषे ददातु नस्तेनो रत्नानि धत्तनेत्यार्भवं; त्रिरा-
साप्तानि सुन्वत इति त्रिवन्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. बभुरेको
विषुणः सुनरो युवेति द्विपदाः शंसति. द्विपद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः
पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुध्यै. तद्यद् द्विपदाः शंसति यज-
मानमेव तद् द्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति. ये त्रिंशति
त्रयस्पर इति वैश्वदेवं त्रिवन्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. तान्यु
गायत्राणि गायत्रतृतीयसवन एष व्यहो. वैश्वानरो न ऊतय इत्या-
मिमारुतस्य प्रतिपद, आ प्र यातु परावत इत्यंतो वै परावतंतो
नवममहर्नवमे ऽहनि नवमस्यान्हो रूपं. मरुतो यस्य हि क्षय इति

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २१, २२. १३१

मारुतं क्षेतिवदंतरूपं क्षेतीव वा अंतं गत्वा नवमे ऽहनि नवम-
स्यान्हो रूपं. जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युता-
प्राप्तये वाचमीरयेति जातवेदस्थं समानोदर्कं नवमे ऽहनि नवमस्या-
न्हो रूपं. स नः पर्षदति द्विषः स नः पर्षदति द्विष इति
शंसति. बहु वा एतस्मिन्नवरात्रे किं च किं च वारणं क्रियते
यात्या एव. तद्यत्स नः पर्षदति द्विषः, स नः पर्षदति द्विष इति
शंसति सर्वस्मादेवैनास्तदेनसः प्र मुंचति तान्यु गायत्राणि
गायत्रतृतीयसवन एष व्यहः ॥ २१ ॥

पृष्ठयं षळहमुपयंति यथा वै मुखमेवं पृष्ठयः षळहस्तद्य
थांतरं मुखस्य जिह्वा तालु दंता एवं छंदोमा. अथ येनैव वाचं
व्याकरोति येन स्वादु चास्वादु च वि जानाति तदशममहर्यथा
वै नासिके एवं पृष्ठयः षळहस्तद्यथांतरं नासिकयोरेवं छंदोमा.
अथ येनैव गंधान्वि जानाति तदशममहर्यथा वा अक्ष्येवं पृष्ठयः
षळहस्तद्यथांतरमक्ष्यः कृष्णमेवं छंदोमा. अथ येनैव कर्मात्मिका
येन पश्यति तदशममहर्यथा वै कर्ण एवं पृष्ठयः षळहस्तद्यथांतरं
कर्णस्यैवं छंदोमा. अथ येनैव शृणोति तदशममहः श्रीर्वै दशममहः
श्रियं वा एत आ गच्छंति ये दशममहरागच्छंति. तस्मादशममह-
रविवाक्यं भवति. मा श्रियो ऽवादिष्मेति दुरववदं हि श्रेयसस्ते
ततः सर्पति ते मार्जयंते ते पत्नीशालां संप्रपद्यंते. तेषां य
एतां आहुतिं विद्यात्स ब्रूयात्सामन्वारभध्वमिति स जुहुयादिह
रमेह रमध्वमिह धृतिरिह स्वधृतिरमे वाद्स्वाहा वाळिति स
यदिह रमेत्याहास्मिन्नेवैनास्तल्लोके रमयतीह रमध्वमिति. यदाह
प्रजामेवैषु तद्रमयतीह धृतिरिह स्वधृतिरिति यदाह प्रजां चैव
तदाचं च यजमानेषु दधात्यमे वाळिति रथंतरं, स्वाहा वाळिति

१३९' ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २२, २३.

बृहदेवानां वा एतन्मिथुनं यद्बृहद्रथंतरे देवानामेव तन्मिथुनेन मिथुनमवरुंधते. देवानां मिथुनेन मिथुनं प्र जायते प्रजात्यै प्र जायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद. ते ततः सर्पति ते मार्जयते त आग्नीध्रं संप्रपद्यते. तेषां य एतामाहुतिं विद्यान्स ब्रूया-
त्समन्वारब्धमिति स जुहुयादुप मृजं धरुणं मातरं धरुणो धयन् रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासु दीधरस्वाहेति रायस्पोष मिषमूर्जमवरुंध आत्मन च यजमानेभ्यश्च यत्रैवं विद्वानेतामाहुतिं जुहोति॥ २२ ॥

ते ततः सर्पति ते सदः संप्रपद्यते यथा यथमन्य ऋ-
त्विजो व्युत्सर्पति संसर्पत्युद्रातारस्ते सर्पराज्ञया ऋतु स्तुवतः इयं
वै सर्पराज्ञीयं हि सर्पतो राज्ञीयं वा अलोमिकेवाग्र आसीत्सैतं
मंत्रमपश्यद् आयं गौः पृश्निरक्रमीदिति तामयं पृश्निर्वर्ण आविशन्ना-
नारूपो यं यं काममकामयत यदिदं किं चौषधयो वनस्पतयः स
वाणि रूपाणि पृश्निरेनं वर्ण आ विशति. नानारूपो ऽयं यं कामं
कामयते य एवं वेद. मनसा प्रस्तेति मनसोद्वायति मनसा
प्रतिहरति वाचा शंसति. वाक् च वै मनश्च देवानां मिथुनेः
देवानामेव तन्मिथुनेन मिथुनमवरुंधते. देवानां मिथुनेन मिथुनं
प्रजायते प्रजात्यै प्र जायते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद. अथ चतु-
र्होतृन् होता व्याचष्टे तदेव तत् स्तुतमनु शंसति. देवानां वा एत-
द्यज्ञियं गुह्यं नाम यश्चतुर्होतारस्तद्यच्चातुर्होतृन् होता व्याचष्टे-
देवानामेव तद्यज्ञियं गुह्यं नाम प्रकाशं गमयति. तदेनं प्रकाशं गतं
प्रकाशं गमयति गच्छति प्रकाशं य एवं वेद. यं ब्राह्मणमनूचानं
यशो नञेदिति ह स्माहारण्यं परेत्य दर्भस्तंबानुद्ग्रथ्य दक्षिणतो
ब्रह्माणमुपवेश्य चतुर्होतृन् व्याचक्षीत. देवानां वा एतद्यज्ञियं गुह्यं

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २३, २४, २५. १३३

नाम प्रकाशं गमयति तदेनं प्रकाशं गतं प्रकाशं गमयति गच्छति
प्रकाशं य एवं वेद ॥ २३ ॥

अथौदुंबरीं समन्वारभंत इषमूर्जमन्वारभ इत्यूर्वा अन्नाद्य-
मुदुंबरो. यद्वै तदेवा इषमूर्जं व्यभजंत ततः उदुंबरः समभवत्तस्मा-
त्स त्रिः संवत्सरस्य पच्यते. तद्यदौदुंबरीं समन्वारभंत इषमेव तदू-
र्जमन्नाद्यं समन्वारभंते. वाचं यच्छंति ; वाग्निं यज्ञो यज्ञमेव
तद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वै स्वर्गो लौकः स्वर्गमेव तं लोकं नि-
यच्छंति. न दिवा वाचं विसृजेरन्यद्दिवा वाचं विसृजेरन्नहर्भा-
तृव्याय परिशिष्युर्न नक्तं वाचं विसृजेरन्यन्नक्तं वाचं विसृजे-
रन् रात्रौ भ्रातृव्याय परिशिष्युः. समया विषितः सूर्यः स्यादथ
वाचं विसृजेरस्तावतमेव तद्विषते लोकं परिशिषंत्यथो खन्वस्त-
मित एव वाचं विसृजेरस्तमोभाजमेव तद्विषतं भ्रातृव्यं कुर्वत्या-
हवनीयं परित्य वाचं विसृजेरन्यज्ञो वा आहवनीयः स्वर्गो
लोक आहवनीयो यज्ञेनैव तस्वर्गेण लोकेन स्वर्गं लोकं यति
यदि होनमकर्म यदत्यरीरिचाम, प्रजापतिं तत्पितरमप्येत्विति वाचं
विसृजते. प्रजापतिं वै प्रजा अनु प्रजायते. प्रजापतिरूनाति-
रिक्तयोः प्रतिष्ठा नैनानूनं नातिरिक्तं हि नस्ति. प्रजापतिमेवो
नातिरिक्तान्यभ्यत्यर्जति य एवं विद्वांस एतेन वाचं विसृजंते
तस्मादेवं विद्वांस एतेनैव वाचं विसृजेरन् ॥ २४ ॥

अध्वर्यो इत्याब्रह्मयते चतुर्होतृषु वदिष्यमाणस्तदाहावस्य रूपम्.
ओं होतस्तथा होतरित्यध्वर्युः प्रतिगृणात्यवसिते अवसिते दशसु
दिषु तेषां ज्ञितिः क्षुगासी ३ त् चित्तमाज्यमासी ३ त् वाग्नेदिरासी-
३ त् आधीतं बर्हिरासी ३ त् केतो अभिरासी ३ त् विज्ञातमग्नीदासी-
३ त् प्राणो हविरासी ३ त् सामाध्वर्युरासी ३ त् वाचस्पतिर्होता-

१३४ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २५, २६.

सी ३ त् मन उपवक्तासी ३ त् ते वा एतं ग्रहमगृह्णत. वाचस्ते
विधे नामन् विधेम ते नाम विधेस्त्वमस्माकं नाम्ना द्यां गच्छ यां देवाः
प्रजापतिगृहपतय ऋत्विमराधुर्वस्तामृत्वि रात्स्यामो. अथ प्रजापते-
स्तनूरनुद्रवति ब्रह्मोदं च. अन्नादा चान्नपत्नी चान्नादा तदग्निरन्न
पत्नी तद्रादित्यो ; भद्राच कल्याणी च भद्रा तत्सोमः कल्याणी
तत्पशवो ; अनिलयाचापभया चानिलया तद्वायुर्न द्वेष कदाच नेलय-
त्यपभया तन्मृत्युः सर्वं ह्येतस्माद्विभाय ; अनाप्ता चानाप्या चानाप्ता
तत्पृथिव्यनाप्या तद् द्यौर ; अनाधृष्या चाप्रतिधृष्या चानाधृष्या तद-
मिरप्रतिधृष्या तदादित्यो ; अपूर्वा चाभ्रातृव्या चापूर्वा तन्मनो
ऽभ्रातृव्या तत्संवन्सरः. एता वाव द्वादश प्रजापतेस्तन्व एष कृत्स्नः
प्रजापतिस्तत्कृत्स्नं प्रजापतिमाप्नोति दशममहरथ ब्रह्मोदं वदं
त्यग्निगृहपतिरिति हैक आहुः. सो ऽस्य लोकस्य गृहपतिर्वायुर्गृहप-
तिरिति हैक आहुः. सौतरिक्षस्य लोकस्य गृहपतिरसौ वै गृहप-
तियौ ऽसौ तपत्येष पतिर्ऋतवो गृहाः. येषां वै गृहपतिं देवं विद्वान्
गृहपतिर्भवति राप्नोति स गृहपती, राधुवति ते यजमानाः येषां
वा अपहतपाप्मानं देवं विद्वान् गृहपतिर्भवत्यप स गृहपतिः
पाप्मानं हते पते यजमानाः पाप्मानं घृते ऽध्वर्यो अरात्समारात्स
॥ २५ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

उत्थराहवनीयमित्यपराणह आह यदेवान्हा साधु करोति तदेव
तत्पाण्डुत्थृत्य तदभये निधत्ते. उत्थराहवनीयमिति प्रातराह य-
देव रात्र्या साधु करोति तदेव तत्पाण्डुत्थृत्य तदभये निधत्ते.
यज्ञो वा आहवनीयः स्वर्गो लोक आहवनीयो यज्ञ एव तत्स्वर्गो
लोके स्वर्गो लोकं निधत्ते य एवं वेद ; यो वा अग्निहोत्रं वैश्वदेवं
षोढशकलं पशुषु प्रतिष्ठितं वेद वैश्वदेवेनाग्निहोत्रेण षोढश-

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २६, २७. १३५

कलेन पशुषु प्रतिष्ठितेन राध्नोति. रौद्रं गविसद्वायव्यमुपावसृष्टमा-
श्विनं दुह्यमानं सौम्यं दुग्धं वारुणमधिश्रितं वौष्णं समुदयंतं
मारुतं विष्यदमानं वैश्वदेवं बिंदुमन्मैत्रं शरोगृहीतं द्यावापृथि-
वीयमुद्रासितं सावित्रं प्रक्रांतं वैष्णवं ह्रियमाणं बार्हस्पत्यमु-
पसन्नमग्नेः पूर्वाहुतिः प्रजापतेरुत्तरेन्द्रं हुतम्. एतद्वा अग्निहोत्रं वैश्व-
देवं षोडशकलं पशुषु प्रतिष्ठितपदं वैश्वदेवेनाग्निहोत्रेण षोडश
कलेन पशुषु प्रतिष्ठितेन राध्नोति य एवं वेद ॥ २६ ॥

यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमानोपविशेत्का तत्र प्रायश्चि-
त्तिरिति तामभिमंत्रयेत. यस्माद् भीषा निषीदासि ततो नो
अभयं कृधि पशुन्नः सर्वान् गोपाय नमो रुद्राय मीळ्हुष इति
तामुन्यापयेद् ; उदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् इंद्राय कृण्वती
भागं मित्राय वरुणाय चेत्यथास्या उदपात्रमूधसि च मुखे
चोपगृण्हीयादथैनां ब्राम्हणाय दद्यात्सा तत्र प्रायश्चित्तिर्य-
स्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना वाश्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरि-
त्यशनायां ह वा एषा यजमानस्य प्रतिख्याय वाश्यते तामन्न-
मप्यादयच्छात्यैः शांतिर्वा अन्नं ; सूयवसाद्गवती हि भूया
इति सा तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमाना स्यंदेत
का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सा तत्र स्कंदयेत्तदभि मृश्य जपेद्यदद्य
दुग्धं पृथिवीमसृप्त यदोषधीरत्यसृपद्यदापः पयो गृहेषु पयो
अग्नयायां पयो वत्सेषु पयो अस्तु तन्मयीति तत्र यत्परिशिष्टं
स्यात्तेन जुहुयाद्यदलं होमाय स्याद्यद्यु वै सर्वं सिक्तं स्यादथा-
यामाहूय तां दुग्ध्वा तेन जुहुयादात्वेव श्रत्वायै होतव्यं सा तत्र
प्रायश्चित्तिः सर्वं वा अस्य बर्हिष्यं सर्वं परिगृहीतं य एवं
वेदानग्निहोत्रं जुहोति ॥ २७ ॥

१३६ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २८, २९.

असौ वा अस्यादित्यो यूषः पृथिवी वेदिरोषधयो बर्हिर्वन-
 स्यतय इध्मा आपः प्रोक्ष्ण्यो दिशः परिधयो. यत्थ वा अस्य
 किंच नश्यति यन् म्रियते यदपाजति सर्वं हैवैनं तदमुष्मिहोत्रं
 यथा बर्हिषि दत्तमागच्छेदेवमागच्छति य एवं विद्वानभिहोत्रं
 जुहोति. उभयान्वा एष देवमनुष्यान् विपर्यासं दक्षिणा नयति
 सर्वं चेदं यदिदं किंच. मनुष्यान्वा एष सायमाहुत्या देवेभ्यो
 दक्षिणा नयति सर्वं चेदं यदिदं किंच. त एते प्रलीना
 न्योकस इव शरे मनुष्या देवेभ्यो दक्षिणा नीता. देवान्वा एष
 प्रातराहुत्या मनुष्येभ्यो दक्षिणा नयति सर्वं चेदं यदिदं
 किंच. त एते विविदाना हवोत्पतंत्यदो उहं करिष्ये
 उदो उहं गमिष्यामीति वदंतो. यावतं ह वै सर्वमिदं दत्त्वा
 लोकं जयति तावतं ह लोकं जयति य एवं विद्वानभिहोत्रं
 जुहोति. अमये वा एष सायमाहुत्याश्विन्मुपाकरोति तद्वाक् प्रति
 गृणाति. वाग् वागित्यभिना हास्य रात्र्याश्विनं शस्तं भवति य एवं
 विद्वानभिहोत्रं जुहोति. आदित्याय वा एष प्रातराहुत्या महाव्रत
 मुपाकरोति तत्प्राणः प्रति गृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येन हास्यान्हा म-
 हाव्रतं शस्तं भवति य एवं विद्वानभिहोत्रं जुहोति. तस्य वा
 एतस्याभिहोत्रस्य सप्त च शतानि विंशतिश्च संवत्सरे साय-
 माहुतयः सप्त चो एव शतानि विंशतिश्च संवत्सरे प्रातराहुतयो.
 तावत्यो अपेर्यजुष्मत्य इष्टकाः संवत्सरेण हास्याभिना चित्येनेष्टं
 भवति य एवं विद्वानभिहोत्रं जुहोति ॥ २८ ॥

वृषशुभो ह वातावत उवाच जातूक्ण्यो वक्ता स्मो वा
 इदं देवेभ्यो यद्वैतदभिहोत्रमुभयेदुरहूयतान्येदुर्वाव तदंतर्हि
 हूयत इत्येतद् हैवोवाच कुमारी गंधर्वगृहीता वक्ता स्मो वा इदं

ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका २९, ३०. १३७

वितृभ्यो यद्वैतदमिहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वाव तदेतर्हि हूयत-
इत्येतद्वा अमिहोत्रमन्येद्युर्हूयते यदस्तमिते सायं जुहोत्यनुदिते
प्रातरथैतदमिहोत्रमुभयेद्युर्हूयते यदस्तमिते सायं जुहोत्यनुदिते
प्रातस्तस्मादुदिते हांतव्यं. चतुर्विंशे ह वै संवत्सरे अनुदितहोमी
गायत्री लोकाप्नोति द्वादश उदितहोमी. स यदा द्वौ संवत्सरौ
अनुदिते जुहांव्यथ हास्यैको हुतो भवत्यथ य उदिते जुहोति
संवत्सरेणैव संवत्सरमाप्नोति य एवं विद्वानुदिते जुहोति. तस्मा-
दुदिते हांतव्यमेष ह वा अहोरात्रयोस्तेजसि जुहोति यो उस्त-
मिते सायं जुहोत्यनुदिते प्रातरग्निना वै तेजसा रात्रिस्तेजस्वत्या-
दित्येन तेजसा अहस्तेजस्वदहोरात्रयोर्हास्य तेजसि हुतं भवति
य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदिते होतव्यं ॥ २९ ॥

एते ह वै संवत्सरस्य चक्रे यदहोरात्रे ताभ्यामव तत्संवत्स-
रमिति स यो अनुदिते जुहोति. यथैकतश्चक्रेण यायात्तादृक्तदथ
य उदिते जुहोति यथोभयतश्चक्रेण यान् क्षिप्रमध्वानं समश्नुवीत
तादृक्तदपा अभियज्ञगाथा गीयते. बृहद्रथंतराभ्यामिदमेति गुक्तं
यदृतं भविष्यच्चापि सर्वं; ताभ्यामियादमीनाधाय धीरो दिवैवान्य-
ज्जुह्यान्नक्तमन्यदिति. राथंतरी वै. रात्र्यहर्बाहर्तमग्निर्वै रथंतर-
मादित्यो बृहदंते ह वा एनं देवते ब्रध्नस्य विष्टपं स्वर्गं लोकं
गमयतो य एवं विद्वानुदिते जुहोति. तस्मादुदिते होतव्यं. तदे-
पा अभियज्ञगाथा गीयते. यथाह वा स्थूरिणैकेन यायादकृत्वा अन्य
दुपयोजनाय; एवं यति ते बहवो जनासः पुरोदयाज्जुह्वति
ये अमिहोत्रमिति तां वा एतां देवतां प्रयतीं सर्वमिदमनु प्रैति
यदिदं किंचैतस्यै हीदं देवताया अनुचरं सर्वं यदिदं किंच
सैपानुचरवती देवता विंदते ह वा अनुचरं भवत्यस्यानुचरो

१३८ ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ३०, ३१.

य एवं वेद- स वा एष एकातिथिः स एष जुह्वन्सु वसति.
तद्यददो गाथा भवत्यनेन समेनसा सोऽभिगस्तादेनस्वतो वाप-
हरादेनः, एकातिथिमप सायं रुणद्धि विसानि स्तेनो अपस
जहारेत्येष ह वै स एकातिथिः स एष जुह्वन्सु वसत्येतां वा
स देवतामपरुणन्धि योऽलममिहोत्राय सन्नामिहोत्रं जुहोति तमेषा
देवता अपरुत्था अपरुणन्ध्यस्माच्च लोकादमुष्माच्चोभाभ्यां योऽलम-
मिहोत्राय सन्नामिहोत्रं जुहोति. तस्माद्योऽलममिहोत्राय स्याज्जु-
हुयात्तस्मादाहुर्न सायमतिथिरपरुध्य इत्येतत्थ स्म वै तद्धि-
द्वान्नगरी जानश्रुतेय उदितहोमिनभैकादशाक्षं मानुतंवध्य-
मुवाच, प्रजायामेनं विज्ञाता स्मो यदि विद्वान्वा जुहोत्यवि-
द्वान्वेति तस्यां हैकादशाक्षे राष्ट्रमिव प्रजा बभूव. राष्ट्रमिव ह
वा अस्य प्रजा भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति. तस्मादुदिते
होतव्यं ॥ ३० ॥

उद्यन्नु खलु वा आदित्य आहवनीयेन रश्मीत्संदधाति.
स योऽनुदिते जुहोति यथा कुमाराय वा वत्साय वा उजाताय
स्तनं प्रति दध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जुहोति यथा कुमाराय वा
वत्साय वा जाताय स्तनं प्रति दध्यात्तादृक्तत्तमस्मै प्रतिधीयमान
मुभयोर्लोकयोरन्नाद्यमनु प्रतिधीयते तस्माच्च लोकादमुष्माच्चो-
भाभ्यां स योऽनुदिते जुहोति यथा पुरुषाय वा हस्तिने वा प्रयते
हस्त आदध्यात्तादृक्तदथ य उदिते जुहोति यथा पुरुषाय वा
हस्तिने वा प्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तत्तमेष एतन्नैव हस्तेनोर्ध्व
हत्वा स्वर्गे लोक आदधाति य एवं विद्वानुदिते जुहोति. तस्मादु-
दिते होतव्यं. उद्यन्नु खलु वा आदित्यः सर्वाणि भूतानि
प्रणयति. तस्मादेनं प्राण इत्याचक्षते. प्राणे हास्य संप्रति-

हुतं भवति य एवं विद्वानुदिते जुहोति तस्मादुदि-
ते होतव्यमेष ह वै सत्यं वदंसत्ये जुहोति यो ऽस्तमिते
सायं जुहोत्युदिते प्रातर्भूर्भवः स्वरोमिति अग्निर्ज्योतिर्ज्योतिर-
प्रिरिति सायं जुहोति. भूर्भवः स्वरो सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्य
इति प्रातः सत्यं हास्य वदतः सत्यहुतं भवति य एवं विद्वानु-
दिते जुहोति. तस्मादुदिते होतव्यं. तदेषाऽभियज्ञगाथा गीयते;
प्रातः प्रातरनृतं ते वदन्ति पुरोदयाञ्जुहति ये अग्निहोत्रं दिवा
कीर्त्यमदिवा कीर्तयन्तः सूर्यो ज्योतिर्न तदा ज्योतिरेषामिति ॥३१॥

प्रजापतिरकामयत प्रजायेय भूयान्त्स्यामिति स तपो ऽतप्यत
स तपस्तपेवमां लोकानमृजत पृथिवीमंतरिक्षं दिवं. तालोकानभ्य-
तपत्तभ्यो अभितपेभ्यस्त्रीणि ज्योतींष्यजायन्तामिरेव पृथिव्या अजा-
यत वायुरन्तरिक्षादादित्यो दिवस्तानि ज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्यो अभित-
पेभ्यस्त्रयो वेदा अजायन्त ऋग्वेद एवाग्नेरजायत यजुर्वेदो
वायोः सामवेद आदित्यात्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्यो अभितपेभ्यस्त्रीणि
शुक्राण्यजायन्त भूरित्येव ऋग्वेदादजायत भुव इति यजुर्वेदा
स्वरिति सामवेदात्तानि शुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्यो अभितपेभ्यस्त्रयो वर्णा
अजायन्ताकार उकारो मकार इति तानेकधा समभरत्तदेतदो३-
मिति. तस्मादोमोमिति प्रणौत्योमिति वै स्वर्गो लोक ओमित्यसौ
यो ऽसौ तपति. स प्रजापतिर्यज्ञमतनुत. तमाहरत्तेनायजत स ऋचैव
होत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथं. यदेतत् त्रय्यै विद्यायै शुक्रं
तेन ब्रह्मत्वमकरोत्स प्रजापतिर्यज्ञं देवेभ्यः संप्रायच्छत्ते देवा
यज्ञमतन्वत तमाहरन्त तेनायजन्तः त ऋचैव होत्रमकुर्वन्त्यजुषा ऽध्व-
र्यवं साम्नोद्गीथं यदेवैतत् त्रय्यै विद्यायै शुक्रं तेन ब्रह्मत्वमकुर्वन्ते
देवा अब्रुवन्प्रजापतिं यदि नो यज्ञ ऋक्त आर्तिः स्याद्यदि

१४० ऐतरेयब्राह्मणे पंचमपंचिका ३२, ३३.

यजुष्टो यदि सामतो यद्यजिज्ञाता सर्वव्यापद्वा का प्रायश्चित्ति-
रिति! स प्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदि वो यज्ञ ऋक्त आतिर्भवति
भूरिति गार्हपत्ये जुहवाथ, यदि यजुष्टो भुव इत्यामीध्रीये उक्ता-
हार्यपचने वा हविर्यज्ञेषु; यदि सामतः स्वरित्याहवनीयेः यद्यजि-
ज्ञाता सर्वव्यापद्वा भूर्भुवः स्वरित सर्वा अनुद्रुत्याहवनीय एव जुहवाथ
त्येतानि ह वै वेदानामंतःश्लेषणानि यदेता व्याहृतयस्तद्यथात्मनाम्नां
संदध्याद्यथा पर्वणा पर्व यथा श्लेष्मणा चर्मण्यं वान्यद्वा विश्लिष्टं संश्ले-
षयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्य विश्लिष्टं संदधाति. सैषा सर्वप्रायश्चित्तयदेता
व्याहृतयस्तस्मादेषैव यज्ञे प्रायश्चित्तिः कर्तव्या ॥ ३२ ॥

तदाहुर्महावदाः यदृचैव होत्रं क्रियते यजुषा उध्वयं सान्नो-
द्वीथं व्याख्या त्रयी विद्या भवत्यथ केन ब्रह्मत्वं क्रियत इति!
त्रय्या विद्ययेति ब्रूयादयं वै यज्ञो यो ऽयं पवते तस्य वाक् च
मनश्च वर्तयौ. वाचा च हि मनसा च यज्ञो ऽवर्तत. इयं वै वाग्दो
मनस्तद्वाचा त्रय्या विद्ययैकं पक्षं संस्कुर्वति. मनसैव ब्रह्मा सं-
स्करोति. ते हैके ब्रह्मण उपाकृतं प्रातरनुवाकं स्तोमभागान्
ब्रूयित्वा भाषमाणा उपासते. तन्धैतदुवाच ब्राह्मण उपाकृतं प्रात-
रनुवाके ब्रह्माणं भाषमाणं दृष्ट्वा उध्वमस्य यज्ञस्यांतरगृति
तद्यथैकपात्सुरूपो यज्ञेकतश्चक्रो वा रथो वर्तमानो भ्रेषं न्येत्येवमेव
स यज्ञो भ्रेषं न्येति यज्ञस्य भ्रेषमनु यजमानो भ्रेषं न्येति. तस्माद्
ब्रह्मोपाकृतं प्रातरनुवाके वाचं यमः स्यादोपांश्वंतर्यामयो होमादु-
पाकृतेषु पवमानेष्वोदृचो ऽथ यानि स्तोत्राणि सशस्त्राण्यातेषां
वषट्काराद्वाचं यम एव स्यात्तद्यथोभयतःपात्सुरूपो यन्नुभयत-
श्चक्रो वा रथो वर्तमानो न रिष्यत्येवमेव स यज्ञो न रिष्यति
यज्ञस्यारिष्टिमुनु यजमानो न रिष्यति ॥ ३३ ॥

तदाहुर्यद् ग्रहान्मे ग्रहीत्याचारीन्म आहुतीर्मे हीषादित्यध्वर्यवे
दक्षिणा नीयंत उदगासीन्म इत्युद्रात्रे ऽववोचन्मे शंसीन्मे याक्षीन्
॥ इति होत्रे. किं स्विदेव चक्रुषे ब्रम्हणे दक्षिणा नीयंत ऽकृत्वा-
होस्विदेव हरता इति? यज्ञस्य ह्येष भिषग्यद् ब्रह्मा यज्ञायैव तद्दे-
वज्ञं कृत्वा हरत्यथो यद्रूपिष्ठेनैव ब्रह्मणा छंदसां रसेनात्विज्यं
करोति यद् ब्रह्मा. तस्माद् ब्रम्हार्धभाग्य वा एष इतरेषामृत्विजामग्र
आस यद् ब्रम्हार्धमेव ब्रम्हण आसार्धमितरेषां ऋत्विजां. तस्माद्यदि
यज्ञ ऋक्त आर्तिः स्याद्यदि यजुष्ठो यदि सामतो यद्यविज्ञाता सर्व-
व्यापद्वा ब्रम्हण एव निवेदयते. तस्माद्यदि यज्ञ ऋक्त आर्ति-
र्भवति भूरिति ब्रह्मा गार्हपत्ये जुहुयाद्यदि यजुष्ठो भुव इत्या-
मीधीये ऽन्वाहार्यपचने वा हविर्यज्ञेषु यदि सामतः स्वरित्याह-
वनीये यद्यविज्ञाता सर्वव्यापद्वा भूर्भुवः स्वरिति सर्वा अनुद्रुत्या-
हवनीय एव जुहुयात्स प्रस्तोतोपाकृते स्तोत्र आह ब्रह्मन्स्तो-
ष्यामः प्रशास्तरिति स भूरिति ब्रह्मा प्रातःसवने ब्रूयादिद्रवंतः
तःस्तुध्वमिति भुव इति माध्यंदिने सवने ब्रूयादिद्रवंतःस्तुध्वमिति
स्वरिति तृतीयसवने ब्रूयादिद्रवंतःस्तुध्वमिति भूर्भुवः स्वरित्युक्थे
वा उतिरात्रे वा ब्रूयादिद्रवंतःस्तुध्वमिति. सयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्येंद्रो
वै यज्ञ इद्रो यज्ञस्य देवता सेंद्रमेव तदुद्गीथं करोतींद्रान्मा गार्दि-
द्रवंतःस्तुध्वमित्येवैनांस्तदाह तदाह ॥ ३४ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे
पंचमपंचिकायां पंचमोऽध्याय इति पंचमपंचिका समाप्ता.

अथ षष्ठपंचिकाप्रारंभः श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ देवा ह वै
सर्वचरौ सत्रं निषेदुस्ते ह पाप्मानं नापजग्धिरे. तान्होवाचाबुदः

१४२ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका १, २.

काद्रवेयः सर्पऋषिर्मन्त्रकृदेका वै वो होत्रा ऽकृता तां वो ऽहं क
 वाप्यथ पाप्मानमपहनिष्यध्व इति. ते ह तथेत्युचुस्तेषां ह स्म
 स मध्यंदिने मध्यंदिन एवोपोदासर्पद् ग्राव्णो ऽभिष्टौति. तस्मान्
 मध्यंदिने मध्यंदिन एव ग्राव्णो ऽभिष्टुवंति तदनुकृति. स
 ह स्म येनोपोदासर्पन्तत्वाप्येतर्ह्यर्बुदोदासर्पणी नाम प्रपदास्ति.
 तान् ह राजा मदयां चकार. ते होचुराशीविषो वै नो राजानम-
 वेक्षते. हंतास्योष्णीषेणाक्षयावापिनह्यामेति तथेति तस्य होष्णी-
 षेणाक्षयांवापिनह्युस्तस्मादुष्णीषमेव पर्यस्य ग्राव्णो ऽभिष्टुवंति तदनु-
 कृति. तान् ह राजा मदयामेव चकार. ते होचुः स्वेन वै नो मन्त्रेण
 ग्राव्णो ऽभिष्टौति. हंतास्यान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमापृणचामेति तथेति.
 तस्य हान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमापृचुस्ततो हैनां न मदयां चकार.
 तद्यदस्यान्याभिर्ऋग्भिर्मन्त्रमापृचंति शान्त्या एव ते ह पाप्मा-
 नमप जाघ्निरे. तेषामन्वपहतिं सर्पाः पाप्मानमप जाघ्निरे त एते
 ऽपहतपाप्मानो हित्वा पूर्वा जीर्णा त्वचं नवयैव प्रयंत्यप पा-
 प्मानं हते य एवं वेद ॥ १ ॥

तदाहुः कियतीभिरभिष्टुयादिति शतेनेत्याहुः शतायुर्वै पुरुषः
 शतवीर्यः शतेंद्रिय आयुष्ये वै न तदीर्य इन्द्रिये दधाति. त्रयस्त्रिं-
 शत्या वेत्याहुस्त्रयस्त्रिंशतो वै स देवानां पाप्मनो ऽपाहंस्त्रयस्त्रिंशद्वै
 तस्य देवा इत्यपरिमिताभिरभिष्टुयादपरिमितो वै प्रजापतिः
 प्रजापतेर्वा एषा होत्रा यद् ग्रावस्तोत्रीया तस्यां सर्वे कामा
 अवरुध्यते. स यदपरिमिताभिरभिष्टौति सर्वेषां कामानामव-
 रुध्यै सर्वाङ्कामानवरुधे य एवं वेद. तस्मादपरिमिताभिरेवा-
 भिष्टुयात्तदाहुः कथमभिष्टुयादित्यक्षरशास्त्रं चतुरक्षरशास्त्रं पञ्चक्षर-
 'अर्धर्चशास्त्रं ऋक्शास्त्रं इति. तद्यदृक्शो न तदवकल्पते, ऽथ यत् पञ्चो

नो एव तदवकल्पते; ॐ यदक्षरशश्वतुरक्षरशो वि तथा छंदांसि
 लुप्येरन्बहूनि तथाक्षराणि हीयेरन्धर्वश एवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठाया
 एव द्विप्रतिष्ठो वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवो यजमानमेव तद्विप्रतिष्ठं
 चतुष्पात्सु पशुषु प्रतिष्ठापयति तस्मादर्धर्वश एवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्म-
 ध्यदिने मध्यदिन एव प्राण्यो ऽभिष्टौति कथमस्येतरयोः सवनयोर्द-
 भिष्टुतं भवतीति? यदेव गायत्रीभिरभिष्टौति; गायत्रं वै प्रातः
 सवनं तेन प्रातःसवने; ॐ यज्जगतीभिरभिष्टौति; जागतं वै तृती-
 यसवनं तेन तृतीयसवन एवमु हास्य मध्यदिने मध्यदिन एव
 प्राण्यो ऽभिष्टुवतः सर्वेषु सवनेष्वभिष्टुतं भवति य एवं वेद तदा-
 हुर्यदध्वर्युरेवान्यान्त्विजः संप्रेष्यत्यथ कस्मादेष एतामसं
 प्रेषितः प्रतिपद्यत इति? मनो वै प्रावस्तोत्रीया ऽसंप्रेषितं वा
 इदं मनस्तस्मादेष एतामसंप्रेषितः प्रतिपद्यते ॥ २ ॥

वाग्वै सुब्रह्मण्या तस्यै सोमो राजा वत्सः सोमे राजनि
 क्रीते सुब्रह्मण्यामाव्हयति यथा धेनुमुपव्हयेत्तेन वत्सेन
 यजमानाय सर्वान्कामां दुहे सर्वान् हास्मै कामान् वाग्दुहे य
 एवं वेद तदाहुः किं सुब्रह्मण्यायै सुब्रह्मण्यात्वमिति? वागे-
 वेति ब्रूयाद्वाग्वै ब्रह्म च सुब्रह्म चेति तदाहुरथ कस्मादेनं
 पुमांसं संतं स्त्रीमिवाचक्षते इति वाग्धि सुब्रह्मण्येति ब्रूया-
 त्तेनेति तदाहुर्यदंतवैदीतर ऋत्विज आत्विज्यं कुर्वतीति, बहिर्वैदि
 सुब्रह्मण्या, कथमस्यांतवैद्यात्विज्यं कृतं भवतीति? वेदेर्वा उक्तर-
 मुक्तिरिति, यदेवोक्त्रे तिष्ठन्नाव्हयतीति ब्रूयात्तेनेति तदाहुरथ
 कस्मादुक्त्रे तिष्ठन्सुब्रह्मण्यामाव्हयतीत्यृषयो वै सत्रमासत
 तेषां यो वर्षिष्ठ आसीत्तमब्रुवन्सुब्रह्मण्यामाव्हय त्वं नो
 नेदिष्टाद् देवान् वह्यिष्यसीति वर्षिष्ठमेवैनं तत्कुर्वत्यथो वेदिमेव

तत्सर्वा मीणाति. तदाहुः कस्मादस्मा ऋषभं दक्षिणामभ्याजंतीति।
 वृषा वा ऋषभो योषा सुब्रम्हण्या तन्मिथुनं तस्य मिथुनस्य
 प्रजात्या इत्युपांशु पालीषतस्यामीधो यजति. रेतो वै पालीषत
 उपांशिव वै रेतसः सिक्तिर्नानु वषट्करोति. संस्था वा एषा
 यदनु वषट्कारो नेद्रेतः संस्थापयानीत्यसंस्थितं वै रेतसः समृत्तं.
 तस्मान्नानु वषट्करोति. नेष्टुरुपस्थ आसीनो भक्षयति. पत्नी-
 भाजनं वै नेष्टा, ऽभिः पत्नीषु रेतो दधाति प्रजात्या अभिनैव. तस्य-
 पत्नीषु रेतो दधाति प्रजात्यै प्र जायते प्रजया पशुभिर्य एवं
 वेद. दक्षिणा अनु सुब्रम्हण्या संतिष्ठते. वार्वै सुब्रम्हण्यान्नं
 दक्षिणान्नाद्य एव तद्वाचि यज्ञमततः प्रतिष्ठापयति प्रतिष्ठाप-
 यति ॥३॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिकायां प्रथमो अध्यायः ॥

देवा वै यज्ञमतन्वत. तांस्तन्वानान् असुरा अभ्यायन् यज्ञवे-
 शसमेषां करिष्याम इति. तां दक्षिणत उपायन् यत एषां यज्ञस्य
 तन्निष्ठममन्यंत. ते देवाः प्रतिबुध्य मित्रावरुणौ दक्षिणतः पर्यौहंस्ते
 मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातःसवने ऽमुररक्षांस्यपाघ्नत. तथै-
 वैतद्यजमाना मित्रावरुणाभ्यामेव दक्षिणतः प्रातःसवने ऽमुररक्षां-
 स्यपाघ्नते तस्मान्मैत्रावरुणं मैत्रावरुणः प्रातःसवने शंसति. मित्रा-
 वरुणाभ्यां हि देवा दक्षिणतः प्रातःसवने ऽमुररक्षांस्यपाघ्नत.
 ते वै दक्षिणतोऽपहता असुरा मध्यतो यज्ञं प्राविशंस्ते देवाः
 प्रतिबुध्येंद्रं मध्यतो दधुस्त इंद्रेणैव मध्यतः प्रातःसवने ऽमुर-
 रक्षांस्यपाघ्नत. तथैवैतद्यजमाना इंद्रेणैव मध्यतः प्रातःसवने ऽमुर-
 रक्षांस्यपाघ्नते. तस्मादेन्द्रं ब्राम्हणाच्छंसी प्रातःसवने शंसतींद्रेण
 हि देवा मध्यतः प्रातःसवने ऽमुररक्षांस्यपाघ्नत. ते वै मध्यतोऽपहता
 असुरा उत्तरतो यज्ञं प्राविशंस्ते देवाः प्रतिबुध्येंद्रामि उत्तरतः पर्यौ

ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका ४, ५, ६. १४५

हंस्त इंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत. तथैवैत-
द्यजमाना इंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नते.
तस्मादेंद्राग्निमछावाकः प्रातःसवने शंसर्तींद्राग्निभ्याम् हि देवा
उत्तरतः प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत. ते वा उत्तरतो उपहंता
असुराः पुरस्तात्पर्यद्रवन्त्समनीकतस्ते देवाः प्रतिबुध्यामि पुरस्तात्प्रातः
सवने पर्यैहंस्ते ऽग्निनैव पुरस्तात्प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत. तथै
वैतद्यजमाना अग्निनैव पुरस्तात्प्रातःसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नते. तस्मा-
दाग्नेयं प्रातःसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद. ते वै पुरस्तादप-
हता असुराः पश्चात्परीत्य प्राविशंस्ते देवाः प्रतिबुध्य विश्वान्
देवान् आत्मानं पश्चात्तृतीयसवने पर्यैहंस्ते विश्वैरेव दे-
वैरात्मभिः पश्चात् तृतीयसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नत. तथैवैतद्य-
जमाना विश्वैरेव देवैरात्मभिः पश्चात्तृतीयसवने ऽसुररक्षांस्यपाघ्नते.
तस्माद्वैश्वदेवं तृतीयसवनमप पाप्मानं हते य एवं वेद. ते वै
देवा असुरानेवमपाघ्नत सर्वस्मादेव यज्ञात्ततो वै देवा अभवन्
परासुरा. भवत्यात्मना पराऽस्य द्विषन् पाप्मा भ्रातृव्यो भवति
य एवं वेद. ते देवा एवं कृष्णेन यज्ञेनापासुरान् पाप्मानमघ्ना-
जयन्त्वर्गं लोकमप ह वै द्विषंतं पाप्मानं भ्रातृव्यं हते जयति
स्वर्गं लोकं य एवं वेद यश्चैवं विद्वान्त्सवनानि कल्पयति ॥ ४ ॥

स्तोत्रियं स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वति प्रातःसवने उहरेव तद-
हो अनुरूपं कुर्वत्यवरेणैव तदन्हा परमहरभ्यारभते उथ तथा न
मध्यदिने. श्रीर्वै पृष्ठानि तानि तस्मै न तत्स्थानानि यस्तोत्रियं
स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्यस्तथैव विभक्त्या तृतीयसवने न स्तोत्रियं
स्तोत्रियस्यानुरूपं कुर्वति ॥ ५ ॥

अथात आरंभणीया एव. ऋजुनीति नो वरुण इति मित्रा-

१४६ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यं चिका ६, ७, ८.

वरुणस्य; मित्रो नयतु विद्वानिति प्रणेता वा एष होत्रकाणां यन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषा प्रणेतुमती भवति. इंद्रं वो विश्वतस्परिति ब्राह्मणाच्छंसिनो; हवामहे जनेभ्य इतींद्रमेवैतया उहरहर्निव्हयन्ते. न हैषां विहवे अन्य इंद्रं वृंक्ते यत्रैवं विद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहः शंसति. यत्सोम आ सुते नर इत्यछावाकस्य; इंद्रामी आ जोहवुरितींद्रामी हवैतया उहरहर्निव्हयन्ते. न हैषां विहवं अन्य इंद्रामी वृंक्ते यत्रैवं विद्वानछावाक एतामहरहः शंसति. ता वा एताः स्वर्गस्य लोकस्य नावः संपारिण्यः स्वर्गमेवैताभिर्लोकमभि संतरंति ॥ ६ ॥

अथातः परिधानीया एव. ते स्याम देव वरुणेति मैत्रावरुणस्य; इषं स्वश्च धीमहीत्ययं वै लोक इषमित्यसौ; लोकः स्वरित्युभावैवैतया लोकावारभते. व्यंतरिक्षमतिरदिति ब्राह्मणाच्छंसिनो विवृत्तुचं स्वर्गमेवैभ्य एतया लोकं विवृणोति. मदे सोमस्य रोचना इंद्रो यदभिनद्वलमिति सिषासवो वा एते यदीक्षितास्तस्मादेषा बलवती भवति; उद्रा आजदंगिरोभ्य आविष्कृष्वन् गुहा सतीः अवीचं ननुदे बलमिति सनिमेवैभ्य एतया उवर्धे. इंद्रेण रोचना दिव इति; स्वर्गो वै लोक; इंद्रेण रोचना दिवो दृव्हानि दृहितानि च स्थिराणि न पराणुद इति स्वर्ग एवैतया लोके उहरहः प्रतितिष्ठता यन्ति. आहं सरस्वतीवतोरित्यछावाकस्य. वागै सरस्वती वाग्वतोरिति हैतदाह; इंद्राग्न्यो रवो वृण इत्येतत्थ वा इंद्राग्न्योः प्रियं धाम यदागिति प्रियेणैवैनौ तन्धाम्ना समर्धयति, प्रियेण धाम्ना समृध्यते य एवं वेद ॥ ७ ॥

उभय्यः परिधानीया भवंति होत्रकाणां प्रातःसवने च माध्यदिने चाहीनाश्चैकाहिकाश्च. तत ऐकाहिकाभिरेव मैत्रावरुणः

परिदधाति. तेनास्माल्लोकात् प्रच्यवते ऽहीनाभिरछावाकः
स्वर्गस्य लोकस्याप्या उभयीभिर्ब्राह्मणाच्छंसी तेनो स उभौ
व्यन्वारभमाण एतीमं चामुं च लोकमथो मैत्रावरुणं चाछावाकं
चाथो अहीनं चैकाहं चाथो संवत्सरं चाभिष्टोमं चैवमु स
उभौ व्यन्वारभमाण एत्यथ तत ऐकाहिका एव तृतीयसवने
होत्रकाणां परिधानीया भवन्ति. प्रतिष्ठा वा एकाहः प्रतिष्ठायामेव
तद्यज्ञमंततः प्रतिष्ठापयंत्यनवानं प्रातःसवने यजेदेकां द्वे न स्तो-
ममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषते पिपासते क्षिप्रं प्रयच्छेत्तादृक्तदथो
क्षिप्रं देवभ्यो ऽन्नाद्यं सोमपीथं प्रयच्छानीति क्षिप्रं हास्मि
लोके प्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोः सवनयोरपरिमितो वै स्वर्गो
लोकः स्वर्गस्य लोकस्याप्यै कामं तत्थोता शंसेद्यत्थोत्रकाः
पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वा होता तत्थोत्रकाः; प्राणो वै होतांगानि होत्रकाः
समानो वा अयं प्राणोगान्यनु संचरति. तस्मात्तत्कामं होता
शंसेद्यत्थोत्रकाः पूर्वेद्युः शंसेयुर्यद्वा होता तत्थोत्रकाः. सूक्ततैर्होता
परिदधेत्यथ समान्य एव तृतीयसवने होत्रकाणां परिधानीया
भवन्त्यात्मा वै होतांगानि होत्रकाः समाना वा इमेगानामंतास्त-
स्मात्समान्य एव तृतीयसवने होत्रकाणां परिधानीया भवन्ति
भवति ॥ ८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिकायां द्वितीयो-
ऽध्यायः ॥ २ ॥

आ त्वा वहंतु हरय इति प्रातःसवन उन्नीयमानेभ्यो ऽन्वाह
वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवतीमंद्वती रूपसमृत्वा ऐंद्रीरन्वाहैंद्रो
वै यज्ञो. गायत्रीरन्वाह. गायत्रं वै प्रातःसवनं. नव न्यूनाः प्रातः
सवनं ऽन्वाह न्यूने वै रेतः सिच्यते. दश मध्यंदिने ऽन्वाह न्यूने वै
रेतः सिक्तं मध्यं स्त्रियं प्राप्य स्थविष्ठं भवति. नव न्यूनास्तृती-

१४८ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका ९, १०.

यसवने ऽन्वाह न्यूनद्वि प्रजाः प्रजायन्ते. तद्यदेतानि केवलसूक्ता
न्यन्वाह यजमानमेव तद्रर्भं भूतं प्रजनयति यज्ञादेवयोन्यै. ।
हैके सप्त सप्तान्वाहुः. सप्त प्रातःसवने सप्त माध्यंदिने सा
तृतीयसवने; यावन्थो वै पुरो ऽनुवाक्यास्तावन्थो याज्याः. सप्त
प्रांचो यजन्ति सप्त वषट्कुर्वन्ति. तासामेताः पुरो ऽनुवाक्या इति
वदन्तस्तत्तथा न कुर्याद्यजमानस्य ह ते रेतो विलुपन्त्यथो यज
मानमेव, यजमानो हि सूक्तं, नवभिर्वा एतं मैत्रावरुणो ऽस्मालो
कादन्तरिक्षलोकमभि प्रवहति. दशभिरन्तरिक्षलोकादमुं लोक
मभ्यन्तरिक्षलोको हि ज्येष्ठो नवभिरमुष्मालोकास्वर्गं लोक
मभि. न ह वै ते यजमानं स्वर्गं लोकमभि वोळ्हुमर्हेति ये सप्त
सप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलश एव सूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥

अथाह यदैन्द्रो वै यज्ञो ऽथ कस्माद् द्वावेव प्रातःसवने प्रस्थिता-
नां प्रत्यक्षादैन्द्राभ्यां यजतो होता चैव ब्राह्मणाच्छंसी च? इदं
सोम्यं मध्विति होता यजति. इन्द्र त्वा वृषभं वयमिति ब्राह्मणाच्छंसी.
नानादेवत्याभिरितरे कथं तेषामैन्द्रो भवन्तीति? मित्रं वयं हवामह
इति मैत्रावरुणो यजति; वरुणं सोमपीतय इति यद्वै किंच पी-
तवत्पदं तदैन्द्रं रूपं तेनेन्द्रं प्रीणाति. मरुतो यस्य हि क्षय इ-
ति पोता यजति. स सुगोपातमो जन इतीन्द्रो वै गोपास्तदैन्द्रं
रूपं तेनेन्द्रं प्रीणाति. अग्ने पत्नीरिहावहेति नेष्टा यजति. त्वष्टारं सोम-
पीतय इतीन्द्रो वै त्वष्टा तदैन्द्रं रूपं तेनेन्द्रं प्रीणाति. उक्षात्राय वशा-
त्रायेत्याग्निध्रो यजति. सोमपृष्ठाय वेधस इतीन्द्रो वै वेधास्तदैन्द्रं
रूपं तेनेन्द्रं प्रीणाति. प्रातर्यावभिरागतं देवेभिर्जैन्वावसू, इन्द्राग्निः
सोमपीतय इति स्वयं समृद्धाछावाकस्यैवमु हेता ऐन्द्रो भवति.

ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यपंचिका १०, ११, १२. १४९

यन्नानादेवत्यास्ते नान्या देवताः प्राणाति यदु गायत्र्यस्तेनामेध्य
एतदु हेताभिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥

असावि देवं गोऋजीकमंध इति मध्यंदिन उन्नीयमाने
भ्योऽन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवतीर्मद्वती रूपसमृद्धा ऐंद्री
रन्वाहैंद्रो वै यज्ञस्त्रिष्टुभोऽन्वाह त्रैष्टुभं वै माध्यंदिनं सवनं. त-
दाहुर्यन्तृतीयसवनस्यैवं रूपं मद्वदथ कस्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनु
चाह यजति चाभिरिति ! माद्यंतीव वै मध्यंदिने देवताः समेव
तृतीयसवने मादयन्ते. तस्मान्मध्यंदिने मद्वतीरनुचाह यजति
चाभिस्ते वै खलु सर्व एव माध्यंदिने प्रस्थितानां प्रत्यक्षादैंद्रीभि
र्यजति. अभि तृण्वतीभिरेके. पिबा सोममभि यमुग्रतर्द इति होता
यजति. स ई पाहि य ऋजिषी तरुत्र इति मैत्रावरुणो यजति. एवा
पाहि प्रनथा मंदतु त्वेति ब्राम्हणाच्छंसी यजति. अर्वाडिहि सोम
क्रामं त्वाहुरिति पोता यजति. तवायं सोमस्त्वमेव ह्यर्वाडिति
नेष्टा यजति. इन्द्राय सोमाः प्र दिवो विदाना इत्युक्षावाको यजति.
आपूर्णा अस्य कलशः स्वाहेत्यामीध्रो यजति. तासामेता अभि तृ-
ण्वत्यो भवन्ति. इंद्रो वै प्रातःसवने न व्यजयत स एताभिरेव
माध्यंदिनं सवनमभ्यतृणवदभितृणत्तस्मादेता अभितृण्वत्यो
भवन्ति ॥ ११ ॥

इहोपयात शवसो नपात इति तृतीयसवन उन्नीय-
मानेभ्योऽन्वाह वृषण्वतीः पीतवतीः सुतवतीर्मद्वती रूपसमृद्धास्ता
द्राम्यो भवन्ति. तदाहुर्यन्त्रार्भवीषु स्तुवते अथ कस्मादार्भवः पवमान
त्याक्षत इति ! प्रजापतिर्वै पितृ क्रभून्मत्यान्सतोऽमत्यान्कृत्वा
तीयसवन आभजत्तस्मात्तार्भवीषु स्तुवते अथार्भवः पवमान इत्या-
क्षते अथाह यद्यथाछंदसं पूर्वयोः सवनयोरन्वाह गायत्रीः प्रातः

१५० ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका १२, १३.

सवने त्रिष्टुभो माध्यंदिने उथ कस्माज्जागते सति तृतीयसवने त्रि
भो ऽन्वाहेति ! धीतरसं वै तृतीयसवनमथैतदधीतरसंशुक्रियं हं
यत्त्रिष्टुप् सवनस्य सरसताया इति ब्रूयादथो इंद्रमेवैतत्स
ऽन्वाभजतीत्यथाह यदैंद्रार्भवं वै तृतीयसवनमथ कस्मादेश
तृतीयसवने प्रस्थितानां प्रत्यक्षादैंद्रार्भव्या यजति ! इंद्र ऋभुभिर्वा
वद्विः समुक्षितमिति होतैव नानादेवत्याभिरितरे कथं तेषामैंद्रा
व्यो भवंतीति ! इंद्रावरुणा सुतपाविमं सुतमिति मैत्रावरुणो यज
युवो रथो अध्वरं देववींतय इति बहूनि वा ह तदृभूणां रूप
इंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पत इति ब्राम्हणाच्छंसी यजति. आ वा ति
त्विदवः स्वाभुव इति बहूनि वा ह तदृभूणां रूपम् आ वो वधंतु
सयो रघुष्यद इति पोता यजति. रघुपत्नानः प्र जिगात वाहु
रिति बहूनि वा ह तदृभूणां रूपम् अमेव नः सुहवा आ हि गं
नेति नेष्टा यजति. गंतनेति बहूनि वा ह तदृभूणां रूपम् इंद्रावि
पिबतं मध्वो अस्थेत्यछावाको यजति. आ वामंधांसि मदिराण्यम
न्निति बहूनि वा ह तदृभूणां रूपम् इमं स्तोममहंते जातवेद
इत्याग्नीध्रो यजति. रथमिव संमहेमा मनीषयेति बहूनि वा
तदृभूणां रूपमेवमुहेता ऐंद्रार्भव्यो भवंति. यन्नानादेवत्यास्तेन
न्याः देवताः प्रीणाति. यदु जगत्प्रासाहा जागतं वै तृतीयसव
तृतीयसवनस्यैव समृध्यै ॥ १२ ॥

अथाह यदुक्थिन्यो ऽन्या होत्रा अनुक्था अन्याः कथ
स्यैता उक्थिन्यः सर्वाः समाः समृद्धा भवंतीति ! यदैवैन
संप्रगीर्य होत्रा इत्याचक्षते तेन समा यदुक्थिन्यो ऽन्या हो
त्रा अनुक्था अन्यास्तेनो विषमा एवमु हास्यैता उक्थिन्यः सर्वा
समाः समृद्धा भवंत्यथाह शंसंति प्रातःसवने शंसंति माध्यंदिने

होत्रकाः, कथमेषां तृतीयसवने शस्तं भवतीति ? यदेव माध्यन्दिने द्वे द्वे सूक्ते शंसतीति ब्रूयात्तेनेत्यथाह यद् व्युक्त्यो होता कथं होत्रका व्युक्त्या भवन्तीति ? यदेव द्विदेवत्याभिर्धजन्तीति ब्रूयात्ते निति ॥ १३ ॥

अथाह यदेतास्तिस्त्र उक्थिन्यो होत्राः कथमितरा उक्थिन्या प्रवर्तनीन्याज्यमेवामीधियाया, उक्थं मरुत्वतीयं पोत्रियायि, वैश्वदेवं श्रियायि. ता वा एता होत्रा एवं न्यंगा एव भवन्त्यथाह यदेकपैषा अन्यं होत्रका अथ कस्माद् द्विपैषः पोता द्विपैषो नेष्टेति ? यत्रादो आयत्री सुपर्णा भूत्वा सोममाहरत्तदेतासां होत्राणामिन्द्र उक्थानि रिलुप्य होत्रे प्रददौ, यूयं माऽभ्यवहयध्वं यूयमस्यार्वोदष्टेति ते पंचुर्देवा वाचेमे होत्रे प्रभावयामेति. तस्मान्ने द्विपैषे भवत ऋचा-
मीधियां प्रभावयां चक्रुस्तरमात्तस्यैक्यर्चा भूयस्यो याज्या भवन्त्य-
थाह यद्धोता यक्षद्धोता यक्षदिति मैत्रावरुणो होत्रे प्रेष्यत्यथ कस्मा-
होतृभ्यः सद्भ्यो होत्राशंसिभ्यो होता यक्षद्धोता यक्षदिति प्रे-
षतीति ? प्राणो वै होता प्राणः सर्वं ऋत्विजः प्राणो यक्षत्प्राणो
यक्षदित्येव तदाहाथाहास्युद्रानृणां प्रैषाः नाँइ इति अस्तीति ब्रूया-
द्यदैवैतत्प्रशास्ता जपं जपित्वा स्तुध्वमित्याह. स एषां प्रैषा अथाहा-
स्यछावाकस्य प्रवरारः नाँइ इति अस्तीति ब्रूयाद्यदैवेनमध्वर्युराहा-
छावाकवदस्व यत्ते वाद्यमित्येषोऽयं प्रवरो. अथाह यदैद्रावरुणमैत्रा-
वरुणस्तृतीयसवने शंसत्यथ कस्मादस्यामेयौ स्तोत्रियानुरूपौ भवत
इत्यभिना वै मुखेन देवा असुरानुक्थेभ्यो निजघ्नस्तस्मादस्यामेयौ
स्तोत्रियानुरूपौ भवतो. अथाह यदैद्राबार्हस्पत्यं ब्राह्मणाच्छंसी तृती-
यसवने शंसत्यैद्रविष्णवमछावाकः कथमेनयोरैद्राः स्तोत्रियानुरूपौ
भवन्तीतिद्रो ह स्म वा असुरानुक्थेभ्यः प्रजिगाय. सो अत्रवीक्षश्वाह

१५२ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका १४, १५.

चेत्यहं चाहं चेति ह स्म देवताः अन्ववर्धन्ति. स यदिद्रः पूर्वः प्रजिगा
तस्मादेनयोरैद्राः स्तोत्रियानुरूपा भवन्ति यद्वहं चाहं चेति ह स्म दे
ता अन्ववर्धन्तस्मान्नानादेवत्यानि शंसतः ॥ १४ ॥

अथाह यद्वैश्वदेवं वै तृतीयसवनमथ कस्मादेतान्यैद्राणि जा
तानि सूक्तानि तृतीयसवनं आरंभणीयानि शस्यन्त इतीदं भवैतैरा
भ्य यंतीति ब्रूयादथो यज्जागतं वै तृतीयसवनं तज्जगत्काम्यैव
यत्किंचात ऊर्ध्वं छंदः शस्यते; तद्व सर्वं जागतं भवत्येतानि चै
द्राणि जागतानि सूक्तानि तृतीयसवनं आरंभणीयानि शस्यन्ति
अथ त्रैष्टुभमछावाकौततः शंसति. सं वां कर्मणेति यदेव पनाय्यं कर्म
देतदभिवदति. समिषेत्यन्नं वा इळो ऽन्नाद्यस्यावरुध्या; अरिष्टैः
पथिभिः पारयन्तेति स्वस्तिताया एवैतदहरहः शंसत्यथाह यज्जाग
वैतृतीयसवनमथ कस्मादेषा त्रैष्टुभः परिधानीया भवन्तीति ? वा
वै त्रैष्टुब्धीर्य एव तदंततः प्रतितिष्ठन्ती यन्ति. इयमिदं वरुणमष्ट मे मे
रिति भैत्रावरुणस्य बृहस्पतिर्नः परिपातु पश्चादिति ब्राह्मणाच्छंसि
उभा जिग्यथुरिति अछावाकस्योभौ हि तौ जिग्यतुर्न पराजयेथे न
राजिग्य इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्य; इंद्रश्च विष्णो यदा
स्पृष्टेथा त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामितींद्रश्च ह वै विष्णुश्चासुरैर्यु
धाते. तान् ह स्म जित्वोचतुःकल्पामहा इति ते ह तथेत्यसुरा ऊचु
सोऽब्रवीदिंद्रो यावदेवायं विष्णुस्त्रिविक्रमते तावदस्माकमथ युष्म
कमितरदिति स इमान् लोकान्विचक्रमे ऽथो वेदानथो वाचं. तदा
किं तत्सहस्रमितीमे लोका इमे वेदा अथो वागिति ब्रूयदिरयेथा
रयेथामित्यछावाक उक्थे ऽभ्यस्यति. स हि तत्रात्यो भवत्यभिष्टो
होता अतिरात्रेच स हि तत्रात्यो भवत्यभ्यस्येत् षोडशिनीं नाभ

ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका १५, १६, १७, १८. १५३

स्येत् इति अभ्यस्येदित्याहुः कथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यति कथमत्र नाभ्यस्येदिति ? तस्मादभ्यस्येत् ॥ १५ ॥

अथाह यन्नाराशंसं वै तृतीयसवनमथ कस्मादछावाकौततः शिल्पेन्नाराशंसीः शंसतीति ? विकृतिं वै नाराशंसं किमिव च वै किमिव च रेतो विक्रियते तत्तदा विकृतं प्रजातं भवत्यथैतन्मृद्विव छंदः शिथिरं यन्नाराशंसमथैषोत्यो यदछावाकस्तदृळ्हतयै दृळ्हे प्रतिष्ठास्याम इति तस्मादछावाकौततः शिल्पेन्नाराशंसीः शंसति दृळ्हतयै दृळ्हे प्रतिष्ठास्याम इति दृळ्हे प्रतिष्ठास्याम इति ॥ १६ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिकायांतृतीयो अध्यायः ॥ ३ ॥

यः श्वः स्तोत्रियस्तमनुरूपं कुर्वति प्रातःसवने ऽहीनसंतत्या यथा वा एकाहः सुत एवमहीनस्तद्यथैकाहरस्य सुतस्य सवनानि संतिष्ठमानानि यंत्येवमेवाहीनस्याहानि संतिष्ठमानानि यति तद्यच्छ्वः स्तोत्रियमनुरूपं कुर्वति प्रातःसवने ऽहीनसंतत्या अहीनमेव तंसंतन्वति ते वै देवाश्च ऋषयश्चाद्रियंत समानेन यज्ञं संतनवामेति त एतत्समानं यज्ञस्यापश्यन्समानान्प्रगाथान्समानोः प्रतिपदः समानानि सूक्तान्योक्तसारी वा इंद्रो यत्र वा इंद्रः पूर्वं गच्छत्यैव तत्रापरं गच्छति यज्ञस्थिव सेंतयि ॥ १७ ॥

तान्ना एतान्संपातान्विश्वामित्रः प्रथममपश्यत्तान्विश्वामित्रेण शिवामदेवोऽसृजत. एवा त्वामिद्रं वज्रिन्नत्र; यत्र इंद्रो जुजुषे यच्च णि; कथा महामवृद्धकस्य होतुरिति तान् क्षिप्रं समपनथाक्षिप्रं समपतत्संपातानां संपातत्वं सहेक्षां चक्रे विश्वामित्रो यान्वा भहं संपातानपश्यं तान्वाग्मदेवो ऽपृष्ट कानि न्वहं सूक्तानि

१५४ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका १८, १९.

संपातास्तत्प्रतिमान्सृजेयेति स एतानि सूक्तानि संपातास्तत्प्रति
मानसृजतः सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः; इंद्रः पूर्भिदातिरदात
मर्कैर्; इमामूषु प्रभृतिं सातये धा; इच्छंति त्वा सोम्यासः सखा
शासद्वन्दिर्दुहितुर्नमयं गादः अभि तष्टेव दीधया मनीषामिति य ए
इद्वव्यश्वर्षीनामिति भरद्वाजो; यस्तिग्मशृंगो वृषभो
भीमः; उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति वसिष्ठो; अस्मा इदु प्रतवसे तुर
येति नोधास्त एते प्रातःसवने षळहस्तोत्रियाच्छस्त्वा मा
दिने उहीनसूक्तानि शंसन्ति. तान्येतान्यहीनसूक्तानि. आ सत्यो या
मघवां ऋजिषीति सत्यवन्मैत्रावरुणो. अस्मा इदु प्रतवसे तुरायः; इंद्रा
ब्रह्माणि राततमा, इंद्र ब्राह्माणि गोतमासो अक्रन्ति ब्रह्मण्य
ब्राह्मणाच्छंसी. शासद्वन्दि रः जनयतं वन्दिमिति वन्दिवदछावा
स्तदाहुः कस्मादछावाको वन्दिवदेतस्सूक्तमुभयत्र शंसति परां वि
चैवाहः स्वभ्यावर्तिषु चेति? वीर्यवान्वा एष बव्हृचो वन्दिवदेतस्सू
वहति ह वै वन्दिर्धुरो यासु युज्यते. तस्मादछावाको वन्दिवदेतस्
क्तमुभयत्र शंसति परां विषु चैवाहः स्वभ्यावर्तिषु च. तानि पं
स्वहःसु भवंति चतुर्विंशे अभिजिति विषुवति विश्वजि
महाव्रते उहीनानि ह वा एतान्यहानि न ह्येषु किंचन हीय
परांचीनि ह वा एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनि. तस्मादेनान्येतेष्वह
सु शंसन्ति. यदेनानि शंसन्त्यहीनान्स्वर्गी लोकान्सर्वरूप
न्सर्वसमृद्धानवाप्रवामिति यद्वैनानि शंसन्तींद्रमेवैतीमिहयं
यथऋषभं वाशितयि यद्वैनानि शंसन्त्यहीनस्य संतत्या अही
मेव तत्संतन्वति ॥ १८ ॥

ततो वा एतांस्त्रिंशं संपातान्मित्रावरुणो विपर्यासमेकैकमह
शंसति. एवा त्वामिद्र वज्रिन्नत्रेति प्रथमे उहीनि; यन्न इंद्रो जुष

यश्च वष्टीति द्वितीये; कथा महामवृधत्कस्य होतुरिति तृतीये.
 त्रीनेव संपातान्ब्राह्मणाच्छंसी विपर्यासमेकैकमहरहः शंसति. इन्द्रः
 पृभिदातिरद्वासमकैरिति प्रथमे ऽहनि; य एक इद्व्यश्वर्ष-
 णानामिति द्वितीये; यस्तिग्मशृंगो वृषभो न भीम इति तृती-
 ये. त्रीनेव संपातानछावाको विपर्यासमेकैकमहरहः शंसति. इमामूषु
 प्रभृति सातये धा इति प्रथमे ऽहनि; इच्छंति त्वा सोम्यासः सखाय
 इति द्वितीये. शासद्वन्हिर्दुहितुर्नप्यं गादिति तृतीये. तानि
 वा एतानि नव त्रीणि चाहरहः शस्यानि तानि द्वादश सं-
 पथंते. द्वादश वै मासाः संवत्सरः; संवत्सरः प्रजापतिः
 प्रजापतिर्यज्ञस्तःसंवत्सरं प्रजापतिं यज्ञमाप्नुवति. तत्संवत्सरे
 प्रजापतौ यज्ञे ऽहरहः प्रतितिष्ठंती यंति. तान्यंतरेणावापमावपेर
 न्यून्युख्या विराजो वैमदीश्वतुर्थे ऽहनि, पंक्तीः पंचमे, पारु-
 णेपीः षष्ठे; अथ यान्यहानि महास्तोमानि स्युः. को अथ नयौ
 ष्वकाम इति मैत्रावरुण आवपेत. वनेन वायो न्यधायि
 याकन्निति ब्राह्मणाच्छंसी. आयाह्यर्वाहुष बंधुरेष्टा इत्यछावाक.
 तानि वा आवपनान्येतैर्वा आवपनैर्देवाः स्वर्गं लोकमजय-
 न्तैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमाना एतैरावपनैः स्वर्गं लोकं जयंति ॥ १९ ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीन इति मैत्रावरुणः पुरस्तात्सूक्ता-
 महरहः शंसति. तदेतत्सूक्तं स्वर्ग्यमेतेन वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं
 लोकमजयन्तेतेन ऋषयस्तथैवैतद्यजमाना एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं
 जयंति. तदु वैश्वामित्रं; विश्वस्य ह वै मित्रं विश्वामित्र आस;
 अश्वं हास्मै मित्रं भवति य एवं वेद. येषां चैवं विद्वानेतन्मैत्रा-
 रुणः पुरस्तात्सूक्तानामहरहः शंसति. तदृषभवत्पशुमद्रवति
 शूनामवरुध्यै. तत्संचर्च भवति; पंचपदा पंक्तिः पंक्तिर्वा अत्रमन्त्रा-

१५६ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका २०, २१.

यस्यावरुध्या. उदु ब्रह्माण्यैरत श्रवस्येति ब्राह्मणाच्छंसी
 ण्वत्समृद्धं सूक्तमहरहः शंसति. तदेतत्सूक्तं स्वर्ग
 न वै सूक्तेन देवाः स्वर्गं लोकमजयन्नेतेन ऋषयस्तथैवैत
 माना एतेन सूक्तेन स्वर्गं लोकं जयन्ति. तदु वासिष्ठमेतेन वै
 इंद्रस्य प्रियं धामोपागच्छत्स परमं लोकमजयदुपेंद्रस्य प्रिय
 म गच्छति जयति परमं लोकं य एवं वेद. तद्वै षट्चं
 ऋतव ऋतूनामाप्त्यै तदुपरिष्ठात्संपातानां शंसत्याप्त्यै तत्स्वर्गं
 यजमाना अस्मि लोके प्रतितिष्ठति. अभि तष्टेव दीधया म
 मित्यछावाको ऽहरहः शंसति. अभिवत्तत्यै रूपम्. अभि प्रि
 मर्मृशत्यराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव त
 मर्मृशंतो यंत्यभ्यारभमाणाः परो वा अस्मालोकात्स्वर्गो लोक
 व तदभिवदति. कवी श्रिच्छामि संदृशे सुमेधा इति ये वै तेन क
 पूर्वं प्रेतास्ते वै कव यस्तानेव तदभ्यतिवदति. तदु वैश्वामित्रं वि
 ह वै मित्रं विश्वामित्र आस; विश्वं हास्मि मित्रं भवति य
 वेद. तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसत्यनिरुक्तो वै प्रजापतिः प्रज
 राप्स्यै. सकृदिंद्रं निराह तेनैन्द्राद्रूपात्र प्रच्यवते. तद्वै दशर्चः; दशा
 विराळन्नं विराळन्नाद्यस्यावरुध्यै यदेव दशर्चाः. दश वै प्र
 प्राणानेव तदामुर्वति प्राणाः संदधते. तदुपरिष्ठात्संपातानां
 सत्याप्त्यैव तत्स्वर्गं लोकं यजमाना अस्मिन् लोके
 तिष्ठति ॥ २० ॥

कस्तमिंद्र त्वा वसुं, कन्नव्यो अतसीनां, कदू न्वस्या कृता
 कद्वंतः प्रगाथा आरंभणीया अहरहः शंस्यंते. को वै प्रजा
 प्रजापतेराप्त्यै यदेव कद्वंताः ३; अन्नं वै कमन्नाद्यस्यावरुध्यै. य
 कद्वंताः अहरहर्वा एते शान्तान्यहीनसूक्तान्युपयुंजाना यंति त

द्विः प्रगथैः शमयंति तान्येभ्यः शांतानि कं भवंति. तान्येनाच्छा-
न्ति स्वर्गं लोकमभिवहंति. त्रिष्टुभः सूक्तप्रतिपदः शंसेयुस्ता-
के पुरस्तात्प्रगाथानां शंसंति. धाम्या इति वदंतस्तत्तथा न
पर्याक्षेत्रं वै होता विशो होत्राशंसिनः क्षत्रायैव तद्विशं प्रत्यु-
ग्रामिनीं कुर्युः पापवस्यसं. त्रिष्टुभो म इमाः सूक्तप्रतिपद इत्येव
वेद्यात्तद्यथा समुद्रं प्रप्लवेरन्नेवैव ते प्रप्लवते ये संवत्सरं द्वादशाहं
शसते तद्यथा सैरावतीं नावं पारकामाः समारोहेयुरेवमेवैता-
स्त्रिष्टुभः समारोहंति. न ह वा एतच्छंदो गमयित्वा स्वर्गं लोक-
मुपावर्तते वीर्यवत्तमं हि; ताग्यो न व्याव्हयति समानं हि
छंदोऽथो नेद्वाय्याः करवाणीति यदेनाः शंसंति. प्रज्ञाताभिः
सूक्तप्रतिपद्विः सूक्तानि समारोहामेति यदेवैनाः शंसंतीद्रमेवै-
ताभिर्निव्हयते यथ ऋषभं वाशितायै यदेवैनाः शंसंत्यही-
नस्य संतत्या अहीनमेव तत्संतन्वाति ॥ २१ ॥

अप प्राच इंद्र विश्वां अभित्रानिति मैत्रावरुणः पुरस्तात्सू-
क्तानामहरहः शंसति. अपापाचो अभिभूते नुदस्व अपोदीचो
अप शूराधराच उरौ यथा तव शर्मन्मदेमेत्यभयस्य रूपमभयमिव
हि यन्निच्छति. ब्रम्हणा ते ब्रम्हयुजा युनज्मीति ब्राम्हणाच्छंस्य-
हरहः शंसति. युनज्मीति युक्तवती युक्त इव ह्यहीनोऽहीनस्य रूपम्.
उरुं नो लोकमनुनेषि विद्वानित्यछावाकोऽहरहः शंसत्यनुनेषीत्येतीव
ह्यहीनोऽहीनस्य रूपं; नेषीति सत्रायणरूपं. ता वा एता अहरहः
शस्यंते समानीभिः परिदध्युरशोकः सारी हैषामिद्रो यज्ञं भवती ३
यथ ऋषभो वाशिता यथा वा गौः प्रज्ञातं गोष्ठमेव हैषामिद्रो
यज्ञमेव गच्छति. न शुनं हुवीययाहीनस्य परिदध्यात्क्षत्रियो
ह राष्ट्राच्चयवते यो हैव परो भवति तमभिव्हयति ॥ २२ ॥

१५८ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपञ्चिका २३, २४.

अथातो उहीनस्य युक्तिश्च विमुक्तिश्च; व्यंतरिक्षमतिरदिः-
हीनं युंक्त; एवेदिद्रमिति विमुंचति. आहं सरस्वतीवतोर, नूनं सा त
इत्यहीनं युंक्ते; ते स्याम देव वरुण, नू ष्टुत इति विमुंचयेष
ह वा अहीनं. तंतुमर्हति य एनं योक्तुं च विमोक्तुं च वेद
तद्यच्चतुर्विंशे उहन् युज्यंते सा युक्तिरथ यसुरस्तादुदयनीयस्याति-
रात्रस्य विमुच्यंते सा विमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशे उहन्नैकाहिकाभिः
परिदध्युरत्राहैव यज्ञं संस्थापयेयुर्नाहीनकर्म कुर्युरथ यदहीन
परिधानीयाभिः परिदध्यु र्यथा श्रांता विमुच्यमान उक्तृभ्यैतव
यज्ञमाना उक्तृत्येरनुभयीभिः परिदध्युर्तद्यथा दीर्घाव उपविमोक्तं
यायात्तादृक्तस्ततो ह्येषां यज्ञो भवती० ३० युमुंचंत. एकाद्वे नद्योः
सवनयोः स्तोममतिशंसेदीर्घारण्यानि ह वै भवंति यत्र बद्धीभिः
स्तोमो उतिशस्यते उपरिमिताभिस्तृतीयसवने; उपरिमितो वै स्वर्गो
लोकः स्वर्गस्य लोकस्याप्त्यै संततो हास्याभ्यारब्धो विस्वस्तो
उहीनो भवति य एवं विद्वानहीनं तनुते ॥ २३ ॥

देवा वै वले गाः पर्यपश्यंस्ता यज्ञेनैवेप्संस्ताः षष्ठेनाहामुवं
स्ते प्रातःसवने नभाकेन वलमनभयंस्तं यदनभया३न् अश्रथयज्ञे
वैनं तत्त उ तृतीयसवने वज्रेण वालखिल्याभिर्वाचः कूटैनैकपदया
वलं विरुज्य गा उदाजंस्तथैवैतद्यजमानाः प्रातःसवने नभाकेन
वलं नभयंति तं यं नभयंती० ३० अश्रथयंत्येवैनं तत्तस्मात्पित्रकाः
प्रातःसवने नाभाकास्तृचाच्छंसति. यः ककुभो निधारय इति
भैत्रावरुणः; पूर्वीष्ट इन्द्रोप मातय इति ब्राम्हणाच्छंसी; ता हि
मध्यं भराणामित्यछावाकस्त उ तृतीयसवने वज्रेण वालखिल्या-
भिर्वाचः कूटैनैकपदया वलं विरुज्य गा आमुवांत. पच्छः प्रथमं
षड्वालखिल्यानां सूक्तानि विहरत्यर्धर्चशो द्वितीयमृक्षस्तृतीयं स-

पञ्चो विहरन्प्रगार्थे प्रगाथ एवैकपदां दध्यात्स वाचः कूटस्ता एताः
 एवैकपदाश्चतस्रो दशमादन्ह एका महाव्रतादथाष्टाक्षराणि माहा-
 नामनानि पदानि तेषां यावद्भिः संपद्येत तावन्ति शंसेन्नेतराण्या
 द्वियेताथार्धचशो विहरंस्ताश्चैकपदाः शंसेत्तानि चैवाष्टाक्षराणि
 माहानामनानि पदान्यथ ऋक्शो विहरंस्ताश्चैकपदाः शंसेत्तानि
 चैवाष्टाक्षराणि माहानामनानि पदानि. स यन्प्रथमं षड् बाल-
 खिल्यानां सूक्तानि विहरति प्राणंच तद्वाचं च विहरति. यद्-
 द्वितीयं चक्षुश्च तन्मनश्च विहरति. यत्तृतीयं श्रोत्रं च तदात्मानं
 च विहरति. तदुपाप्तो विहारे काम उपाप्तो वज्रे बालखिल्यासूपाप्तो
 वाचः कूट एकपदायामुपाप्तः प्राणकृत्यामविद्वतानेव चतुर्थे
 प्रगाथाच्छंसति. पशवो वै प्रगाथाः पशूनामवरुध्यै नत्रैकपदां
 व्यवदध्याद्यदत्रैकपदां व्यवदध्याद्वाचः कूटेन यजमानात्पशून्नि
 हंण्याद्य एनं तत्र ब्रूयाद्वाचः कूटेन यजमानात्पशून्निर्वधोरपशु-
 मेनमकरिति शश्वत्तथा स्यात्तस्मात्तत्रैकपदान्न व्यवदध्याद् द्वेयोत्त-
 ने सूक्ते पर्यस्यति स एव तयोर्विहारस्तदेतत्सौबलाय सर्वि-
 शंसिः शशंस. स होवाच भूयिष्ठानहं यजमाने पशून्पर्यग्रहै
 षमकनिष्ठा उ मा मा गमिष्यंतीति तस्मै ह यथा महभ्य ऋत्वि-
 ण्य एवं निनाय तदेतत्पशव्यंच स्वर्ग्यंच शस्त्रं तस्मादेतच्छं-
 सति ॥ २४ ॥

द्रोहणं रोहति तस्योक्तं ब्राह्मणमैद्रे पशुकामस्य रोहेर्देद्रा वै
 पशवस् तज्जागतं स्याज्जागता वै पशवः तन्महासूक्तं स्याद्भूयिष्ठे
 ष्वेव तत्पशुषु यजमानं प्रतिष्ठापयति. बरौ रोहेत्तन्महासूक्तं च
 जागतं. ऐद्रावरुणे प्रतिष्ठाकामस्य रोहेदेतदेवता वा एषा
 होत्रैतत्प्रतिष्ठा यदैद्रावरुणा तदेनत्स्वायामेव प्रतिष्ठायामंततः

१६० ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यपंचिका २५, २६.

प्रतिष्ठापयति यदेंद्रावरुणा ३६. एषा ह वा अत्र निविन्निविदा
वै कामा आप्यते स यदेंद्रावरुणे रोहेत्सौपर्णे रोहेत्तदुपाप्त
ऐंद्रावरुणे काम उपाप्तः सौपर्णे ॥ २५ ॥

तदाहुः संशंसेत् षष्ठे ऽहा३न् न संशंसे ३त् इति संशंसेदित्याहुः
कथमन्येष्वहस्तु संशंसति कथमत्र न संशंसेदित्यथो खल्वा-
हुर्नैव संशंसेत्स्वर्गो वै लोकः षष्ठमहरसमायी वै स्वर्गो लोकः
कश्चिद्वै स्वर्गे लोके समेतीति स यत्संशंसेत्समानं तत्कुर्यादथ य-
न्न संशंसती^१ ३ तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं. तस्मान्न संशंसेद्यदेव
न संशंसती^२ ३. आत्मा वै स्तोत्रियः प्राणा वालखिल्या. स यत्सं-
शंसेदेताभ्यां देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्वीयाद्य एनं तत्र ब्रूया-
देताभ्यां देवताभ्यां यजमानस्य प्राणान्व्यगात्प्राण एनं हास्यतीति
शश्वत्तथा स्यात्तस्मान्न संशंसेत्स यदीक्षेताशंसिषं वालखि-
ल्या ३६ तस्युरस्ताद्दूरोहणस्य संशंसानीति नो एव तस्याशामि-
यात्तं यदि दर्प एव विंदेदुपरिष्ठाद्दूरोहणस्यापि बहूनि शनापि
शंसेद्यस्यो तत्कामाय तथा कुर्यादत्रैव तदुपाप्तमैन्द्रो वाल-
खिल्यास्तासां द्वादशाक्षराणि पदानि तत्र स काम उपाप्ते
य ऐंद्रे जागते ३थेदमैन्द्रावरुणं सूक्तमैन्द्रावरुणी परिधानीया
तस्मान्न संशंसेत्तदाहुर्न तथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रं विहृत
वालखिल्याः शस्यंते विहृतास्तोत्रा ३९ अविहृता ३९ इति
विहृतमिति ब्रूयादष्टाक्षरेण द्वादशाक्षरमिति. तदाहुर्न तथा वा
शस्त्रमेवं याज्या तिस्रो देवताः शस्यंते. अभिरिन्द्रो वरुण इत्यर्थः
द्रावरुण्या यजति. कथमभिरनंतरित इति यो वा अभि-
स वरुणस्तदप्येतद्विषणोक्तं. त्वममे वरुणो जायसे यदि

ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यपंचिका २६, २७, २८. १६१

तद्यदैद्रावरुण्या यजति. तेनामिरनंतरितो अनंतरितः ॥ २६ ॥

इत्यैतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

शिल्पानि शंसति. देवशिल्पान्यतेषां वै शिल्पानामनुकृती
ह शिल्पमधिगम्यते. हस्तीकं सो वासो हिरण्यमश्वतरीरथः शिल्पं
शिल्पं हास्मिन्नधिगम्यते य एवं वेद यदेव शिल्पानी२३. आत्म
संस्कृतिर्वाव शिल्पानि छंदोमयं वा एतैर्यजमान आत्मानं
संस्कुरुते नाभानेदिष्टं शंसति. रेतो वै नाभानेदिष्टो रेतस्तस्मिन् चति
तमनिरुक्तं शंसत्यनिरुक्तं वै रेतो गुहा योन्यां सिच्यते. स रेतो
मिश्रो भवति क्षमया रेतः संजग्मानो निषिञ्चदिति रेतः समृद्ध्या
एव तं स नाराशंसं शंसति. प्रजा वै नरो वाक् शंसः प्रजास्वेव
तदाचं दधाति. तस्मादिमाः प्रजा वदत्यो जायन्ते. तं हैके पुर-
स्ताच्छंसति पुरस्तादायतना वागिति वदंत उपरिष्ठादेक उपरि-
ष्ठादायतना वागिति वदंतो मध्य एव शंसेन्मध्यायतना वा
इयं वागुपरिष्ठान्नेदीयसीवोपरिष्ठान्नेदीयसीव वा इयं वाक्तं
होता रेतो भूतं सिक्वा भैत्रावरुणाय संप्रयच्छत्येतस्य त्वं
प्राणान्कल्पयेति ॥ २७ ॥

वालखिल्याः शंसति. प्राणा वै वालखिल्याः प्राणानेवास्य
तत्कल्पयति. ता विहृताः शंसति. विहृता वा इमे प्राणाः प्राणेना
पानोऽपानेन व्यानः. स पच्छः प्रथमे सूक्ते विहरत्यर्धचंशो
द्वितीये ऋक्शस्तृतीये स यत्प्रथमे सूक्ते विहरति प्राणं च
तदाचं च विहरति. यद् द्वितीये चक्षुश्च तन्मनश्च विहरति. यत्तृतीये
श्रोत्रं च तदात्मानं च विहरति. ते हैके सह बृहत्प्री सह
सतोबृहत्प्री विहरति. तदुपासो विहारे कामो नेतु प्रगाथाः
कल्पन्ते. अतिमर्शमेव विहरेत्तथा वै प्रगाथाः कल्पन्ते. प्रगाथा वै वाल-

१६२ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यधिक २८, २९, ३०.

खिल्यास्तस्मादतिमर्शमेव विहरेद्यदेवातिमर्शा^{२३}. आत्मा वै बृहती प्राणाः सतोबृहती. स बृहतीमर्शसीत्स आत्मा अथ सतोबृहती ते प्राणा अथ बृहतीमथ सतोबृहती तदात्मानं प्राणैः परिवृहन्नेति तस्मादतिमर्शमेव विहरेद्यदेवातिमर्शा^{२४}. आत्मा वै बृहती पशवः सतोबृहती स बृहतीमर्शसीत्स आत्माथ सतोबृहती ते पशवो अथ बृहतीमथ सतोबृहती. तदात्मानं पशुभिः परिवृहन्नेति तस्मादतिमर्शमेव विहरेद्द्व्येवोत्तमे सूक्ते पर्यस्याति. स एव तयोर्विहारस्तस्य मैत्रावरुणः प्राणान्कल्पयित्वा ब्राह्मणाच्छंसिने संप्रयच्छत्येतं त्वं प्रजनयेति. ॥ २८ ॥

सुकीर्तिं शंसति. देवयोनिर्वै सुकीर्तिस्तद्यज्ञादेवयोनिं यजमानं प्रजनयति. वृषाकपिं शंसत्यात्मा वै वृषाकपिरात्मानमेवास्य तत्कल्पयति. तन्न्यूखयत्यन्नं वै न्यूखस्तदसौ जाताय उन्नाद्यं प्रतिदधाति यथा कुमाराय स्तनं स पांक्तो भवति. पांक्तो अयं पुरुषः पंचधा विहितो लोमानि त्वङ् मांसमस्थिमज्जा. स यावानेव पुरुषस्तावन्तं यजमानं संस्करोति. ब्राह्मणाच्छंसि जनयित्वा उछावाकाय संप्रयच्छत्येतस्य त्वं प्रतिशंकल्पयेति ॥ २९ ॥

एवयामरुतं शंसति. प्रतिष्ठा वा एवयामरुत्प्रतिष्ठामैवास्य तत्कल्पयति. तन्न्यूखयत्यन्नं वै न्यूखो उन्नाद्यमेवास्मिंस्तदधाति. स जागतो वा अतिजागतो वा सर्वं वा इदं जानाति वा अतिजागतं वा. स उ मारुत आपो वै मारुत आपो अन्नमपि पूर्यमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं दधाति. तान्येतानि सहचराणीत्याचक्षते नाभानेदिष्टं वालखिल्या वृषाकपिमेवयामरुतं. तानि स ह वा शंसस्ते ह वा न शंसद्यदेनानि नाना शंसद्यथा पुरुषं वा रेतो वा विधिं

द्यात्तादृक्तत्तस्मादेनानि स ह वा शंसेत्स ह वा न शंसेत्स ह
बुलिल आश्वतर भाक्षिवैश्वजितो होता सन्नीक्षां चक्र एषां
वा एषां शिल्पानां. विश्वजिति सावत्सरिके द्वे मध्यंदिनमभि-
प्रत्येतोर्हताहमित्यमेवयामरुतं शंसयानीति तत्त्व तथा शंसयां
चकार. तत्त्व तथा शस्यमाने गौश्ल आजगाम. स होवाच
होतः कथा ते शस्त्वं विचक्रं प्लवत इति? किं ह्यभूदित्येवया-
मरुदयमुत्तरतः शस्यत इति? स होवाचैन्द्रो वै मध्यंदिनः कथेन्द्रं
मध्यंदिनान्निनीषसीति नेन्द्रं मध्यंदिनान्निनीषामीति होवाच
छंदस्विदममध्यंदिनसाच्ययं जागतो वा उतिजागतो वा. सर्वे वा इदं
जागतं वा उतिजागतं वा. स उमारुतो मैव शंसिष्टेति स होवाचारमा
छावाकेत्यथ हास्मिन्ननुशासनमीषे स होवाचैन्द्रमेष विष्णुं न्यंगं
शंसत्वथ त्वमेतं होतरुपरिष्टाद्वैधै धाय्यायै पुरस्तान्मारुतस्याप्य
स्याथा इति तत्त्व तथा शंसयां चकार. तदिदमप्येतर्हि तथैव
शस्यते ॥ ३० ॥

तदाहुर्यदास्मिन् विश्वजित्यतिरात्र एवं षष्ठे उहनि कल्पते
यज्ञः कल्पते यजमानस्य प्रजातिः कथमत्राशस्त एव नाभानेदिष्ठो
भवत्यथ मैत्रावरुणो वालखिल्याः शंसति, ते प्राणा रेतो वा
अग्रे थ प्राणा, एवं ब्राम्हणाच्छंस्यशस्त एव नाभानेदिष्ठो भवत्यथ
वृषाकपिं शंसति. स आत्मा रेतो वा अग्रे उथात्मा कथमत्र यज-
मानस्य प्रजातिः कथं प्राणा अविकृप्ता भवंतीति? यजमानं ह
वा एतेन सर्वेण यज्ञक्रतुना कुर्वीति. स यथा गर्भो योन्याम-
तरेवं संभवच्छेते. नैव सकृदेवाग्रे सर्वः संभवत्येकैकं वा अंगं संभवतः
संभवतीति सर्वाणि चेत्समाने, उहन् क्रियेरन्कल्पत एव यज्ञः
कल्पते यजमानस्य प्रजातिरस्तीति होतैवयामरुतं तृतीयसवने

शंसति तथा अस्य प्रतिष्ठा तस्यामेवैवं तदंततः प्रतिष्ठा-
पयति ॥ ३१ ॥

छंदसां वै षष्ठेनाह्वातानां रसोऽत्यनेदत्स प्रजापतिरबिभेत्-
राङ्ग्यं छंदसां रसो लोकानत्येष्यतीति तं परस्ताच्छंदोभिः
पर्यगृण्हान्नाराशंस्या गायत्र्या रैभ्या त्रिष्टुभः पारिक्षित्या
जगत्याः कारव्ययानुष्टुभस्तनुनः छंदः सुरसमदधात्सरसैर्हास्य
छंदोभिरिष्टं भवति सरसैश्छंदोभिर्यज्ञं तनुते य एवं वेद.
नाराशंसीः शंसति प्रजा वै नरो वाक् शंसः प्रजास्वेव तदाचं
दधाति. तस्मादिमाः प्रजाः वदत्यो जायंते य एवं वेद. यदेव नारा-
शंसीः ३ शंसंतो वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गं लोकमायंस्तथैवैत-
द्यजमानाः शंसंत एव स्वर्गं लोकं यंति. ताः प्रग्राहं शंसति
यथा वृषाकपिं. वार्षाकपं हि वृषाकपेस्तन्यायमेति. तासु न न्यूं-
खयेन्नीवीव नदँत्स हि तासां न्यूंखो रैभीः शंसति. रेभंतो
वै देवाश्च ऋषयश्च स्वर्गं लोकमायंस्तथैवैतद्यजमाना रेभंत
एव स्वर्गं लोकं यंति. ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षा-
कपं हि वृषाकपेस्तन्यायमेति. तासु न न्यूंखयेन्नीवीव नदँत्स
हि तासां न्यूंखः पारिक्षितोः शंसत्यमिर्वै पारिक्षिद् अभिर्हीमाः
प्रजाः परिक्षेत्यमिं हीमाः प्रजाः परिक्षियंत्यमेरेव सायुज्यं स-
रूपतां सलोकतामश्नुते य एवं वेद यदेव पारिक्षितोः ३ संव-
त्सरो वै परिक्षित्संवत्सरो हीमाः प्रजाः परिक्षेति संवत्सरं हीमाः
प्रजाः परिक्षियंति, संवत्सरस्यैव सायुज्यं सरूपतां सलोकताम-
श्नुते य एवं वेद. ताः प्रग्राहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं
हि वृषाकपेस्तन्यायमेति. तासु न न्यूंखयेन्नीवीव नदँत्स हि तासां
न्यूंखः कारव्याः शंसति. देवा वै यत्किंच कल्याणं कर्माकुर्वन्तका-

रव्याभिरवामुवंस्तथैवैतद्यजमानाः यत्किंच कल्याणं कर्म कुर्वति
तत्कारव्याभिरामुवंति. ताः प्रमाहं शंसति यथा वृषाकपिं वार्षाकपं
हि वृषाकपेस्तत्रायमेति. तासु न न्यूंखयेन्नीवीव नदैस्स हि तासां
न्यूंखो दिशां ऋषोः शंसति. दिश एव तत्कल्पयति. ताः पंच शंस-
ति. पंच वा इमा दिशश्चतस्त्रास्तिरश्च एकोर्ध्वा. तासु न न्यूंखये
न्नैवैव च निनदैनैदिमा दिशो न्यूंखयानीति ता अर्धर्चशः शंसति.
प्रतिष्ठाया एव जनकल्पाः शंसति. प्रजा वै जनकल्पा दिश एव
तत्कल्पयित्वा तासु प्रजाः प्रतिष्ठापयति. तासु न न्यूंखयेन्नैवैव च
निनदैनैदिमाः प्रजाः न्यूंखयानीति ता अर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठा-
या एव. इंद्रगाथाः शंसतोद्भगाथाभिर्वै देवा असुरानभिगायाथैनान-
त्यायंस्तथैवैतद्यजमाना इंद्रगाथाभिरैवाप्रियं भ्रातृव्यमभिगायाथैन-
मति यंति. ता अर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव ॥ ३२ ॥

ऐतशमलापं शंसत्येतशो ह वै मुनिरमेरायुर्ददर्श यज्ञस्या
यातयाममिति हैक आहुः. सो उब्रवीत्सुत्रान्पुत्रका अमेरायुरदर्श
तदभिलषिष्यामि यत्किंच वदामि तन्मे मा परिगातेति स
प्रत्यपद्यतैता अश्वा आप्लवते प्रतीपं प्रातिसन्वनमिति. तस्या
भ्यग्निरैतशायन एत्याकाले उभिहाय मुखमप्यगृण्हाददृपं नः
पितेति तं होवाचापेह्यलसो भूयो मे वाचमवधीः. शतायुं
गामकरिष्यं सहस्रायुं पुरुषं पापिष्ठाति प्रजां करोमि यो मेऽथ
मसक्था इति तस्मादाहुरभ्यग्नय ऐतशायना और्वाणां पापिष्ठा इ-
ति. तं हैके भूयांसं शंसति. स न निषेधेद्यावत्कामं शंसत्येवं ब्रूया
दायुर्वा ऐतशमलाप आयुरेव तद्यजमानस्य प्रतारयति य एवं वेद यदे-
वैतशमलापा ३ः. छंदसां हैष रसो यदैतशमलापः छंदश्चेव त-
द्वाचं दधाति. सरसैर्हास्य छंदोभिरिष्टं भवति सरसैश्छंदोभि-

१६६ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठ्यंशिका ३३, ३४.

यज्ञं तनुते य एवं वेद यद्वैतशप्रलापाः. अयातयामा व
अक्षितिरैतशप्रलापो ऽयातयामा मे यज्ञे ऽमदक्षितिर्मे यज्ञे ऽसदिति
तं वा एतमैतशप्रलापं शंसति. यदावग्राहं यथा निविदं तस्यो
त्तमेन पदेन प्रणौति यथा निविदः. प्रवल्हिकाः शंसति. प्रवल्हिक
भिर्वै देवाः असुरान्प्रवल्ह्यथैतानान्त्यायंस्तथैवैतद्यजमानाः प्रवल्हिक
भिरेवाप्रियं भ्रातृव्यं प्रवल्ह्यथैनमतिरयंति. ता अर्धर्चशः शंसति
प्रतिष्ठाया एव. आजिज्ञासेन्याः शंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वै देवा असुर
नाज्ञायाथैनान्त्यायंस्तथैवैतद्यजमाना आजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियं भ्रा
तृव्यमाज्ञायाथैनमतिरयंति. ता अर्धर्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव. प्रति
राधं शंसति. प्रतिराधेन वै देवा असुरान्प्रतिराध्यथैनान्त्यायंस्तथै
वैतद्यजमानाः प्रतिराधेनैवाप्रियं भ्रातृव्यं प्रतिराध्यथैनमतिरयंति
अतिवादं शंसत्यतिवादेन वै देवा असुरानत्युदाथैनान्त्यायंस्तथैवैतद्य
जमाना अतिवादेनैवाप्रियं भ्रातृव्यं अत्युदाथैनमतिरयंति. तमर्ध
र्चशः शंसति प्रतिष्ठाया एव ॥ ३३ ॥

देवनीथं शंसत्यादित्याश्च ह वा अंगिरसश्च स्वर्गे लोके स
र्धत. वयं पूर्वं एष्यामो वयमिति ते हागिरसः पूर्वंश्वः. सुत्यां स्वर्गस्य
लोकस्य ददृशुस्ते ऽग्निं प्रजिध्युरंगिरसां वा एको ऽग्निः परेह्यादित्ये
भ्यः श्वः. सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूहीति ते हादित्या अग्नि
मेव दृष्ट्वा सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य ददृशुस्तानेत्य ब्रवीच्छु
सुत्यां वः स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूम इति ते हांचुः अथ वयं
तुभ्यं सद्यः सुत्यां स्वर्गस्य लोकस्य प्रब्रूमस्त्वयैव वयं हांज्ञा
स्वर्गं लोकमेष्याम इति स तथेत्युक्त्वा प्रत्युक्तः पुनराजगाम. ते
होचुः प्रावोचा ३ इति प्रावोचामिति होवाचाथो मे प्रति प्रावो
चन्निति नो हि न प्रत्यज्ञास्था ३ इति प्रति वा आज्ञासमिति

ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका ३४, ३५. १६७

होवाच यशसा वा एषो ऽभ्यैति य आर्त्विज्येन तं यः प्रतिरुंधे
यशः संप्रतिरुंधेत्तस्मान्न प्रत्यरौत्सीति यदि त्वस्मादपोज्जिगासेद्य-
ज्जनास्मादपोदियात्; यदि त्वयाज्यस्वयमपोदितं तस्मात् ॥ ३४ ॥

ते हादित्यानांगिरसो याज्ञयंस्तेभ्यो याज्ञयद्भ्यो इमां पृथिवीं
पूर्णां दक्षिणानामददुस्तानियं प्रतिगृहीता तपत्ता न्यवृजन्स्ता
हि सिंहीभूत्वा विजृभंती; जनानचरत्तस्याः शोचत्या इमे प्रदराः
प्रदीर्यंत ये ऽस्या इमे प्रदराः समेव हिव ततः पुरा तस्मादा-
हुर्न निवृत्तदक्षिणां प्रतिगृण्हीयान्नेन्मा शुचा वित्वा शुचा विध्या-
दिति यदि त्वेनां प्रतिगृण्हीयादप्रिययिनां भ्रातृव्याय दद्यात्परा
हिव भवत्यथ योऽसौ तपती २३. एषो ऽश्वः श्वेतो. रूपं कृत्वा ऽश्वाभि-
धान्यपिहितेनात्मना प्रतिचक्रम; इमं वो नयाम इति स एष
देवनीथो ऽनूच्यत. आदित्या ह जरितरंगिरोभ्यो दक्षिणामनयन्.
तां ह जरितर्न प्रत्यायन्निति न हि त इमां प्रत्यायंस्तामु ह
जरितः प्रत्यायन्निति प्रति हि ते ऽमुमायंस्तां ह जरितर्न
प्रत्यगृण्णन्निति न हि त इमां प्रत्यगृण्णंस्तमुह जरितः प्रत्य-
गृण्णन्निति प्रति हि ते ऽमुमगृण्णन् अहा नेतसन्नविचेतनानीत्येष ह
वा अन्हां विचेतयिता जज्ञा नेतसन्न पुरोगवास इति दक्षिणा
वै यज्ञानां पुरोगवी यथा ह वा इदमनो पुरोगवं रिष्यत्येवं
हैव यज्ञोऽदक्षिणो रिष्यति. तस्मादाहुर्दातव्येव यज्ञे दक्षिणा
भवत्यप्यल्पिकापि; उत श्वेत आशुपत्वा उतोपाद्याभिर्जविष्ठः
वतेमाशु मानं पिपति; आदित्या रुद्रा वसवस्त्वेळते इदं राधः
प्रतिगृणीह्यगिर इति प्रतिग्रहमेव तद्राधसं ऐच्छन् इदं राधो बृहत्सृथु.
इवा ददत्वा वरं तद्वो अस्तु सुनेतनं, गुप्ते अस्तु दिवे दिवे प्रत्येव गृ-

१६८ ऐतरेयब्राह्मणे षष्ठपंचिका ३५, ३६.

भायतेति प्रत्येवैनमेतदजग्रभिषं. तं वा एतं देवनीथं शंसति पदावग्राहं
यथा निविदं तस्योत्तमेन पदेन प्रणीति यथा निविदः ॥ ३५ ॥

भूतेछदः शंसति. भूतेछद्विर्वै देवा असुरानुपासचंतोतेव युत्वे-
नैतैव मायया तेषां वै देवा असुराणां भूतेछद्विरेव भूतं छाद-
यित्वा. उथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमाना भूतेछद्विरेवाप्रियस्य भ्रातृ-
व्यस्य भूतं छादयित्वाथैनमतिर्याति. ता अर्धर्चशः शंसति
प्रतिष्ठाया एव. आहनस्याः शंसत्याहनस्याद्वि रेतः सिच्यते. रेतसः
प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तदधाति. ता दश शंसति दशा-
क्षरा विराळन्नं विराळन्नाद्रेतः सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजा-
यंते प्रजातिमेव तदधाति. तान्यूंखयत्यन्नं वै न्यूंखो उन्नोद्रेतः
सिच्यते रेतसः प्रजाः प्रजायंते प्रजातिमेव तदधाति. दधि-
क्वाणो अकारिषमिति दाधिक्रीं शंसति. देवपवित्रं वै दधिक्रा
इदं वा इदं व्याहनस्यां वाचमवादीत्तदेवपवित्रेण वाचं पुनीते.
सानुष्टुब् भवति वाग्वाअनुष्टुप् तस्त्वेन छंदसा वाचं पुनीते. सुता
सो मधुमत्तमा इति पावमानीः शंसति. देवपवित्रं वै पावमान्य
इदं वा इदं व्याहनस्यां वाचमवादीत्तदेवपवित्रेणैव वाचं पुनीते. ता
अनुष्टुभो भवंति वाग्वा अनुष्टुप् तस्त्वेनैव छंदसा वाचं पुनीते.
अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदित्यैद्राबार्हस्पत्यं तृचं शंसति. विशो
अदेवीरभ्याचरंतीर् बृहस्पतिनायुजेंद्रः ससाह इत्यसुरविशं ह वै
देवानभ्युदाचार्य आसीत्स इंद्रो बृहस्पतिर्नैव युजासुर्यं वर्णमभि-
दासं तमपाहंस्तथैवैतद्यजमाना इंद्राबृहस्पतिभ्यामेव युजासुर्यं
वर्णमभिदासं तमपघ्नते. तदाहुः संशंसेत् षष्ठेऽहा ३५ न संशंसेत्
इति संशंसेदित्याहुः कथमन्येष्वहसु संशंसति कथमत्र न संशं-
सेदित्यथो खत्वाहुर्नैव संशंसेस्वर्गो वै लोकः षष्ठमहरसमायी

ऐनरेयब्राह्मणे पष्ठपंचिका ३६, सप्तमपंचिका १. १६९

ये स्वर्गो लोकः कश्चिद्वै स्वर्गे लोके समतीति स यत्संशंसेत्समानं
तत्कुर्यादथ यन्न संशंसती ३ तत्स्वर्गस्य लोकस्य रूपं. तस्मान्न
संशंसेद्यदेव न संशंसती ३ एतानि वा आत्रोक्थानि नाभानेदिष्टो
वाल्खल्या वृषाकपिरेवयामरुत्स यत्संशंसदपैव स एतेषु कामं
राक्षसादेष्टो वृषाकपिः सर्वाणि छंदांस्येतशभलापस्तत्र स काम
उपाप्नो य एद्रे जायते उपेद्रमैद्रावार्हस्यत्वं सूक्तमैद्रावार्हस्यत्वा
परिधानीया तस्मान्न संशंसेन्न संशंसेत् ॥ ३६ ॥ इत्यैतरेय-
ब्राह्मणे पष्ठपंचिकायां पंचमोऽध्यायः इति पष्ठपंचिका समाप्ता ॥

अथ सप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ओँ ॥ अथातः
प्रयोगविभक्त्यस्तस्य विभागं वक्ष्यामो- हनू सजिह्वे प्रगतोतुः; श्येनं
वक्ष उद्रातुः; कंठः काकुद्रः प्रतिहर्तुः; दक्षिणाश्रोणिर्होतुः, सव्या
ब्रह्मणाः दक्षिणं सविथ मैत्रावरुणस्य, सव्यं ब्राह्मणाच्छंसिनो;
दक्षिणं पार्श्वं सांसमध्वर्योः, सव्यमुपमातृणां; सव्योःसः प्रतिप्रस्था-
तुर्दक्षिणं दानेष्टुः, सव्यं पातुर्दक्षिण ऊरुरछावाकस्य, सव्य आग्नी-
प्रस्य; दक्षिणा बाहुरात्रेयस्य, सव्यः सदस्यस्य; सदंचानूकंच
गृहपतेर्दक्षिणौ पादौ गृहपतेर्व्रतप्रदस्य, सव्यौ पादौ गृहपतेर्भार्या-
यै व्रतप्रदस्यौष्ठ एनयोः साधारणो भवति. तं गृहपतिरेव प्रशि-
ज्जायनी पत्नीभ्यो हरति तां ब्राह्मणाय दद्युः स्कंध्याश्च
णिकास्तिस्त्रश्च कीकसा प्रावतुतस्तिस्त्रश्चैव कीकसा अर्धंच वैक-
शोन्नेतु अर्धं च वैकर्तस्य क्लोमाच शमितुस्तद् ब्राह्मणाय दद्या-
यब्राह्मणभ्याच्छिरःसुब्रह्मण्याथै. यः श्वः सुत्यां प्राह तस्याजिन-
लासर्वेषां होतुर्वा. ता वा एता षट्त्रिंशतेमेकपदा यज्ञं वहति; षट्-
त्रिंशदसरा वै बृहती बार्हताः स्वर्गो लोकाः प्राणाश्चैव तत्स्वर्गाश्च

लोकानाप्नुवंति प्राणेषु चैव तत्स्वर्गेषु लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति. स
एष स्वर्ग्यः पशुर्य एनमेवं विभजंत्यथ ये ऽतो अन्यथा तद्यथा
सेलगा वा पापकृतो वा पशुं विमन्धीरंस्तादृक्कृत्तां वा एतां पशोः
विभक्तिं श्रौत ऋषिदैवभागो विदां चकार. तामु हाप्रोच्यैवास्माहो-
कादुच्चक्रामत्तामु ह गिरिजाय बाभ्रव्याय ऽमनुष्यः प्रोवाच. ततो
हैनामेतदवाङ् मनुष्या अधीयते ऽधीयते ॥१॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे
सप्तमपंचिकायां प्रथमो ऽध्यायः ॥ १ ॥

तदाहुर्य आहितामिरूपवसथे म्रियेत कथमस्य यज्ञः स्यादि-
ति ? नैनं याजयेदित्याहुर्नभिप्राप्तो हि यज्ञं भवतीति तदाहुर्यं
आहितामिरधिष्ठितं ऽग्निहोत्रं सान्नाय्ये वा हविष्णु वा म्रियेत का
तत्र प्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्यनुपर्यादध्यायथा सर्वाणि संद-
रन्त्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य आहितामिरासन्नेषु हविष्णु म्रिये-
न का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? याभ्य एव तानि देवताभ्यां हवींषि
गृहीतानि भवन्ति ताभ्यः स्वाहेत्यैवैनान्याहवनीये सर्वर्तुति
जुहुयात्सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य आहितामिः प्रवसन्म्रियेत
कथमस्याग्निहोत्रं स्यादित्यभिवान्यवत्सायाः पयसा जुहुयादत्य
दिवैतत्पयो यदभिवान्यवत्साया अन्यदिवैतदग्निहोत्रं यन्म
तस्यापि वा यत एव कुतश्च पयसा जुहुयुरथाप्याहुंस्वम-
वैनानजस्वानजुह्वत इंधीरन्ना शरीराणामाहतोरिति यदि शरीराणि
न विद्येरन्पर्णशरः पश्विस्त्रीणिच शतान्याहत्य तेषां पुरुषरूपकमिव
कृत्वा तस्मिंस्तामावृतं कुर्युरथैनान्छरीरैराहतेः संस्पृश्यांदास्ये-
युरध्यधंशतं काये सविथनी द्विपंचाशेच विंशेचोरू द्विपंचविंशे शेषं
तु गिरम्युपरिदध्यात्सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥२॥

तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमानोपविशेत्का तत्र प्रायश्चि

जिगिषे तामभिर्मंत्रयेत्. यस्माद्वापा निषीदसि ततो नोअभयं कृधि
पुत्रः सर्वान् गोपाय नमो रुद्राय माळ्डुप इति तामुत्थापयेदुदस्था
देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधानः इन्द्राय कृष्वती भागं मित्राय वरुणाय
चैत्यथास्या उदवात्रमूर्धामच मुनेचोपगृहीयादथैनां ब्राह्मणाय
स्यान्सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिस्तदाहुयस्यामहोयुपावसृष्टा दुह्यमा-
ना वाश्येत का तत्र प्रार्थश्चिस्तिगिन्यशनाया ह वा एपायजमानस्य
प्रतिस्त्रयाय वाश्यते तामचगप्यादयेन्छान्यै. शातिर्वा अन्नं; सूय-
माङ्गवर्तति भूया इति सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिस्तदाहुयस्यामहो-
युपावसृष्टा दुह्यमाना स्येदत का तत्र प्रार्थश्चिस्तिरिति? सा यत्तत्र
मन्दयेत्तदभिर्मृश्य जपेददय दुग्धं पृथिवाममृत यदोपधीरत्यसृप-
पापः पयो गृहेषु पयो अग्न्यायां पयो वस्सेषु पयो अस्तु तन्म-
येति तत्र यन्परिशिष्टं स्यात्तेन उहुयाद्यदलं होमाय स्याद् यदु वै
सर्वं भित्तं स्यादथान्यामाहूय तां दुग्ध्वा तेन जुहुयादात्वेव श्रद्धा-
ये होतव्यं सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिः ॥ ३ ॥

तदाहुयस्य सायं दुग्धं सान्नाय्यं दुग्धेद्वा अहरेद्वा का तत्र
प्रार्थश्चिस्तिरिति? प्रातर्दुग्धं द्वेधं कृत्वा तस्यान्यतरां भक्तिमातच्य
तेन यजेत सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिस्तदाहुयस्य प्रातर्दुग्धं सान्नाय्यं
दुग्धेद्वा अहरेद्वा का तत्र प्रार्थश्चिस्तिरित्येदं वामाहेंद्रं वापुरोळाशं तस्य
स्थाने निरूप्य तेन यजेत सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिस्तदाहुयस्य सर्वमेव
सान्नाय्यं दुग्धेद्वा अहरेद्वा का तत्र प्रार्थश्चिस्तिरित्येदं वा
माहेंद्रं वेति समानं सा तत्र प्रार्थश्चिस्तिस्तदाहुयस्य सर्वाण्येव हवींषि
दुग्धमुवा अहरेयुवा का तत्र प्रार्थश्चिस्तिरित्याज्यस्यैनानि यथादेवतं
परिकल्प्य तयाज्यहविषेष्ट्या यजेतातो उन्वामिष्टिमुत्त्वणां तन्वीत
यजे यज्ञस्य प्रार्थश्चिस्तिः ॥ ४ ॥

तदाहुर्यस्यामिहोत्रमधिश्चित्तममेध्यमापयेत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति सर्वमेवैनस्सुच्यभिपर्यासिच्य प्राहुंदत्याहवनीये हेतां समिधमभ्यादधात्यथोत्तरत आहवनीयस्योष्णं भस्म निरुह्य जुहुयान्मनसा वा प्राजापत्यया वर्वा तत्पुतंचाहुतं च स यद्येकस्मिन्नुनीते यदि द्वयोरेव एव कल्पस्तच्छेद् व्यपनयितुं शक्नुयान्निष्पिच्यैतदुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्य तस्य यथोन्नोता स्यात्तथा जुहुयान्मा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यामिहोत्रमधिश्चित्तं रक्षंदति वा विष्यंदे वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति तदाद्रुपनिनयेच्छांयि श्रातवां प्राज्ञेऽथैनदक्षिणेन पाणिना ऽभिमृश्य जपति दिवं तृतीयं देवान्यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्टांतरिक्षं तृतीयं पितृन् यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्ट पृथिवीं तृतीयं मनुष्यान् यज्ञो गात्ततो मा द्रविणमाष्ट ययोगेजसा रक्षमिता रजांसाति वैष्णवाणामृचं जपति विष्णुर्वै यज्ञस्य दुर्गन्धपाति वरुणः खिष्टं तयोरुभयोरेव शान्तिं सा तत्र प्रायश्चित्तिरगदाहुर्यस्यामिहोत्रमधिश्चित्तं प्राहुदागन्स्त्वले वा ऽप वा भ्रंशं का तत्र प्रायश्चित्तिः! स यद्युपनिवर्तयेत्स्वर्गाहोकाद्यजमानमावर्तयेत्त्रैश्वरमा उपविष्टयितममिहोत्रपरिशेषमाहरेद्युस्तरय यथोन्नोता स्यात्तथा जुहुयान्सा तत्र प्रायश्चित्तिरगदाहुरथ यदि श्रुग्भिधेत का तत्र प्रायश्चित्तिरित्यन्यां सुचमाहव्य जुहुयादथेतां सुचं भिक्षामाहवर्नयि ऽयादध्यात्प्राग्दंडां प्रत्यक्पुष्करां सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याहवनीये हाशिर्वियेताथ गार्हपत्य उपशाम्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति स यदि प्रांचमुत्थरेत्प्रायतनाच्च्येवत यत्प्रत्यंचमसुरवदज्ञं तवीत यन्मथेद् भ्रातृव्यं यजमानस्य जनयेद्यदनुगमयेत्प्राणो यजमानं जह्यात्सर्वमेवैनं सहभरमानं समोप्य गार्हपत्यायतने निधायथ प्रांचमाहवनीयमुत्तरंसा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ५ ॥

तदाहुर्यस्यामावामिमुत्तरेयुः का तत्र प्रायश्चित्तिरिति स ययनु-
पश्येदुदूह्य पूर्वमपरं निदध्याद्यनानुपश्येत्सोऽमयेऽमिवतेऽष्टाक-
पालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अग्निनामिः समि-
ध्यत, त्वं ह्यग्ने अग्निनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमयेऽमिवते
स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य गार्हपत्याहवनीयौ मिथः
संसृज्येयातां का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सोऽमये वीतयेऽष्टाकपालं
पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अग्न आयाहि वीतये, यो
अग्निं देववीतय इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये वीतये
स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्य सर्व एवामयो मिथः
संसृज्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सोऽमये विविचयेऽष्टाकपालं
पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, स्वर्णं वरतोरुषसामरोचि,
वाममे मानुषीरिळते विग इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये
विविचये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यामयोऽन्यै-
रग्निभिः संसृज्येरन्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सोऽमये क्षामवते
ऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अक्रंददमिस्तनय-
न्निव द्यौर, अथा यथा नः पितरः परास इत्याहुतिं वाहवनीये
जुहुयादमये क्षामवते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ६ ॥

तदाहुर्यस्यामयो ग्राम्येणाग्निना संदह्येरन्का तत्र प्रायश्चि-
त्तिरिति ! सोऽमये संवर्गायाष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्ये, कुर्वित्सु नो गविष्ये, मा नो अस्मिन्महाधन इत्या-
हुतिं वाहवनीये जुहुयादमये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यामयो दिव्येनाग्निना संसृज्येरन्का तत्र
प्रायश्चित्तिरिति ! सोऽमयेऽप्सुमतेऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्व-
पेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अप्सुमे सधिष्ठव, मयो दधे मेधिरः

पूतदक्ष इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये उपमुमेत स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्यामयः शवाग्निना संसृज्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो अग्रे शुचये अष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अग्निः शुचिब्रततम, उदमे शुचयस्तवेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये शुचये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्यामय आरण्येनाग्निना सदेह्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? संवारापयेदरणी वेल्लुमुकं वा मोक्षयेद्यथाहवनीयाद्यादि गार्हपत्याद्यादि न शक्नुयात्सो अग्रे संवर्गायाष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्योक्ते याज्यानुवाक्ये आहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये संवर्गाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ७ ॥

तदाहुय आहिताग्निरुपवसथे अश्रु कुर्वीत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो अग्रे ब्रतभूते अष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, त्वमग्ने ब्रतभृच्छुचिर्ब्रतानि विश्वद ब्रतपा अदव्य इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये ब्रतभूते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निरुपवसथे अव्यमापद्येत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो अग्रे ब्रतपतये अष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, त्वमग्ने ब्रतपा असि, यद्वो वयं प्रमिनाम ब्रतानीत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये ब्रतपतये स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहिताग्निरमावास्यां पौर्णमासी वा उतीयात्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो अग्रे पथिकृते अष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, वेत्या हि वेधो अश्वन, आ देवानामपि पन्थामगन्मेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये पथिकृते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयस्य सर्व एतामय उपशाग्येरन् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो अग्रे तपस्वते अ-

द्वते पावकवते ऽष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये,
आयाहि तपसा जनेषु, आ नो याहि तपसा जनेष्वित्याहुतिं वाहव-
नीये जुहुयादमये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहेति सा तत्र
प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

तदाहुयं आहिताग्निराग्नयणेनानिष्ट्वा नवान्नं प्राश्नीयात्का तत्र
प्रायश्चित्तिरिति ? सो ऽमये वैश्वानराय द्वादशकपालं पुरोळाशं
निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, वैश्वानरो अजीजनत्, पृष्टो दिवि
पृष्टो अग्निः पृथिव्यामित्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये वैश्वा-
नराय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयं आहिताग्निर्यदि
कपालं नश्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो ऽग्निभ्यां द्विकपालं
पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, अग्निना वर्तिरस्मद्, आ गो-
मता नासत्या रथेनेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादग्निभ्यां
स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयं आहिताग्निर्यदि पवित्रं
नश्येत् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो ऽमये पवित्रवते ऽष्टाकपालं
पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, पवित्रं ते विततं ब्रम्हणस्पते,
तपोऽपवित्रं विततं दिवस्पद इत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये
पवित्रवते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयं आहिताग्निर्यदि
हिरण्यं नश्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो ऽमये हिरण्यवते ऽष्टाक-
पालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, हिरण्यकेशो रजसो विसार,
आ ते सुपर्णा अभिनंतं एतरेत्याहुतिं वाहवनीये जुहुयादमये
हिरण्यवते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुयं आहिताग्निर्यदि
प्रातस्नातोऽग्निहोत्रं जुहुयात् का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? सो ऽमये
वरुणायाष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, त्वं नो अमे
वरुणस्य विद्वाँ, स त्वं नो अमे ऽवमो भवोतीत्याहुतिं वाहवनीये

जुहुयादमये वरुणाय स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्तदाहुय आहि-
तामिर्यादि सूतकान्नं प्राश्नीयान्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ! सोऽमये
तंतुमते ष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, तंतुं
तन्वन्नजसो भानुमन्विहि, अक्षानहो नद्यतनोत सोम्या इत्याहुति
वाहवनीये जुहुयादमये तंतुमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्तिस्त-
दाहुय आहितामिर्जीवे मृतशब्दं श्रुत्वा का तत्र प्रायश्चित्तिरिति !
सोऽमये सुरभिमते ष्टाकपालं पुरोळाशं निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये,
अमिहोता न्यसीदद्यजीयां, सार्धामकर्देव्वीति नो अद्येत्याहुति
वाहवनीये जुहुयादमये सुरभिमते स्वाहेति सा तत्र प्रायश्चित्ति-
स्तदाहुय आहितामिर्यस्य भार्या गौर्वा यमौ जनयेत्का तत्र
प्रायश्चित्तिरिति ! सोऽमये मरुत्वते त्रयोदशकपालं पुरोळाशं
निर्वपेत्तस्य याज्यानुवाक्ये, मरुतो यस्य हि क्षये, अरा इवेदचरमा
अहेवेत्याहुति वाहवनीये जुहुयादमये मरुत्वतं स्वाहेति सा तत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुरपत्नीकोऽप्यमिहोत्रमाहरेत् नहरेत् इति आहरे
दित्याहुयदि नाहरेदनत्वापुरुषः कोऽनत्वापुरुष इति ! न देवात्र
पितृन् मनुष्या इति तस्मादपत्नीकोऽप्यमिहोत्रमाहरेत्तदं पाभियन्न-
गाथा गीयते. यजेत्सौत्रामण्यामपत्नीकोऽप्यसोमपः मातापितृ-
भ्यामनृणार्थाद्यजति वचनाच्छ्रुतिरिति तस्मात्सौम्यं याजयेत्.
॥ ९ ॥

तदाहुर्वाचा अपत्नीकोऽमिहोत्रं कथमिव जुहोति निविष्टे मृता पत्नीः
नष्टावामिहोत्रं कथममिहोत्रं जुहोति ! पुत्रान्यौत्रान्नमृनिन्याहुरस्मिंश्च
लोकेऽमुष्मिंश्चास्मिन् लोकेऽयं स्वर्गोऽस्वर्गेण स्वर्गं लोकमारोहेत्य-
मुष्यैव लोकस्य संततिं धारयति यस्यैषां पत्नी नैछेत्तस्मादपत्नीक
स्याधानं कुर्वन्पत्नीकोऽमिहोत्रं कथममिहोत्रं जुहोति ! अस्या पत्नी

ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका १०, ११, १२. १७७

मयं यजमानः श्रद्धा सत्यं तदित्युत्तमं मिथुनं; श्रद्धया सत्येन मिथुनेन स्वर्गां लोकां जयंतीति ॥ १० ॥

तदाहुयदृशपूर्णमामयोरुपवसति न ह वा अवतस्य देवा हवि-
र्श्रान्तरात्तरादुपवसत्युत मे देवा हविरश्रीयुरिति पूर्वा पौर्णमासी-
मुपवसेदिति पंग्यमुत्तरामिति वैषातकं या पूर्वा पौर्णमासी सानु-
गतियोत्तरा सा राकाः या पूर्वामासस्या सा भिनावालाः योत्तरा
माकुट्या पर्यस्तमियादभ्युषादिति सा त्रियः पूर्वा पौर्णमासी-
मुपवसेदिति जाय पुरस्तादमास्यायां चंद्रमसं यदुपैति यद्यजते
ने सोमं क्रीणाति ततोत्तरामुत्तरामुपवसेदुत्तराणि ह वै सोमो
जते सोममनुदेवतमेतद्वै देवसोमं यच्चंद्रमास्तस्मात्तस्मादुत्त-
मुपवसेत् ॥ ११ ॥

तदाहुयस्यामिमनुभृतमादित्यो अभ्युदियाद्वा अभ्यस्तामियाद्वा
जाते वा प्राग्घोमादुपशम्येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? हिर-
ण्यं पुरम्हृय सायं उत्थरेज्योतिर्वै शुक्रं हिरण्यं ज्योतिः शुक्रमसौ
देव तज्ज्योतिः शुक्रं पश्यन्नुत्थरति रजतमेतर्धाय प्रातस्तथरेदेत-
त्रिम्बं पुरा संभेदा छायानामाहवनीयमुत्थरेन्मृत्युर्वै तमश्छाया
निव तज्ज्योतिषा मृत्युं तमश्छायां तर्गति सा तत्र प्रायश्चित्ति-
तदाहुयस्य गार्हपत्याहवनीयावंतरेणा नो वा रथो वा उश्वा वा
तिपथेत का तत्र प्रायश्चित्तिरिति ? नैनन्मनसि कुर्यादित्याहुरान्म-
यस्य हिता भवंतीति तच्चेन्मनसि कुर्वीत गार्हपत्यादविच्छिन्नामु-
क्त्यागं हरेत्, तंतुं तन्वन्नसो भानुमन्विहीत्याहवनीयान्सा तत्र प्रा-
श्चित्तिस्तदाहुः कथमग्नीन्वाधानो उवाहार्यपचनमाहारये ३ त्
गहारये ३ दिति आहारयेदित्याहुः प्राणान्वा एषो अभ्यासं धत्ते
यो अमानाधत्ते तेषामेषो उवादतमो भवति यदन्वाहार्यपचन-

स्तस्मिन्नेतामाहुतिं जुहोत्यग्रे उनादायान्नपतये स्वाहेति अनादां
 हान्नपतिर्भवत्यश्रुते प्रजयान्नाथं य एवं वेद. अंतरेण गार्हपत्याह-
 वनीयौ होथ्यं संचरेतेतन ह वा एनं संचरमाणमग्नयो विदुरय-
 मस्मामु होथ्यनीन्येतेन ह वा अरय संचरमाणस्य गार्हपत्या-
 हवनीयौ पाप्मानमपहतः सो ऽपहतपाप्मोर्ध्वः स्वर्गं लोकमेतानि
 वै ब्राह्मणमुदाहरति. तदाहुः कथमर्थान्प्रवस्यनुर्णीतेऽत मोष्य या-
 प्रन्येत्याहरहवेति तूष्णीमिन्याहुः तूष्णीं श्रेयस आकांक्षते अश-
 प्यादुरहरहर्वा एते यजमानस्याश्रन्धयोदामनान्प्रप्लावनाद्विभ्यति.
 तानुपतिष्ठेतैवाभयं यो अभयं मे ऽस्त्वभयं हेवास्मे भवत्यभयं
 हेवास्मे भवति ॥ १२ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिकाया
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

हरिश्चंद्रो ह वैश्वस एक्ष्वाक्यो राजा ऽग्नौ आस. तस्य ह शतं
 जाया बभूवुः ताम् पुत्रं न लेभे. तस्य ह पर्वतनारदौ गृहं ऋष्यु-
 स ह नारदं पप्रच्छ. यन्विमं पुत्रमिच्छति ये विजानीत येचनः
 किंस्विनुव्रजे विंदते तन्म आचक्ष्व नारदति स एकया पृष्टां दशभिः
 प्रत्युवाच. ऋणमस्मिन्संनयन्यमृतन्वंच गच्छति; पिता पुत्रस्य जातस्य
 पश्येच्चेज्जायतो मुखं. यावंतः पृथिव्यां भोगा यावंतो जात-
 वेदसि; यावंतो अप्सु प्राणिनां भूयान्नुवेपितस्ततः. शश्वनुव्रजे
 भित्तोऽयायन्बहुलं तमः; आत्मा हि जज्ञ आत्मनः स इराव-
 त्यतितारिणी. किन्तु मलं किमजिनं किमु श्मश्रूणि किं तपः; पुत्रं
 ब्रह्माण इच्छध्वं स वै लोकोऽवदावदः. अन्नं ह प्राणः शरणं
 ह वासो रूपं हिरण्यं पशवो विवाहाः; सखा ह जाया कृष्णं
 ह दुहिता ज्योतिर्ह पुत्रः परमं व्यामन्. पतिर्जायां प्रविशति
 गर्भो भूत्वा स मातरं; तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते.

ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका १३, १४. १७९

तन्नाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनः; आभूतिरेषा भूति
र्जज्ञमेतन्निधीयते. देवाश्चेतामृपयश्च तेजः समभरन्महत्; देवा
मनुष्यानब्रुवन्नेषा वो जननी पुनः. नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति तत्सर्वं
पशवो विदुः; तस्मात्तु पुत्रो मानरं स्वसारं चाधिरौहति. एष
पथा ऊरुमायः सुशेवो यं पुत्रिण आक्रमते विशोकाः; तं पश्यन्ति
पशवो वयांसिच तस्मात्तं मात्रापि मिथुर्नाभवन्तीति ह स्मा
आख्याय ॥ १३ ॥

अथैनमुवाच वरुणं राजानमुपधाव पुत्रो मे जायतां तेन त्वा
यज्ञा इति तथेति. स वरुणं राजानमुपमसार पुत्रो मे जायतां
तेन त्वा यज्ञा इति तथेति. तस्य ह पुत्रो जज्ञे रंहितो
नाम ते होवाचाजनि ते वै पुत्रो यज्ञस्व मानेनेति स होवाच यदा
वै पशुर्निर्दशो भवत्यथ स मेध्यो भवति. निर्दशो ऽन्वस्त्वथ त्वा य-
ज्ञा इति तथेति स ह निर्दश आस. तं होवाच निर्दशो ऽन्वभूय-
ज्ञस्व मानेनेति स होवाच यदा वै पशोर्दंता जायंते अथ स मेध्यो
भवति. दंता ऽन्वस्य जायंतामथ त्वा यज्ञा इति तथेति. तस्य ह दंता
जज्ञिरे. तं होवाचाजतवा अस्य दंता यज्ञस्व मानेनेति स होवाच.
यदा वै पशोर्दंताः पश्यंते अथ स मेध्यो भवति. दंता ऽन्वस्य पश्यंता
मथ त्वा यज्ञा इति तथेति तस्य ह दंताः पेदिरे. तं होवाचापस्स
त्वा अस्य दंता यज्ञस्व मानेनेति स होवाच. यदा वै पशोर्दंताः
पुनर्जायंते अथ स मेध्यो भवति. दंता ऽन्वमा पुनर्जायंतामथ त्वा य-
ज्ञा इति तथेति. तस्य ह दंताः पुनर्जज्ञिरे. तं होवाचाजतवा अस्य
पुनर्दंता यज्ञस्व मानेनेति स होवाच यदा वै क्षत्रियः सन्नाहु
को भवत्यथ स मेध्यो भवति सन्नाहन्नु प्राप्नोत्वथ त्वा यज्ञा इति
तथेति. स ह सन्नाहं प्रापत्तं होवाच सन्नाहन्नु प्राप्नोयज्ञस्व माने

१८२ ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका १६, १७.

नमो अर्भकेभ्यो नमो इत्येतयर्चा. तं विश्वेदेवा ऊचुरिंद्रो वै देवानां
मोजिष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतमस्तनुः स्तुह्यथ
त्वोत्स्नक्ष्याम इति स इंद्रं तुष्टाव, यच्चिन्धि सत्य सोमपा इति चैतेन
सूक्तेनोत्तरस्य पंचदशभिस्तस्मा इंद्रंस्तूयमानः प्रीतो मनसा हिरण्य
रथं ददौ. तमेतया प्रतीयाय, शश्वदिंद्र इति तमिंद्र उवाचाश्विनौ
नु स्तुह्यथ त्वोत्स्नक्ष्याम इति सोऽश्विनौ तुष्टावात उत्तरेण तृचेन.
तमश्विना ऊचतुरुषसं नु स्तुह्यथ त्वोत्स्नक्ष्याम इति स उषसं
तुष्टावात उत्तरेण तृचेन. तस्य ह स्मर्च्यच्युक्तायां विपाशो मुमुचे
कनीय ऐक्ष्वाकस्योदरं भवत्युत्तमस्यामेवर्च्यक्तायां विपाशो मुमुचे-
ऽगद ऐक्ष्वाक आस ॥ १६ ॥

तमृत्विज ऊचुस्त्वमेव नो ऽस्यान्हः संस्थामधिगच्छेत्स्यथ हैतं
शुनःशेपो ऽंजःसवं ददर्श तमेताभिश्चतसृभिरभिसुषाव यच्चिन्धि त्वं
गृहे गृह इत्यथैनं द्रोणकलशमभ्यवनिनाय, उच्छिष्टं चम्बंभरत्येत-
यर्चा ऽथ हास्मिन्नन्वारब्धे पूर्वाभिश्चतसृभिः स स्वाहाकाराभिर्जुहवां
चकाराथैनमवभृथमभ्यवनिनाय, त्वं नो अमं वरुणस्य विद्वानित्येताभ्यां
मथैनमत ऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयां चकार, शुनश्चिच्छेपं निदितं
सहस्रादित्यथ ह शुनःशेपो विश्वामित्रस्यांकमाससाद. स होवा-
चाजीगर्तः सौयवसिर्ऋषे पुनर्मे पुत्रं देहीति नेति होवाच. वि-
श्वामित्रो देवा वा इमं मध्वमरासतेति स ह देवरातो वैश्वामि-
त्र आस. तस्यैते कापिलेयबाभ्रवाः स होवाचाजीगर्तः सौय-
वासिस्त्वं वेहि विव्हयावहा इति स होवाचाजीगर्तः सौयवसिरा-
गिरसो जन्मनास्याजीगर्तिः श्रुतः कविः, ऋषे पैतामहात्ततोर्मा ऽपगाः
पुनरंहि मामिति स होवाच शुनःशेपो दर्शुस्त्वा शासहस्तं न य-
च्छद्रेष्वलप्सतः गवां त्रीणि शतानि त्वमवणीथा मदंगिर इति

स होवाचाजीगर्तः सौयवसिस्तद्वै मा तात तपति पापं कर्म मया
कृतं, तदहं निह्वे तुभ्यं प्रतियंतु शता गवामिति स होवाच शुनः-
शेपा यः सकृत्पापकं कुर्यात्कुर्यादेनत्ततो उपरं; नापागाः शौद्रान्यायाद
संधेयं त्वया कृतमित्यसंधेयमिति, ह विश्वामित्र उपपपाद. स होवा-
च विश्वामित्रो, भीम एव सौयवसिः शासेन विशिशासिपुः;
अस्थान्मैतस्य पुत्रो भूर्ममैवोपेहि पुत्रतामिति सहोवाच शुनःशे-
पः, स वै यथा नो ज्ञपया राजपुत्र तथा वद; यथैवागिरसः सन्नु
पेयां तव पुत्रतामिति स होवाच विश्वामित्रो ज्येष्ठो मे त्वं पुत्रा-
णां स्यास्त्व श्रेष्ठा प्रजा स्यात्, उपेया दैवं मे दायं तेन वै त्वोप-
मंत्रय इति स होवाच शुनःशेपः, संज्ञानानेषु वै ब्रूयात्सौहा-
र्याय मे श्रियै, यथा ॐ भरत ऋषभोपेयां तव पुत्रतामित्यथ ह
विश्वामित्रः पुत्रानामंत्रयामास, मधुछंदाः शृणोतन ऋषभो रेणुर-
ष्टकः ये केच भ्रातरः स्थ नास्मै ज्यैष्ठ्याय कल्पध्वमिति ॥ १७ ॥

तस्य ह विश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः. पंचाशदेव ज्यायां
सो मधुछंदसः पंचाशत्कनीयांसस्तथे ज्यायांसो न ते कुशलं
मेनिरे. ताननुव्याजहारांतान्वः प्रजा भक्षीष्टेति त एतंध्राः पुंड्राः
शबराः पुलिंदा मूतिबा इत्युदंत्या बहवो भवंति विश्वामित्रा
दयूनां भूयिष्ठाः. स होवाच मधुछंदः पंचशता सार्धं, यन्नः पिता
संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयं; पुरस्त्वा सर्वैर्कुर्महे त्वामन्वंचो वयं
स्मसीत्यथ ह विश्वामित्रः प्रतीतः पुत्रांस्तुष्टाव. ते वै पुत्राः पशुमंतो
वीरवंतो भविष्यथ ये मानं मेऽनु गृह्णन्तो वीरवंतमकर्त मा पुर एत्रा
वीरवंतो देवरातेन गाथिनाः. सर्वै राध्याः स्थ पुत्रा एष वः सद्धिवाचनं
एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वित. युष्मांश्च दायं मे उपेता
विद्यां यामु च विद्मसि. ते सम्यचो विश्वामित्राः सर्वै सार्कं सरातयः;

१८४ ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका १८, १९.

देवराताय तस्थिरे धृत्यै श्रैष्ठ्याय गाथिनाः. अधीयत देवरातो रिक्थ-
योरुभयो ऋषिः; जन्हूनां चाधिपत्ये दैवे वेदेच गाथिनाः. तदेतत्परः ऋ-
शतगार्थं शौनशेषमाख्यानं तत्सोता राज्ञे अभिषिक्तायाचष्टे हिरण्य-
कशिपावासीन आचष्टे. हिरण्यकशिपावासीनः प्रतिगृणाति. यशो वै
हिरण्यं यशसैवैनं तत्समर्धयत्योमिस्थुचः प्रतिगर एवं तथेति गाथा-
या ओमिति वै दैवं तथेति मानुषं. दैवेन चैवैनं तन्मानुषेण च पापा-
देनसः प्रमुंचति. तस्माद्यो राजा विजिती स्यादप्ययजमान आख्यापये-
तैवैतच्छीनः शेषमाख्यानं न हास्मिन्नल्पं च नैनः परिशिष्यते. सहस्र-
माख्यात्रे दद्याच्छतं प्रतिगरित्र एते चैवासने श्वेतश्वाश्चतरी-
रथो होतुः. पुत्रकामा हाप्याख्यापयेरं लभन्ते ह पुत्रान् लभन्ते ह
पुत्रान् ॥ १८ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिकायां तृतीयो
ऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्रजापति र्यज्ञमसृजत यज्ञं सृष्टमनु ब्रम्हक्षत्रे असृज्येतां.
ब्रम्हक्षत्रे अनु द्वय्यः प्रजा असृज्यंत हुतादश्चाहुतादश्च. ब्रम्हैवानु
हुतादः क्षत्रमन्वहुताद एता वै प्रजा हुतादो यद् ब्राम्हणा. अथैता अहु-
तादो यद्राजन्यो वैश्यः शूद्रस्ताभ्यो यज्ञ उदक्रामत्तं ब्रम्हक्षत्रे अन्यै-
तां यान्येव ब्रम्हण आयुधानि तै ब्रह्मन्विद्यानि क्षत्रस्य तं
क्षत्रमेतानि वै ब्रह्मण आयुधानि. यद्यज्ञायुधान्यथैतानि क्षत्रस्यायुधानि.
यदश्वरथः कवच इषुधन्व तं क्षत्रमनन्वाप्य न्यन्वर्त्ततायुधेभ्यो
ह स्मास्य विजमानः पराडेवैत्यथैनं ब्रह्मन्वैत्तमाप्नोत्तमाप्त्वा
परस्तान्निरुध्यातिष्ठत्स आपः परस्तान्निरुध्तिष्ठं ज्ञात्वा
स्वान्यायुधानि ब्रह्मोपावर्त्तत. तस्मात्क्षप्येता हि यज्ञौ ब्रह्मण्येव
ब्राह्मणेषु प्रतिष्ठितो ऽथैनक्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुप मा ऽस्मिन् यज्ञे
व्हयस्वेति तत्तथेत्यब्रवीत्तद्वै निधाय स्वान्यायुधानि ब्रम्हण

एतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका १९, २०, २१, २२. १८५

एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमुपावर्त्तस्वेति तथेति तत्क्षत्रं
निधाय स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा
यज्ञमुपावर्त्तत. तस्मात्स्याप्येतर्हि क्षत्रियो यजमानो निधायैव
स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्मभूत्वा यज्ञमु-
पावर्त्तते ॥ १९ ॥

अथातो देवयजनस्यैव यात्रचन्यस्तदाहुर्यद् ब्राह्मणो राजन्यो
वैश्यादीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं देवयजनं याचति कं क्षत्रियो याचेदिति ?
दिवं क्षत्रं याचेदित्याहुरादित्यो वै देवं क्षत्रमादित्य एषां भूतानाम-
धिपतिः स यदहर्दीक्षिष्यमाणो भवति, तदहः पूर्वाह्ण एवोद्यतमा-
दित्यमुपतिष्ठेत, इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं, देवसन्वितं देवयजनं
मे देहि देवयाज्याया इति देवयजनं याचति. स यत्क्षत्रं याचित
उत्तरां सर्पत्यो तथा ददामीति हैव तदाह तस्य ह नकाचन रिष्टि
र्भवति देवेन सवित्रा प्रसूतस्योत्तरोत्तरिणां ह श्रियमश्रुतेऽश्रुते
ह प्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमुपस्थाय याचित्वा देवयजनम-
ध्यवसाय दीक्षते क्षत्रियः सन् ॥ २० ॥

अथात इष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमानस्य स पुर-
स्तादीक्षाया आहुतिं जुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीय इष्टापूर्तस्या
परिज्यान्धै पुनर्न इंद्रो मघवा ददातु. ब्रह्मपुनरिष्टं पूर्तं दात्स्वाहे
त्यथानूबन्ध्यायै समिष्टयज्ञषामुपरिष्टात्पुनर्नो अभिर्जातवेदा ददातु,
क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्तं दात्स्वाहेति सैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः क्षत्रियस्य
यजमानस्य यदेते आहुती तस्मादेते होतव्ये ॥ २१ ॥

तद् ह स्माह सौजात आराहळिरजीतपुनर्वर्ण्यं वा एतद्यदेते
आहुती इति यथा ह कामयेत तथैते कुर्याद्य इतो नु शासनं
कुर्यादिति मे त्वेव जुहुयाद् ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्म मा क्षत्रात् गोपायतु

ब्रम्हणे स्वाहेति तत्तदितीं ३ ब्रम्ह वा एष प्रपद्यते यो यज्ञं प्रपद्यते ब्रम्ह वै यज्ञो; यज्ञादु ह वा एष पुनर्जायते यो दीक्षते. तं ब्रम्ह प्रपन्नं क्षत्रं न परिजिनाति. ब्रह्म मा क्षत्राद्रोपायत्वित्याह यथैनं ब्रम्ह क्षत्राद्रोपायेद् ब्रह्मणे स्वाहेति तदेनत्प्रीणाति तदेनत्प्रीतं क्षत्राद्रोपायत्यथानूबन्ध्यायै समिष्टयजुषामुपरिष्ठाक्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रं मा ब्रम्हणो गोपायतु क्षत्राय स्वाहेति तत्तदितीं ३ क्षत्रं वा एष प्रपद्यते यो राष्ट्रं प्रपद्यते. क्षत्रं हि राष्ट्रं. तं क्षत्रं प्रपन्नं ब्रम्ह न परिजिनाति. क्षत्रं मा ब्रम्हणो गोपायत्वित्याह यथैनं क्षत्रं ब्रम्हणो गोपायेत्क्षत्राय स्वाहेति तदेनत्प्रीणाति. तदेनत्प्रीतं ब्रम्हणो गोपायति सैषेष्टापूर्तस्यैवापरिज्यानिः क्षत्रियस्य यजमानस्य यदेते आहुती तस्मादेते एव होतव्ये ॥ २२ ॥

अथैन्द्रो वै देवतया क्षत्रियो भवति त्रैष्टुभश्छंदसा पंचदश स्तोमेन सोमो राज्येन राजन्यो बंधुना. स ह दीक्षमाण एव ब्राम्हणतामभ्युपैति यत्कृष्णाजिनमध्यूहति यद्दीक्षितव्रतं चरति यदेनं ब्राम्हणा अभि संगच्छन्ते. तस्य ह दीक्षमाणस्येन्द्र एवैन्द्रियमादत्ते त्रिष्टुब्वीर्यं पंचदशस्तोम आयुः सोमो राज्यं पितरो यशस्कीर्तिमन्यो वा अयमस्मद्भवति. ब्रम्ह वा अयं भवति ब्रम्ह वा अयमुपावर्तत इति वदन्तः. स पुरस्ताद्दीक्षाया आहुतिं हुत्वा हवनीयमुपतिष्ठेत् नैद्रादेवताया एमि न त्रिष्टुभश्छंदसो न पंचदशस्तोमान्न सोमाद्राज्ञो न पित्र्याहंधोर्मा म इंद्र इन्द्रियमादित मा त्रिष्टुब्वीर्यं मा पंचदशस्तोम आयुर्मा सोमो राज्यं मा पितरो यशस्कीर्तिः. स हेंद्रियेण वीर्येणायुषा राज्येन यशसा बंधुनामि देवतामुपैमि; गायत्री छंदस्त्रिवृतं स्तामं सांमं राजानं ब्रम्ह प्रपद्ये; ब्राम्हणो भवामीति तस्य ह नैद्र इन्द्रियमादत्ते न त्रिष्टुब्वीर्यं न पंचदशस्तोम आयुर्न सोमो

ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका २३, २४, २५. १८७

राज्ये न पितरो यशस्कीर्तिं य एवं एतामाहुतिं हुत्वाहवनीयमुप-
स्थाय दीक्षते क्षत्रियः सन् ॥ २३ ॥

अथामेयो वै देवतयाक्षत्रियो दीक्षितो भवति गायत्र्यं छंदसा
त्रिवृत्स्तोमेन ब्राह्मणो बंधुना. स होदवस्यन्नेव क्षत्रियतामभ्युपैति.
तस्य होदवस्यतो ऽग्निरेव तेज आदत्ते गायत्री वीर्यं त्रिवृत्स्तोम
आयुर्ब्राह्मणा ब्रह्म यशस्कीर्तिमन्यो वा अयमस्मद्भवति. क्षत्रं वा अयं
भवति क्षत्रं वा अयमुपावर्तत इति वदंतः सो ऽनूबंध्यायै समिष्ट्य-
जुषामुपरिष्ठाद् हुत्वाहुतिं माहवनीयमुपतिष्ठेत; नाम देवताया एमि न
गायत्र्यं छंदसो न त्रिवृत्स्तोमान्न ब्रह्मणो बंधोर्मा मे ऽग्निस्तेज
आदित मा गायत्री वीर्यं मा त्रिवृत्स्तोम आयुर्मा ब्राह्मणा यशस्कीर्ति.
स ह तेजसा वीर्येण युषा ब्रह्मणा यशसा कार्य्येन्द्रं देवतामुपैमि त्रिष्टु-
भं छंदः पंचदशं स्तोमं सोमं राजानं क्षत्रं प्रपद्ये क्षत्रियो भवामि.
देवाः पितरः पितरो देवा यो ऽस्मि स सग्येज स्वं म इदमिष्टं स्वं पूर्तं
स्वं श्रान्तं स्वं हुतं तस्य मे यमभिरुपद्रष्टायं वायुरुपश्रोतासावादित्यो
ऽनुष्यति दमहं य एवास्मि सो ऽस्मीति तस्य ह नाभिस्तेज आदत्ते
गायत्री वीर्यं न त्रिवृत्स्तोम आयुर्ब्राह्मणा ब्रह्म यशस्कीर्ति य एव-
तामाहुतिं हुत्वाहवनीयमुपस्थायोदवस्यति क्षत्रियः सन् ॥ २४ ॥

अथातो दीक्षाया आवेदनस्यैव तदाहुर्यद् ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य
ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदयन्ति कथं क्षत्रियस्य आवेदयेदिति
यैवैतद् ब्राह्मणस्य दीक्षितस्य ब्राह्मणो दीक्षिष्टेति दीक्षामावेदय-
त्येवैतत्क्षत्रियस्य आवेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेति तत्तदिति ३ निधाय
वा एष स्वान्यायुधानि ब्रह्मण एवायुधैर्ब्रह्मणो रूपेण ब्रह्म भूत्वा
यज्ञमुपावर्तत. तस्मात्तस्य पुरोहितस्यार्षेयेण दीक्षामावेदयेयुः पुरो-
हितस्यार्षेयेण प्रवरं प्रवृणीरन् ॥ २५ ॥

अथातो यजमानभागस्यैव तदाहुः प्राश्नीयात्क्षत्रियो यजमानभा-
गां३ न प्राश्नीयात् इति यत्प्राश्नीयादहुतात्क्षुतं प्राश्य पापीयांस्या-
द्यन्न प्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञो वै यजमानभागः स ब्रम्हणं
परिहृत्यः पुरोहितायतनं वा एतत्क्षत्रियस्य यद् ब्रम्हार्त्तो
ह वा एष क्षत्रियस्य यत्पुरोहित उपाह परोक्षेणैव प्राशितरूपमा-
प्नोति. नास्य प्रत्यक्ष भक्षितो भवति. यज्ञ उ ह वा एष प्रत्यक्षं यद्
ब्रम्हा ब्रम्हणि हि सर्वो यज्ञः प्रतिष्ठितो यज्ञे यजमानो यज्ञ एव तय-
ज्ञमप्यत्यर्जति यथा उप्स्वापो यथामावर्षिं तद्वै नातिरिच्यते तदेनं न हि-
नस्ति. तस्मात्स ब्रम्हणे परिहृत्योऽग्नौ हिके जुह्वति उपजापतं विभान्नाम
लोकस्तस्मिंस्त्वा दधामि. स ह यजमानेन स्वाहेति तत्तथा न कुर्या
द्यजमानो वै यजमानभागो यजमानं ह सोऽग्नौ प्रवृणक्ति य एनं तत्र
ब्रूयाद्यजमानमग्नौ प्रावर्क्षीः प्रास्यामिः प्राणां धक्ष्यति मरिष्यति
यजमान इति शश्वत्तथा स्यात्तस्मात्तस्याशान्वेयादाशान्वेयात् ॥२६॥
इत्येतरेयब्रम्हणे सप्तमपंचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

विश्वंतरो ह सौषघ्ननः श्यापर्णान् परिचक्षाणो विश्यापर्णं यज्ञमा-
जन्हे तत्त्वानुबुध्य श्यापर्णास्तं यज्ञमाजग्मुरते ह तदंतर्वेद्यासां चक्रिरे.
तान्ह दृष्ट्वोवाच पापस्य वा इमं कर्मणः कर्तार आसतेऽपूतयै
वाचो वदितारो यच्छ्यापर्णा इमानुत्थापयतेमे मंतर्वेदिमासि-
षतेति तथेति तानुत्थापयां चक्रुस्ते होत्थाप्यमाना हरुविरेः ये
तेभ्यो भूतवीरेभ्यो असितमृगाः कश्यपानां सोमपीथमभिजग्युः
पारिक्षितस्य जनमेजयस्य विकश्यं यज्ञेतिस्ते तत्र वीरवंत आसुः
कः स्वित्सोऽस्माकास्ति वीरो य इमं सोमपीथमभिजेप्यतीत्ययमह-
मस्मि वो वीर इति होत्वाच रामो मार्गवेयो रामो हास मार्गवे-
यो ऊचानः श्यापर्णैस्तेषां होत्तिष्ठतामुवाचापि नु राजन्नित्यं

ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका २७, २८, २९. १८९

विदं वेदेरुत्थापयंतीति यस्त्वं कथं वेत्थ ब्रम्हबंधविति ॥ २७ ॥

यत्रेद्रं देवताः पर्यवृजन्विश्वरूपं त्वाष्ट्रमभ्यमंस्त- वृत्रमस्तुत यतीं
सालावृकेभ्यः प्रादादरुर्मघानवधीद् बृहस्पतेः प्रत्यवधीदिति तत्रेद्रः
सोमपीथेन व्याध्येतद्रस्यानुवृत्तिः क्षत्रं सोमपीथेन व्याध्यतापीद्रः
सोमपीथे भवत् त्वष्टुरामुष्य सोमं तद् व्युत्थमेवाद्यापि क्षत्रं
सोमपीथेन- स यस्तं भक्षं विद्याद्यः क्षत्रस्य सोमपीथेन व्युत्थस्य
येन क्षत्रं समृध्यते कथं तं वेदेरुत्थापयंतीति वेत्थ ब्राम्हण त्वं तं
भक्षांश्च? वेद हीति तं वै नो ब्राम्हण ब्रूहीति तस्मै वै ते राजन्निति
होवाच ॥ २८ ॥

त्रयाणां भक्षाणामेकमाहरिष्यंति सोमं वा दधि वा उपो वा- स
यदि सोमं, ब्राम्हणानां स भक्षो, ब्राम्हणांस्तेन भक्षेण जिन्विष्यसि.
ब्राम्हणकल्पस्ते प्रजायामाजनिष्यत आदाय्यापाय्यावसायी
यथा कामं प्रयाप्यो- यदा वै क्षत्रियाय पापं भवति ब्राम्हणकल्पो
ऽस्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्मा द्वितीयो वा तृतीयो वा ब्राम्हण-
तामभ्युपेतोः स ब्रम्हबंधवे न जिज्यूषितो- उथ यदि दधि वैश्यानां
स भक्षो वैश्यांस्तेन भक्षेण जिन्विष्यसि- वैश्यकल्पस्ते प्रजायामाज-
निष्यते ऽन्यस्य बलिकृदन्यस्यादो यथाकाम ज्येयो- यदा वै क्षत्रि-
याय पापं भवति वैश्यकल्पो ऽस्य प्रजायामाजायत ईश्वरो हास्मा
द्वितीयो वा तृतीयो वा वैश्यतामभ्युपेतोः स वैश्यतया जिज्यूषितो- अथ
यद्यपः, शूद्राणां स भक्षो शूद्रांस्तेन भक्षेण जिन्विष्यसि- शूद्रकल्पस्ते
प्रजायामाजनिष्यते ऽन्यस्य प्रेष्यः कामोत्थाप्यो यथाकाम वध्यो
यदा वै क्षत्रियाय पापं भवति शूद्रकल्पो ऽस्य प्रजायामाजायत
ईश्वरो हास्मा द्वितीयो वा तृतीयो वा शूद्रतामभ्युपेतोः स शूद्र-
तया जिज्यूषितः ॥ २९ ॥

१९० ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका ३०, ३१, ३२.

एते वै ते त्रयो भक्षा राजन्निति होवाच येषामाशान्नेयाक्ष-
त्रियो यजमानोऽथास्यैष स्वो भक्षो न्यग्रोधस्यावरोधाश्च फलानिचौ-
दुंबराण्याश्चत्थानि प्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानि भक्षयेत्सोऽस्य स्वो भक्षो
यतो वा अधि देवा यज्ञेनेष्ट्वा स्वर्गं लोकमायंस्तत्रैतांश्चमसा न्युवजं-
स्ते न्यग्रोधा अभवन् न्युब्जा इति हाप्येनानेतर्ह्याचक्षते कुरुक्षेत्रे ते ह
प्रथमजा न्यग्रोधानां तेभ्यो हान्ये अधिजातास्ते यन्न्येचो रो-
हंस्तस्मान्न्यङ्क रोहति न्यग्रोहो न्यग्रोहो वै नाम तन्न्यग्रोहं
संतं न्यग्रोध इत्याचक्षते परोक्षेण. परोक्षप्रिया इव हि
देवाः ॥ ३० ॥

तेषां यश्चमसानां रसोऽवाडैत्तेऽवरोधा अभवन्नथ य ऊर्ध्व-
स्तानि फलान्येष ह वा उव क्षत्रियः स्वाद्रक्षान्नैति यो न्यग्रो-
धस्यावरोधांश्च फलानि च भक्षयत्युपाह परोक्षेणैव सोमपीथमा-
प्नोति. नास्य प्रत्यक्षं भक्षितो भवति परोक्षमिव ह वा एष सोमो
राजा यन्न्यग्रोधः. परोक्षमिवैष ब्रम्हणो रूपमुपनिगच्छति यस्त-
त्रियः पुरोधयैव दीक्षयैव प्रवरेणैव. क्षत्रं वा एतद्वनस्पतीनां
यन्न्यग्रोधः; क्षत्रं राजन्यो नितत एव हीह क्षत्रियो राष्ट्रे वसन्
भवति प्रतिष्ठित इव; नितत इव न्यग्रोधोऽवरोधैर्भूम्यां प्रतिष्ठित
इव. तद्यत्क्षत्रियो यजमानो न्यग्रोधस्यावरोधांश्च फलानि च भक्षय-
त्यात्मन्येव तत्क्षत्रं वनस्पतीनां प्रतिष्ठापयति क्षत्र आत्मानं; क्षत्रे
ह वै स आत्मनि क्षत्रं वनस्पतीनां प्रतिष्ठापयति. न्यग्रोध इवाव-
रोधैर्भूम्यां प्रति राष्ट्रे तिष्ठत्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एव-
मेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः ॥ ३१ ॥

अथ यदीदुंबराण्यां वा एषो उन्नाद्याद्वनस्पतिरजायत यदु-
दंबरो. भौज्यं वा एतद्वनस्पतीनामर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यं भौज्यं

ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका ३२, ३३. १९१

वनस्पतीनां क्षत्रे दधात्यथ यदाश्वत्थानि तेजसो वा एष वनस्पीत
रजायत यदश्वत्थः साम्राज्यं वा एतद्वनस्पतीनां तेज एवास्मिस्त-
त्साम्राज्यं च वनस्पतीनां क्षत्रे दधात्यथ यत्प्लाक्षाणि यत्सो वा एष
वनस्पतिरजायत यत्प्लक्षः स्वाराज्यं च ह वा एतद्वैराज्यं च
वनस्पतीनां यश एवास्मिस्तत्स्वाराज्यवैराज्ये च वनस्पतीनां क्षत्रे
दधात्येतान्यस्य पुरस्तादुपकृतानि भवंत्यथ सोमं राजानं क्रीणति.
ते राज एवावृतोपवसथात्प्रतिवेशैश्वर्यं त्यथौपवसथ्यमहरेतान्यध्वर्युः
पुरस्तादुपकल्पयेताधिषवणं चर्माधिषवणे फलके द्रोणकलशं दशा-
पवित्रमर्द्रीन् पूतभृतं चाधवनीयं च स्थालीमुदंचनं चमसंच तद्य
देतद्राजानं प्रातरभिषुण्वन्ति तदेनानि द्वेधा विगृण्हीयादभ्यन्यानि
सुनुयान्माध्यंदिनायान्यानि परिशिष्यात् ॥ ३२ ॥

तद्यत्त्रैतांश्चमसानुन्नयेयुस्तदेतं यजमानचमसमुन्नयेत्तस्मिन् द्वे द-
र्भतरुणके प्रास्ते स्यातां; तयोर्वषट्कृतेऽतः परिधिं पूर्वं प्रास्येददधिका-
वृणो अकारिषमित्येतयर्चा सः स्वाहाकारयानुवषट्कृते; परम्, आ द-
धिकाः शवसा पंचकृष्टीरिति तद्यत्त्रैतांश्चमसानाहरेयुस्तदेतं यजमा-
नचमसमाहरेत्तान्यत्रोदगृण्हीयुस्तदेनमुपोदृण्हीयात्तद्यदेष्ठां होतोप-
वृयेत, यदा चमसं भक्षयेदथैनमेतया भक्षयेद्, यदत्र शिष्टं रसिनः
सुतस्य यदिद्रो अपिबच्छचीभिः; इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं
राजानमिह भक्षयामीति. शिवो ह वा अस्मा एष वानस्पत्यः
शिवेन मनसा भक्षितो भवत्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्ययं भवति य
एवमेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः शन्न एधि हृदे पीतः
प्रण आयुर्जीवते सोम तारिरित्यात्मनः प्रत्याभिमर्शः ईश्वरो ह
वा एषो ऽप्रत्यभिमृष्टो मनुष्यस्यायुः प्रत्यवहर्तोरनर्हन्मा भक्षयती-
ति तद्यदेतेनात्मानमभिमृशत्यायुरेव तत्प्रतिरत; आप्यायस्व समेतु

१९२ ऐतरेयब्राह्मणे सप्तमपंचिका ३३, ३४.

ते; सं ते पयांसि समयंतु वाजा इति चमसमाप्याययत्याभि-
रूपाभ्यां. यद्यज्ञे ऽभिरूपं तत्समृद्धं ॥ ३३ ॥

तद्यत् त्रैताश्वमसांत्सादयेयुस्तदेतं यजमानचमसं सादये-
त्तान्यत्र प्रक्षंपयेयुस्तदेनमनु प्रक्षंपयेदथैनमाहृतं भक्षयेन्, नराशं-
सपातस्य देव सोम ते मतिविद ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्षया-
मीति प्रातःसवने नाराशंसो भक्ष; ऊर्वोरिति माध्यंदिने काव्ये
रिति तृतीयसवने. उमा वै पितरः प्रातःसवने ऊर्वा माध्यंदिने
काव्यास्तृतीयसवने. तदेतत्पितृनेवामृतांस्सवनभाजः करोति. सर्वो
हैव सो ऽमृत इति ह स्माह प्रियवतः सोमापो यः कश्च
सवनभागित्यमृता ह वा अस्य पितरः सवनभाजो भवंत्युग्रं हास्य
राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं भक्षयति क्षत्रियो यजमानः
समान आत्मनः प्रत्यभिर्भर्शः समानमाप्यायनं चमसस्य. प्रातः-
सवनस्यैवावृता प्रातःसवने चरेयुर्माध्यंदिनस्य माध्यंदिने तृतीय-
सवनस्य तृतीयसवने. तमेवमेतं भक्षं प्रोवाच रामो मार्गवे-
यो विश्वंतराय सौषघ्नाय तस्मिन्होवाच प्रोक्ते सहस्रमु ह
ब्राह्मण तुभ्यं दद्याः सश्यापर्ण उ मे यज्ञ इत्येतमु हैव प्रोवाच
तुरः कावषेयो जनमेजयाय पारिक्षितयितमुहैव प्रोचतुः
पर्वतनारदौ सोमकाय साहदेव्याय सहदेवाय सार्जयाय
बभ्रवे दैवावृधाय भीमाय वैदर्भाय नमजित गांधारयितमु है-
व प्रोवाचाग्निः सनश्रुतायारिंदमाय क्रतुविदे जानक्य; एतमु
हैव प्रोवाच वसिष्ठः सुदासे पैजवनाय. ते ह ते सर्व एव महज्ज-
ग्मुरेतं भक्षं भक्षयित्वा सर्वे हैव महाराजा आसुरादित्य इव
ह स्म श्रियां प्रतिष्ठितास्तपति; सर्वाभ्यो दिग्भ्यो बलिमावर्हत
आदित्य इव ह वै श्रियां प्रतिष्ठितस्तपति सर्वाभ्यो दिग्भ्यो

ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १, २. १९३

वर्त्मनावहव्युग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति य एवमेतं भक्षं
भक्षयति क्षत्रियो यजमानो यजमानः ॥ ३४ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे
सप्तमपंचिकायां पंचमं उवाचः ५ इति सप्तमपंचिका समाप्ता.

॥ अथाष्टमपंचिकाप्रारम्भः श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं ॥ अथातः स्नु-
वशस्वयोरवैकाहिकं प्राणः सवनमैकाहिकं तृतीयसवनमेतं वै शान्तं
कृमे प्रतिष्ठितं सवने यदेकाहिकं शाल्यै कृष्यै प्रतिष्ठित्या
अप्रच्युत्या उक्तो माध्यन्दिनः पवमानो य उभयसाम्नो बृहद्वृ-
ष्टमो हि सामनी क्रियते. आ वा रथं यथेतय, इदं
वसो सुवर्णं इति रथं तरो प्रातपदार्थतरो अनुचरः. पवमानोऽयं
पणवन्मरुत्स्वीयं पवमाने वा अत्र रथं तरो कुर्वति. बृहद्वृष्टं
सर्ववधनाथै तदिदं रथं तरो स्तुतमाग्यां प्रतिपदनुचराभ्यामनुशं-
स्यथो ब्रम्ह वै रथं तरो क्षत्रं बृहद् ब्रम्ह खलु वै क्षत्रात्पूर्वं. ब्रम्ह
एतन्म उग्रं राष्ट्रमव्यथ्यमस्तदित्यथान्नं वै रथं तरो मन्त्रमन्त्रै
तुरस्तात्कल्पयत्यथेयं वै पृथिवी रथं तरो मयं खलु वै प्रतिष्ठा
प्रतिष्ठाभिवारभे तत्पुरस्तात्कल्पयति. समान इन्द्रानहवो उविभक्तः
ते ५ ॥ मृद्वान्ब्राह्मणस्य उभयसाम्नो रूपमुभे हि सामनी क्रिये-
तः समान्यो धार्या अविभक्तास्ता अन्धामैकाहिको मरुत्स्वीयः
पवायः ॥ १ ॥

जनिष्ठा उग्रः सहसे तुरायेति सूक्तमुग्रवत्सहस्रतक्षत्रस्य रूपं.
मंडं ओजिष्ठ इत्योजस्वतक्षत्रस्य रूपं. बहुलाभिमान इत्य-
भिवादभिभूत्यै रूपं. तदेकादशर्यं भवत्येकादशक्षरा वै त्रिष्टुप्-

१९४ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपांचिका. २, ३, ४.

त्रैष्टुभो वै राजन्य ओजो वा इन्द्रियं; वीर्यं त्रिष्टुबोजः क्षत्रं; वीर्यं राजन्यस्तदेनमोजमा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति. तद्भोरिवीतं भवन्त्ये-
तद्वै मरुत्वतीयं समृन्वं यद्वैरिवीतं तस्योक्तं ब्राह्मणं. त्वामिधि हवा-
मह इति बृहत्पृष्ठं भवति. क्षत्रं वै बृहत्क्षत्रेणैव तत्क्षत्रं समर्धयन्त्यो
क्षत्रं वै बृहदात्मा यजमानस्य निष्केवल्यं तद्यद् बृहत्पृष्ठं भवति. क्षत्रं
वै बृहत्क्षत्रेणैवैनं तत्समर्धयन्त्यो ज्यैष्ठ्यं वै बृहज्ज्यैष्ठ्येणैवैनं
तत्समर्धयन्त्यो ज्यैष्ठ्यं वै बृहज्ज्यैष्ठ्येणैवैनं तत्समर्धयति आग्निं वा
शूरं नानुम उति रथंतरमनुरूपं कुर्वन्त्ययं वै लोको रथंतर-
ममो लोको बृहदस्य वै लोकस्यासौ लोको ऽनुरूपो ऽमुयलोक-
स्यायं लोको ऽनुरूपस्तद्यथंतरमनुरूपं कुर्वन्त्युभावैव तल्लोको
यजमानाय संमर्धयतो कुर्वन्त्यो ब्रह्म वै रथंतरं क्षत्रं बृहद् ब्रह्मणि
स्वल्बु वै क्षत्रं प्रतिष्ठितं क्षत्रे ब्रह्मथो साम्न एव संमर्धयति.
यद्वाचानेति धाव्या तरया उक्तं ब्राह्मणं; उभयं शृणवच्चन इति
सामप्रगाथ उभयसाम्नां रूामुभे हि सामनी क्रियेकं ॥ १ ॥

तमु द्राहि यो अभिभूयोजा इति सूक्तमभिवदभिभूत्यै रूपम.
अप्राकृष्टमुग्रं महमानमाभिरित्युग्रवन्महमानवत्क्षत्रस्य रूपं. पंच-
दशर्चं भवत्योजो वा इन्द्रियं वीर्यं पंचदश; ओजः क्षत्रं वीर्यं
राजन्यस्तदेनमोजमा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति. तद्भारद्वाजं
भवति. भारद्वाजं वै बृहदाप्येण सलंभेण ह वाचं क्षत्रिययजः
समृन्वो यो बृहत्पृष्ठस्तस्माद्यत्र कच क्षत्रियो यजेत बृहदेव
तत्र पृष्ठं स्यात्तत्समृन्वं ॥ ३ ॥

ऐकाहिका होत्रा एता वै गांताः कृषाः प्रतिष्ठिता होत्रा
यदैकाहिकाः शाल्यै कृष्यै प्रतिष्ठित्या अप्रच्युत्यै ताः सर्वरूपा
भवन्ति सर्वसमृन्वाः सर्वरूपतायै सर्वसमृन्वै. सर्वरूपाभिर्होत्राभिः

सर्वममृशभिः सर्वाकामानवाप्रचामेति तस्माद्यत्र कचैकाहा अस-
वंशोमा अमर्षपृष्ठा ऐकादिका एव तत्र होत्रा स्युस्तन्समृत्त्वमुक्थ्य
एवायं पंचदशः स्यादित्याहुरोत्रो वा ईद्वयं वीर्यं पंचदशुः ओजः
क्षत्रं वीर्यं राजन्यस्वर्देनमोजसा क्षत्रेण वीर्येण समर्धयति. तस्य
त्रिगन्तुशस्त्राणि भवन्ति. त्रिंशदक्षरा वै विराड्; विराळन्नायं
विगज्ये वैने तदन्नाये प्रतिष्ठापयति. तस्मात्तदुक्थ्यः पंचदशः स्या-
दित्याहुर्व्योतिष्टोम एवामिष्टोमः स्याद्; ब्रम्ह वै रतोमानां त्रिवृत्क्ष-
त्रं पंचदशो. ब्रह्म खलु वै क्षत्रात्पूर्वं ब्रम्ह पुरस्तान्म उप्रं
राष्ट्रमव्यव्यमनर्दति. त्रिंशः समदशः शौडो वर्ण एकविंशो; विंश-
चैवारी तच्छौडं च वर्णमनुवर्मानो कुर्वन्त्यथो तेजो वै रतोमानां
त्रिवृद्वीर्यं पंचदशः प्रजातिः समदशः प्रतिष्ठैकविंशस्तदेनं तेजसा
वीर्येण प्रजात्या प्रतिष्ठयां ततः समर्धयति. तस्माज्ज्योतिष्टोमः
स्यात्तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति. चतुर्विंशत्यर्थमासो
वै संवत्सरः; संवत्सवरे कृत्स्नमन्नायं कृत्स्न ॥ तदन्नाये प्रतिष्ठाप-
यति. तस्माज्ज्योतिष्टोम एवामिष्टोमः स्यादमिष्टोमः स्यात् ॥ ४ ॥
इत्यैतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अथातः पुनरभिप्रेक्षयैव सृयते ह वा अस्य क्षत्रं यो दीक्षते
क्षत्रियः सन्त यदा ऽमृयादुदेत्यानुबंधयेष्टादवस्यत्यैवैन-
मुदवसानीयायां संस्थितायां पुनरभिपिचति. तस्येते पुरस्तादेव
संभारा उपकृप्ता भवेन्त्यौदुंबर्यासदी तस्ये प्रादेशमात्राः पादाः स्युरर-
न्निमात्राणि शीर्षाग्रानूच्यानि गोजं विजयने व्याघ्रचर्मरतरण-
मौदुंबरश्चमस उदुंबरशाखा तस्मिनेतस्मिंश्चमसे ऽष्टातयानि •
निपुतानि भवन्ति, दधि मधु सर्पिरातपवर्णा • आपः शय्याणि च
नेत्रमानि च सुरा दूर्वाः तथेषा दक्षिणा स्मयवर्त्तनिर्वदेर्भवति, तत्रैतां

१९६ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. ५, ६, ७.

प्राचीमासदीं प्रतिष्ठापयति. तस्या अंतर्वेदि द्वौ पादौ भवतोः
बहिर्वेदि द्वाविधं वै श्रीरतस्या एतर्त्वारभितं रूपं यदंतर्वेदयै-
ष भूमाऽपरिमिता यो बहिर्वेदि तद्यदस्या अंतर्वेदि द्वौ पादौ भवतोः
बहिर्वेदि द्वा उभयोः कामयोरुपाप्त्यै यश्चांतर्वेदि यश्च बहि-
र्वेदि ॥ ५ ॥

व्याघ्रचर्मणास्तृणान्युत्तरलोम्ना प्रार्चानधीवेण. क्षत्रं वा एत-
दारण्यानां पशूनां यद्व्याघ्रः क्षत्रं राज्ञ्यः क्षत्रेणैव तत्क्षत्रं समर्पय-
ति. तां पश्वात्प्रादुर्पविश्वच्यजानु दक्षिणमभिर्मन्त्रयन् उभाभ्यां पा-
णिभ्यामालभ्य. आघ्रत्वा गायत्र्या सयुक्छंदसा रोहतुः सवितोऽणि-
हा सोमो ऽनुष्टुभा बृहस्पतिर्वृहत्या मित्रावरुणौ पंचयंत्रस्त्रिष्टुभा
विश्वे देवा जगत्या तानहमनु राज्याय साम्राज्याय भोज्याय
स्वाराज्याय वैराज्याय पागमेष्ठ्याय राज्याय मादाराज्यायाधिपत्याथ
स्वावश्यायातिष्ठायारोहाभीन्येनामामंदोमारोहेदक्षिणेनाग्ने जानुनाथ
सव्येन तर्त्तादती ॐ चतुरुत्तरेर्वेदेवाश्छंदोभिः सयुग्भूत्वेतां श्रिय-
मारोहन्यस्यामेत एतर्हि प्रतिष्ठिता अग्निर्गायत्र्या सवितोऽणिहा
सोमो ऽनुष्टुभा बृहस्पतिर्वृहत्या मित्रावरुणौ पंचयंत्रस्त्रिष्टुभा
विश्वे देवा जगत्या. ते एते अभ्यनूच्येते अग्नेर्गायत्र्यभवत्सयु-
गेति. कल्पते ह वा अग्ने योगक्षेम उत्तरोत्तरिणां ह श्रियमश्नुते
ऽश्नुते ह प्रजानमिश्वर्यमाधिपत्यं य एवमेता अनु देवता एतामासं
दीमासिर्हान क्षात्रियः सन्नथेनमभिपेक्ष्यन् अपां शांतिं वाचयति.
शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः शिवया तन्वोपस्पृशत त्वचं मे;
सर्वाऽअसीऽरप्सुपदो हुवे वो मायि वचो बलमांजो निधनेति.
नेतस्याभिषिपिचानस्याशांता आपो वीर्यं निर्हणन्निति ॥ ६ ॥

अथैनमुदुंबरशाखामंतर्ध्याभिषिचतीमा आपः शिवतमा इमाः

सर्वस्य भेषजीः; इमा राष्ट्रस्य वर्धनीरिमा राष्ट्रभृतो ऽमृताः; याभि-
रिद्रमभ्यपिचत्प्रजापतिः सोमं राजानं वरुणं यमं मनुं ताभिरिद्रि-
रभिपिचामि त्वामहं. राज्ञां त्वमधिराजो भवेह; महान्तं त्वा महीनां
सम्राजं चर्षणीनां देवी जनिच्यजीजनद् भद्रा जनिच्यजीजनद् देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामंश्वरेजसा
सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिपिचामि बलाय श्रियै यशसे उन्नादाय-
भूरिति य इच्छेदिममेव पत्यन्नमद्यादित्यथ य इच्छेद्विपुरुषं भूर्भुव-
इत्यथ य इच्छेन्विपुरुषं वा उपतिमं वा भूर्भुवः स्वरिति तत्त्वैक
आहुः, सर्वातिर्वा एषा यदंता व्याहनयो अतिसर्वेण हास्य परस्मै
कृतं भवतीति तमेतेनाभिपिचं देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनो-
र्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामंश्वरेजसा सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभि-
पिचामि बलाय श्रियै यशसे उन्नादायति. तद् पुनः परिचक्षतं
यदसर्वेण वाचा अभिपिक्तो भवतीत्यरो ह तु पुरायुषः प्रेतोरिति
ह स्माह सत्यकामो जाबालो यमेतामिव्याहतिभिर्नाभिपिचतीति-
श्वरो. ह सर्वमायुरेतोः सर्वमामोद्विजयेनेत्यु ह स्माहोद्दालक आरु-
णिर्यमेतामिव्याहतिभिर्नाभिपिचतीति. तमेतेनैवाभिपिचं देवस्य
त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामंश्वरेजसा
सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिपिचामि बलाय श्रियै यशसे
उन्नादाय भूर्भुवः स्वरित्यथैतानि ह वै क्षत्रियादीजानाद् व्युक्ता-
नानि भवन्ति. ब्रह्म क्षत्रे उर्गन्नाद्यमपामोषधीनां रसो ब्रम्हवर्चस-
मिरा पुष्टिः प्रजातिः क्षत्ररूपं. तदथो अन्नस्य रस ओषधीनां
क्षत्रं प्रतिष्ठा तद्यदेवामृ पुरस्तादाहुती जुहोति तदस्मिन्ब्रम्ह क्षत्रे
दधाति ॥ ७ ॥

अथ यदौदुंबरासंदी भवत्यौदुंबरश्चमस उदुंबरशाखोर्वा

१९८ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. ८, ९.

अन्नाद्यमुदुंबर उर्जमेवास्मिस्तदन्नाद्यं दधात्यथ यदधि मधु घृतं
भवत्यपांस ओषधीनां रसो ऽतामेवास्मिस्तदोषधीनां रसं दधात्यथ
यदातपवर्ष्या आपा भवन्ति. तेजश्च ह वै ब्रम्हवर्चसं चातपवर्ष्या
आपस्तेज एवास्मिस्तद्ब्रम्हवर्चसं च दधात्यथ यच्छष्पाणि च
तोक्मानिच भवन्ताराथै तत्पुष्ट्यै रूपमथो प्रजाप्या इरामेवास्मि-
स्तपुष्टि दधान्यथो प्रजातिमथ यत्सुरा भवति क्षत्ररूपं; तदथो
अन्नस्य रसः क्षत्ररूपमेवास्मिस्तदधान्यथो अन्नस्य रसमथ यदूर्वा
भवति क्षत्रं वा एतदोषधीनां यदूर्वा क्षत्रं राज्ञ्यो नितत इव
हीह क्षत्रियो गंधू वसन् भवति प्रतिष्ठित इव नितनेव दूर्वा-
रोधैर्भूम्यां प्रतिष्ठितेव तयदूर्वा भवत्योषधीनामेवास्मिस्तक्षत्र दधा-
त्यथो प्रतिष्ठामंतानि ह वै यान्यस्मादीजानाद् व्युत्क्रांतानि भवन्ति,
अथैवास्मिस्तदधाति. तैरेनैतं तत्समर्धयत्यथारौ मुराधंसं हत
आदधाति. स्वादिष्ठया मर्दय्या पवस्व सोम धारया इंद्राय पात्रे
मुन इत्याधाय शान्तिं च यति. नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं
मा संमृक्षथां परमे वामनि. मुरा त्वमसि शुष्मिणी सोम एष
राजा मेनं हिंसिष्टं. स्वां योनिमाविशंतान्निति सोमपीथस्य चैषा
मुरापीथस्य च व्यावृत्तिः पीत्वायं शान्तिं मन्येत तस्मा एनां प्रय-
च्छंत्तन्नि मित्रस्य रूपं. मित्र एवैनां तदंततः प्रतिष्ठापयित
तथा हि मित्रे प्रतिनिष्ठति प्रतिनिष्ठति य एवं वेद ॥ ८ ॥

अयोदुंबरशास्त्राभिप्रत्यवरोहल्यूर्वा अन्नाद्यमुदुंबर उर्जमेव
तदन्नाद्यमभिप्रत्यवरोहल्यूर्वा ताक्षीनां भूमौ पादौ प्रतिष्ठाय
प्रत्यवरोहमाह, प्रतिनिष्ठामि यावापृथिव्योः, प्रतिनिष्ठामि प्राणा-
पानयोः, प्रतिनिष्ठाम्यहोरात्रयोः, प्रतिनिष्ठाम्यन्नपानयोः, प्रति ब्र-
म्हन्प्रति क्षत्रे प्रयेषु त्रिषु लोकेषु तिष्ठामोत्यंततः सर्वेणात्मना

प्रतितिष्ठति. सर्वस्मिन् ह वा एतस्मिन् प्रतितिष्ठत्युत्तरोत्तरिणीं ह
 श्रियमश्नुते उश्नुते ह प्रजानमैश्वर्यमाधिपत्यं य एवमेतेन पुनर-
 भिप्रेकेणामिषिक्तः क्षत्रियः प्रत्यवरोहत्येतेन प्रत्यवरोहेण. प्रत्यव-
 रूढ्योपस्थं कृत्वा प्राङ्मार्गानां; नमो ब्रम्हणे नमो ब्रम्हणे नमो
 ब्रम्हण इति त्रिभृत्वा ब्रम्हणे नमस्कृत्य वरं ददामि. जित्या
 अभिजित्ये विजित्ये संजित्या इति वाचं विमृजते. स यन्नमो
 ब्रम्हणे नमो ब्रम्हणे नमो ब्रम्हण इति त्रिभृत्वा ब्रम्हणे नमस्क-
 रति ब्रम्हण एव तन्मन्त्रं वज्रोक्तं तथैव वै ब्रम्हणः क्षत्रं वशमे-
 ति तद्वाप्तुं समृन्त्यं तद्वास्वदाहामिन् वीरो जायते. उप यद्वरं
 ददामि जित्या अभिजित्ये विजित्ये संजित्या इति वाचं विमृ-
 जत. एतेह वाचां जिते यद्वदामीत्याह यदेव वाचो जिताः ३
 तन्म इदमनुकर्म संनिष्ठाता इति विमृज्य वाचमुपात्थायाहवनीये
 समिधमभ्यादधाति. समिदग्निं सम्येक्षेद्विद्येण वीर्येण स्वाहेतीद्वि-
 येणैव तद्वीर्येणात्मानमंततः समर्धय-याधाय समिव त्रीणि पदानि
 प्राङ्मुदङ्मुक्तामति. कृत्स्निरसि दिशां मयि देवेभ्यः कल्पत, कल्पतां मे
 योगक्षेमो उभयं मे अस्त्वित्यपराजितां दिशमुपतिष्ठते जितस्येवापुनः
 पूजायाय तत्तद्विती ३ ॥ ९ ॥

देवासुरा वा एषु लोकेषु संयेतिरे. त एतस्यां प्राच्यां दिशि
 येतिरे तांस्ततो असुरा अजयंस्तं दक्षिणस्यां दिशि येतिरे. तास्ततो
 असुरा अजयंस्तं प्रतीच्यां दिशि येतिरे तांस्ततो असुरा अज-
 यंस्त उदीच्यां दिशि येतिरे. तांस्ततो असुरा अजयंस्त एत-
 स्मिन्नवांतरदेशे येतिरे य एष प्राङ्मुदङ्मुक्ते ह ततो जिग्युस्ते यदि
 क्षत्रिय उपधावेत्सेनयोः समायन्योगतथा मे कुरु यथाहमिमां
 सेनां जयानीति स यदि तथेति ब्रूयाद् वनस्पते वीदंगो हि भूया

इत्यस्य रथोपस्थमभिमुखं यैर्न ब्रूयादातिष्ठस्वैतां ते दिशमभिमुखः
 सन्नत्थो रथो अभिप्रवर्ततां. स उदङ् स प्रत्यङ् स दक्षिणा स प्राङ्
 सो अभ्यभिन्नमिति; अभीवर्तेन हविष्यं वै न मावर्तयेदथैनमन्त्रीक्षेता
 प्रतिरथेन शामेन सौपर्णेनिति. जयति ह तां सेनां यद्यु वा एनमु-
 पधावेत्संग्रामं संयतिष्यमाणस्तथा मे कुरु यथा अहमिमं संग्रामं
 संजयानीत्येतस्यामेवैनं दिशि यातयेज्जयति ह तं संग्रामं यद्यु वा
 एनमुपधावेदप्रादपरुष्यमानस्तथा मे कुरु यथा अहमिदं प्राष्टं पुनर-
 वगच्छानीत्येतामेवैनं दिशमुपनिर्गमयेत्तथा ह प्राष्टं पुनरवगच्छ-
 त्युपस्थायामित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन् गृहानभ्येत्य. अप प्राच इन्द्र
 विश्वं अभित्रानिति सर्वतो हारम अनभिन्नमभयं भवत्युत्तरोत्तरिणीं
 ह श्रियमश्नुते उश्नुते ह प्रजानामैश्वर्यमाभिपन्नं य एवंमेताम-
 मित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन् गृहानभ्येत्येत्य गृहान् पश्चाद्ब्रह्मस्यामेरुप
 विष्टायान्धारव्याय ऋत्विगंततः कंसेन चतुर्गृहीतारितस्त आज्या-
 हुतीरैद्रीः प्रपदं जुहोन्यनार्त्या अरिष्ट्या अज्यान्या अभयाय ॥ १० ॥

पर्युपु प्रधन्व वाजसातये परिवृत्राभूर्ब्रह्म प्राणममृतं प्रपद्यते,
 अयमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये; सह प्रजया सह पशुभिर्णि म-
 क्षणिर्द्विपस्तरध्या ऋणया न ईयसे स्वाहा. अनु हि त्वा मुतं सोममु-
 दामासि महे समभुवो ब्रह्म प्राणममृतं प्रपद्यते अयमसौ शर्म वर्मा-
 भयं स्वस्तये सह प्रजया सह पशुभिर्यं राज्यं वाजां अभिपवमान प्रगाह-
 से स्वाहा. अजीजनो हि पवमान सूर्यं विधारे श स्वर्ब्रह्म
 प्राणममृतं प्रपद्यते अयमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये. सह प्रजया
 सह पशुभिः क्मना पयो गोजीरया रंहमाणः पुरंध्या स्वाहेत्यनार्तो
 ह वा अरिष्टो उज्जीतः सर्वतो गुणस्त्वय्यै विद्यायै रूपेण सर्वा
 दिशो उजु संचरत्यैद्रे लोके प्रतिष्ठितो. यस्मा एता ऋत्विगंततः

कसन चतुर्गृहीतास्तिस्व आज्याहुतैरेंद्रीः प्रपदं जुहोव्यथातितः
प्रजातिमाशास्ते गवामश्वानां पुरुषाणामिह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा,
इह पुरुषाः; इहो महस्वदक्षिणा वीरस्वाता निर्पादात्विति बहुरह वै
प्रजया पशुभिर्भवाति य एवमेतामंतवः प्रजातिमाशास्ते गवामश्वानां
पुरुषाणामेव ह वाव क्षत्रियो विकृष्टो यमंवंविदो याजयंत्यथ
हतं व्येव कर्षते यथा ह वा इदं निपादा वा संलगा वा पाप-
कृता वा वित्तवतं पुरुषमग्न्ये गृहीत्वा कर्त्तमन्वस्य वित्तमादाय
द्रव्येवमेव त कर्त्तव्यं यजमानं कर्त्तमन्वस्य वित्तमादाय द्रव्यंति,
यमंवंविदो याजयंत्येतेन्य स्म वै तद्विद्वानाह जनमेजयः पारिक्षित
एवंविदं हि वै मामेवंविदो याजयति, तस्मादहं जयाम्यभीत्वरीं
सेना जयाम्यभीत्वरीं सेनया न मा दिव्या न मानुष्य इषव ऋच्छं
येष्यामि सर्वमायुः सर्वभूमिर्भविष्यामीति न ह वा एनं दिव्या न
मानुष्य इषव ऋच्छंत्येति सर्वमायुः सर्वभूमिर्भवाति यमंवंविदो
याजयति याजयति ॥ ११ ॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे अष्टमपांचिकायां द्विती-
या अध्यायः ॥ २ ॥

अथात ऐंद्रो महाभिषेकस्ते देवा अब्रुवन्त्सप्रजापतिका, अयं
वै देवानामोजष्ठो बलिष्ठः सहिष्ठः सत्तमः पारयिष्णुतप्र इममे-
वाभिषिचामहा इति तथेति तद्वैतदिद्रमेव तस्या एतामासंदीं सम-
भरन्नृचं नाम तरये बृहच्च रथंतरं च पूर्वीं पादावकुर्वन्वैरूपं च
पैराजं चापरीं शाकरैरेवं शीर्षण्ये; नौधसे च कालेयं चानूच्ये; ऋचः
पार्चीनातानात्सामानि तिरश्चीनवायान्यजूंष्यतीकाशान्यश आस्त-
रणं श्रियमुपवर्हणं तस्यै सविता च बृहस्पतिश्च पूर्वीं पादावधा-
रयतां वायुश्च पूषाचापरी मित्रावरुणौ शीर्षण्ये आश्विनावनूच्ये स
एतामासंदीमारोहद्वसवस्वा गायत्रेण छंदसा त्रिवृता स्तोमेन

२०२ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १२, १३.

रथंतरेण साम्ना रोहंतु; तानन्वारोहामि साम्नाज्याय; रुद्रास्वा
त्रैष्टुभेन छंदसा पंचदशेन स्तोमेन बृहता साम्ना रोहंतु. तानन्वा-
हामि भौज्यायादित्यास्वा जागतेन छंदसा सप्तदशेन स्तोमेन
वैरूपेण साम्ना रोहंतु. तानन्वारोहामि स्वराज्याय विश्वे त्वा देवा
अनुष्टुभेन छंदसैकविंशेन स्तोमेन वैराजेन साम्ना रोहंतु तानन्वा-
रोहामि वैराज्याय. साध्या त्वाप्याश्च देवाः पांक्तेन छंदसा त्रिंशेन
स्तोमेन शक्तेरेण साम्ना रोहंतु. तानन्वारोहामि राज्याय. मरुतश्च
त्वागिरसश्च देवा अति छंदसा छंदसा त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन रेवतेन
साम्ना रोहंतु. तानन्वारोहामि पारमेष्ठ्याय माहाराज्यायाधिपत्याय
स्वावश्याय. निष्टायारोहामि त्वेतामासंदीमारोहत्तमे तस्यामासंद्यामा-
सीने विश्वे देवा अब्रुवन्न वा अनभ्युक्कुष्ट इदं वीर्यं कुरुमहेत्य-
भ्येनमुक्क्रोशमिति तथेति. तं विश्वे देवा अभ्युदक्रोशन्निमं देवा अभ्यु-
दक्रोशत सम्राजं साम्राज्यं भोजं भोजपितरं स्वराजं स्वाराज्यं
विराजं वैराज्यं राजानं राजपितरं परमेष्ठिनं पारमेष्ठ्यं. क्षत्रमजनि
क्षत्रियो ऽजनि विश्वस्य भूतस्वाधिपतिरजनि विश्वामत्ता ऽजनि पुरा
भेत्ता ऽजन्यसुराणां हंता ऽजनि ब्रह्मणो गोप्ता ऽजनि धर्मस्य गोप्ता
ऽजनीति तमभ्युक्कुष्टं प्रजापतिरभिपेक्ष्यन्नेतयर्चाभिर्मन्त्रयत ॥१२॥

निपसाद धृनव्रता वरुणः परत्यास्वा साम्नाज्याय भौज्याय
स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय माहाराज्यायाधिप-
त्याय स्वावश्यायातिष्ठाय मुंक्रतुरिति तमेतस्यामासंद्यामासीने
प्रजापतिः पुरस्तात्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुख औदुंबरीद्रिया शाश्वत्या सपला-
शया जातरूपमयेन च पवित्रेणातर्ध्याभ्यर्षिचद्; इमा आपः शिव-
तमा इत्येतेन तृचेन. देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरित्येता-
भिश्च व्याहृतिभिः ॥ १३ ॥

अथैनं प्राच्यां दिशि वसवो देवा षड्भिश्चैव पंचविंशैरहो-
भिरभ्यपिचन्नेतेन च तृचनैतेन च यजुषा एतामिश्च व्याहृतिभिः
साम्राज्याय. तस्मादेतस्यां प्राच्यां दिशि ये केच प्राच्यानां राजानः
साम्राज्यायैव ते उभिषिच्यन्ते सम्राट्स्वित्येनानभिषिक्तानाचक्षते
एतामेव देवानां विहितमन्त्र्येन दक्षिणस्यां दिशि रुद्रा देवा
षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यपिचन्नेतेन च तृचनैतेन च
यजुषा एतामिश्च व्याहृतिभिर्भ्याज्याय. तस्मादेतस्यां दक्षिणस्यां दिशि
ये केच सन्वता राजानो भोज्यायैव ते उभिषिच्यन्ते भोज्ये-
नानभिषिक्तानाचक्षते एतामेव देवानां विहितमन्त्र्येन प्रतिच्यां दिश्या-
दिभ्यां देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यपिचन्नेतेन च तृचनैतेन
च यजुषा एतामिश्च व्याहृतिभिः स्वाराज्याय. तस्मादेतस्यां प्रती-
च्यां दिशि ये केच प्रतीच्यानां राजानो ये आच्यानां स्वाराज्या-
यैव ते उभिषिच्यन्ते स्वर्गात्स्वित्येनानभिषिक्तानाचक्षते. एतामेव देवानां
विहितमन्त्र्येन मुदीच्यां दिशि विश्वे देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहो
भिरभ्यपिचन्नेतेन च तृचनैतेन च यजुषा एतामिश्च व्याहृतिभिर्वैराज्याय
तस्मादेतस्यामुदीच्यां दिशि ये केच परेण हिमवतं जन-
पदा उत्तरकुरुव उत्तरमद्रा इति वैराज्यायैव ते उभिषिच्यन्ते.
विराट्स्वित्येनानभिषिक्तानाचक्षते एतामेव देवानां विहितमन्त्र्ये-
न मरुतां ध्रुवायां मध्यमायां प्रतिष्ठायां दिशि साध्याश्चाप्याश्च
देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभ्यपिचन्नेतेन तृचनैतेन च
यजुषा एतामिश्च व्याहृतिभिर्भ्याज्याय. तस्मादेतस्यां ध्रुवायां मध्यमायां
प्रतिष्ठायां दिशि ये केच कुरुपंचालानां राजानः सवशोशी-
नराणां राज्यायैव ते उभिषिच्यन्ते. राजेत्येनानभिषिक्तानाच-
क्षते एतामेव देवानां विहितमन्त्र्येनां ऊर्ध्वायां दिशि मरुत-

२०८ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १४, १५.

श्वागिरसश्च देवाः पङ्क्तिश्चैव पञ्चविंशैरहोभिरभ्यर्चयेत्ते-
नच तृचंभैरेनच यजुंषेतामिश्च व्याहृतिभिः पारमेष्ठ्याय
माहागज्यायाभिन्याय स्वागज्यायातिष्ठायैति. स परमेष्ठीप्राजापत्यो
भवत्स एतेन महाभिषेकेणाभिषिक्त इन्द्रः सर्वा जित्तीरज्यन्सर्वा
लोकानविन्दस्सर्वेषां देवानां श्रेष्ठ्यमनिष्ठां परमतामगच्छन्साम्राज्यं
भौज्यं स्वराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमभिन्याय
जिवाग्निं लोकं स्वयंभुः स्वराज्यमृतां अर्पित्यन्वये लोकं
सर्वान्कामानाप्या अमृतः समभवत्समभवत् ॥१४॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे
अष्टमपंचिकायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

स य इच्छेदवैविक्षत्रियमयं सर्वा जित्तीरज्येतायं सर्वान्
कान्विन्देतायं सर्वेषां राजां श्रेष्ठ्यमनिष्ठां परमता गच्छेत् साम्राज्यं
भौज्यं स्वराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं माहाराज्यमभिन्याय
समन्तपथाया स्यान्सर्वभौमः सार्वभुप आतादापरार्धावृथिवी
समुद्रपर्यन्ताया एकराज्यं तमेतन्निन्देण महाभिषेकेण क्षत्रियं
शाययित्वा अभिषिच्येद्यां च राज्ञामजायेथा यां च प्रेतामि तदुभय
मन्तरेणैष्टापूर्त्तं ते लोकं सुकृतमायुः प्रजा वृंज्यायं यदि मे द्रुह्येयमिति स
य इच्छेदवैविक्षत्रियोऽहं सर्वा जित्तीरज्येयमहं सर्वान्
लोकान्विन्देयमहं सर्वेषां राजां श्रेष्ठ्यमनिष्ठां परमता गच्छेयं
साम्राज्यं भौज्यं स्वराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं राज्यं
माहाराज्यमभिन्यायमहं समन्तपथाया स्या सार्वभौमः सार्वभुप
आतादापरार्धावृथिव्यै समुद्रपर्यन्ताया एकराज्यं स न
विचिकिंसेत्स ब्रूयात्स ह श्रद्धया यां च राज्ञामजायेऽहं यां च प्रेता
मि तदुभयमन्तरेणैष्टापूर्त्तं मे लोकं सुकृतमायुः प्रजा
वृंज्या यदि ते द्रुह्येयमिति ॥ १५ ॥

ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १६, १७. २०५

अथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टयानि वानस्पत्यानि संभरत नैयग्रोधा-
न्यौदुंबराण्याश्वत्थानि प्लाक्षणीति क्षत्रं वा एतद्वनस्पतीनां यन्न्य-
ग्रोधो. यन्नैयग्रोधानि संभरति, क्षत्रमेवास्मिस्तदधाति. भौज्यं वा
एतद्वनस्पतीनां यदुदुंबरो. यदौदुंबराणि संभरति भौज्यमेवा-
स्मिस्तदधाति. साम्राज्यं वा एतद्वनस्पतीनां यदश्वत्थो; यदाश्व-
त्थानि संभरति साम्राज्यमेवास्मिस्तदधाति. स्वाराज्यं च ह वा
एतद्वैराज्यं च वनस्पतीनां यत्प्लक्षो. यत्प्लाक्षानि संभरति स्वाराज्य-
वैराज्ये एवास्मिस्तदधात्यथ ततो ब्रूयाच्चतुष्टयान्यौषधानि
संभरत तोक्मकृतानि व्रीहीणां महाव्रीहीणां प्रियंगूनां यवानामिति
क्षत्रं वा एतदोषधीनां यद् व्रीहयो. यद् व्रीहीणां तोक्म संभरति
क्षत्रमेवास्मिस्तदधाति. साम्राज्यं वा एतदोषधीनां यन्महाव्री-
हयो. यन्महाव्रीहीणां तोक्म संभरति साम्राज्यमेवास्मिस्तदधाति.
भौज्यं वा एतदोषधीनां यन्प्रियंगवो. यन्प्रियंगूनां तोक्म संभरति
भौज्यमेवास्मिस्तदधाति. सैनान्यं वा एतदोषधीनां यद्यवा यद्य-
वानां तोक्म संभरति सैनान्यमेवास्मिस्तदधाति ॥ १६ ॥

अथास्मा औदुंबरीमासं दी संभरति. तस्या उक्तं ब्राह्मणमौ-
दुंबरश्चमसो वा पात्री औदुंबरशाखा तानेतान्संभारान्संभृत्यौदुंबर्यो
पात्र्यां वा चमसे वा समावेपेयुस्तेषु समोषेषु दधि मधु सर्पिरातपवर्ष्या
आपोऽभ्यानीय प्रतिष्ठाप्येतानासंदीमभिमंत्रयेत; बृहच्च ते रथंतरंच
पूर्वां पादौ भवतां; वैरूपंच वैराजं चापरी; शाक्ररैवते शीर्षण्ये;
नौधसंच काल्ये चानूच्ये. ऋचः प्राचीनातन्नाः सामानि तिरश्ची-
नवाया यजुष्यतीकाशा यश आस्तरणं श्रीरूपवर्हणं; सविता च
ते बृहस्पतिश्च पूर्वां पादौ धारयतां; वायुश्च पूषा चापरी मित्राव-
रुणौ शीर्षण्ये अश्विनावनूच्ये इत्यथैनमेतामासंदीमारोहयेद्वसवस्त्वा

२०६ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १७, १८.

गायत्रेण छंदसा त्रिवृता स्तोमेन रथंतरेण साम्ना रोहंतु; तानन्वा-
रोह साम्नाज्याय. रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन छंदसा पंचदशेन स्तोमेन
बृहता साम्ना रोहंतु तानन्वारोह भौज्याय. आदित्यास्त्वा जागतेन
छंदसा सप्तदशेन स्तोमेन वैरूपेण साम्ना रोहंतु तानन्वारोह स्वा-
राज्याय. विश्वे त्वा देवा आनुष्टुभेन छंदसैकविंशेन स्तोमेन वैरा-
बेन साम्ना रोहंतु तानन्वारोह वैराज्याय. मरुतश्च त्वागिरसश्च
देवा अतिछंदसा छंदसा त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन रैवतंन साम्ना रोहंतु
तानन्वारोह पारमेष्ठ्याय. साध्याश्च त्वाप्याश्च देवाः पाङ्क्तंन
छंदसा त्रिणवेन स्तोमेन शक्रेण साम्ना रोहंतु तानन्वारोह
सिज्याय माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायारोहैव्येतामा-
संदीमारोहयेत्तमेतस्यामासंधामासीनं राजकर्तारो वृयुर्न वा अन-
भ्युक्लुष्टः क्षत्रियो वीर्यं कर्तुमर्हत्यभ्येगमुन्क्रोशमिति तथेति तं राज-
कर्तारो अभ्युक्क्रोशंतीमं जना अभ्युक्क्रोशत सम्राजं साम्राज्यं
भोजं भोजपितरं स्वराजं स्वराज्यं विराजं वैराज्यं परमंष्ठिनं
पारमेष्ठ्यं राजानं राजपितरं क्षत्रमजनि क्षत्रियो ऽजनि विश्वस्य
भूतस्याधिपतिरजनि विश्वामत्ताऽजन्यमित्राणां हंताऽजनिब्राह्मणाना
गोप्ता ऽजनि धर्मस्य गोप्ता ऽजनाति तमभ्युक्लुष्टमंवेदभिषेक्ष्यन्ने-
तयर्चा अभिमंत्रयेत ॥ १७ ॥

निषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्यास्वा साम्नाज्याय भौज्याय
स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय राज्याय माहाराज्यायाधिप-
त्याय स्वावश्यायातिष्ठाय सुक्रतुरिति तमेतस्यामासीनमंवेदितपुरस्ता-
त्तिष्ठन्मृत्युङ्मुख औदुंबर्याद्रया शाखया सपलाशया जातरूपम-
येनच पवित्रेणांतर्भायाभिषिचतीमा आपः शिवतमा इत्येतेन तृचेन
देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरित्येताभिश्च व्याहृतिभिः ॥ १८ ॥

ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. १९, २०. २०७

प्राच्यां त्वा दिशि वसवो देवा षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषि-
चंत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः साम्राज्याय-
दक्षिणस्यां त्वा दिशि रुद्रा देवा षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभि-
षिचंत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिर्मौज्याय. प्रतीच्यां
त्वा दिश्यादित्या देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिचंत्वेतेन
च तृचनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः स्वाराज्यायोदीच्यां त्वा दि-
शि विश्वे देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिचंत्वेतेन च तृचनैतेन
च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिर्वैराज्यायोर्ध्यायां त्वादिशि मरुतश्चाग्नि-
रसश्च देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिरभिषिचंत्वेतेन च तृचनैतेन
च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभिः पारमेध्यायास्यां त्वाधुवायां मध्यमायां
प्रतिष्ठायां दिशि साध्याश्चाप्याश्च देवाः षड्भिश्चैव पंचविंशैरहोभिर-
भिषिचंत्वेतेन च तृचनैतेन च यजुषैताभिश्च व्याहृतिभि राराज्याय
माहाराज्यायाधिपत्याय स्वावश्यायातिष्ठायेति स परमेष्ठी प्राज्णपत्यो
भवति स एतैर्नद्रेण महाभिषेकेणाभिषिक्तः क्षत्रियः सर्वा जित्ति-
र्जयति सर्वान् लोकान्विदति सर्वेषां राज्ञां श्रेष्ठ्यप्रतिष्ठां पर-
मतां गच्छति साम्राज्यं भौज्यं स्वाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं
राज्यं माहाराज्यमाधिपत्यं जित्वास्मिन्लोके स्वयंभूः स्वराज्य-
मृतो ऽमुष्मिन्स्वर्गे लोके सर्वान्कामानाप्त्वा ऽमृतः संभवति यमेते-
नद्रेण महाभिषेकेण क्षत्रियं शापयित्वा ऽभिषिचति ॥ १९ ॥

इंद्रियं वा एतदस्मिन् लोके यदधि यदध्ना ऽभिषिचति इंद्रिय-
मेवास्मिन्स्तदधाति. रसो वा एष ओषधिवनस्पतिषु यन्मधु
यन्मध्वाभिषिचति रसमेवास्मिन्स्तदधाति. तेजो वा एतत्पगूनां
यद् घृतं यद् घृतेनाभिषिचति तेज एवास्मिन्स्तदधात्यमृतं
वा एतदस्मिन् लोके यदापो यदद्विरभिषिचत्यमृतत्वमे-

१०८ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. २०, २१.

वास्मिंस्तदधाति. सो अभिषिक्तो अभिषेक्त्वे ब्राह्मणाय हिरण्यं दद्यात्सहस्रं दद्यात्क्षेत्रं चतुष्पादद्यादथाप्यादुरसंख्यातमेवापरिमितं दद्यादपरिमितो वै क्षत्रियो अपरमितस्यावरुध्या इत्यथास्मै मुराकंसं हस्त आदधाति. स्वादिष्ठया मदिष्ठया पवस्व सोमधारया इंद्राय पातवे सुत इति; तां पिबेद्यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य यदिद्रो अपिबन्च्छचीभिः इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि. अभि त्वा वृषभा मुते सुतं सृजामि पातये तृणा व्यश्रुही मदमिति यो ह वाव सोमपीथः मुरायां प्रविष्टः सहेव तैर्नद्रेण महाभिपेकेणाभिषिक्तस्य क्षत्रियस्य भक्षितो भवति न मुरा तां पीत्वा अभिमंत्रयेत्तपाम सोमं शत्रो भवेति तद्यथैवाऽदः प्रियः पुत्रः पितरं प्रिया वा जाया पतिं सुखं शिवमुपसृगन्वाविस्वस एवं हैवैतैर्नद्रेण महाभिपेकेणाभिषिक्तस्य क्षात्रियस्य मुरा वा सोमो वा अन्यद्वात्राद्यं सुखं शिवमुपसृगन्वाविस्वसः ॥ २० ॥

एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिपेकेण तुरः कवपेयो जनमेजयं पारिक्षितमभिषिषेच. तस्मादु जनमेजयः पारिक्षितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन् परीयायाश्चेन च मेध्येनेजे, तदेवाभिषज्जगत्था गीयते. आसंदीवति धान्यादं रुक्मिणं हरितस्त्रजं, अश्वं बबंश्च सारंगं देवेभ्यो जनमेजय इत्येतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिपेकेण च्यवनां भार्गवः शार्यातं मानवमभिषिषेच. तस्मादु शार्यातो मानवः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्चेन च मेध्येनेजे. देवानां हापि सत्रे गृहपतिरसितेन ह वा ऐंद्रेण महाभिपेकेण सोमः शुष्मा वाजरत्नायनः शतानीकं सात्राजितमभिषिषेच. तस्मादु शतानीकः सात्राजितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्चेन

ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका-२१, २२. २०९

च मेध्येनेज. एतेन ह वा ऐंरेण महाभिषेकेण पर्वततारदावांवा-
 ष्टयमभिषिषिचतुस्तस्माद्वाष्टयः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्प-
 रीयायाश्चेन च मेध्येनेज एतेन ह वा ऐंरेण महाभिषेकेण
 पर्वततारदौ युधांश्चेष्टिमौघ्रत्तेन्यमभिषिषिचतुस्तस्मादु युधां-
 श्चेष्टिमौघ्रत्तेन्यः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन् परीयायाश्चेन
 च मेध्येनेज. एतेन ह वा ऐंरेण महाभिषेकेण कश्यपो विश्वक-
 र्माभौवनवर्माभौवः तस्मादु विश्वकर्मा भौवनः समंतं
 सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्चेन च मेध्येनेजे. भूमिर्ह जगावि-
 त्पुटाहर्गति. न मा मर्याः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मान् भौवन
 मां विदामिथ; मिमंसे उहं सलिलस्य मध्ये मां वस्त एष
 कश्यपायाम संगर इत्येनेन ह वा ऐंरेण महाभिषेकेण वसिष्ठः
 सुदामं पञ्जवमभिषिषेच. तस्मादु सुदाः पञ्जवनः समंतं सर्वतः
 पृथिवीं जयन्परीयायाश्चेन च मेध्येनेज. एतेन ह वा ऐंरेण
 महाभिषेकेण संवर्त आगिरसो भरुत्तमाविक्षितमभिषिषेच. तस्मा-
 द्गुरुत्त आर्विक्षितः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन् परीयायाश्चेन च
 मेध्येनेजे. तदप्येष श्लोको अभिगीतो, मरुतः परिवेष्टारो मरु-
 त्तस्यावसन् गृहे आर्विक्षितस्य काममंषिंश्च देवाः सभासद
 इति ॥ २१ ॥

एतेन ह वा ऐंरेण महाभिषेकेणोदमय आत्रेयौगमभिषिषेच.
 तस्मादंगः समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायाश्चेन च मेध्येनेजे.
 स होवाचालोपांगो दशनागसहस्राणि दशदासीसहस्राणि ददामि
 ते ब्राह्मणोप मा अस्मिन् यजे व्हयस्वेति तदप्येते श्लोका अभिगीताः
 याभिर्गोभिर्हृदमयं प्रियमेधा अयाजयन्ः द्वे द्वे सहस्रे वदानामात्रेयो
 मध्यतो ददात्. अष्टाशीति सहस्राणि श्वेतान्वैरोचनो हयान्; प्रष्टी

२१० ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. २२, २३.

निश्चृत्य प्रायच्छदयजमाने पुरोहिते- देशादेशात्समोऽब्धानां सर्वासा-
माढ्यदुहितृणां; दशाददात्सहस्राण्यात्रयो निष्ककंठ्यः. दशनागस-
हस्राणि दत्तात्रयो वचन्नुके; श्रांतः पारिकुटान्मैप्सदानेनांगस्य
ब्राह्मणः. शतं तुभ्यं शतं तुभ्यमिति स्मव प्रतम्यति; सहस्रं
तुभ्यमित्युक्ता प्राणान्स्म प्रतिषद्यत इति ॥ २२ ॥

एतेन ह वा ऐंद्रेण महाभिषेकं दीर्घतमामामतेयो भरतं दौष्य-
तिमभिषिचेच. तस्मादु भरतो दौष्यतिः समंतं सर्वतः पृथिवीं
जयन्परीयायावैरुच मध्येरि ज तदप्येते श्लोका अभिगीताः हिर-
प्येन परीवृशन्कृष्णान् शुक्लतं मृगान्; मण्णार भरतो ददाच्छतं
बद्धानि सप्तच. भरतस्यैव दौष्यतेरधिः सचिगुणे चितः; यस्मि-
न्सहस्रं ब्राह्मणा बद्धयो गावि भोजरे. अष्टासप्ततिं भरतो
दौष्यतिर्यमुनामनुः गंगायां वृत्रघ्ने बध्वायं वपंचाशतं हयान् त्रयारिंज-
शच्छतं राजाऽऽवान् बध्वाय मेधवान्; दौष्यतिरन्यगाद्राज्ञा मायां मा-
यावत्तरः. महा कर्म भरतस्य न पूर्णं नापरं जनाः; दिवं मर्त्यं च हस्ता-
भ्यां नंदापुः पव मानवा इत्येते ह वा ऐंद्रं महाभिषेकं बृहदुक्त्य
ऋषिर्दुर्मुखाय पांचालाय प्रोवाच. तस्मादु दुर्मुखः पांचालोऽप राजा
सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्परीयायितं ह वा ऐंद्रं महा-
भिषेकं वासिष्ठः सात्यहव्योऽन्यरातये जानंतपये प्रोवाच. तस्मा-
द्वत्यरातिर्जानंतविरराजा सन्विद्यया समंतं सर्वतः पृथिवीं जयन्-
परीयाय. स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो जैर्षावै समंतं सर्वतः
पृथिवीं महन्मा गमयेति स होवाचात्यरातिर्जानंतपिषदा ब्राह्मणोत्त-
रकुरुन् जयेयमथ त्वमु हैव पृथिव्यै राजा स्याः सेनपतिरेव ते ऽई
स्यामिति स होवाच वासिष्ठः सात्यहव्यो देवक्षेत्रं वै तन्न
वैतन्मत्स्यो जेतुमहत्यद्रुक्षो वै म आ ऽतः इदं दद इति ततो हात्य

रातिं जानंतपिमात्तवीर्यं निःशुक्रमभिन्नतपनः शुष्मिणः शैव्यो
राजा जघान. तस्मादेवंविदुषे ब्राह्मणाद्वैवंचक्रुषे न क्षत्रियो दुह्ये-
न्नेद्राष्ट्रादव पथेयन्नेद्रामप्राणो जहदिति जहदिति ॥ २३ ॥ इत्ये-
तरेयब्राह्मणे अष्टमर्पचिकायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथातः पुरोधाया एव न ह ता अपुरोहितस्य राज्ञो देवा
अन्नमर्दन्ति. तस्माद्राजा उपक्षमाणो ब्राह्मणं पुरोदधीत. देवा मे
अन्नमदन्तिव्यधीन्ता एव स्वर्ग्यान् राजोन्धरन् यन्पुरोहितं. तस्य पुरो-
हित एवाहवनीयो भवति, जाया मह्यव्यः, पुत्रोऽन्नाहार्यपचनः, स
यन्पुरोहिताय करोत्याहवनीय एव तज्जुहोत्यथ यज्जायायै करोति
गाहपत्य एव तज्जुहोत्यथ यपुत्राय करोत्यन्वाहार्यपचन एव
तज्जुहोति. त एनं शान्तवज्रोऽभिहुता अभिधीताः स्वर्गं लोकम-
भिवर्हति क्षत्रं च बलं च राष्ट्रं च विशं च. त एतेनमशांतवज्रो
अभिहुता अभिधीताः स्वर्गं लोकानुरीक्षन्नाच्च बलाच्च राष्ट्राच्च
विशश्चाभिर्षा एव वेदानरः पंक्तो नर्यन्पुरोहितस्तस्य वाच्यैवेका-
मेनिर्भवति पादयोरेका त्वच्येका हृदये एकोपस्थ एका तामिर्ज्वलं-
तीभिर्दीप्यमानाभिष्मोदेति राजानं. स यदाह क भगवो वासीस्तृ-
णान्यस्या आहरतेति तेनास्य तां शमयति या अस्य वाचि मेनि-
र्भवत्यथ यदस्पा उद्धतमानयति पाद्यं तेनास्य तां शमयति या
अस्य पादयोर्मेनिर्भवत्यथ यदंजम कुर्वीति, तेनास्य तां शमयति या
अस्य त्वचि मेनिर्भवत्यथ यदं तंयति तेनास्य तां शमयति या
अस्य हृदये मेनिर्भवत्यथ यदस्मान रुजो वेदममु वसति तेनास्य
तां शमयति या अस्योपस्थे मेनिर्भवति. स एनं शांततनुरभिहुत
अभिधीतः स्वर्गं लोकमभिवर्हति क्षत्रं च बलं च राष्ट्रं च विशं

२१२ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपञ्चिका. २४, २५, २६.

च स एवैनमजातवतुग्नमभिदुतो अनभिधीतः स्वर्गालोकाब्रुदते
क्षत्राच्च ब्रह्माच्च राष्ट्राच्च विगश्च ॥ २४ ॥

अभिर्वा एष वैश्वानरः पञ्चमेनिर्गन्तुरोहितस्ताभी राजानं परि-
गृह्य तिष्ठति समुद्र इव भूमिमनुमन्यस्य राष्ट्रं भवति. तेन
पुराण्युपः प्राणो जगन्त्यावरमं जीवति सर्वमायुर्गतं न पुनर्गम्यते
यस्यैवंवेदान् ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितः क्षत्रेण क्षत्रं जयति
बलेन वरुणशुते यस्यैवंवेदान् ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहित-
स्तस्मै विगः भञ्जानेन सैन्यं वा एक्ष्मन्तो यस्यैवंवेदान् ब्राह्मणो
राष्ट्रगोपः पुरोहितः ॥ २५ ॥

तदप्येनदृषिणे कं. म इमावा प्रतिजन्यानि विश्वा शुभेण
तस्यावभिर्गन्तव्येति सान्ना वै द्विपंतो भ्रातृव्या जन्यानि तानेव
तच्छुभेण वीर्येणाविनिष्ठतिः तृत्स्यानि यः सुभृतं विमर्तीति बृह-
स्पतिर्ह वै देवानां पुरोहितस्तमन्वये मनुष्यराजां पुरोहिता बृह-
स्पतिः यः सुभृतं विमर्तीति यदाह पुरोहितं यः सुभृतं विमर्तीत्येव
तदाह वरुण्येन वंदते पूर्वमाजगिन्यर्वावतिमन्त्रमा एतदाह
स इत्येति सुधित ओकसि स इति गृह्य वा ओकभवेवेव तद्व-
हेषु सुहितो वसति. तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानामित्यन्नं वा
इळाजमेवास्मा एतदूर्जस्तच्छ्वइवति. तस्मै विगः स्वयमेवान-
मत इति राष्ट्रानि वै विगो राष्ट्रार्णवैरेनं तस्मै यमुपनर्मानं यस्मिन्त्र-
म्हा राजनिपूर्णातीति पुरोहितंमैवैतदाह. अपर्णातो जयति स धनानीति
राष्ट्राणि वै धनानि तान्यप्रतीतो जयति. प्रतिजन्यान्युत या स जन्येति
सपत्ना वै द्विपंतो भ्रातृव्या जन्यानि तानप्रतीतो जयति. अवस्येव यो
वरिवः कृणोति इति यदाहावसीयसं यो ऽवसीयः करोतीत्येव

ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. २६, २७, २८. २१३

तदाह ब्रम्हणे राजा तमवन्ति देवा इति पुरोहितमवैतदभि-
वदति ॥ २६ ॥

यो ह वै त्रीणुगोहितास्त्रीन् पुरोधातृन्वेदस ब्राह्मणः पुरोहितः
स वदेत पुरोधाया. अमिर्वाव पुरोहितः पृथिवी पुरोधाता; वायुर्वाव
पुरोहितोऽंरिक्षं पुरोधातादित्यो वाव पुरोहितो द्यौः पुरोधातेषु ह
वै पुरोहितो य एवं वेदाथ सति रोहितो य एवं न वेद. तस्य
राजा मित्रं भवति द्विपंतमावर्धते यस्यैवंविदान्ब्राह्मणो राष्ट्र-
गोपः पुरोहितः क्षेत्रेण क्षेत्रं जयति. बलेन बलमश्नुते यस्यैवं-
विदान्ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितस्तस्मै विगः संजानते संमुखा
एकमनसो यस्यैवंविदान्ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितो. भूर्भुवः
स्वरोमभोऽस्मस्मि स त्वं स त्वमस्यमोऽहं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामा-
हमृक्त्वं तावेह संवहावहे पुराण्यस्मान्महाभयात् तनूरसि, तन्वं मे
पाहि. या ओम्धीः सोमराजीर्वर्हाः यन्त्रिवक्षणाः ता मद्भमस्मि-
न्नासनेऽङ्घ्रिदं गर्भं यच्छत. या ओम्धीः सोमराजीर्विष्टिताः पृथिवी-
मनु; तामयमस्मिन्नासनेऽङ्घ्रिदं गर्भं यच्छत. अरिमन्त्राष्ट्रेऽश्रियमावेश-
याम्यतो देवाः प्रतिपश्याम्याप; दक्षिणं पादमग्नेनिजेऽस्मिन् राष्ट्र
इंद्रियं दधामि; सव्यं पादमग्नेनिजेऽस्मिन् राष्ट्र इंद्रियं वर्धयामि.
पूर्वमन्यमपरमन्यं पादावग्नेनिजे देवा राष्ट्रस्य गुण्या अभयस्याव-
रुध्यै. आगः पादावग्नेजनीद्विपंतं निर्दहतु मे ॥ २७ ॥

अथातो ब्रह्मणः परमरो. यो ह वै ब्रह्मणः परमरो वेद
पर्यंतं द्विपंतो भ्रातृभ्याः परिसपन्ना म्रियंते. यं वै ब्रह्म योऽयं
पवते तमेताः पंचदेवताः परिम्रियंते त्रियुद्धीष्टश्चंद्रमा आदित्यो-
ऽमिर्विशुद्धे त्रियुत्त्वृष्टिभनुप्रविशति सांतर्धीयते. तान्न निर्जानंति
यदा वै म्रियंतं उथांतर्धीयंतं उथैनं न निर्जानंति. स ब्रूयाद्व्युतो

२१४ ऐतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिका. २८

मरणे द्विषन्मे म्रियतां सोऽन्तर्धीयतां तं मा निर्जासिषुरिति क्षिप्रं
 हैवेनं न निर्जानंति. वृष्टिर्वै वृष्ट्वा चंद्रमसमनुप्रविशति सांतर्धीयते
 तान्न निर्जानंति यदा वै म्रियते अथांतर्धीयते अथैनं न निर्जानंति.
 स ब्रूयादृष्टेर्मरणे द्विषन्मे म्रियतां सोऽन्तर्धीयतां तं मा निर्जासिषु-
 रिति क्षिप्रं हैवेनं न निर्जानंति. चंद्रमा वा अमावास्यायामादित्य-
 मनुप्रविशति सोऽन्तर्धीयते तन्न निर्जानंति. यदा वै म्रियते अथांत-
 र्धीयते अथैनं न निर्जानंति स ब्रूयाच्चंद्रमसो मरणे द्विषन्मे म्रियतां
 सोऽन्तर्धीयतां तं मा निर्जासिषुरिति क्षिप्रं हैवेनं न निर्जानंत्यादित्यो
 वा अस्तं यन्नप्रिमनुप्रविशति. सोऽन्तर्धीयते तन्न निर्जानंति यदा वै
 म्रियते अथांतर्धीयते अथैनं न निर्जानंति. स ब्रूयादादित्यस्य मरणे
 द्विषन्मे म्रियतां सोऽन्तर्धीयतां तं मा निर्जासिषुरिति क्षिप्रं हैवेनं
 न निर्जानंत्यभिर्जा उदान्वायुमनुप्रविशति. सोऽन्तर्धीयते तन्न
 निर्जानंति. यदा वै म्रियते अथांतर्धीयते अथैनं न निर्जानंति
 स ब्रूयादग्नेर्मरणे द्विषन्मे म्रियतां सोऽन्तर्धीयतां तं मा निर्जासिषु-
 रिति क्षिप्रं हैवेनं न निर्जानंति. ता वा एता देवता अत एव पुनर्जायते
 वायोरभिर्जायते प्रागात्वि ब्रह्मन्मथ्यमानोऽभिर्जायते. तं दृष्ट्वा ब्रूया-
 दभिर्जायतां मा मेद्विषन् ज्ञन्यत एव पराङ् प्रजिघ्र्यत्वित्यतो हैव पराङ्
 प्रजिघ्र्यत्यग्नेर्वा आदित्यो जायते. तं दृष्ट्वा ब्रूयादादित्यो जायतां मा
 मे द्विषन् ज्ञन्यत एव पराङ् प्रजिघ्र्यत्वित्यतो हैव पराङ् प्रजिघ्र्य-
 त्यादित्यद्वै चंद्रमा जायते. तं दृष्ट्वा ब्रूयाच्चंद्रमा जायतां मा मे
 द्विषन् ज्ञन्यत एव पराङ् प्रजिघ्र्यत्वित्यतो हैव पराङ् प्रजिघ्र्यति
 चंद्रमसो वै वृष्टिर्जायते तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्वृष्टिर्जायतां मा मेद्विषन्
 ज्ञन्यत एव पराङ् प्रजिघ्र्यत्वित्यतो हैव पराङ् प्रजिघ्र्यति वृष्टेर्वै
 विद्युज्जायते तां दृष्ट्वा ब्रूयाद्विद्युज्जायतां मा मेद्विषन् ज्ञन्यत एव

पराङ् प्रजिध्यत्वित्यतो हैव पराङ् प्रजिध्यति. स एष ब्रह्मणः
परिमरस्तमेतं ब्रह्मणः परिमरं मैत्रेयः कौषारवः सुत्वने कैरिशये
भार्गयिणाय राज्ञे प्रोवाच. तं ह पंच राजानः परिमन्नुस्ततः
सुत्वा महज्जगाम. तस्य व्रतं न द्विषतः पूर्वं उपविशेद्यदि तिष्ठंतं
मन्येत तिष्ठेतैव न द्विषतः पूर्वं संविशेद्यद्यासीनं मन्येतासीतै-
व न द्विषतः पूर्वं प्रस्वप्याद्यदि जाग्रतं मन्येत जाग्रियोदवापि
ह यद्यस्याश्म मूर्धा द्विषन् भवति क्षिप्रं हैचैनं स्तृणुते
स्तृणुते॥२८॥ इत्यैतरेयब्राह्मणे अष्टमपंचिकायां पंचमोऽध्यायः॥५॥
इत्यष्टमपंचिका समाप्ता शुभं भवतु ॥

CORRIGENDA.

Page	line	read	instead of
६१	7	संपद्यते	सं पद्यते
६२	5	पापिष्टो	पापिष्टो
६३	3	वैछंस्तं	वै छंस्तं
"	5	वाव न	वा वन
"	10	एव स्वापयो	इव स्वपयो
"	18	किंचनास्तुतं	किंचना स्तुतं
६५	11	निवित्ता	निविता
"	23	पाशादि	पाशानि
६६	23	पृष्ठं	पृष्ठं
६७	3,11	वावातः	वा वाता
"	13	अर्धात्तिष्ठं	अर्धास्तिष्ठं
६८	2	सामोषा	सामोषा
६९	16	भूयोर्धादं	भूयोर्धादं
७०	24	शक्नोत्	शक्नो
७१	9,10	सत्तत्रं	स तत्र
"	23	उपरिष्ठद्	उपरिष्ठाद
७२	9	तेवासास्	ते वासास्
"	24	नानामु	नाना मु

Page	line	read	instead of
७३	10	प्रतिष्ठाया	प्रतिष्ठा या
"	20	सुषु	सुष
७४	2	अपश्यन्नंकृतं	अपश्यं न कृतं
"	9.	पतत्तमे	पततमे
"	24	वास्तुह	वा स्तुह
७६	5	देवाजु	देवा जु
"	10	समानोदर्या	समानोदर्याः
७७	6	राजसा	राजसा
७८	3	ऽनुप्रेत्	नु प्रेत्
८०	8.	गच्छन्नक	गच्छन्नक
८१	9	यदाभ्येत्य	यदाभ्येत्य
"	24	इष्टावांतमे	इष्टावां तमे
८२	9	देवता	देवतो
"	10	सथ्येऽह्न्य	सथ्येह न्य
"	19	वा मे द वा मा वृ	वामेद वामावृ
८४	24	एहू	हू
८६	24	ऽविहतासु	विहतासु
८७	7	ऽयंते	यंते
८९	13	अपिशर्वराणां	अपि शर्वराणां
"	17	यज्ञेऽभिरूपं	यज्ञेभिरूपं
९०	8,9	अतिशंसति	अति शंसति
"	15	इद	इदं.
"	18	यो न	थोन

Page	line	read	instead of
९०	20	गृहपतिः	गृहपातः
९१	18	अश्वतरिरथ ^०	अश्वतरी रथ ^०
„	19	उपस्याग ^०	उपस्यग ^०
९२	10	अतिशस्यो	अति शस्यो
„	16	सयोनिस्वाय	स योनिस्वाय
„	18	अहर्वै	अहव
९३	3	देवीमृ ^० नयारोपाति न	देवीमृ ^० नयारोपातन
„	16	वीरवान्वयं	वीर ^०
„	17	अति य ^०	अतिय ^०
„	18	उतीव वा ^०	उतीववा ^०
९४	16, 20	अहःश	अहश
„	21	समृद्धं	समृद्ध
९५	23	अतिरात्रो वा	अतिरात्रो उवा.
९६	9	पळहेनयं ^०	पळहेनयं ^०
„	12	वै वर्तम ^०	वैवर्तम ^०
९७	17	यथा स्तु ^०	यथास्तु ^०
१००	4	समष्ट्यै	समष्ट्ये
१०१	2	भुञ्जते अथ	भुञ्जतेथ
१०३	2	हतपा ^०	हत पा ^०
१०४	16	सन्न्युध्य	स न्युध्य
१०५	8	उपानसाव ^०	उपान साव ^०
„	20-21	पृष्ठानि	पृष्ठानि
106	10	वराणि	वराणि

Page	line	read	instead of
१०८	20	पृष्टं	पृष्ठं
१०९	13	संशयत्	संशयत्
११२	6	एवं	एतं
११८	9	यथाययम्	यथा यथ
१२३	16	शक्तिर्नामि	शक्तिर्नामि
"	23	वृद्धत	वृद्धत
१२५	9	एभि	एभि
१३२	20	चतुर्हो	चतुर्हो
१३८	2	अनेन सम	अनेन सम
१३८	3	अप स	अपस
१४४	5, 6	अनुवप	अनु वप
१५१	10	वोदष्टे	वोदष्टे
१५२	23	अभिष्टोम	अभिष्टोमो
१५७	1	क्षत्रं	क्षत्रं
१६१	10	नामशय	नामशयं
१६२	24	सह	स ह
१६३	1	सह	स ह
१६७	5	वपत्ता	वपत्ता
१६९	20	अनुवप	अनु वप
१७१	22	अनुवप	अनुवप
१७३	10	अभिष्टोम	अभिष्टोमो
१७७	18	अभिष्टोम	अभिष्टोमो
१७७	17, 18	अभिष्टोम	अभिष्टोमो

CORRIGENDA.

Page	line	read	instead of
१८१	8	ब्रह्म	ब्रह्म
१८२	14	मखाहाका	स खाहाका
१८४	17	क्षत्रस्य तैः	क्षत्रस्य तं
१८८	10	सह यत्र	सह यत्र
१८९	15	ब्रह्मबन्धवेन	ब्रह्मबन्धवेन
१९०	11	चमसान् न्यु	चमसा न्यु
१९५	12	प्रतिष्ठयांततः	प्रतिष्ठयां ततः
१९७	20	ब्रह्मक्षत्रे	ब्रह्म क्षत्रे
१९८	12	तान्येव	न्येव°
२०२	12, 13	अभ्युक्क्रांशत	अभ्युदक्रांशत
२१०	11	गा विभेजिरं	गावि भे°
२१३	5	म तिरोहितां	सति रोहितां
२१५		अश्ममूर्धा	अश्म मूर्धा

On page १८१, line 12-15 and १८२, line 3, is the reading यत वैताश्मसान doubtful. I have adopted it upon the authority of one manuscript only. The two others (as well as Śāyana) read यवैताश्म० (*gatra ctāms' chamasān*). But it is open to objection. For there is nothing in the preceding to which the demonstrative *ctāms'* might be referred. The rare word *trata* (see my note on page 190 of the translation) appears to have been very early misunderstood.

The list of small errors in the text is, notwithstanding the great pains I took in correcting, greater than I expected. Those who use the text are requested to correct their copies

According to this list. In the three forms, from page 61-96

The stopping is not quite correct. I had first followed the stopping of one of my manuscripts, but afterwards abandoned it. The first 60 pages have been reprinted, and the principle of stopping carried out in the latter part (from 17-215) been adopted. In a second edition it will be easy to make all uniform and quite correct. If any doubt should arise, the translation will give help.

